

APM

Шарқ Юлдузи

- NASR
- NAZM
- DRAMATURGIYA
- MUMTOZ ADABIYOT
- YOSHLAR DAFTARI
- JAHON ADABIYOTI
- ESTETIKA
- SAN'AT FALSAFASI
- ADABIYOTSHUNOSLIK

Sharq yulduzi

ISSN 0131 – 1832

10 / 2023

**Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
ёшлар мураббийси
Кавсар ТУРДИЕВА
1958 йилда туғилган**

Шарқ юлдузи

Адабий-бадий, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

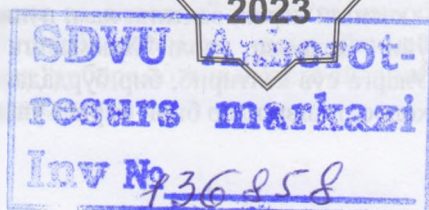
ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Сирожиддин Саййид
Муҳаммад Али
Кенгесбой Каримов
Икбол Мирзо
Қахрамон Куронбоев
Минхожиддин Мирзо
Сайфиддин Рафиддинов
Фармон Тошев
Исажон Султон

Хайридин Султонов
Маҳмуд Тоир
Гулистон Матёкубова
Шерзод Ирзоев
Нурбой Жабборов
Кавсар Турдиева
Шухрат Маткарим
Адҳамбек Алимбеков
Нилуфар Йўлдошева

Бош муҳаррир – Сирожиддин Рауф
Бош муҳаррир ўринбосари – Азиз Саид
Масъул котиб – Дилором Муротова
Назм бўлими мудир – Икром Отамурод
Наср бўлими мудир – Дилфуза Қўзиева
Адабиётшунослик бўлими мудир – Муҳаммад Исмоил

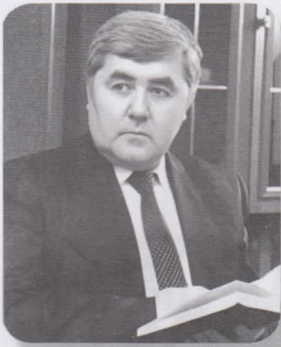
10
2023

УШБУ СОНДА:

НАЗМ

Эшқобил ШУКУР

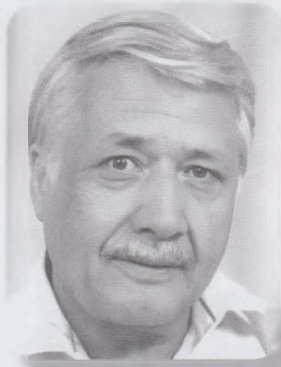
БИР ШОИР ШАМОЛДАЙ АЙЛАНИБ ЮРСАМ

Адирлар кифтида, кирлардан нари
Жилғадай шошилиб борарди бир йўл.
На Ғарбга, на Шаркка унинг сафари
Менинг юрагимга келарди бу йўл.

Майсалар эргашар атак-чечаклаб,
Жилғадай шошилиб борарди бу йўл.
Салкам олтмиш йиллик умрим етаклаб
Менинг юрагимга келарди бу йўл.

АДАБИЁТИ ВА ШАХС

Сулаймон РАҲМОН

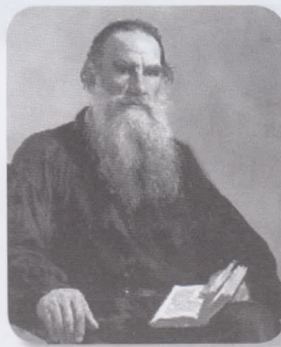

СУЮК ВА БУЮК ШОИР

Шу-шу Рауф Парфи ҳафтада икки-уч бор бизникида ётиб қоладиган бўлди. Янгийўлга, Шўралисойга кўпинча жумада кетиб, душанбада қайтарди. Қизиғи, деярли ҳар гал янги шеърлар ёзиб келар ва уларнинг биринчи ўқувчиси мен бўлар эдим. Тез орада унинг ашаддий мухлисига айландим. У кашф этган шеърий дунё бутун жозибаси: ранглари, жилолари, оҳанглари билан руҳимга, конимга сингиб кетди. Кўпинча “ҳасратимнинг суюк тошлари”, “шаклсиз севинч”, “қандай машъум бу гўзал садо”, “оғушимда зангори сезги, кипригимда суюк ҳаяжон. Кўзларимда юмалок севги”, “кибор чўккиларда музлаган баҳор”, “шодумон дард” каби сюрреалистик ташбеҳлар ҳаяжонга солар эди. Мен, йигирма ёшлардаги хаваскор шоир, Рауф Парфичасига ўйлаб, Рауф Парфичасига ёзадиган бўлиб қолдим.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Лев ТОЛСТОЙ

ИККИ ҚАРИЯ

Елисей яна ўйга толди. “Энди буларнинг тирикчилиги қандай ўтади?” Одамлар ўрим-йиғимга чиқади, бир амаллашади: пичан ғамлайди. Жавдари буғдой етилди – одамлар ўрим-йиғимга киришади (кўз тегмасин, баракали бўлибди!), улар нимадан умид қилади: ўзларига тегишли бир ботмон ер бойга сотиб юборилган бўлса. Мен кетар бўлсам, улар тагин бурунги аҳволига тушади”. Елисей ўйга ботди ва окшом йўлга чиқишга ошиқмади – эрталабга қолдирди. Ухлаш учун ҳовли томонга ўтди ва чўзилди. Ибодат қилди, аммо уйкуси қочди: бир ўйи – кетиши керак, вақтини ҳам, пулини ҳам совурди; бир ўйи – одамлар увол: “Ҳаммасига кўмак беролмайсан. Уларга сув келтириб, бир бурдадан нон бермокчи эдим, холос, ташвишлар бири бирига уланиб кетди”.

Абукаюм ЙЎЛДОШЕВ

КАРОМАТ

НАСР

Мен беихтиёр яна бир қадам олдинга юрдим. Мақсадим бу Каромат исмли шўрликни кутқаришмиди ё бошқамиди, ўзим ҳам аниқ билмасдим чамаси. Бироқ, бурчакка қисилиб қолган жувон бу қадамимни ўзига нисбатан хавф деб ўйладими, билмадим, ишкилиб... жон алфозда ҳар томонга аланглаб, барча нажот йўллари тўсилганини илғади чоғи, шошиб икки қадам ортга тисланди ва ўгирилиб... ўзини шиддат билан оқаётган бўтана сувга отди.

“Дод” демокчи бўламан, нафасим чиқмайди... Оёқларимдан мадор кетган...

– Бу ердан тез кетиш керак... Тез! – ортимдан етиб келган муовин титраб-қакшаб қулоғимга шивирлади. – Тез!

Саъдулло ҚУРОНОВ

АДАБИЁТШУНОСЛИК

“МИНГ БИР ҚИЁФА” РОМАНИДА ЭРКИН ИНСОН
ҒОЯСИ

Адибнинг “Минг бир қиёфа” романи ядросида ҳам эрк ғояси туради. Ёзувчи собиқ шўролар даврида ҳақ-хукуки бўғилган инсоннинг рухий-маънавий оламини чуқур тафтиш этишга, тузум билан зиддиятга киришган шахснинг мураккаб муносабатларини тасвирлашга, мустабид сиёсат инсон руҳи ва онгида қолдирган жарахатларнинг кейинги давр (тузум)да бўй берган асоратларини кўрсатишга, бир вақтнинг ўзида ўтмиш ва бугунги кун қаҳрамонини бир шахс сиймосида яратишга уринади. Бошқача айтганда, модернизмнинг услубий имкониятлари муаллифга замон ва макон чегараларини бўзиб, ижтимоий ҳаётнинг шундай бир киноявий моделини яратиш имконини берадики, ўқувчи бадиий воқеликда ҳам ўтмишни, ҳам “бугун”ни кўра бошлайди.

Тилланисо НУРЁҒДИ

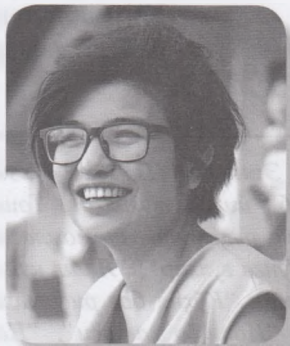
МАҚТУБЛАРДА БОРДЕК ҲАҚИҚАТ

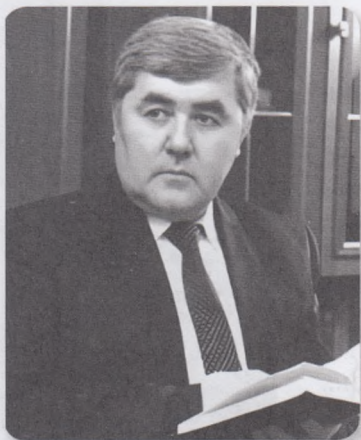
ШЕЪРИЯТ ХАЙРАТЛА

АММАНЯТИМИ?

Нега ҳозирги даврда шеър ўқилмаяпти? Бу савол кўпчиликни қизиқтирмаслиги аниқ. Шеър ўқимайдиган одамнинг бу ҳақда ўйлаб кўришга ҳам эҳтиёжи бўлмайди. Хўш, унда шеърият бора-бора фақат шоирларнинг ўзи учун яратиладиган санъат турига айланадими ё қачондир одамлар яна шеър мутолаасига қайтиши мумкинми? Энг қизиғи, бу фақат бизнинг жамиятда кузатилаётган ҳолми ёки бутун дунёнинг шеърга бўлган эҳтироси сўнгганми?

Худди шу саволларга рус файласуфи ва маданиятшуноси, адабиётшуноси Михаил Эпштейн ўзининг “Юсак поэзия ва алподам” эссесида жавоб кидириб кўради. Эпштейн одамлар шеър ўқимай қўйган бу давр одамини “тобора поэтик шахсга айланиб борапти” деб таърифлайди.

Эшқобил ШУКУР

Бир шоир шамолдай айланиб юрсам

Бу кунлар

(Эшқобил баҳшига бағишлов)

Кўнгли яримлару, бағри бутунлар,
Ёш ниҳоллар, қари-қартанг ўтунлар,
Алп эркаклар, Барчинкелбат хотинлар,
Ох десам, оғзимдан чиқар тутунлар,
Бошимиздан ўтиб борар бу кунлар.
Алвон-алвон, карвон-карвон бу кунлар.

Ҳазрат Сулаймоннинг шамолин миниб,
Исо кўзларидай гох чакнаб-сўниб,
Мусо ҳассасининг сирига дўниб,
Исрофил сурунинг товшидай синиб,
Лочин каби учиб, каптардай қўниб,
Кўкламдай товланиб, хазондай ёниб,
Устимиздан ўтиб борар бу кунлар,
Ҳайрон-хайрон кетиб борар бу кунлар.

Эл устидан ўтаётир отли зотлар,
Ҳар бирининг остида зўр зотли отлар,
Арз элидан аруздайин ҳазин хатлар,

Эшқобил ШУКУР – Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими. 1962 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) филология факультетини тамомлаган. Унинг “Юракни ўрганиш”, “Сочлари сумбул-сумбул”, “Тунги гуллар”, “Яшил қушлар”, “Ҳамал айвони”, “Кўз юмиб кўрганларим” каби шеърӣй ҳамда “Кўҳна бог ривоятлари”, “Оқибат оқишони”, “Падаркуш” каби насрий асарлари ва “Ибтидо хатоси”, “Нақшбанд” номли драматик достонлари, “Лаҳза синиқлари”, “Насойим-ул муҳаббатга сайр” туркумлари, “Дунёнинг кўчиши”, “Кўриқхонада”, “Пул санаётган одам” каби қисса ва ҳикоялар ҳамда “Бобосўз изидан” номли тилимиз тарихи ва тадрижига бағишланган китоблари чоп этилган.

Бир ён шодлар, бир ён додлар, бир ён мотлар,
Бўлар сўзни айтарга ҳеч борми мардлар,
Бошимиздан ўтиб борар бу кунлар,
Гирён-гирён кетиб борар бу кунлар.

Бунда кимдир номус учун жон талашар,
Кимдир молдай мол оғзидан нон талашар,
Яна бири итдай ҳуриб шон талашар,
Шоқоллардай эт талашар, кон талашар,
Устимиздан ўтиб борар бу кунлар,
Урён-урён кетиб борар бу кунлар.

Одам сел измида сарсон тошмидир,
Кўздаги бир томчи мунчок ёшмидир,
Мехроб излаб юрган далли бошмидир,
Ўткинч шамолларга хас талошмидир?
Умримизни нетиб борар бу кунлар,
Тезгир шомдай йитиб борар бу кунлар.

Алқисса дейману, алҳиссалар йўк,
Энди дил уйғотар алпқиссалар йўк,
Қон йўк, шоҳтомирни шарт кессалар, йўк,
Ор деб қоялардай тик жуссалар йўк,
Устимиздан ўтиб борар бу кунлар,
Шафақларга ботиб борар бу кунлар.

Тиғ устида юрар мардларга салом,
Қўнғлим титраётир... дардларга салом,
Худодан келаётган шартларга салом,
Орни байроқ қилган юртларга салом,
Бошимиздан ўтиб борар бу кунлар,
Карвон-карвон кетиб борар бу кунлар,
Билмам, қайга кетиб борар бу кунлар.

Андиша

Мунчалар маъюссан синглим, Андиша,
Ғамгин кўзларингда маржон-маржон ёш.
Лабларинг пирпираб турар ҳамиша,
Ўнг ёнингда тошу, сўл ёнингда тош.

Шамолдаги шамдай титраб турасан,
Маъсума қўнғлингда оташин оҳлар.
Билмам, қай мехробга бошинг урасан,
Ортингда таъқиблар, олдингда чоҳлар.

Тегрангда ириллар тишларин кайраб,
Замон бўрилари, нафс тулкилари.
Бошингда ёйилар қарғадай сайраб
Разил кимсаларнинг кўр кулкилари.

Талотумлар ичра калбга йўл олган,
Кайғули йўлдоши Ҳаёнинг сенсан.
Сўнгги илинж каби дунёда қолган,
Маъюс фариштаси Худонинг сенсан.

Ай, кўнглим синглиси, виждон оғриғи,
Ўзи ҳимоясиз ҳимоям сенсан.
Кўлингда титрайди имон ёрлиғи,
Дунё англай олмас ҳикоям сенсан.

Бўзтўрғай

*Мунглуб бошим устидаги тошимниму дей,
Ё тош устидаги гариб бошимниму дей?*

Алишер НАВОЙИ

Мағлуб бўри кўзларидай кўзларимга бир қара,
Тўрда балик сўзларидай сўзларимга бир қара.

Номард бўлиб юрмайин, номард бўлиб ўлмайин,
Жон чиқар чоғ букилган тизларимга бир қара.

Бу дунёни кезмишам, боғу сахро юрмишам,
Қизғалдоқдай қон сочган изларимга бир қара.

Какликмидим ё тўти, булбул даъво эмасман,
Бўзтўрғайдай сахарлар бўзларимга бир қара.

Бошимга қорлар ёғди, сочимга зорлар ёзди,
Қишларим, баҳорларим, кузларимга бир қара.

Мен аёз оташиман, қаҳратон бардошиман
Кўксимда лов-лов чўғдай музларимга бир қара.

Бошим тош устидадир, тошим бош устидадир,
Ё дўст, энди кўпимгамас, озларимга бир қара.

Бедилдан бир чўғ олдим, дилимга туташди ўт,
Бўзтўрғайдай сахарлар бўзларимга бир қара.

* * *

Уфklarга чўкмокда туман,
Хомуш боқар окшомги боғлар.
Сени бирдан эслаб кетаман,
Кун ила шом учрашган чоғлар.

Ёғдуларга чулғанар ногох,
Кунчикарда корайган тоғлар.
Мени сендан этади огох,
Тун билан тонг учрашган чоғлар.

Хотиралар, армонлар бари,
Уйғок яшар қалбим юртида.
Ҳаёт кетди мендан илгари,
Севги қолди ўтмиш ортида.

Дуч келганда сахрога дарё,
Юз тутганда хазонга боғлар.
Сени менга эслатар Худо
Бахт ва Қайғу учрашган чоғлар.

* * *

Ўзаллик оламга ёймиш зарпарда,
Маъсума ялпизлар таратади бўй.
Ҳаёт кулиб турган шундай дамларда,
Қўй, ўлим ҳақида гаплашмайлик, қўй.

Мунаввар рангларга тўлмишдир кўзим,
Дилимни ром этар сабо чалган куй.
Бу азиз дамларда энди, азизим,
Қўй, ўлим ҳақида гаплашмайлик, қўй.

Боғларда... тоғларда... йўллар юрганда,
Не кўрдик, барини яхшиликка йўй.
Ҳаёт бизга қараб кулиб турганда
Қўй, ўлим ҳақида гаплашмайлик, қўй.

* * *

Намозшом палласи... дарё бўйида
Сув билан сирлашиб ўтирар эдим.
Бир ҳаёл қўйида, бир шеър ўйида
Сарғайган япроқдай титрар эдим...

Олисдан бобомнинг овози келди,
Момомнинг шарпаси ўтди бир ёндан.
Ногоҳ томоғимга оташ тикилди,
Бир хўрсиниқ келди уфк томондан.

“Салом, ҳасрат...”, дедим, “Салом, изтироб...”
Сўнг оқа бошладим ўзим ҳам сувдай.
Олис ва яқиндан келган бир жавоб
Бир хўрсиниқ бўлди мангу қайғудай.

“Салом, ҳасрат...” дедим, “Салом, изтироб...”
Шафақдаги кундай кўнглим ҳам синиқ.
Пурғам уфқлардан келган бир жавоб:
Зўр хўрсиниқ бўлди... оғир хўрсиниқ...

Мунофиқ

Совун кўпиргандай кўпчиган оғиз,
Қарғадай қағиллаб юртни бузган тил.
Ҳаром лукмалардан ачиган бўғиз,
Сенда бори шулдир, сенда бори шул!

Ватанпарварман деб, фидойиман деб,
Минбарларни миниб муштлайверасан.
Дуч келса етимнинг сўнгги нонин еб,
Етимпарвар нутқин бошлайверасан.

Пана-паналарда элга тупуриб,
Катта сахналарда “Эл!” деб сайрайсан.
Мажлисида гўзаллик ҳақда лоф уриб,
Бир охуни кўрсанг тишинг қайрайсан.

Кимнингдир этаги сенинг ватанинг,
Кимнингдир оёғи меҳробингдир, бас.
Кимдир отган суяк – ғуруринг, шаънинг,
Сўқир шон, пуч амал, хоин тил – шаънинг
Ярадаги куртдай ўрмалаган кас.

Совун кўпиргандай кўпчиган оғиз,
Қарғадай қағиллаб юртни бузган тил.
Ҳаром лукмалардан ачиган бўғиз,
Сенда бори шулдир, сенда бори шул!

* * *

Йўлларда, тоғларда, шаҳарларда мен
Бир шоир шамолдай айланиб юрсам...

Кўзларимни юмиб кўрдай ўтаман,
Бахил бадбахтларни қаршимда кўрсам.

Фиск-фасод, йирингдир уларнинг бори,
Кўйни тўла тошдир, кўнгли тўла тош.
Ҳасад ва зулмдир Парвардигори
Елкаси устида ахлат тўла бош.

Ўтинчим ўзингга, Яратган Эгам,
Уларни йўлимда қилмагил пайдо.
Бу дунё тугул-ку, у дунёда ҳам
Бундай кимсаларга дуч қилма асло!

Болаликдаги уй

Отамнинг қўллари қадок бўларди
Кават-кават қадок,
Кават-кават дард.
Отам шомда ҳориб ишдан қайтганда
Унинг қўлидаги қабарикларни
Эзгилаб ўйнашни яхши кўрардим.
Мен нодон... мен гўдак кайдан билардим
Отам дарди билан ўйнаганимни.

Кўзёшни кўп кўрдим онам кўзида.
Орзу, хавотирга тўла эдим мен.
Кўнғир ер устида,
Мовий осмон остида
Ҳеч кимимиз йўқ эди Худодан бошка.

Уфқ эшигида бир уй бор эди.
Шафакни томорқа қилган бир ҳовли...
Девори – дашту дала
Дарвозаси – дашту дала.
Ҳовлимиз устида кўриб колардим
Баъзан фаришталар учиб юрганин.
Тунда яккам-дуккам бўри увларди,
Чиқиб келар эди тўқайдан шамол,
Уч юз йилдан бери ялангоёқ кезган
Ғамгин зиёратчи дарвешдай гўё.
Сувнинг нафасини олиб келарди
Бизнинг уйимизга бу қари дарвеш.

Саратонда салқин шамол кўзғалса,
Онам: “Фаришталар қанот қоқаяпти” дер эди.
Мезонда илк ёмғир томчилаганда
“Момонг йиғлаяпти”, дер эди онам.

Опам китобларни яхши кўрарди,
Қизғалдокни каттик суярди синглим.
Мен эса кун бўйи дала кезишни –
Ўзимни кезишни яхши кўрардим.

Олис бир кишлоқда,
Овлоқ кишлоқда
Ёввойи кўркувни қўлга ўргатган
Одамларни кўрдим. Мардларни кўрдим.
Юрагини тўкин дастурхон қилган
Қашшоқларни кўрдим, дардларни кўрдим.
Кўзёш тўкиб турган буюк тоғларни,
Чинорларни кўрдим бобомдай суюк.
Топганин дунёга сочган боғларни,
Бағирларни кўрдим даштдай кенг... куюк...

Хуллас...
Саратоннинг забти зуғум қилар чоғ,
Қахратоннинг қаҳри тушганда бошга
Қўнғир ер устида,
Мовий осмон остида
Ҳеч кимимиз йўқ эди Худодан бошқа.
Ҳечи кимимиз йўқ эди Худодан бошқа!

* * *

Қора либосдаги қирмиз атиргул,
Зулмат табассуми каби порлайсан.
Қора либосдаги қирмиз атиргул
Қахратон оташи каби чорлайсан.
Қора либосдаги қирмиз атиргул,
Йўлингда юзтубан девона сабо.
Васфингда ҳар бир сўз, ҳар бир сатр – гул
Эгнингда қайғумдай коп-қора кабо.
Қора либосдаги қирмиз атиргул,
Буюк викор сенда, мағрурсан, хурсан.
Қора либосдаги қирмиз атиргул
Зулмат севиб қолган бир кучок нурсан.

Орамизда

*Дўстлик дебон орага қўйган эдик Худони
“Алпомиш”да*

Уртада севги деган бир боло йўқдир, холос.

Рауф ПАРФИ

Беғубор кунларда
Маъсум ойларда

Бу дунёдан жуда олис жойларда
Дўст бўлдик орага қўйиб Худони.
Дўст бўлдик орага қўйиб Худони.

Сўнгра йиллар ўтиб бари ўзгарди,
Сендан бери, мендан нари ўзгарди,
Ҳар не бўлса, дунё сари ўзгарди,
Сўнгра йиллар ўтиб бари ўзгарди.
Орага гумонлар ораладилар,
Ипакдай шайтонлар ораладилар.
Бир аччиқ шароблар тушди орага,
Бир кибор жаноблар тушди орага.
Бир гўзал хонимлар тушди орага,
Қаллоблар “жоним”лаб тушди орага
Қанча ашқол-дашқол, қанча кесак-тош
Кирдилар орага: иккимиз – талош.
Не кирди... барчаси орада қолди,
Фақат орадаги Худо йўқолди.

“Алпомиш” достони оҳангларида

Ётиб еса, тоғлар ҳам
Ода¹ бўлар, ёронлар.
Тўрт-беш кайпанг бирикса,
Пода бўлар, ёронлар.
Икки уруғ бирлашса,
Қуда бўлар, ёронлар.
Икки уруғ ўрлашса,
Ода бўлар, ёронлар.
Қиркин қизлар кирласа,
Шода бўлар, ёронлар.
Тўйда нокас тўрласа,
Тўда бўлар, ёронлар.
Шамшодга қурт дориса,
Хода бўлар, ёронлар.
Мард лафзини булғаса,
Мода бўлар, ёронлар.
Эл куриса, ор-номус
Савдо бўлар, ёронлар.
Эл кўкарса кўлмак ҳам
Дарё бўлар, ёронлар.
Холин билмаган ўздан
Жудо бўлар, ёронлар.

Барига гувоҳ охир
Худо бўлар, ёронлар.

¹ “Ода бўлар” – шевада, “адо бўлар” маъносида.

* * *

Мен қандай кечирим сўрайин сендан,
Не килиб кўнглимни тўкай пойинга.
Шунчалар ҳам хафа эдингми мендан
Ҳоли хилофимдан ранжлар райингда.

Мангу уятдаман сенинг қошингда...
Мангу музликларни эритар зорим.
Не савдолар ўтди содда бошимдан
Одам бўлолмадим, Парвардигорим.

Канча олис кетди яқин юлдузлар,
Елларга совурдим туйғуларимни.
Жондай зиркирайди дилда илдизлар,
Ўзгага сотдимми кайғуларимни.

Ғамгин борадирман чакмок тигида
Сўнган алангадай азми карорим.
Лолман икки дунё оралиғида
Одам бўлолмасдан, Парвардигорим!

* * *

Яна тоғ ортида қорайди окшом...
Яна мунгли ойдай мунғайди кайғу...
Энди ёлғон ёзмак қўлимдан келмас...

Яна ҳасрат билан чопиб ўтди сув...
Яна ёнгинамда оҳ чекди шамол...
Энди ёлғон ёзмак қўлимдан келмас...

Яна гулхан ёкди кимдир олисда...
Яна чап кўксимда йиғлади кимдир...
Энди ёлғон ёзмак қўлимдан келмас...

* * *

Адирлар кифтида, қирлардан нари
Жилғадай шошилиб борарди бир йўл.
На Ғарбга, на Шарққа унинг сафари
Менинг юрагимга келарди бу йўл.

Майсалар эргашар атак-чечаклаб,
Жилғадай шошилиб борарди бу йўл.
Салкам олтмиш йиллик умрим етаклаб
Менинг юрагимга келарди бу йўл.

Соғинч тун бағрида — чақмоқ

Алишер НАРЗУЛЛО

* * *

Кечаги кунларим, кечаги —
хурларга кўмилган боғларим.
Қўлларим узатсам, ана сен —
ёмғирдай тўкилган чоғларим...

Бу боғда мангулик бормиди,
ялпизнинг хуш бўйи муаттар.
Бу оппок дунёнинг саҳнида,
хавф асло йўқ эди, йўқ хатар.

Кўзларим тиндими, еллар ҳам
энди жим, мажолсиз — индамас.
Нахотки, ҳаммаси тугади —
нахотки, ҳеч нарса кўринмас?..

Кечаги кунларим... Бугун мен —
бир синик, бир дили вайронман.
Ҳеч нарса кўринмас олдинда,
ортимга қайтсамми, ҳайронман...

Алишер НАРЗУЛЛО — 1967 йилда тугилган. Хўжанд давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини битирган. Ижодкорнинг “Рангин дунё”, “Яшил дарахтлар”, “Болаликнинг сўнгги куни”, “Шамоллар гирдобиди” каби китоблари чоп этилган.

* * *

Совук ел эсдими, ногоҳ ортимга
ўгрилиб бокқандим, увишди этим.
Сафларга қарайман, кимлар шодумон,
негадир кўринмас яқин бир дўстим.

Тақдир, улоқтирдинг уни қай томон –
эй, умр дарахти, бир бутанг қани?
Жуда ҳам ёш эди, “Арзим бор!” дея
маломат қилдими, айтгин, у сани?!

Ёш умр, чирпираб учди барг мисол,
елган нима эди –
довулми, насим?
Кеча юздан ошган бир чолни кўрдим,
бирда раҳмим келди, бирда ҳавасим.

Ҳаёт – ҳаёт экан, кетиб бораман,
қисмат ели секин елаётгандай.
Содда ва тўпори дўстимнинг руҳи
ортимдан эргашиб келаётгандай.

* * *

Оппоқ ёмғир қуйди бу сахар,
ювди чорак аср гардларни.
Ёмғирпўшсиз чиқдим кўчага,
кўтаролмай эски дардларни.

Йўлда қорга айланди ёмғир,
тимдаларди шамол юзимни.
Мени энди ким ҳам топарди,
қор ўчириб борар изимни.

* * *

Куз,
барглардан жудо бўлди,
дов-дарахтлар.
Новдалардан паноҳ топмас,
кушлар энди.
Кўз юмаман,
эслайин деб баҳорларни,
Кечаги кун –
қандай ширин тушлар эди.

Ташқарида рақс тушмоқда
шамол ёлғиз,
йўкликка юз тутаётир
борлик аста.
Қайда қолдинг, болалигим,
бу не фасл?..
Умр, ўтиб кетдингми, о,
сен бир пасда...

* * *

На сени излаб бордим,
на кўнгилда хавотир.
Дунёни сув босганда,
юрагим ухлаётир.

Бепарвоман, бепарво
лаҳза ўтса, кўнглим тўқ.
Қачонлардир кўксимга
бир дўстим отганди ўқ.

Баҳор келса унутдай,
кузда қуяди дилим.
Жароҳати битмади:
о, тириклик, о, ўлим!

Вужудимга ўт тушар,
ғам кўрсам, кўрсам йиғи.
Курагимда бошланар
минг йиллик ўқ оғриғи...

* * *

Кўнгил кўнгил экан, олға чопмоқда,
коронғи тун кўзларимга ботмоқда.
Юрагимнинг аллақайси бурчида
кимдир азон айтар, о, тонг отмоқда...

* * *

Хазонлардан ғам сўраган
хаёлларга қуллук, қуллук.
Қаро тундан шам сўраган
аёлларга қуллук, қуллук.

Дилдан қўрни ўчирмаган
кунларимга қуллук, қуллук.
Кимлигимни айтолмаган
унларимга қуллук, қуллук.

Жон кирибди, шукр, ўрик
гуллайпти қуллук, қуллук.
Баҳор бугун мени таниб
чорлайпти, қуллук, қуллук...

* * *

Куяр кўнгил, куяр кўнгил,
тун охирлаб,
наҳор келса.
Дераза ортида кушлар,
саросар бир шамол елса...

Соғинч тун бағрида – чакмоқ,
бахорий бир баёт бўлса.
Бошингни саждага кўйсанг,
абადий бир ҳаёт бўлса...

* * *

Бу булутлар жуда ғалати,
ёмғирлари суякка оқар.
Бу беканор ўрмонлар асли
зах ичидан оламга боқар.

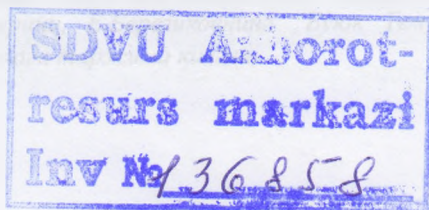
Шамоллари ёвга ўхшайди,
таровати қолгандай кетиб.
Ботқоқларга етиб боради
бир кўкракка келмайди етиб.

Майсаларга ағанаб ётай,
дейман
очиб дил қафасини,
Лабларимни босаман, лекин
сезмайман, о, ер нафасини...

* * *

Борлик узра ёйилган туман,
урилади тунд юзларимга.
Хувв-вв дарахтлар, анов тепалик,
кўринмайди гоҳ кўзларимга.

Ибтидога қайтганмикин вақт,
ел беркинган кўҳна ғорларда.
Ер юзида тирик жон йўқми,
арқон ўйнар бўм-бўш дорларда.

Ҳатто, куёш, кара, панада...
ерда кўзёш, нам қолмоқдадир.
Туман ичра қароғларимда
озмас, қўпмас — ғам қолмоқдадир.

Нечун хазон ўйнар бу соат
тирикликнинг маҳзун боғида. * * *
Жар бошига келиб қолибман,
каранг, бу дам боғ адоғида.

О, кўзларим! Юмилма энди,
чўкма намчил туман қаърига.
Бир тутам нур, о, бир тутам
нукта қўяр ҳозир барига...

* * *

Одам унутганда,
эслатгин, тупрок,
тўрт ёқдан келмаса
на садо, на бўз.
Кўп ўлик юраклар
туриб кетарди,
наҳот, етмаяпти,
наҳот, битта сўз...

Айтгин,
тил учида бўлса
хам, майли.
Юзига тик бокқин
одамнинг, қани?!
Биргина
ёлғонга уйқашмаган сўз
қутқариб қолади
бугун ҳаммани...

КАРОМАТ

Ҳикоя

Абдуқайом ЙЎЛДОШЕВ

Танлаётганимиз қаҳвахона-ю, талаб “биттада – тўрттаси” тарзида эди:

– Ҳам арзон... ҳам овқатлари зўр... ҳам ароклари тоза... ҳам хизмати шохона бўлсин!

Шошиб чикиб кетаётганимиз маҳал шартнинг бешинчиси ҳам янграб қолди:

– Алоҳида зали бўлсин!

Шуниси энди ортикча-ёв. Ҳар қалай, рўйхат бўйича бор-йўғи саккиз киши бўлсак, ҳа, ана, “хўжайин”нинг хўжайини уч киши бўлиб ташриф буюрар, тўртта бўлиб. Шундаям битта зални тўлдирилмаслигимиз аниқ. Аммо нима ҳам қилардик, топшириқ ўз номи билан топшириқ-да. Устига-устак, раҳбарнинг истаги муҳокама қилинмайди, қўл кўкракка қўйилганча, ним эгилган қўйи “Хўп бўлади!” дейилади ва... ошиғи билан адо этилади.

Хуллас, тафсилотларни тушириб қолдирадиган бўлсам, хоҳиш ва чўнтакка граша бир емакхона топилди. Ўзиям шундоққина шарқираб оқаётган катта ариқ бўйида, кўкка бўй чўзган адл дарахтлар бағрида денг, атай буюртма қилингандай, йигирма кишига мўлжалланган алоҳида кабинети ҳам бор экан.

Янги раҳбаримиз Жонузоқ телефонда гаплашган маҳали ҳам эгилиб турадиган суянчиқ-валломати – ҳақиқий амалдорларга хос басавлат, энли қизил бўйинбоғ таккан, қуёш кўрмайдиган юзи бўрдек оппоқ Фатхиддин Садриддинович бир соатча куттириб бўлса ҳам, ҳар нечук, илоннинг тилидай ингичка жигарранг бўйинбоғли (ўхшатмагунча учратмас деганлари шу-да), юзининг чап томонида тиртиғи бор биткўз ҳайдовчиси билан ошёнимизга қадам ранжида қилди. Ўшангача дамо-дам қўл телефонининг соатига кўз ташлаб олаётган Жонузоқ асабийлашиб, устма-уст сигарет тутатди, биз эса ҳали очилмаган дастурхондан кўзимизни опқочган қўйи, егуликларнинг ёқимли хиди боис беихтиёр ишлаб кетган сўлак безларимизга карши аёвсиз курашган қўйи, “қулт-қулт” ютинганча йўлга маҳтал тикилиб ўтиравердик.

Абдуқайом ЙЎЛДОШЕВ – “Шуҳрат” медали билан тақдирланган. 1962 йилда туғилган. Тошкент Политехника институтини (ҳозирги Техника университети) тамомлаган. “Қаро ўзим. Шайх ур-раис”, “Сунбуланинг илк шанбаси”, “Тимсоҳнинг кўз ёшлари”, “Парвоз”, “Бир тун ва бир умр” каби китоблари нашр этилган. Р.Бредбери, А.Кристи, Ф.Браун, Э.Поттер ҳикояларини, Е.Березиковнинг “Буюк Темур” романини (Ҳ.Шайхон билан ҳамкорликда) ўзбекчага таржима қилган.

Фатхиддин Садриддинович “Вассалимининг вассали – менинг вассалим эмас”, деган акидага қатъий амал қилади чоғи, бизнинг қуюқ саломларимизга нисбатан енгил бош ирғаб қўйиш билан кифоялангач, ер юзида шундоқ бандалар ҳам мавжудлигини унутгандай, юмшоқ курсига қулайроқ жойлашиб олди-да, фотиҳа маъносида бармоқларини юзига сийпаш асносида сўрашишни ҳам насия қилган қўйи, садоқатли шогирдига қараб сокин улуғворлик ила садо берди:

– Вақт зикроқ.

Бейхтиёр лабим жийрилиб кетаётганини сезиб, тишимни тишимга босдим, илло, маҳобатли гавдадан мен ишониб қутган даражада гумбурлаган эмас, аллакандай ингичка, ҳаттоки... узру, хотинчалиш овоз чикканди.

Бу писандани эшитган шогирд деганлари типирчилаб қолди-ку: ҳовликиб нон синдирган, ликопчаларни валломати томон сурган, титраб-қақшаб, дастурхонга тўкиб чой қуйган... Хайрият, йигитлар давра кўриб юришган эмасми, дархол бу борада ташаббусни қўлларига олишиб, Жонузоқнинг мушқулини осон қилишди.

Фатхиддин Садриддинович ароқ ичмас экан, коньякдан оз-моз нўш этиб тураркан. Бўғриқиб кетган Жонузоқнинг “Биринчиси билан иккинчисининг орасидан қил ҳам ўтмаслиги керак” деган анъанавий таклифига кўра иккинчи қадахлар ҳам бўшатилды. Шундан кейингина кадрли меҳмонимизнинг юзида ҳаёт аломати сезилди: озгина кизил югурди, Жонузоқ ҳам сал ўзини босиб олиб, титраб-қалтирашни қамайтирди.

Бунақа давраларга боравериб ўрганиб қолганми, нима бало, Фатхиддин Садриддиновичнинг биткўз ҳайдовчиси ҳеч ким билан иши бўлмай, дастурхон бошида ёлғиз ўзи ўтиргандай иштаҳа била тановулга киришганди. Унга ҳавас билан қарадим. Тез овқат чайнаётган маҳали биткўзнинг юзидаги тиртиғи худди калтакесакнинг узилиб тушган думига ўхшаб иланг-биланг қиларкан. Буни кўриб кулгим келди, бироқ суқим кириб қолмасин, деб, дарров кўзимни олиб қочдим.

Сал нафси ором олган, шекилли, курси суянчиғига ястанган Фатхиддин Садриддинович давра аҳлига андак норозилик билан, ўсиқ чап қошини чимирган қўйи назар ташлади. Шу аснода бизга хизмат кўрсатаётган, ора-сира келиб “Камчиликлар йўқми?” деб сўраб кетаётган йигирма беш ёшлардаги, озгингина, оқ юзли официант кизга ҳам танқидий қараб қўяркан:

– Гендер ҳуқуқларига амал қилинмадими? – деб сўраб қолса бўладими.

Жонузоқнинг оғзидаги оғзида, бўғзидаги бўғзида қолди; бечора қўлидаги чала ғажилган товук оёғини нима қилишни ҳам билмай каловланарди. Алоҳа, бу нозик қочирим маънисини раҳбар англамаганини сезди-ёв, муовин тавозе ила изох берди:

– Ходимларимизнинг деярли ярми хотин-қизлар. Биз уларнинг ҳақ-ҳуқуқларини...

Аммо Фатхиддин Садриддинович ходималарнинг ҳақ-ҳуқуқлари борасида маъруза эшитишни истамади чоғи, изохнинг биринчи жумласи билан қаноатланган қўйи даврага истехзо ила ишора қилди:

– Кўриниб турибди...

Бу сафарги пичинг-қочирим анчайин яланғочроқ бўлдим, ҳайтовур, недир иддаони илғади, шекилли, бирдан ранги бўзариб, кўзлари ола-кула бўлиб кетган Жонузоғимиз жон аччиғида, нажот излагандай ён-верига аланглади. Бироқ стол атрофида фақат ўз ҳамжинсларини кўргач, қуйи лабини қаттиқ тишлаган қўйи бужмайиб қолди, назаримда, пешонасидаги ажинлари бирдан чуқурлашгандай бўлди.

Фатхиддин Садриддинович деганлари бировнинг кусурини кўриб колса, юзинг-гўзинг демай писиллатиб отишга уста чоғи, навбатдаги зарба ҳам ўзини кўп тутириб қўймади – бир неча ликопчани янгиланган официантка кабинадан чиқиб кетаётган маҳал одатига кўра:

– Камчиликлар йўкми? – деб сўраганида, раҳбаримизнинг раҳбари нечукдир сорозирок тарзда, жеркиброк сас чиқарди:

– Камчиликлар етарли.

Бу сафар ўзимизни нейтрал иштирокчилар, “фон” сифатида ҳис этиб ўтирган биз ҳам гарангсиб қолдик: баайни маҳорат ила оғзидан олиб ёқасига ёпиштирилган сўз ўйинидан қулайлик десак, писанданинг оханги кескинрок; ҳеч нима эшитмагандай жимгина овкатланаверайлик десак, яна ноқулай: бизнинг бу ҳаракатимиз, туғтироғи ҳаракатсизлигимиз “Сенинг гапинг – менинг фалоним” тарзида қабул қилинмасмикан...

Шунақанги нозик вазиятларда кичик бошликларнинг жонига тўзим берсин-да!

Жонузоқ – ҳали янги раҳбар эмасми! – кесатикли қочирим маънисини англаб етишга беҳуда уринган аҳволда, оғзини ёпишния унутган қўйи мияси олиб ташланган қўй каби анграйиб-довдираб, эсанкираб, сўлжайиб гоҳ Фатхиддин Садриддиновичга бакраяди, гоҳ бизга.

Яхшиям эски тулкилардан бўлган абадий муовинимиз бор экан. Тажриба барибир тажриба-да. У киши шартта ўрнидан турди-ю, кабинага чўккан ноқулай сукунатни бузмоқ қасдидами, негадир раҳбаримизнинг раҳбарига, хаттоки янги бошлиғимизга эмас, яримлаган коньяк шишасига қараб, қўлини кўксига қўйган қўйи дўриллаган овозда мурожаат қилди:

– Эллик-элликдан-а...

Сўнг, худди шишадан ўз таклифига маъқуллов эшитгандай шиддат ила унинг бўғзига чанг солди. Сафимиздан кимдир ароқ қуя бошлади.

Яна шу муовиннинг таклифига кўра “Юкорида айтилган яхши тилакларни миҳлаб қўйиш учун” ичдик.

Табиий инстинкт ўз ишини қилди: катта раҳбар ўз йўли билан, аммо оч ҳолингда, устига-устак тўкин дастурхон бошида ўтирган маҳалинг ошқозонни авраб ўтириш мушкул, инчунун, аста-секин санчки-қошиқларнинг ликопчаларга урилиши кучая борди.

Ичишга ичган, бироқ газак ҳам қилмаган, нечукдир баттар хурпайиб олган Фатхиддин Садриддинович ангишвонадай жажжи қадахни қўлида айлантириб кўп томоша қилди, хўп томоша қилди, сўнг, оғзига буюк мўъжиза кутаётгандай мутеларча, “манаман” дея кўзга ташланиб турган садоқатини изҳор қиларок термилиб қолган Жонузоқ томон ўтирилди ва, дарҳақиқат, катта бир сирни айтаётгандай, маънодор оҳангда лутф этдики:

– У ёқларда официантка деганлари... табассум қилиб, яшнаб... учиб хизмат қилади... Атрофингда гирдикапалак бўлади... Бир ишоранг билан нима хоҳлаётганингни тушунади, дарров ортиғи билан бажаради...

Афтидан, катта раҳбарнинг нимадан унчалик кўнгли тўлмаганини тусмол қилди чоғи, муовин ювилмаган қошиқдай орага суқилди:

– Ҳа, энди, чойчақа учун-да...

Фатхиддин Садриддинович унга ёвқараш қилди:

– Ўшаниям ҳалоллаб олиш керак, ука... У ёқларда хизматинг ёқмадими, тамом, чойчақа берилмайди!

Ҳафтафахмрок ўринбосаримиз яна қовун туширди:

– Буям истеъмолчи ҳукуклари химоя килинишининг бир кўриниши-да, а, Фатхиддин ака?

Афти нордон нарса егандай буришиб кетган азиз меҳмонимиз муовинга жавоб кайтаришни ҳам ўзига эп кўрмади, шекилли, ўқрайиб қўйиш билан кифояланди.

Фатхиддин Садриддинович ниҳоят лаънати кадахни дастурхонга қўйди ва жойида калтираб тўлғанаётган, не айб килиб қўйганини англамаса-да, аллақачондан бери ўзини гуноҳкор санаётган, айна лаҳзада валломати қошида тиз чўкиб изн сўрашга ҳам ҳозир шогирдига энсаси котиброк қараб қўйгач, надоматлар ила:

– Бу ерда бўлса... – деб қўйди.

Баногоҳ бошқариб кетаётган машинасининг рули олиб қўйилгандай тамомила эсанкираб, довдираб қолган Жонузоқ бир оғиз жуфтлади... икки... уч... Йўк, барибир курукшаб кетган томоқдан ноаниқ хиркирашдан бошқа овоз чиқмади.

Алоҳа “каттакон”нинг “у ёқлар”даси нима маъно бераётганини илғади чоғи, муовин минғирлаб қўйди:

– Дарҳақиқат, бунақа масалаларда чет эллар олдинда... Уларга етишга бизникиларга йўл бўлсин...

Кабинага сассиз кириб, ликопчаларни янгилаётган хизматдаги киз одатига кўра:

– Камчиликлар йўкми? – деб сўради.

Ва камина одатдагидай раҳбаримизнинг раҳбари хурпайган қўйи “Камчиликлар етарли” дея писилаб қўяди деб ўйлагандим. Бироқ официантканинг жиддий чехрасига норози кўз ташлаб қўйган Фатхиддин Садриддинович вассали Жонузоқнинг боши узра номаълум нуктага хорғин тикилган қўйи, минғирлади:

– Булар қачон одам бўлишади... Қачон қулибгина хизмат қилишни ўрганишади...

Алоҳа шўрлик раҳбаримиз товукникидай мияси билан неларнидир тусмол қилди-ёв. У ғўлдираб:

– Бир секунд, Фатхиддин Садриддинович, – деди-да, ҳовликиб ўрнидан тураркан, жон-жаҳди билан муовинга “юр” ишорасини қилди.

Икковлон ёв қувгандай шошиб чиқиб кетишгач, кабинага ноқулай сукунат чўкди. На овқат ея оласан, на гапира оласан. Ҳамма кўз остидан ноҳақ хафа қилингандай баттар ўшшайиб олган раҳбаримизнинг раҳбарини кузатарди.

Юрагим сиқилиб кетди. Чўнтагимдан намоийшкорона тарзда сигарета қутисини олдим-да, аста сирғалиб хонадан чиқдим.

Эшикни ёпиб, таомлар иси қоришиқ бўғиқ ҳаводан чуқур нафас оларканман, шундай қаршимдаги устун ёнида баҳслашиб турган Жонузоқ, ўринбосар ва биз кабинетини гаплашган шу қаҳвахона эгаси – ўттиз беш ёшлардаги семиз, тепакал, тирсиллаб турган енги калта йўл-йўл қўйлагига энли бўйинбоғ танғиб олган Адҳамни кўрдим.

Раҳбаримиз қалтираб-титраб дўк урарди:

– Мени танийсан-а? Телевизорда кўргансан-а?

Қўл қовуштириб турган Адҳам ҳар эҳтимолга қарши бош ирғади:

– Албатта, акажон, албатта.

– Агар хоҳласам ҳозирнинг ўзида СЭСни, пожарнийни чақириб, икки секундда кафенгни ёпдириб ташлайман! Юзта минималка штраф солдиртираман!

Муовин орага суқилди:

– Икки юзта!

Жонузоқ баттар жўшди:

– Ичкарида ким ўтирганини биласанми ўзи, а? Биласанми?

Адҳам ёлворди:

– Қўйинглар, акажонлар... Хизматдамиз... Нима камчилик бўлса, бир секундда тузатамиз.

Афтидан, Жонузokka шу керак эди. У типирчилаб қолган қахвахона эгасига бармоқ ўқталди:

– Мен пулини тўлаб қўйдимми, шунга яраша сервис талаб қилишга ҳақлиман!

“Чиранчиқ олдилар-ку, – деган ўй ўтди кўнглимдан. – Пулини тўлаб қўйган эшиклар. “Йиғ-йиғ”га бир сўм қўшмасдан туриб-а...”

Раҳбарим ҳамон пўписа қилишни қўймасди:

– Чакир официанткангни! Кулиб кирсин! Кулиб хизмат қилсин! Пулини ҳалоллаб олсин!

– Бўлди, акажонлар! Бўлди! Сизлар бемалол ичкарига кираверинглар!

Адхам ошхона томон учди.

Муовин ҳайратини изҳор қилишга ошиққанча ним эгилди:

– Аммо-лекин бопладингиз, хўжайин!

– Бунақалар билан шундай гаплашиш керак! Мен у ёқда эканимда бунақалар қўл ковуштириб, хизмат қилиш учун навбатда туришарди...

Энсам қотди. Нима бало, бугун ҳамманинг ушлаб олгани “у ёқ”ми дейман?

“Каттаконлар” эшик олдида турганимни кўрмай қўя қолишсин деган ўйда ичкарига шошдим.

Икковлон узун-қисқа бўлиб кириб келишган, муовин шоша-пиша қадаҳларни тўлдирётган маҳал эшик очилди ва патнис тўла газак кўтарган Адхамнинг ўзи – тарҳақиқат – табассумларга ғарқ бўлган қўйи кириб келди.

– Хуш келибсиз, сафо келибсиз, азиз меҳмонлар! – кўтаринки кайфиятда хитоб қилди қахвахона хўжайини. – Сизларни кафемизда кўриб турганимиздан бошимиз осмонга етди! Ёкимли иштаҳа!

Адхам чакконлик билан ликопчаларни дастурхонга қўйиб чиқа бошлади.

Мен шунда Фатхиддин Садриддиновичнинг аввал анграйиб қолганини кўрдим, сўнг тишларини ғазабли ғижирлатганини эшитгандай бўлдим.

Жонузок денг, мактов кутган боладай талтайиб ўтирибди.

Муовин яна бир бор раҳбарига пахта қўйиб кетиш имкониятини қўлдан бермади:

– Жонузок аканинг ҳурматига шахсан кафе хўжайинининг ўзи хизматимизда!

Бу орада ликопчалардан кутулган Адхам америка актёрларига ўхшаб оппоқ тишларини намойиш қилмоқчидай оғзини катта очиб илжайди-да, яна бир бор ёкимли иштаҳа тилашни унутмаган қўйи тавозе билан, патнисни қўлтиғига кистирганча хонани тарк этди.

Ана шунда... Фатхиддин Садриддинович кутилмаганда шартта ўрнидан турди ва то Жонузок ўзига келиб олгунга қадар... шипиллаб жўнаворди.

Мўъжаз кабинамиз тўполон бўлиб кетди.

Ранги кўқарган, дағ-дағ калтираётган Жонузок хўжайиннинг ортидан отиларкан, жон алфозда муовинга ниманидир ишора қилишга улгурди.

Ўринбосар мени енгимдан судраб олиб чиқди. Икков ошхонага чопдик. Ўринбосарнинг шошқин кўрсатмасига кўра бизга хизмат кўрсатаётган официант киз алоҳида тугунчага ковурилган товук, тўртта кабоб, иккита нон, газаклардан қўйди, бошқасига коньяк, шоколад, сув-пув солинди.

Иккала тугунчани кўтарганча ташкарига югурдик.

Биткўз аллақачон рўлда, машинанинг мотори ишляпти, Фатхиддин Садриддинович эса орқанги очик эшик олдида тайсалланиб турибди, ёнида иккала кўли кўксида Жонузок.

Хайдовчи хушёр экан: яқинлашган маҳалимиз юкхона эшиги ўз-ўзидан очилди.

Раҳбаримизнинг раҳбари тугунчаларга ёктирмасдан кўз ташлаб кўяркан, Жонузокка навбатидаги нишини сукди:

– Ўтиборинг учун, у ёқларда бунақа ишларни официантканинг ўзи бажаради.

Нихоят айбдор топилганди – раҳбаримиз қаҳр билан муовинига амр этди:

– Чакиринг агар... авлиё бўлсаям!

Шўрлик муовин қаҳвахонага қараб зипиллади.

– Швабраси тузук...

Яқинрок туриб колганим боисми, мен Фатхиддин Садриддиновичнинг бу сўзларини аниқ эшитдим, аммо уларнинг маъзини тушуниб етишга аклим ожизлик қилди. Энди тамомила эсанкираб, пешонасига тер тошган, лаблари пир-пир учаётган Жонузокнинг аҳволини тасаввур этиш қийин эмасдир.

– Кучоғингга сиғади... – деб кўйди бу орада Фатхиддин Садриддинович.

Айнан шундай деди.

Бу қадар жумбоқли, эҳтимолки ҳикматга бой тош ёнғоқ жумлаларни чақиб, ичидаги моҳиятини кўриб-тушуниш камина каби акли кўтоҳлар имконидан ташқарида, албатта. Бирок, Жонузокнинг қийшайиб-қорайиб кетган юзига, аянчли аҳволига қарадим, раҳбар эса-да, аклий интеллект коэффиценти меникидан унчалик баланд эмас, шекилли, деган қарорга келдим. Ҳар нечук, бундок эътироф туйқусдан зада кўнгилга аллақандай мазах аралаш сурур туйғусини олиб кирганини тан оламан: “Ўл-а, бу кунингдан, артист...”

Ишхонада беш-олти дарддош-сирдош (азбаройи холислик учун қавс ичида кўшиб ўтиб кетай, улар орасида бир муддат бўшаб қолган юмшоқ курси илинжида тамшаниб юрган, ҳатто елиб-югуриб ҳам кўрган, ана энди, муддаолари ҳосил бўлмагач, дами чиққан пуфакдай шалвираб, янги раҳбарга зимдан тиш қайраб юрган икки собиқ даъвогаримиз ҳам бор) – орқаворатдан албатта! – Жонузокни шундай деб атардик. Илло, қачонлардир, “ойнаи жаҳон”да хизмат қилган кезлари уч-тўрт марта экранда кўриниб, маънавияту қадриятдан ваъзлар ўқиган, босиб келаётган “оломон маданияти” хавфига қарши қилич яланғочлаб чиққанини оташин нутқида намоиш этарок, “кўп сонли томошабинларни”-да огоҳликка даъват этган бу кимса нечукдир ўзини буткул эл, ҳа, майли, мактанчоқлик бўлмасин, аҳолининг камида ярми танишига мутаассибларча ишонарди. Шу ишонч таъсирида бўлса керак, у айниқса бегона одамлар орасида кўпинча ўзини ҳаёлпараст ижодкор сифатида тутар, мурожаат этганларида эса – ҳамиша қулоғи динг бўлгани ҳолда – баногоҳ чуқур, ўта чуқур тафаккуру мушоҳада олампидан қайтиб келишга мажбур бўлган даҳодай намоишқорона оғриниб, алланечук норозилик билан, киприкларини пирпиратган кўйи “Узр, ҳаёл олиб кетибди... Бир нима дедингизми?” дея сўрардики, шўрлик содда савол бергувчи ўз густоҳлигидан, шундок буюк одамни арзимаган саволи билан қалғитганидан хижолат тортиб қоларди. Артист, ўлай агар, артист!..

Ўша рангли кутини маълуму машҳурликнинг қафолати сифатида биладиган Жонузок бизга раҳбар мақомида таништирилган тақдирот машваратидаёқ ўзига сўз беришганида дастурий маърузасини истиҳола-пистихола қилиб ўтирмасдан “Мени ҳаммаларинг танийсизлар: телевизорда кўп кўргансизлар” деб бошлаганини эслаб ўтмасам бўлмас. Бирок бу ҳали ҳолваси экан. Кейинрок ўтказилган, қотиба томонидан “беш дақиқалик” дея эълон қилинган ҳолда одатда икки-уч соат давом этадиган, бир одам монологидангина иборат бўладиган ўта зерикарли мажлисларида ҳам ўрни келса-келмаса “Мен у ёқда эканимда ҳар қандай топшириқни дўндириб ташлардим, чунки қаерга борсам, мени албатта танишади... Менинг ўзимдан кўра

...тиклироқ... Мен у ёқда эканимда...” кабилидаги даъво-дастаклар билан кичиларни сил қилиб юборадиган бўлди. Хўп, эсланигдаёқ оғзингнинг ичидан даражада қиёмат яхши жойда ишлаган экансан, юравермайсанми эшитиб; бизнинг номи улуғ, супраси курук идорада пишириб қўйибдими сенга, марднинг ўзи йўқ.

Турси, тан оламан, қиёфаларни эслаб қолишга уқувим йўқроқ. “Зангори да бир кўрган одамимни эртасига кўча-пўчада учратиб қолсам, – улар бир-биринга ўхшаб кетишлари учунми – мутлако танимаслигим-ку, юз фоиз аниқ. Бу сабабли, навбатдаги аччиқ ичакдай чўзилган йиғинда шахсан раҳбаримизнинг менга: “Мана сиз, масалан, менинг чиқишимни неча марта кўргансиз?” жараида, очиги, аввалига нима дейишни билмай довдираб қолдим. Сўнг, ҳар қанча исам-да, хотирамнинг аллақайси қоронғи пучмоқларидан ҳам ўзимга бақрайиб қараб турган бу башарани тополмаслигимга амин бўлгач, ноилоҳ айёрлик қилдим:

– Телевизоримиз бузук эди.

Қандир – шубҳасиз, қўйнига алам пичоғини солиб, пайт пойлаб юрган шағалалардан бири – “пик” этиб қулиб юборди. Жонузук менга очикдан-очик қараб қолганиб, ишонқирамай қаради, сўнг ўсмоқчилаб сўради:

– Қанча бўлди бузилганига?

Энг оғири – бошлаб олиш. Кейин давом этаверади. Мен ҳам киприк қокмай қайтардим:

– Беш йилча.

Назаримда, ўтригим фош бўлди. Илло, норози тарзда бош чайқаб қўйган янги раҳбаримизнинг оғзидан:

– Охирги чиқишимдан бери олти йил ўтди, – деган гап чиқиб кетса бўладими?!

Табиийки, ҳаммамиз ўзимизни бу иқдорни эшитмагандай тутсак-да, кўнглимдан бир шаккоқона ўй кечди: “Ўл-а, мақтанадиган матоҳингнинг яроқлилиқ муддати аллақачон ўтиб кетган экан-ку...”

Қим билади, эҳтиётсизлик туфайли лабим сал жийирилдими ёнги кўзларимда айирлик ўти чакнаб кетдими, ишқилиб, бирдан менга шубҳаланиб қараб қўйган Жонузук бошини сарак-сарак қилганча дафтарига нимадир ёзиб қўйди.

Бу “нимадир”... келиб-келиб айнан менинг штатим қискартирилиши лозимлиги ҳақидаги қайд экан. Бу совуқ хабарни қулоғимга шивирлабгина айтиб кетган кичилар бўлими нозирасининг сўзларига қараганда, янги раҳбаримизнинг фикрича, бизда ортиқча ходимлар анчагина эмиш, шуларни бирин-кетин қискартириб бориш унинг зиммасига юклатилган “устувор вазифалардан бири” эмиш.

Аввалига бу қарорни унчалик кўнглимга яқин олмадим, ҳатто, ўзимга ўзим далда бериш учунми, “Шу турки совуқ ўзи ёкмайроқ турибди-да, кетсам кетарман”, деган ўйларгаям бордим. Аммо тез орада, тўрт-беш идорага зимдан иш суриштириб борганимдан сўнг бирдан сергак тортдим, бундай хом ҳаёлларим тумандай учди-кетди. Илло, идоранинг энг кекса ходимларидан бириман – ёш қурғур эллик етти оstonасига келиб қўйган; уч йилдан сўнг пенсияга чиқаман. Инчунун, ёш-ёш, кеча институтни битирган, тил билгич, компьютер деганларининг сичқончасидан кириб, экранидан бус-бутун чиқиб келадиган мутахассислар дарвозанинг турумини бузиб турганда, мендай бир... қариянинг улар билан рақобатлашишига йўл бўлсин.

Шафқатсиз воқелик мени кўркувга солди ва мен... бирдан думимни қисдим... Йиғилишларда Жонузукжонга тик қарамайдиган, ердан кўз узмай ўтирадиган, унинг ҳамма гапини маъқуллаб, бош иргайверадиган бўлдим; шанба кунлариям ишга келаман денг; уч-тўрт марта ишни жуда мохирлик билан олиб бораётган,

кадрларга меҳрибонлик ва ғамхўрлик намуналарини кўрсатаётган янги раҳбаримиз шаънига мактов тўла хушомад сўзларини айтдим...

Ваҳоланки, “Жонузоқжон”нинг бор-йўқ каромати менга ўхшаб сал бош кўтариб қўйганларни ўта маҳорат ва ҳаттоки санъаткорона тарзда, минг бир хийла-найранглар, киши билмас пўписа-тахдидлар билан тавбасига таянтриб қўйиш, жиловни маҳкам ушлаб туриш эди назаримда. Яна ким билади дейсиз. Ахир кўрққанга қўша кўринади-ку...

Шу билан штат қисқартирилиши масаласи ҳозирча қўзғалмай турибди. Аммо мажлислар маҳали Жонузоқнинг ора-сира менга синовчан-синчков кўз ташлаб қўйишларига қараганда, масала кун тартибидан олиб ҳам ташланмаган. Инчунун, мен янада эҳтиёткорроқ, янада хушёрроқ бўлишим лозим.

Хуллас, омонатгина ишлаб турибман. Пой-патаклилим жуда жонимдан ўтиб кетган ёинки кўнгил тубида норозилик ҳислари тўлғониб қолган чоғлари дарҳол ўзимни ўзим овутишга уриниб, кун санай бошлайман: “Ўттиз беш ойгина қолди... Бу бор-йўғи бир минг эллик кун дегани... Унинг ҳам камида бир юз эллиги дам олиш кунлари... Нима деган гап ахир, бирпасда ўта-кетади... Армиядаям уч йил юрганман-ку... Эсон-омон пенсияга чикиб олай, кейин елкамнинг чуқури кўрсин бу идорани...” ёрдам беради...

Ҳай, ўтлаб кетдим-а, азага келган дардини айтиб йиғлайди, деганлари шу-да ўзи. Қаҳвахона ёнига қайтайлик.

Муовин... яна қаҳвахона хўжайинини бошлаб келарди. Бун кўрган Фатҳиддин Садриддинович жahl билан “тфу” деди-да, – ха, айнан “тфу” деди, тупурмади – машинасининг орқа ўриндиғига чикиб олди-қўйди, сўғин эшикни намоийшкорона қарсиллатиб ёнди.

Бака бўлиб қолган Жонузоқ муовини қолиб, Адҳамга ўшқирди:

– Қани официантканг?

Ана шунда кўрдим: қаҳвахона хўжайини пинагини ҳам бузмади, афтидан, бунақа кекирдагига зўр берадиганларни кўравериш, пишиб кетган ёинки бу даврага энди бошқа нарса ўтказолмаслигига кўзи етган. Унда боя нега ўзини унақа тутган экан? Бакироқ миждонинг кўнгли учунми? Ё бир мазах қилиб, устидан кулгиси келдими? Артист... Уф-ф-эй, бу ҳаётда ҳамма артист-а...

Хуллас, Адҳам деганлари бир туки қилт этмай хотиржам жавоб қайтарди:

– Миждонларни узатиб қўйиш официанткамнинг хизмат вазифасига қирмайди, ака.

Ҳа, айнан “узатиш” деди, “кузатиш” демади, шу сўзнинг ўзида қандайдир мазахомуз писанда бордай туюлди менга.

– Э оналарини ўшанингнинг!.. – ёмон сўкинди Жонузоқ. – Бор, қақир!

Қаҳвахона хўжайини ён беришни хаёлига ҳам келтирмади:

– Ҳурматингиз бор, ака, лекин...

– Ҳурматингни бир жойга тикиб қўй-да, оёғини ерга текизмасдан судраб кел! Бўлмаса мендан кўрадиганингни кўрасан!

Бу галги пўписа чивин чакқанчалик таъсир қилмаган Адҳам очигига кўчди:

– Бунақа хизматлар пулли...

Бундай гап бўлишини кутмаган, шекилли, Жонузоқ аввал қаҳвахона эгасига анграйиб қаради, сўнг негадир папкасини олиб, ичини титкилаётган Фатҳиддин Садриддинович томон бир кўз ташлаб олгач, жон ҳалпида вишиллади:

– Оғзингга сиққанини оласан, паст! Бор, опкел!

Барибир, “паст” Адҳам келишувни мустаҳкамлаб олишга уринди:

– Лафз килдингиз-а, ака...

Ўзига эътироз билдиришларига кўникмаган Жонузоқ бўкириб юборди:

– Бор, дедим! Эркакман мен!..

Шу ваъдани кутиб тургандай, бўйинбоғли хўжайин қаҳвахонасига зипиллаб кетди.

Недир имдод бўлганми, биткўз ҳайдовчи сигнал чалди.

Типирчилаб колган Жонузоқ қайта-қайта қараб ҳам қаҳвахона эшигидан ҳеч ким чиқмаётганини кўргач, Фатхиддин Садриддинович томон эгилди. Хўжайиннинг қораси билан ҳайдовчи эшик ойнасини пастга туширди.

– Фатхиддин Садриддинович, сиз бемалол бораверинг, – энтикиб шивирлаётган Жонузоқ ҳайдовчига ишора қилди. – Акамиз сизни ташлаганларидан сўнг қайтиб келсинлар. Арзимаган...

Фатхиддин Садриддинович миқ этмади, аммо ҳайдовчиси томон қараб қўйди. Хўжайинининг нима демоқчи бўлганлигини нигоҳидан хис қилса керакки, ҳайдовчи ойнани кўтарди. Машина оҳиста сузиб кетди.

Қайтиб қаҳвахонага кирдик.

Кайфияти бир пул бўлган Жонузоқнинг шахсан ўзи митти қадахга эмас, катта шёлага ароқ тўлдириб қуйди-да, бир кўтаришда ичиб юборди. Сўнг ғазабдан тўнкаланган кўзларини биз ғарибларга бирма-бир қадаб чиккач, муовинга нишиллади:

– Топган жойларингдан ўргилдим сенларнинг!

Муовин жон ҳолатда ўзини оқлашга тушди:

– Хўжайин! Айбдорман...

– Ана энди айбингизни... айбингизни... – Тили ғўлдирай бошлаган хўжайин муносиб сўз изларди. Ишқилиб “қон билан ювасан” демасмикан, деган ўйдан ҳавотирга тушдим: билиб бўладими, абадий муовин шартта пичоқни олиб... Йўк, ҳар тугул, пўписа у даражага бориб етмади, гап умумийроқ талаб билан яқунланди: – ...ювасиз!

Муовиннинг юзига қон югурди:

– Юваман, албатта, юваман!

“Шўрлик бир зиёфатга тушди-ёв”, деган тусмолга бордим. Аммо... Жонузоқнинг авзойидан гап ўтириш ҳақида кетаётганга ўхшамасди.

– Бизга хизмат қилган официантка эсингиздами? Швабра?

– Эсимда, эсимда, – хи-хилади муовин. – Тўппа-тўғри айтдингиз, хўжайин. Ҳақиқий швабра. Бутаб ташланган, қўли ўрнида иккита шохи қолган теракдан фарқи йўк.

Жонузоқ жойлашиброқ ўтириб олди, жонсарақ муовинга тепадан, синчиклаб қаради.

– Уларнинг ҳаммаси анақа, а?

Муовин гап оҳангини илғамади:

– Қанақа, хўжайин?

Жонузоқ жеркиб берди:

– Юрадиган, галварс!

Муовин шоша-пиша маъқуллади:

– Тўппа-тўғри, ҳаммаси юради. Уларнинг иши ўзи шунақа. Тўғрими, йигитлар?

Давра атрофида some тарзда ўтирган биз “йигитлар” ғўлдираб бу фикрни маъқуллаган бўлдик. Яхшироқ кўриниб қўймоқчи бўлдими, орамиздан кимдир дўриллади:

– Э, юрмайдигани йўк буларнинг! Соккасини олса бўлди-да...

Гапини маъқуллашиб, афтидан, дадил бўлиб олган Жонузоқ энди муовинга бемалол ўшқирди:

– Юринг бўлмаса!

Раҳбар йўл бошлади, ўринбосар зипиллаб унга эргашди.

Қарасам, “ийгитлар”нинг аста-секинлик билан дастурхон томон чўзилган қўллари тобора тезлашмоқда...

Чекишни баҳона қилиб, хонадан чиқдим, бир-бирига қапишиб вальс тушаётган эркак-аёллар орасидан ўтиб, арик бўйига бордим.

Нимадан кочсанг, шунга тугиласан ўзи. Тўлиб бўтана сув оқаётган арикка қараб турсам, ортимдан алпонг-талпонг қадам товушлари эшитилди ва мен ўгирилиб, айна шу томонга келаётган Жонузоқ билан муовинни кўрдим.

Бу ердан қандай қилиб сездирмасдан, уларга кўринмасдан чикиб кетиш йўлини излай бошладим. Шу маҳал энди бўйинбоғини ҳилпиратиб чопиб келаётган Адҳам йўл-йўлакай:

– Кўнмади! – деб бакириб қолди.

Энди менга ортга йўл йўк эди. Жойимда тураверсам, худди атай келгандай, гап пойлаётгандай бўлиб қолсам керак. Бехтиёр танаси кучокка сиғмас дарахт ортига ўтиб олдим.

– Қанакасига кўнмади?

Саволни берган Жонузоқ эди.

– Шунакасига! – ҳаттоки андак тантанаворроқ тарзда эълон қилди қаҳвахонанинг туллак хўжайини.

Ўринбосар иккиланиброқ садо берди:

– Қанча деяпти?

– Э, пулини гаплашишга улгурмадим.

Жонузоқ хириллади:

– Нархини оширавермай, бўладиганини айтсин.

Адҳам шубҳаланиброқ сўради:

– Ўзи берадиганларинг нақдми?

– Нақд! – бўкириб юборди Жонузоқ. – Мана, соққасини бу акамдан оласан. Етмаса, уйига бориб бўлсам олиб келади. Тўғрими, ака?

Нафаси ичига тушиб кетган, бирдан “ака”га айланиб қолган муовин ожизона минғирлади:

– Ҳа... хм...

Шундагина мен ўринбосар айбини қай тарзда “ювишини” тушундим...

Адҳам югуриб кетди.

– Гап бундай, ака. Хўжайин – катта одам. У менга... бизга ҳали кўп керак бўлади. У кишининг ёрдами билан ҳали кўтариламан, шунда сизниям ўзим билан олиб кетаман...

Афтидан, ҳамон миясида ўзидан кетиши мумкин бўлган пулни ҳисоблаётган муовин яна минғирлади:

– Ҳа... хм...

– Хуллас, ака, шу топшириқни бажармасак бўлмайди. Бу ҳаёт-мамот масаласи. Янга бир ойдан бери Италияда, дам олишда. Янга энди жуда семириб кетган. Егани ёғли овқат-да. Фатхиддин Садриддинович бир маст бўлиб қолганида хотинини “спальный диван” деб атаган. У кишига озғинлар, кучоғига сиғадиганлар ёқади. Шуларга кўнгли суштетади. Шунинг учун, нима қилиб бўлса ҳам...

Бўлида-эй. Ўзимнинг бу ҳолда бикиниб туришим ўзимга наша қилиб кетди.

Тугатиб, дарахт ортидан чиқдим.

Жонузоқ менга ёвқараш қилди:

– Ха?

Ўзимни оклаган бўлдим:

– Айланиб юргандим...

Шу маҳал Адҳам яна лўкиллаб чопиб келди.

– Кўнмаяпти, акалар.

– Айтмадингми пули нақд деб? – жеркиб берди уни Жонузоқ.

– Айтдим. Кўнмаяпти, аблах!

Жонузоқ кизишди:

– Ким ўзи у кўнмай? Оддий бир официантка бўлса? Қўл остингда ишласа?

Раҳбармисан ўзи, а?..

Мижознинг ҳар бир гапини маъқуллаб бош ирғаётган Адҳам қўшимча қилди:

– Бунинг устига қишлоқдошим.

– А?

Бу илинж аралаш хитоб муовинга тегишли эди. Ҳар нечук, қиз ҳамқишлоғи бўлса, шу билан бу савдони тугатиб қўя қоламиз, деган ўйга борди-ёв бечора.

Адҳам бажонидил изоҳ берди:

– Синфдошимнинг хотини.

– А?

Муовиннинг бу сафарги хитобида шодумонлик унсурлари сезилиб қолди.

– Эри икки йил бурун Россияга кетворган. Шундан буён дом-дарағи йўқ. Пул юбориш у ёқда турсин, телефонам қилмайди. Бу ёқда иккита бола. Едириш-ичириш керак. Қишлоқда иш йўқ. Шунга, иш сўраб ялиниб келганди, раҳмим келиб олгандим.

– Эр бедарак кетган, – хулоса ясади Жонузоқ. – Иккита бола... Идеал вариант экан. Бор, гаплаш! Талаб қил! Лекин мен билан ҳазиллашма. Кимлигимни биласан-а!

Адҳам деганлари сирли илжайди:

– Ҳурматингиз бор, ака. Қаранг, ўша рамақижоннинг ўрнига зўр вариант топиб қўйдим. Чертиб-чертиб танлаб олаверинг. Пулини келишсак бўлди.

Шундай дея мудир бош бармоғи билан ўрта бармоғини шиқиллатганди, коронғиликдан лорсиллаган, роса бўяб-бежанган, кўпчиб турган сийналари-ю бўлиқ сонларини кўз-кўз қилаётгандай очик-сочик кийинган икки аёл саллона-саллона қадамлар ила чикиб келишди. Уларни боя танца тушаётганлар ичида кўргандай бўлгандим. Демак, шу ернинг “штат”даги хонимчалари...

Адҳам виқор билан кўкрак керди:

– Қалай? Дахшат-а!

Жувонларга бир қарашдаёқ нордон нарса егандай афти буришиб кетган Жонузоқ кескин бош чайқади:

– Йўкот буларингни! Бунақалар, ана, кўчадаям тикилиб ётибди. Хоҳласам, икки минутда йигирматасини топиб келаман. Менга ўшанинг ўзи керак! Ўзи!

– Лекин...

– Йиғиштир “лекин-пекин”ингни! – Жонузоқ мудирга шубҳаланиб қаради: – Ё ўзинг ўйин қиляпсанми? Ўртоғимнинг хотини деб...

– Йўғ-э, ака. – Мудир бармоқларини яна бир шиқиллатганди, жувонлар мик этмасдан ортларига қайтишди. – Ишонмасангиз...

– Ишонмайман! Битта гапинггаям ишонмайман! Лекин, айтиб қўяй, менинг кимлигимни биласан...

– Ишонмасангиз... ўзингиз бирга юринг, олдингизда гаплашаман!

Жонузок нафрат билан лаб бурди:

– Кўнгиллари яна нимани тусайди? Бу сенинг бизнесинг-ку!.. Мен энди келиб-келиб бир официантканинг олдига бораманми? Мен-а? Мен-а?.. У киму, мен ким?.. Сен менинг кимлигимни, агар хоҳласам икки минутда...

– Бўпти, унда ўзини шу ерга бошлаб келаман. Ўзингиз эшитасиз.

Адхам юлкиниб, ноҳақ хафа қилинган одамдай норози киёфада ичкарига кириб кетди.

Жонузок “чирт” этказиб тишлари орасидан тупурди. Сўнг:

– Бўпти, – деди бизга қараб. – Бу ерда туриш менинг обрўйимга тўғри келмайди. Иккаланг гаплаш. Ишни пухта қилинглар. Тушунтиринглар, машина оборади, ё икки-уч соатда, ё эрталаб қайтариб олиб келиб қўяди.

Шундай дея Жонузок ичкарига кирди-кетди.

Мен муовинга қарадим, муовин менга.

– Нима қиламиз, ака?

“Ака” елка қисди, холос.

Қарасам, зал тарафдан Адхам билан ўша бизга таниш официант жувон ўзаро жиқиллашиб чиқиб келишяпти.

Негадир ўзимни четрокка олдим, муовин менга эргашиди.

Адхам гапирарди:

– ...Хов киз! Булар катта одамлар! Эртага булар мени эзиб ташлашади! Тушун шуни, ахир! Бир марта ёрдам бер! Ахир сени ўзим ишга олганман.

Жувон:

– Адхам ака. Сиз мени официанткаликка ишга олгансиз, бузукчилик қилишга эмас...

– Менга қара. Агар яхшиликча айтганимни қилмасанг, Достонга телефон қиламан, хотининг бузилиб кетди, ҳамма билан юряпти дейман.

Жувон жойида таққа тўхтади, қараб тургандим, кўзлари катта-катта очилиб кетди:

– Сиз... сиз... Достон ака билан гаплашиб турасизми? Хабарим йўқ дегандингиз-ку.

– Ҳа, ҳар замонда гаплашиб тураман. Энди сенга ростини айтадиган бўлсам, ўша ёқда уйланиб олган у Наташага. Яқинда қизли бўлишибди.

Жувон инграб юборди.

Адхам уни аврашга тушди:

– Қўряпсанми унинг аблахлигини! Ҳамманинг йўли бошқа. Бунинг устига яқинда келиб, сендан офисална ажрашиб кетмоқчи. Шунинг учун ҳам ҳеч афсусланма, ўйланмаям, боравер...

– Йўк!

– Айтдим-ку Достоннинг аблахлигини.

– Йўк!

– Менга қара, борсанг, ойлигингни ошириб қўяман. Болаларингга сенинг аҳмоқона садоқатинг эмас, нон керак, гўшт керак, кийим-кечак керак, ахир!

– Йўк.

– Бўлмаса... шу минутдан ишдан бўшайсан! Яна шунақанги қиламанки, биров сени ишга олмайди. Қишлоққаям боролмайдиган қилиб қўяман. Борсанг, ҳамма бетингга тупуради, “ифлос” дейди. Болаларинг ҳам бош кўтариб юролмайдиган бўлишади. Биласан, бу қўлимдан келади. Хор бўласан, зор бўласан, бир бурда нон тополмайсан. Ана шунда ўзинг ялиниб келасан менга!

– Йўк!

– Илтимос, Каромат, бир мартагина куткар. Кейин безовта қилмайман, ўлай эгар. Ҳеч бўлмаса мен учун бор...

– Ўзингиз учун... ўзингиз боринг. Йўк!

Адҳам тишларини ғижирлатди:

– Шунақами? Ана энди ўзингдан кўр. Борасан! Мажбурлаб бўлсаям обораман. Қўл-оёғингни боғлаб бўлсаям обораман! Ухлатиб бўлсаям обораман! Ҳозир кизларни чакираман, битта укол билан...

Шундай дея... шундай дея бўйинбоғли малъун бармоқларини бир шикиллатганди, қоронғиликдан бояги икки лорсиллаган таъвия чиқиб келса бўладими?

Беихтиёр бир қадам олдинга босдим.

Каромат уларни кўрди, ранги пахтадай оқариб кетди.

Адҳам вишиллади:

– Охирги марта сўраяпман: борасанми, йўкми?

– Йўк!!!

Бу жувон кўкрагидан отилиб чиққан фарёд эди...

Лорсиллаган фохишаларнинг ўзи томон шошмай келаётганликларини кўрган Каромат жон ҳолатда атрофга аланглади, ҳатто мени ҳам кўрди. Аммо, афтидан, мени уларнинг шериги деб ўйлади, баттар ваҳимага тушди.

Энди хотинларга қўшилиб чиқиш йўлини тўсиб олган Адҳам ҳам узун қўлларини кенг ёйганча ожизанинг устига бостириб келмоқдади.

Мен беихтиёр яна бир қадам олдинга юрдим. Мақсадим бу Каромат исмли шўрликни кутқаришмиди ё бошқамиди, ўзим ҳам аниқ билмасдим чамаси. Бироқ, бурчакка қисилиб қолган жувон бу қадамимни ўзига нисбатан хавф деб ўйладими, билмадим, ишкилиб... жон алфозда ҳар томонга аланглаб, барча нажот йўллари тўсилганини илғади чоғи, шошиб икки қадам ортга тисланди ва ўгирилиб... ўзини шиддат билан оқаётган бўтана сувга отди.

“Дод” демокчи бўламан, нафасим чиқмайди... Оёқларимдан мадор кетган...

– Бу ердан тез кетиш керак... Тез! – ортимдан етиб келган муовин титраб-қақшаб қулоғимга шивирлади. – Тез!

Шошқин қадам овозлари узоклашаверди. Аммо мен ўринбосарга эргашиб кетолмадим.

Бир амаллаб ариқ бўйига келдим. Коп-кора сув шиддат билан оқарди.

Кимдир елкамга қўлини қўйди. Сўнг ҳарсиллаб нафас олаётган Адҳамнинг кўпроқ ўзини ўзи ишонтиришга уринаётганга ўхшаш овози эшитилди:

– Қишлоғимизда... бунданам катта канал бор эди. Ўшанда чўмилиб катта бўлган кизлардан бу... Балоям урмайди... Ёмонга балоям урмайди...

Қолган гапларни эшитмадим.

Кўз олдимда қайдадир шу яқин атрофда жон-жаҳди билан ариқ чеккасига сузиб келиб, ундан чиқишга уринаётган, бироқ сирганиб кетиб, яна лойка сув домида қолаётган Каромат пайдо бўлди.

Оқим бўйлаб чопиб кетдим.

Мен узок югурдим. Тўхтаб, ариқка қарайман, уни кўрмайман, “Синглим!” деб бакираман, жавоб келмайди, яна чопаман...

Тонг сахар, уфқда куёшнинг илк нурлари кўрина бошлаган маҳал сўнгги илинжларим ҳам сўнди ва мен тақир қирғокка жонсиз қуладим...

Ойгул СҮҮНДИҚОВА

Мозийлар қаъридан келади садо

Эй, улуғвор тоғлар!..

1

Эй, улуғвор тоғлар,
не учун жимсиз?
нечун эшитмайсиз дил оҳларимни?
Эшитган бўлсангиз,
кўрган бўлгансиз,
ўзимга ҳам айтинг гуноҳларимни.
Дунё шамоллари эсди бағримдан,
силаб ўтди чағир бошларингизни.
Айтинг, кечолмайсиз ненинг баҳридан –
худди менинг каби.
Бунчалик совуксиз кучайин десам,
бунчалик виқорли учайин десам.
Лекин,
айрилгиси келмайди сиздан
оташин қалбим.
Келинг,
артиб қўй асрлар бўйи
тошдай котиб қолган ёшларингизни...
...Эй, улуғвор тоғлар,
бетақдор тоғлар!
сизда мен билмаган ажиб сеҳр бор:
ҳар гал бокканимда
гуллагай абад,
рангин бу дунё,
бетимсол меҳр бор.

Ойгул СҮҮНДИҚОВА – 1957 йилда туғилган. Москва Адабиёт институтини тамомлаган. Шоиранинг “Уфқлар ёнганда”, “Умр қуйлари”, “Эътиқод”, “Мен туғилган юрт”, “Мулланафас”, “Зумрад томчилар”, “Кўнгил кенгликлари” номли китоблари нашр этилган.

Хайрат туяман,
келинг,
бошингизни силаб қўяман.

2

Шамоллар кайтдими,
кушлар айтдими,
мендан сўз очиб,
майсадай товланган туйғуларимдан,
Ё сочиб кетдими бедорлигимда
энг сохир сахарлар ёғдуларидан.
Мозийлар қаъридан келади садо,
ҳар тонг юз-кўзларим сийпалар сабо.
ким айтар –
йўқ менинг дил оҳларим деб,
ким айтар –
йўқ менинг гуноҳларим деб.
Шу оҳларим тинглаб,
кўкдан тўкилган
лахзалар айланиб қолдим тошга,
тоғлар кучоғида тинмас кўзёшга.

3

Ҳамма нарса қайтиб келади,
йўллар қўшиқ айтиб келади.
Қайтган каби йилда тўрт фасл,
қайтган каби қорлар, ёмғирлар,
қайтган каби ёз оташлари.
Фақат бизлар қайтиб келмаймиз,
яна қўшиқ айтиб келмаймиз...
...Ҳатто тоғлар чўкиб кетади,
парчаланиб – ўксиб кетади.
Кўкси кесик-кесик сочилган
бўлакланиб ётган ҳар бир тош:
томир отиб ерга, тупрокқа
кўркам тоғдай ўсиб чиқади.
Тўрт тарафдан ёвкур шамоллар,
Эсса, йўлин тўсиб чиқади –
баланд тоғлар ўсиб чиқади.
Фақат бизлар қайтиб келмаймиз,
яна қўшиқ айтиб келмаймиз.

4

Ер қаъридан ўкириб, ўкраб
отилади ваҳший вулқонлар;
ямлаб бораётир денгиз, дарёлар,

тоғлар, ялангликлар,
 кирлар, адирларни,
 шахару кишлоклар,
 одамлар,
 одамлар.
 Улар калбидаги орзулар, ғамлар –
 бари-барини
 кўз очиб юмгунча
 кутурган вулконлар ямламай юти.
 Ловуллар,
 ловуллар улкан оғзини
 кўкка очганича жаҳаннам ўти.
 Ич-ичим тутайди,
 кўзим ачишар,
 билмадим,
 бу вулкон
 ўзига келади қанча вақт ўтиб.
 Нечун жимсан,
 борлигим,
 шамоллар ҳам кетдими куйиб,
 ларзага тушмас само
 юрак ютиб,
 ҳатто,
 ёмғир исини туйиб.
 Бироқ,
 бу оламда ҳаёт,
 тириклик,
 ўлим.
 Бунинг боши кайда,
 охири борми?
 Ҳеч ким айтмас
 ёки айтолмас,
 чунки,
 ўтмиш қайтмас,
 асло
 қайтолмас.
 Аммо,
 яшагиси келади одам,
 юз йил ошагиси келади одам,
 минг йиллаб ўсгандай
 улуғвор тоғлар,
 шамолни тўсгандай сеҳрли чоғлар.
 Мен чиқа бошлайман
 баланд чўккига,
 куёш нурларига чулғаниб,
 ёниқиб,
 хаяжон
 қадам-бақадам,
 хисларимни бўлгим келмас иккига.

Бутунлик истадим,
бутунлик:
қалб бутунлиги –
тубсиз осмон каби,
ер қаъридай тик.

5

Эй, улуғвор тоғлар!
Энг ёрқин шуълалар,
сўзлар –
ер усти-ер ости дарёларидай.
Қаергача борар биз босган излар.
Сувлар окди – сув бўлди юрак,
ой балкиди тонггача олис.
Менинг кўзим чўкки учида,
барг каби титрайман.
Мен – шу лаҳза,
лаҳза ичидаги мунаввар пок хис.
Вакт ҳукмида ҳар бир нафасим,
борлик ичидадир рангин ҳавасим.
Ҳали мен билмаган изтироб қайда?
камишзор бўзлари,
ойдин кечалар
симиллайди юлдузлар охи.

6

Эй, улуғвор тоғлар,
викорли тоғлар.
Кумуш чўккилари
оқ қорли тоғлар.
Асрлар гувоҳи, мозий шоири,
сиздан рух оламан,
илҳом шивири.
Ҳар гал боққанимда:
севинч,
кайгулар
юрак томирида
селдай оққанда.
Ёшим ҳам бир жойни борар қоралаб,
мен ҳамон юрибман дунё оралаб,
қирмизи лолалар бағрим оролаб.
Севаман энг тиник тонглар ҳавосин,
дилбар хур кунларим,
жилвагар тунларим,
сатрдай тизилди кўнглим қатига.
Рангларга урилиб кетаман,
ранглар –

болалигим тотли эртакларидан.
 Ҳамон тўкилади хотираларим
 учаётган шамол этакларида.
 Ранглар –
 ортга қайтмас ёшлигим,
 беғубор орзулар,
 бетакрор севгим.
 Кўнглимда,
 кўксимда ўсган тоғларим,
 қўлларимда гуллаб кетган боғларим,
 ловуллади уфқлар алвон.
 Тўрт фасл ҳам – кўклам,
 бахт эса – осмонда.
 Ранглар –
 тиниклашди кузак сувлари,
 сарғиш япроқларга
 яшил мактублар
 ёзишдан толикмас умр қалами.
 Севинчлар,
 соғинчлар,
 ўкинчлар,
 армон, алашим.
 Асли,
 инсон тоғдир,
 ерга томир бойлаб,
 кўкка кўз тиккан...
 ...Эй, улуғвор тоғлар,
 виқорли тоғлар.
 Майсалари майин,
 гиламдир яшил.
 Гуллари турфа,
 хушбўй,
 сара,
 хилма-хил.
 Булоқлари –
 қалбим симирган илҳом.
 Тошлари –
 қум зарраси,
 елдан ҳам нафис
 сабримдир кадрим.
 Омон бўлсин боши,
 тўкилмасин оҳ.
 Асрлар гувоҳ –
 эсаётир мағрур вақт шамоллари:
 таратиб,
 яйратиб тоғларим атрин.

Сизиб келар дақиқалар

Ширин САБУРОВА

* * *

Сени севганида
юрагим кинига
сиғмай кетар
дераза тоқчасига
олиб қўйдим
уни бир куни
сени дея
бир чиройли уришини
томоша қилайин деб
Ҳар ишга уннаганимда
бир назар ташлаб қўярдим
жами борлиқ ғоят гўзал кўринар эди
Бирок бир куни
унинг йиғлаётганини зимдан кузатиб қолдим
“Чак, чак, чак”
томарди кўзёшлари
“Чек, чек, чек озорни”
бўлиб эшитиларда кулоғимга

кафасига қамаб қўйдим шундан бери
юрагим

Ширин САБУРОВА – 1965 йилда туғилган. Урганч Гидромелиорация техникумини тугатган. Ижодкорнинг “Эзгулик золиб”, “Орзу дарахти”, “Узун лаҳзалар” каби шеъррий тўпламлари чоп этилганган.

* * *

“Чилп, чилп, чил”
Сизиб келар дақиқалар
Дақиқаларга тармашаман
– Олиб борманг
олиб борманг
мени дилсиёҳликларга
Дақиқалар шавкатсиз
дақиқалар риёкор
олиб борарлар
ёвузликнинг исканжасига
Дилим бўлар сиёҳдан сиёҳ
“Умринг недан бино бўлибдир?” десалар
Озорларданми дейин
Тагин дақиқаларга тармашаман
– Олиб кетинг, олиб кетинг мени

Қисматни пеш қиларлар риёкор дақиқалар

* * *

Ишларим ғалат кўринар сизга.
Чунки менинг оддий ҳеч нима йўқ.
Бахтим ғалат, дардим ғалат.
Севгилар севгисиз
Оташлар куюксиз.
Муаммолар ечимсиз.
Табассумлар самимиятсиз.
Ҳар ким йўлдан кечса – раво, мен кечсам сизга ғалат.
Тамадди килсам, хордиқ чиқарсам, нораво туюлаверади сизга.
Либосим сиртига кулоқ тикдирдим, қаранг.
Челакнинг хирига жўмрак қўйдирдим, куёшнинг юзига парда тортиб,
оташнинг ичига оромкурси ўрнатдим, қаранг!
Буларнинг ҳеч бири сизни ажаблантирмади.
– Ҳа, бу ўзи шундай, – дедингиз.
Сиз мени ўзингизча кашф этган жойда қолдирдингиз.

* * *

Бир куни ит чуқурга каради-ю, кўркиб кетди,
ҳурмади ҳатто.
Ўша чуқурга мен ҳам қарайману
Ҳеч нарсани кўрмайман,
ит нимани кўрдийкан?
Шу-шу бўлди-ю, ит ўсал бўлди,

жунлари ҳам силлик тортиб кетди,
 ҳали-бери ўлиб қоладими деб жоним хавотир.
 Йўқ, баъзан айлангани чикиб кетади-да,
 Биров қувлагандек кириб келади.
 “Итга қаранглар, шўрлик кўрккан”, дейман,
 Дейману ўйлайман, “Нимадан кўрккан?”
 Нахот итлар биз кўрмаган нарсаларни кўрарлар
 Нима бўлар итлар кўрксалар,
 Нима бўлар тушда итлар кўрксалар?

* * *

Об-ҳаво доимо тунд бўладиган шаҳарчада
 шаҳарчанинг чеккасида
 тепаликдаги уй олдига
 ёмғирпўшли одам
 келиб кетар кунора
 Эски ҳашамдор уй олдига.
 Тақиллатиб кетар
 дарвозасини
 ҳеч очилмайдиган.
 Ўша уйда
 кариндоши турмас
 таниши турмас
 Фақат билгани шу – кимдир турар
 ҳашамдор уйда
 эшиги ҳеч очилмас уйда
 бирор кимса кўринмас уйда.
 Шундай бўлса ҳам
 келган киши зарда килмас
 келиб кетар
 узок йўл босиб
 қиладиган бошқа иши йўқдай
 иши ҳатто бисёр бўлса ҳам
 Билмоғи лозим
 уйда ким туришини
 тунд ҳовлида
 ҳашамдор уйда
 Беозорми ўзи у?
 Балки бирон дили шикаста
 ёрдамга мухтож балки.
 Ва ё
 тегмасми дея зиёни ён-атрофига?
 келиб кетар, эринмас
 Билиши керак ахир...

АРАВАКАШ

Қисса

Ҳабиб АБДУНАЗАР

Аёл ёшланган кўзларини енги билан артди.

Эр унга хавотирланиб қаради.

– Отаси, олов ичида ўтиргандекман, – аёлнинг овози калтиради. – Аъзойи баданим гуруллайди.

– Ундай дема, хотин.

Аёл қўлидаги уриниб қолган зангори никобни узатди.

– Ҳадир бўлинг-да, бедаво дард, кўзга кўринмас бало экан.

Аёл калта-калта йўталди. Кўкрагига кафтларини босиб, ерга эгилганча ўкчиди, изидан тупурди.

Эркак никоб билан оғзини ўради.

– Бор, дори-мори ич!

Жуссаси озгин, юзини ўн-ўн беш кунлик соқол қоплаган – ўзи қирк, кўриниши эллик ёш эркак эгик қаддини кўтариб дарвоза олдига келди-да, ерга тикилган кўйи ажинларини бирма-бир санаётгандек пешонаси узра бармоқларини югуртирди ва бошини қашиди.

“Юқдимикан-а?”

Ортига илкис бурилиб қаради-ю, аёлининг ховлида сочилиб ётган у-бу нарсаларни йиғиштириб юрганини кўргач, эркин нафас олди. Аравасини суриб, кўчага чиқди.

Субҳи сабо симёғочга илиниб қолган йиртиқ варракларни бир умид бераётгандек хилпиратди, учишга ундади. Ахён-ахёнда сумкасини елкалаб, шошиб кетаётган бозорчилар кўзга ташланди.

У эълонлар билан тўла симёғоч ёнида тўхтаб, кулранг кўйлагининг ғижимларини кафтлари билан текислаган бўлди-да, йўлида давом этди. Озроқ юргач, нимадир халакит бердими, оёғидаги қора елим шиппагини ечиб, у ёқ-бу ёғини кўздан кечирди. Афтини бужмайтириб, нимадир дея қўлдиради. Шиппакнинг ёриқларига кириб қолган майда тошларни олиб ташлаб, яна одимлади. Ҳар сафар енгилгина ғилдираб борадиган бўш арава, бугун негадир унга қоплаб тош ортилгандек оғир

Ҳабиб АБДУНАЗАР – 1968 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини битирган. Ижодкорнинг “Манзара”, “Анжир гули”, “Гулларини қўмсаган оғоч”, “Дил меҳроби” шеърӣй китоблари нашр этилган.

туялди. Мушаклари толиккандай бўлдимиз, тўхтаб, қўлларини силтади; белини ушлаганча, икки ёнга кийшайиб машк қилди. Бошини ҳам чумчукдек елкаси оша бир-икки айлантирди. Кейин яна олдга интилди. У тор йўлақлардан ўтиб, ўнга бурилди-да, катта асфальт йўл ёкалаб юра бошлади. Чоррахага яқинлашганда ёнгинасидан “Тез ёрдам” машинаси сиреналарини ёкканча зувилаб ўтиб кетди. Юраги “шув” этди, хаёлига хотини келди. Ўйга чўмиб, йўл бўйида бир муддат туриб қолди. Сўнг чоррахадан ўтиб, йўлида давом этди.

Тонг ёришиб, йўл адоғидаги арк пешлавҳасининг “Чорсу бозори” деган ёзуви кўрина бошлаган эди. У бозорга яқинлашаркан, панжарали дарвоза ёнида турган мишаблар қора таёк ўйнатишди: “Арава, кайт, бозор ёпилди! Карантин!”

Эркак бу сўзга тушунмай елка қисди. Одамлар бозор дарвозасининг панжарасини кийшайтириб ўтиш жойи қилиб олганди. Эркак ўша оралиқдан бош суққан йигитга “Хов! Бозор ёпилди, дедим-ку?!” дея бақирган милисага анграйиб қаради.

У йўл четидаги улкан арча соясига қараб юрди. Аравасини дарахт поясига суяб, ерга чўнкайди. Чўнтагидан носхалтани олиб, хилвираб қолган оғзини бармоқлари билан укалай-укалай аранг очди-да, кафтига нос ташламоқчи бўлди. Йўқ, ҳеч нарсаси тушмади. Халтани тиззасига уриб-уриб яна кафтига қокди. Нос тугабди. Ҳафсаласи пир бўлиб, халтани чўнтагига солиб қўйди. Шу пайт мишаб билан тортишиб турган тўлагина бир аёлга хаёли оғди. Аёл бошини викор-ла бир ёнга буриб, қўлларини силтаганча унга алланималарни уқтирарди. Бехос уни йўтал тутди. У йўталини босишга уриниб, оғзини кафтлари билан бекитди. Хайрият, йўтал осонгина ўтиб кетди. Милиса ундан ижирғангандек юзини бужмайтириб, бир қадам орқага чекинди-да, олифталарча билагига такиб қўйган ниқобни олиб оғзини ўради. Аёл ҳам ниқоб излаб сумкачасини титкилай бошлади. Эркакнинг хаёлига бирдан хотини келди: “Ўтиб қолса-я. Йўллар ҳам ёпиқ эмиш...”

Бозор рўпарасида очик-ёпиқ хунарандчилик дўконлари саф тортган бўлиб, бозор билан уларнинг орасини катта асфальт йўл ажратиб турарди. Эркак йўлни кесиб, у томонга ўтди. Кечагина харидорлар билан гавжум бу дўконларнинг олдида энди яккам-дуккам одамларни кўриш мумкин эди. Кимдир пичоқни олиб, ўтқирлигини синаш учун тиғига бармоғини суртиб кўряпти, кимдир катта машинага бешик юклаяпти, яна ким бежирим сандиқлар олдида хаёлга чўмган...

У сандиқ олмоқчи бўлиб турган ёшроқ бир жувон ёнига бориб тўхтади-да, уйи яқинроқ бўлса обороиб берарман, деган хаёлда аравасининг бандига суяниб қараб турди. Жувон уни кўриб, лабини буриштирди. “Нима, менда бирор ишинг борми?” дея ўқрайди изидан. У яна қайтиб бозор дарвозаси ёнига борди. Пештахталари хувуллаб ётган бозорга бир нафас тикилиб тургач, тагин аравасини суриб, кичкина йўлак бўйлаб ортга қайтди.

“Эй аттанг, бозоримни энди берган эди-я!”

Шу кунларда омади келиб, ўзича яхшигина пул топяпман деган хаёлдаги эркак бугунги толесиз кундан нолиб, ғудранди. “Ҳийт бу дунёни...” деди-да, жойида тўхтади. Чунки Аллоҳнинг яратикларини, дунёни сўжиб бўлмайдиган. Буваси шундай деган.

Нима қилсин, чўпонни таёғи боқади, деганларидек, унинг тақдир азали арава билан боғланган бўлса. Неча йилдан буён шу темир арава жонига ора қиради, унинг орқасидан қора қозони қайнайди. Бугун барчаси ўзгарди. Ишсиз. Ҳатто арава ҳам унга нон бермай қўйди.

“Бозор бутунлай ёпилса-я? Йўғ-эй, бунақада хаёт бўладими, бозорсиз хаёт бўларканми?..”

Аравакаш юрагини ваҳм босгандек чукур хўрсинди.

У бетизгин хаёллар измида аравасини шалдиратиб уйга яқинлашганида тонг ёришиб бўлганди. Кун бўйи ишлагандек уйга ҳолсизгина, руҳсиз бир кайфиятда кириб келди. Тонг сукунатини аёлнинг “кук-кук” йўтали бузди. У эркакни кўриб ажабланди:

– Нима бўлди? Ҳадаҳа қайтибсиз?

– Бозор ёпилибди, – деди эр чукур уф тортиб. – Карантин дейдими-ей...

– Бу нимаси экан, отаси?

Эркак лабини буриштириб елка қисди.

– Уйда на пиёз, на картошка бор... – деди аёл бироз жимликдан сўнг. – Бирортадан қарз олсак, Панжиданми?..

Эркак жahl билан қўл силтади.

– Пакананинг қулоғи тагидан жаноза ҳиди келади-ю, қарз эмиш!

Аёлнинг гапи бўғзида қолди.

Эркак шундай деди-ю, кейин яна ўйланиб қолди. Ростдан ҳам уйда егани ҳеч вақоси йўқ эди. Бугун якшанба, кўпчилик бозорга тушади, шундан бир-икки сўм ишлаб оламан, деб умид қилганди, бўлмади.

Панжи ҳам бегонамас, ҳамқишлоғи. Улгуржи савдогар. Картошка, пиёзларни кўтарасига пуллайди. У омади чопиб яқинда шаҳардан икки хоналик уй ҳам сотиб олганди. Бахтли овчига чўлок кийик йўлиқар, деганлари шу-да.

У аравани дарвоза олдида қолдирди-да, ҳовлини бир айланиб, яна ортга қайтди.

Панжиларнинг уйи унча узоқ эмас эди.

Кўп юрмай, дарвоза вазифасини ўтаётган кичкина бир табақали кўк эшикни қокди.

Эшик очилиб, кўзлари қисик, тўлагина йигит кўринди.

Эркак у билан тирсак уриштириб, сўрашган бўлди.

– Қани, кир ичкарига! – деди йигит истамайгина.

Эркак ичкарига бир-икки қадам қўйиб, ҳовли ўртасида тўхтади. Кўзи айвон остига тахлаб қўйилган пиёз ва картошка қопларига тушди. Ундан сал нарида салафанда қадоқланган пахта ёғи, кир совун ва яна алланарсалар бор эди.

Ошхонадан “гуп” этиб димоққа ош ҳиди урилди.

– Ҳа, жўра, бозорни кўчириб келдингми? – деди эркак бозор-ўчаларга имо қилиб сирлигина жилмаяр экан. – Ё бозордан жой олдингми дейман? Яхши ўйлабсан. Ўзинг ўтириб сотсанг мўмайгина пул бўлади.

– Қанақа жой? – деди у қалин қошларини чимираб. – Дунёдан хабаринг йўқ, шекилли. Телвизир кўрмайсанми нимабало? Ҳаммаёк остин-устун, киёмат бўлиб ётибди-ю!

– Карантинми? – бу сўзга ўзи унча тушунмаса ҳам, бошқалардан эшитганини такрорлади у.

– Ҳа-да. Бозорлар тақа-туқ ёпиларкан. Озик-овкат тугармиш. Бой акалар бир йиллик еяр-ичарларини олиб дачаларига чиқиб кетибди. Одамлар тоғ этакларига палатка тикиб олган дейишади. Вабо тарқабди! Вабо!

– Худо...

– Э, Худони тинч қўй! Кўрмайсанми, Хитойда одамлар чумолидай кирилиб ётибди.

– Йўғ-э?!

– Одамлар нафас ололмай кўчаларда ерга таппа-таппа ағанаб ўлиб қолаётган эмиш.

Унинг бу гаплари табиятан оғир-босик бўлган эркакнинг кўнглига ғулу сола бошлади.

- Бу бало ўзимизга ҳам келибди.
- Буни сендан эшитдим.
- Яширади-да булар.
- Жа-а учаликка боришмас.
- Билмайсан-да, ўзимизда тозаям ёмон.
- Мен пайкаганим йўқ.
- Касалхоналарда жой йўқ дейишяпти. Кирилиш бошланди-ёв биздаям!
- Ўлганлар ҳам борми?
- Борми дейсан-а? Одамлар ўликларини олишга навбатда туришибди. Бир ўликни олиш юз доллар экан.

– Юз доллар?!

– Ҳа, юз доллар!

Эркак турган жойида бир лаҳза қотиб турди-да, кейин дудуклана-дудуклана кетди:

- Нима, ўликларни пулларканми?
- Бизда ҳамма нарса пулланади. Ўликми, тирикми – фарқи йўқ.
- Тушунмадим...
- Э, овсар, нега тушунмайсан?! – Панжи беихтиёр уни ҳақоратлаб юборди.

Бошқа вақт бўлганда, эркак бунга жавоб қайтарган бўлармиди. Ҳозир индамади – мавриди эмас.

– Жасадларни эгасига бермаскан, – сал паст тушгандай бўлди Панжи. – Ҳиндларга ўхшаб ёқаркан.

– Ёқаркан?!

– Ҳа, ёқаркан!

– Қаёқда ёқади?

– Қаёқда ёқарди? – ишшайди Панжи. – Сувда ёқмайди-ку, оловда ёқади!

– Дўзах, – пичирлади унинг лаблари.

Панжи эшитди.

– Баттар десанг-чи, – деб қўйди.

Эркакнинг ажинли пешонасида худди олов ичида ўтиргандек йирик-майда тер томчилари пайдо бўлди.

– Бо-озор ҳам ёпилибди, – деди у руҳсиз бир овозда.

– Ёпилмай иложи йўқ, – деди Панжи ҳамма нарсани биладигандек. – Бир-бирига юкиб, ҳаммани қириб юборади бу вабо!

Панжи гаплари қандай таъсир қилаётганини билмоқчи бўлгандек унга синовчан назар ташлаб қўйди. Эркакнинг юзида пинҳоний қўрқув зухурланаётгани уни мамнун этгандек бўлди.

– Йўғон чўзилиб, ингичка узиладиган пайт келди, – деди ўз устунлигини намойиш этмоқчи бўлгандек.

Эркак энди нима деярини билмай қолганди.

– Сен ҳам шароитингни қилиб қўй, – деди Панжи насихатомуз тарзда, айни пайтда ундан ўзини йирик тутаетганини билдириб.

У эркакнинг нима учун келганини тусмоллаб билган эди. Негадир осмонга бир караб олиб:

– Эҳ, энди пул ҳам пучак бўлиб кетса керак, – деди бўлажак воқеаларни олдиндан кўрадигандек. – Шу учун кеча бор пулимга бозор қилиб қўйдим.

Нимадир демокка оғиз жуфтлашга чоғланган эркак фикридан қайтиб, бошини кашиди.

– Тўғри кипманми? – унга синовчан тикилди Панжи. – Нима киламан, пулни пучак қилиб ўтираманми?

– Тўғри, – минғирлади эркак.

– Сен ҳам бир танга-ярим танга туғиб қўйганинг бўлса, пучак қилиб ўтирмай бир-икки қоп картошка, пиёз олиб қўй, – насиҳат оҳангида йўл кўрсатди Панжи.

– Бизда пул қайда?

– Ҳа-а, пишиғ! – Панжи кўрсаткич бармоғини тепага кўтариб силкитиб қўйди. – Ими-жимиди босиб ётасану, билдирмайсан-а?! Ишлатгинг келмаётган бўлса, мана, менга фоизга бериб қўй, пучак бўлиб кетса, ошиқчаси билан тўлайман.

Эркак унинг оғзига бироз анқайиб қараб турди.

– Мен кетай.

Ўз овози ўзига зўрға эшитилди.

– Ўтирсанг бўларди.

– Ишларим бор.

– Ҳозир бировни зўрлаб бўлмайди, – Панжи жиловни маҳкам ушлаб олганига ишончи комил эди. – Ош бор.

– Раҳмат. Бошқа сафар.

– Зорлик бор, зўрлик йўқ, – Панжи кулочини икки томон ёйди. – Аммо ошначилигимиз бор, ҳадеб пул деб югураверма. Ҳозир йиғиб қўйганларингга мана бизга ўхшаб бозор-ўчар қилгину, жимгина уйда ўтир.

– Хўп, сен ҳам уйда ўтир.

– Айтмасанг ҳам шунақа қиламан ўзи, – Панжининг ўзига ишончи баланд эди. – Ўзингни эҳтиёт қилсанг, Худо ҳам асрайди.

– Яна Худо билади.

– Биладими-билмайдими, ишқилиб, кўчага кўп чопиб чиқаверма.

– Бу ёғи Худодан.

– Даҳшатли вабо дейишяпти.

– Оёғи қолиб, тили билан чопадиганлар ҳам кўп.

– Худо кўрсатмасин, юктириб олсанг борми...

– Пешонада нима бўлса, кўраверамиз.

– Шу таваккалчилигинг ўзингга қимматга тушмасин, дейман-да.

Эркак бу ерга келганига ичида афсус қилди.

– Кетдим, – деди.

– Эҳтиёт бўлиб юр.

– Майли.

Панжи эркак узатган қўлни олмади.

– Ҳозир ота-бола ҳам бир-биридан узоқ юряпти.

– Ҳазар қияпсанми?

– Қанақа ҳазар? – Панжи афтини бужмайтирди. – Вирус, вирус! Узр, кўчага ҳам чиқолмайман.

Эркак кетди.

Қалби кўча каби бўм-бўш эди.

У ортга карамай кетди.

Дарвозаси сари яқинлашаркан, бехос сесканиб кетди.

Қадамини тезлаштирди.

Эшикдан кирган захотиёк аёлининг калта-калта йўталаётганини эшитиб, кўнгли тинчигандек бўлди.

Хайрият-э!

Аёл калта-калта йўталиб, айвонда ўтирган эркакнинг олдига ошлоқ тўшади.
У-бу нарсга келтириб қўйиб, ўзи ҳам унинг ёнига чўкди.

– Қўшнимиз Холида холага ҳам юқибди бу вабо ўлгур.

– Вабо дема-ей?!

– Нима дей, йўкса?

– Коронавирус!

– Бу ўлгурам вабо-да.

– Унакамас, вабо бўладиган бўлса ҳамма кирилиб кетарди.

– Аранг нафас олаётган экан...

– Нафас ҳам ололмасди.

– Оғзига ҳаво берадиган улашибди...

– Ёнига яқинлаша олишмасди.

Аёл индамади.

Тўсатдан эркакнинг кўзлари ола-кула бўлди.

– Саломлашмадингми?! – сўради ваҳима билан.

– Ким билан?

– Холида хола билан.

Аёл бошини силкиб, “йўк” дегандек ишора қилди.

Ўртада оғир сукунат чўкди.

– Момам айтарди, бурунлар ҳам шундай вабо келган экан.

– Вабо дема!

– Хўп, ўша корона бир нима...

– Коронавирус!

– Одамларни ўрага солишган экан.

– Ўрада нима қилади?

– Устидан кўрпа ёпиб, димлаган экан.

– Буни Панжигга айтиш керак.

– У нима қилади?

– Қўркиб юрибди.

– Уни балоям урмайди.

– Нега?

– Айтдингиз-ку, ҳамма нарсани ғамлаб, уйдан чиқмай ўтириб олган деб.

Эркак кулди, тўғрироғи, кулмокчи бўлди.

– Куз келса, энг баланд қўрғондаги дарахт шохи ҳам сарғаяди.

– Ўша ўрада, – гапи давомини эсга олди аёл, – отдай бўлиб кетишган экан...

– Ҳей, бўйни буқадай давлатларнинг қўлидан ҳам ҳеч бало келмаяпти-ку?! – эркинояли илжайди. – Сен эса ўра-мўра дейсан.

– Улар ўрани билишмас-да, – тусмоллади аёл. – Кўп нарсани бизнинг отабоваларимиз билишган.

– Ҳе, ўргилдим ота-боваларингдан, – эркак сўқинишдан ўзини базўр тийди. – Америка билмасканми, Хитой билмасканми?

– Улар ҳам бир чорасини қилишаётгандир-да.

– Бари бошини чотига тикиб ўтирибди.

– Ҳаммаёққа таркабди-да, бу ўлгур.

– Бу янгича нарсга экан, ўзимизда ўсадиган бангидевона бору, худди шунинг уруғ топчасига ўхшаркан.

- Худо кўрсатмасин, бало оёқ остида, дегани шу-да...
- Холида холангга ҳам Ўзи шифо берсин, – эркак нималарнидир ўйлаб қолди.
- Касалхонага ҳам қўймабди-ю...
- Пули йўқдир-да.
- Ўзингиз биласиз-ку.
- Ҳозир пулинг бўлмаса – шу.
- Панжи ошнангиз бекорга уйида камалиб олмаган.
- Аёл яна ўйланиб қолди.
- Сўнг лаби четидаги терларни бармоқлари билан сидириб, дарвоза томонга қаради.
- Жанозага чиксангиз бўларди, қўшниникига?
- Эрта ҳам бору...
- Эркак, тинч қўясанми-йўқми, дегандек аёлига ўқрайиб қаради.
- Фотиҳа қарз.
- Қарз қаримайди.
- Ҳамма жойда уйинг куйгур бу... корона бир нима...
- Коронавирус!
- Қўшнининг жасадини олиб келишибди.
- Дўхтир бериптими?
- Қора салафанга ўраб беришган экан, очиб кўришса...
- Нима экан кўришса?..
- Майит бошқа эмиш.
- Йўғ-э?!
- Ҳа-а.
- Ёнбошламоқчи бўлган эркак яна қад тиклади.
- Сўгин-чи?
- Нима?
- Майитни топишибдими?
- Алмашиб кетибди.
- Энди бошқа майитни булар кўмишибдими?
- Шунақа, шекилли?!
- Бунақа эмасдир-ов!
- Қайтиб боришса, майитни аллақачон бошқа бировга бериб юборишган экан.
- Алмашиб олишмабдими?
- Улар саклаб ўтиришармиди, бирдан кўмиб юборишибди.
- Эркак айвон устидаги сояларни супуриб келаётган қуёш нурларига кўз тикканча ўйга толди.
- Аёл эса бироз ўтиб “ҳиқ-ҳиқ” йиғлай бошлади.
- Олов ичида ўтиргандекман, аъзойи баданим гуруллайди. Бошим ғарчиллайди, худди пичоқни суқиб-суқиб олгандек...
- Эркак суҳбат мавзусини ўзгартирмоқчи бўлди.
- Афғонда ўликларни Амударёга ташларкан. Балиқлар одам жасадларини еявериб, одамхўр бўб қолганмиш.
- Балиқларки одамхўр бўлган эса, киёмат кўпибди, – аёл инкиллади.
- Одамни кўрса ўзига жалб қилиб, яқинлаштиргач, думи билан уриб ичкарига олиб кириб кетаркан.
- Ҳай, ваҳима ҳам курсин-а!
- Одамдай-одамдай балиқлар дейишади... Лекин балиқлар азал ҳам бизга дўст бўлмаган.

– Нега?

– Балиқ Иблисдан Одам яратилгани хабарини олиб, “Энди бизга омонлик йўқ экан”, дея жар сола бошлаган экан.

– Балиқ ҳам жар солади, биз эса иложсиз ўтирамиз.

– Худо тилини йўқ қилган.

– Худоям гапирганини йўқ қилади.

Эркак ўзининг сўз очган мавзусидан бироз хижолат тортди.

Бошини ерга эгди ва нима дер экан дегандек, хотинига кулоқ тутди.

– Товба, – аёл ингичка бармоқларининг орти билан жийрилган бурнини қашиди. – Ҳамма ишга балиқ айбдор. Одамхўр балиқ, дейсиз. Тили йўқ-да уни. Тилли-жағли одамхўр одамлар кўпайди, отаси. Бозордаги тиллачи хотинлар тиллани қўйиб, никоб сотишга ўтибди. У қурғур ҳам фалон пул. Бу-ку майли, ўликни пуллаганини каранг... Ким нима дардда-ю... Қайси пўтага олов тушса, ўзи ёниб-ўзи ўчади, дегани шу-да.

– Илгари оғирчилик пайтларида вабо ва сув тошқини очарчиликни кучайтирганда, гўрлардан жасадни қазиб олиб, гўштини еганлар ҳам бўлган экан.

– Товба, денг-а, – аёл ёқасини ғижимлаганча қўркувдан кўзлари катта-катта бўлиб эрига юзланди: – Бу-ку, ёлғон-ов. Майитними?

– Лаҳадга энди қўйилган жасадлар бўлса керак-да.

Эркак ён томонга бурилиб, сочикни оғзига босганча ўқчиди. Изидан қаттиқ-қаттиқ йўталди, кўзлари қизариб, қорачиқларида ёш айланди.

– Қўйинг шуларни! Димоғимдан майит хиди келяпти. Бир тўғрам нонни оғзимга едимми, бурнимга, билмадим. Заҳар қилдингиз.

Аёл қўлидаги нонни ошлоқ четига қўйиб, совиб қолган чойдан истамайгина бир ҳўплам ичди.

– Оббо, – деди эркак энсаси қотиб. – Нима ҳақда гапираётган эдим?

– Ўлат ҳақида, гўрлар ҳақидами-эй, – деди аёл нигоҳларини ошлоқдан олиб қочаркан.

– Ҳа, ўлат ҳақида, – деди эркак мавзуга қайтиб. – Бу ўлатдан одамларнинг юраклари ёрилиб, қон оғизларига отилиб чиқаркан ва турган жойида ўлиб қоларкан.

– Ўзи асрасин, шунака ёмон ўлат эканми?

– Ҳа-да. Кишилар тавба-тазарру қилишган, мол-дунёларининг кўп қисмини садақа ва эҳсон қилишган, шаробларни тўкиб ташлашган, чолғу-асбобларини синдиришган... Бизда-чи, ароқ ичса ўлмай қолармиш, деган миш-миш, сен айтгандек, ўликларни сота бошлашди... Кеча киракашлар Бухорогача одам бошига бир миллиондан сўрашибди. Мана, сенга олам-олам гул...

– Инсоф берсин, – деди аёл кўзларига ёш олиб, бурнини тортаркан. – Қиёматнинг аломатлари бу. Добба чиқиб, бурунларга тамға уриши қолди. Худо ер, осмон ва уларнинг орасидаги нарсаларни ўйнаб яратмаган-да, Сайфининг отаси. Бунда хикмат бор...

– Добба дейсанми? – деди эркак таажжубланиб.

– Ҳа, добба, у Солиҳ алайҳиссалом туяларининг бўталоғи экан. Қиёматда ердан чиқиб, одамларнинг бурнига тамға босаркан.

– Никоб тақиб юрибмиз-ку, шудир-да тамға...

Шу пайт дарвоза ёнида ўйнаб ўтирган болаларининг бакир-чакири суҳбатни бўлди.

Биттаси чамаси саккиз, иккинчиси олти ёшларда бўлиб, бир қарашда уларнинг кенг ва дўнг пешонаси, қирра бурни ва буғдойранг юзи отасига, ингичка лаби, шахло кўзлари, қалдирғоч қошлари эса онасига тортиб кетарди.

Калта кўк иштон ва эғнига оқ майка кийиб олган озғингина бола тоғорага бармоқларини уриб кўшиқ хиргойи қиларди: “Коронавирус корона-а-а...” Ёнидаги укаси эса кўзмунчок тақилган қўлларини қимирлатиб ўйнаган бўлди.

– Бўлди кил! – бақирди эркак.

Олти ёшлар чамасидаги бола ўйиндан тўхтаб, хўмрайганча бармоқлари билан лабларини бироз ўйнаб турди-да, сўнг оғзини буриштириб, йиғлаб юборди.

Аёл боласини юпатган бўлди:

– Ўлаайина-а. Кел ёнимга! Ҳаҳ, бу отангними! – аёл эрини жазолагандек, ерга бир-икки кафтини уриб қўйди: – Мана, мана!..

Бола жикка ёш тўла кўзларини укалаб, онасига талпинди. Аёл боласининг бармоқларидан ўпиб, бағрига босаркан, деди:

– Кел, иккаламиз мана бунақа ўйин ўйнаймиз. Нима эди-я, отинг курғур. Зикимиди? – аёл кўрсаткич бармоқларини силтаб, ўйин қоидасини эслатган бўлди. – Дон-дон, зикий...

Болакайнинг чехраси ёришиб, онасининг хатоларини тузата бошлади:

– Унақамас, бармоғингизни мана бунақа қилинг!..

Эркак пиёладаги чойга бўктириб қўйилган ноннинг ерга тушиб кетишидан хавотир олгандек бош бармоқ билан чеккасидан босиб тағидаги чойини симирди-да, ўрнидан кўзгалди. Ҳовлини айланаркан, унинг ўртасига экилган ошрайхонлардаги чирмовуқларга кўзи тушди. У чирмовуқларни поясидан ажратиб, юла бошлади. Ҳар куни кимдир поясига тегиб кетса, гупиллаб бўй таратадиган райхонлар бугун хидини йўқотгандек. Эркак ажабланиб, барглари эзгилаб димоғига тутганди, хиди сезилмади. У райхонларни силкилаб-силкилаб ўрнидан турди ва қўлидаги баргни димоғи тағида эзгилаганча ўрик дарахтининг ёнидаги айвон супасига келиб чўзилди. Дарахтнинг барглари қуёш нурларида асалга ботириб олингандек ялтирайди. Қушлар аввал ошлоқ атрофида айланди, сўнг дарахт шохларига кўниб, у ёқ-бу ёққа аланглади. Бу манзара уни овутолмади, шекилли, кўзларини юмиб, ухлашга ҳаракат қилди. У ўзини қийнаётган муаммоларга гўё туши орқали ечим топмоқчидек, кўзларини каттиқ юмди. Кўзлари, кабоқлари лўқиллаб оғриқ берди. Ўнг ёнига ағдарилиб, худди болалигида ухлагандек қўлларини сонлари орасига тикиб, гужанак бўлди. Йўқ, бўлмади. Ўрнидан туриб, яна ҳовлида ғимирларкан, хотинига деди:

– Шу хитойликларни ҳам емаган нарсаси қолмади-да.

– Қўршапалакни айтаяпсизми? – ошхона ичида овоз берди аёл.

– Ҳа, вабо шундан таркаганмиш. Улар ёввойилардек итни ҳам, битни ҳам ейди. Аввал унинг инини рақ касалига даво деб овоза-ю дарвоза қилишди, кейин ўзини еди.

– Эй, Худо-эй, одамлар қўршапалак инини катта пулга оларкан, деб чолдеворларни битта қўймай кўриб чиқди.

– Мен ҳам Асад чолнинг чолдеворига борувдим, – синик жилмайди эркак. – Топдим, сотолмадим. Бунга ҳам эплаган қиларкан. Ўзи хитойликлар эскидан қўршапалакни бахт ва омад элчиси деб қадрлаган экан. Энди булар бахтни ҳам, омадни ҳам ютиб юборишди.

Аёл “кук-кук” йўталганча коса-товоқ ювишга тутинди.

Эр яна райхонга тикилиб хаёлга толди. Кўз олдидан юракни ҳаприктирадиган гўзал манзаралар лопиллаб ўта бошлади: лой ариқда чўмилаётган бола, тандирдан нон узаётган аёл, зовур сувида фақат қалласи кўриниб, қамишларни кирт-кирт узиб еяётган сигирлар... Гарчи бу манзаралар оддий бўлса-да, унга завқ бергандек, вужудини жунжиқтириб, қалбида гўзал бир ҳаловат пайдо қилди. Эҳтимол, уйига

банди этилган одамнинг хаёллари фонида жилваланган бу рангин хотиралар унутилган болалик учун олинаётган қасосдир. Ким билсин. Нима бўлгандаям ҳар замон лоп этиб ёдига тушаётган бу тасвирларни якин ўртада онгидан кечиргани йўқ. Энди эса барчасини худди кўриб турганга ўхшайди. У ўзидаги бу ғайритабиий ҳолни ҳеч нарса билан изоҳлай олмади.

Шу пайт аёлининг яна “кук-кук” йўтали эркакнинг ўйларини парчалаб ташлади. У аёлига қаради: оёғида орқаси йиртилган калиш, устида ранги унникиб кетган чит кўйлак; кўзлари киртайиб, лаблари ёрилиб, юзлари сўлгинлашибди...

Нозиккина, қоракўз, бир гапириб ўн куладиган бу хушчақчақ аёлга уйланганига ўн йил бўлган эса-да, у шу пайтгача уни бундай афтодаҳол киёфада кўрмаганди. Кечирилган ўн йиллик факирона ҳаёт улар учун тотли ва ҳузурбахш эди.

– Сени она туғмаган, – дерди эркак уни эркалаб. – Осмондан тушгансан, осмондан.

– Кўйинг-е?!

– Ғамгин кўзларингни ёктираман.

– Кўз коптими?

– Момом набираларини “Ўзи бир киз, сочи бир киз...” деб эркалатарди. Сенинг кўзларинг ҳам бир киз.

– Бегим, мен чиндан ҳам сизга ёқаманми? – узун киприкларини учириб, жингалак зулфларини силаб қўйди аёл. – Ё устимдан куляпсизми?

– Болаликни эслайсанми, ёш кизча эдинг. Мехмонга келганингда орқамга кўтариб бедазордан тилла кўнғиз ушлаб берганим.

– Эй, кўйсангиз-чи! Ўша тилла кўнғизлар ҳали ҳам қудукдан болаларини излайди. Кўнғизларни алдовдингиз. Ўшанда ёлғончи эдингиз, ҳозир ҳам...

Эркак қаҳ-қаҳ уриб кулди.

Бу ўша бахтли кунларнинг гўзал хотиралари эди. Кейин бу туйғулар анча хира тортди. Рўзғор, тирикчилик, болалар ташвиши...

Гарчи ўзига тўқ оилада ўсган бўлса-да, рўзғорда бориға қаноат қилувчи, эрига бирор марта бўлсин ночор турмушидан нолиб, исён кўтармаган бу аёлнинг келин бўлиб тушган хонадонида бир сигир ва уч-тўртта товукдан бошқа ҳеч вақоси йўқ эди. Эркак шу сигирни еталаб томорқада ўтлатар, ем-хашак йўқлигидан қишга бориб сотар ва эрта баҳорда яна озғинроқ бир сигир сотиб олар эди. Рўзғор шу сигирдан орттирилган пул эвазига амал-тақал қимирларди.

– Болам, – дерди қайнотаси ҳам, – одамнинг бирини икки қиладиган – чорва. Бунда барака бор.

Аёл эрининг қўлига қараб ўтирмади. Отаси берган бир болали сигирни далада бокиб, аста-секин кўпайтирди, томорқага ғалла экиб, тегирмонда ун қилди. Тутум ўзгарди, рўзғор бояд-шояд бўлиб қолди, сут-катиқ кўпайди... Аммо бахт-толе узокқа чўзилмади, қайнона оғир дардга чалиниб, қозикдаги барча моллар сотилди. Фермерлар ўз ерлари атрофида мол боқишга рухсат бермади, дала четидаги зовурлар, саксовулзорлар эгалик бўлди...

Эркак тилла чигирткалар¹ ёмғирини орзу қилиб, қишлоқдан чиқиб кетди. Ўз бахтини ҳаёт қайнаган кенгрок бир майдонда – шаҳарда синаб кўрмоқчи бўлди. Балки озрок пул ишлаб, ўзга юртларга бош олиб кетишни ўйлагандир, янаям ким билсин, аммо топгани томоғидан ортмади.

¹ Айюб (алайхиссалом) қиймларини счиб чўмилаётганларида устларига осмондан тилла чигирткалар ёққан экан. Шунда у зот уларни териб йиға бошлабди. Парвардигор унга: “Сени бунга мухтож қилиб қўймагандим”, дебди. Айюб (алайхиссалом) эса: “Тўғри, лекин мен Сенинг баракангга мухтожман”, деган эканлар.

Эркак махзун тортган хаёлларига бир юпанч, ором излаган бўлди. Бирок саркаш хаёллар уни кимсасиз ороллар сари етаклаб кетаверди. Эркакнинг назарида дунёнинг барча эшиклари ёпиғу, у вабо – аждаҳо пойига ташланган қулондек атрофга жавдираб боқар, нажоткор Нух кемасидан эса дарак йўқ эди. Ойлар денгиздек чайкалиб, кун пўртаналарини ҳосил қилаверди. Шифокор ўликларни адаштирганидек, у ҳам кунлар саноғидан адашди.

– Хотин бугун пайшанбами? – сўради эркак.

– Ҳа, – деди аёл мадорсиз вужудини деворга суяб, ёнида турган пиёладаги қайноқ сувдан бир-икки хўпларкан. – Яхши кун. Момоларга бир иси чироқ қилсамми?..

– Э-й-й, – деди эр хуноби ошиб. – Дунёдаги ҳамма касални момо тутганми. Оллоҳнинг балоси десанг-чи!..

– Айтдим-да...

Аёл сўниқ нигоҳларини ерга тикди.

Эркак жимликни хуш кўрмасди. Бозор шовқинларига ўргангани учунми, ховлидаги сукунат унинг юрагини сикди, кишлоғини кўз олдига келтирди.

Уйи зовур ёкасида эди. Ундан нарида икки кишлокни ажратиб турадиган ажрик арик оқиб ўтарди. Икки кишлок болалари қуёш қайтгач, сигирларини молхонадан ҳайдаб чиқиб зовурга солиб юборарди-да, ўзларини “гуппа-гуппа” ана шу арикқа ташлаб, то шомгача сувдан чиқмай чўмилишарди.

– Зулук чакмайди, – бир куни таскин берган бўлди ёши каттароғи.

У қамиш поясидаги бир зулукни олиб, билагига тутди:

– Чақ, қани чақ-чи!

Зулук билакларига ёпишмай ўрмалади.

– Ҳаром қон бор жойни чақади, – дейди бола зулукни сонига қўйиб. – Тумшуғини тикиб қонингни сўргач, шишади-ю юмалаб кетади.

– Кел, шуни зулук солувчи Халпа табибга олиб борамиз. Ўтган сафар бешта зулукка қўпала курспечак берганди, – деди иккинчи ёши кичикроқ бола.

– Эй, қўй шу эмчини!

Шу пайт зулук унинг қўлидан сирғалиб сувга тушиб кетди. Улар қамиш пояларини қайириб, зулукни анча излашди.

– Нима бало ютиб юбордингми? – тоқати-тоқ бўлган жўраси кўзларини катта-катта қилиб унга ўқрайди.

– А-а-а, қара-чи! – у оғзини очиб, тилларини чиқарди. – Томоғимга ёпишиб қолгандир.

– Йўқ, кетингга кириб кетган бўлса керак, – ҳазил қилган бўлди жўраси.

Улар қийкириб қулганча бир-бирини қувлаб ўзларини яна сувга ташлашди.

Шом тушиши билан қўлига узун хипча ушлаган онаси арик бўйида пайдо бўлади. У қийимларини қўлтиқлаганча уйга қочади.

– Шомда чўмилма дейман, – онаси қўлларини сермаб дағдаға қилади. – Жинлар сувга чиқади, билмай боласини босиб қўясанми, устига сийиб қўясанми...

– Унда жинингиз оёғим остида ўралашмасин, – дейди бола хипчадан қизарган пойчаларини силаб-силаб йиғлар экан.

Жинлар билан бўлган таҳдидлар ҳам уларга қор қилмасди, шекилли, тонг отиши билан яна арик бўйида пайдо бўлишарди...

У ўшанда ўпкасини шамоллатиб қўйганди.

– Она, томоғимдаги зулукни олинг, нафас ололмаяпман, – дея тонггача алаҳсираб чиққанди. Онаси табибма-табиб югуриб, ниҳоят Халпа табибдан шифо топган эди. Лекин эркак, ўшанинг асоратими, сал тумов бўлса, бас, йўталиб қоларди.

Эркак маҳзун тортган хаёлларига бир юпанч, ором излаган бўлди. Бирок саркаш хаёллар уни кимсасиз ороллар сари етаклаб кетаверди. Эркакнинг назарида дунёнинг барча эшиклари ёпиғу, у вабо – аждаҳо пойига ташланган қулондек атрофга жавдираб боқар, нажоткор Нух кемасидан эса дарак йўқ эди. Ойлар денгиздек чайқалиб, кун пўртаналарини ҳосил қилаверди. Шифокор ўликларни адаштирганидек, у ҳам кунлар саноғидан адашди.

– Хотин бугун пайшанбами? – сўради эркак.

– Ҳа, – деди аёл мадорсиз вужудини деворга суяб, ёнида турган пиёладаги қайноқ сувдан бир-икки ҳўпларкан. – Яхши кун. Момоларга бир иси чироқ қилсамми?..

– Э-й-й, – деди эр ҳуноби ошиб. – Дунёдаги ҳамма касални момо тутганми. Оллоҳнинг балоси десанг-чи!..

– Айтдим-да...

Аёл сўниқ нигоҳларини ерга тикди.

Эркак жимликни хуш кўрмасди. Бозор шовқинларига ўргангани учунми, ҳовлидаги сукунат унинг юрагини сикди, қишлоғини кўз олдига келтирди.

Уйи зовур ёқасида эди. Ундан нарида икки қишлоқни ажратиб турадиган ажрик арик оқиб ўтарди. Икки қишлоқ болалари қуёш қайтгач, сигирларини молхонадан ҳайдаб чиқиб зовурга солиб юборарди-да, ўзларини “гуппа-гуппа” ана шу арикқа ташлаб, то шомгача сувдан чикмай чўмилишарди.

– Зулук чақмайди, – бир куни таскин берган бўлди ёши каттароғи.

У қамиш поясидаги бир зулукни олиб, билагига тутди:

– Чақ, қани чақ-чи!

Зулук билакларига ёпишмай ўрмалади.

– Ҳаром қон бор жойни чақади, – дейди бола зулукни сонига қўйиб. – Тумшугини тикиб қонингни сўргач, шишади-ю юмалаб кетади.

– Кел, шуни зулук солувчи Халпа табибга олиб борамиз. Ўтган сафар бешта зулукка кўпала курспечак берганди, – деди иккинчи ёши кичикроқ бола.

– Эй, қўй шу эмчини!

Шу пайт зулук унинг қўлидан сирғалиб сувга тушиб кетди. Улар қамиш пояларини қайириб, зулукни анча излашди.

– Нима бало ютиб юбордингми? – тоқати-тоқ бўлган жўраси кўзларини катта-катта қилиб унга ўқрайди.

– А-а-а, қара-чи! – у оғзини очиб, тилларини чиқарди. – Томоғимга ёпишиб қолгандир.

– Йўқ, кетингга кириб кетган бўлса керак, – ҳазил қилган бўлди жўраси.

Улар қийқириб қулганча бир-бирини қувлаб ўзларини яна сувга ташлашди.

Шом тушиши билан қўлига узун хипча ушлаган онаси арик бўйида пайдо бўлади. У қийимларини қўлтиқлаганча уйга қочади.

– Шомда чўмилма дейман, – онаси қўлларини сермаб дағдаға қилади. – Жинлар сувга чиқади, билмай боласини босиб қўясанми, устига сийиб қўясанми...

– Унда жинингиз оёғим остида ўралашмасин, – дейди бола хипчадан қизарган пойчаларини силаб-силаб йиғлар экан.

Жинлар билан бўлган таҳдидлар ҳам уларга қор қилмасди, шекилли, тонг отиши билан яна арик бўйида пайдо бўлишарди...

У ўшанда ўпкасини шамоллатиб қўйганди.

– Она, томоғимдаги зулукни олинг, нафас ололмаяпман, – дея тонггача алаҳсираб чиққанди. Онаси табибма-табиб югуриб, ниҳоят Халпа табибдан шифо топган эди. Лекин эркак, ўшанинг асоратими, сал тумов бўлса, бас, йўталиб қоларди.

Эркак буларни ўйларкан, хаёллари оғирлашиб, ўзини ёмон ҳис қилди, зулук хали-хануз ўпкасида ёпишиб тургандек кўксини охиста силади, вабони томоғида ўрмалаб бораётган зулукдек тасаввур қилди, оғир ютинди, ўкчиди.

Ёнида ўтирган аёли паст овозда деди:

– Отаси, ўпкам туз сепгандек жиз-жиз ачишади, суякларим какшайди, қўлоғларим ғуппа-ғуппа битади...

Эркак айвонда ётарди.

Аёл эса унинг бошида ўтириб гапини тингларди.

– Кеча иккита одам келди.

– Маҳалла нозирими?

– Йўқ, ҳокимиятдан экан. Уй ҳужжатларини сўрашди.

– Нега? – ажабланиб қаради эркак.

– Уй бузиларкан. Биз турган уй йўл қурилишига тўғри келибди. Истирохат боғидан чиққан йўл тўғри Сағбонга бориб тутаشارкан, – аёл қўлларини чўзиб қибла тарафга ишора қилди.

– Сан қасрдан билдинг? – эркак ёнбошлаб, бошидаги ёстикни тирсаги тагига бўклаб қўйди-да, хайратли, аммо изтироб тўла нигоҳларини аёлига қадади.

– Қўшнилари айтди. Кеча Холида холанинг уйига чикувдим.

– Нега чикасан, уйда ўтирсанг бўлмайдим! – жаҳл билан ёнидаги пиёлани четга суриб қўйди у.

Орага сукунат чўмди.

Кўп ўтмай, суҳбатнинг давомини билгиси келдими, эркак яна сўради:

– Ижарачи-чи?

– У ҳам келиб-кетди. Ярмини берувдим. У сумкасидан атиргга ўхшаш нимадир олиб пулга сепди-да, чўнтагига солиб гум бўлди. Вабо пулдан ўтаётганмиш. Товбангдан кетай... – Аёл бироз ўйланиб турди-да, яна деди: – Ижара пулини қолган ярмини ўн кунгача тўламасак, бошқа одам қўяркан.

– Шу етмай турувди ўзи... – эркак ўз-ўзига ғўлдиради.

Ўртадаги жимликни бу сафар аёл бузди.

– Пастдаги кўча бор-ку, берк кўча?.. Ана шу ердаги ҳовлини бузган экан, бошимдай келадиган етти хум тилла чикибди. Бу молу дунё кимга вафо қилибди.

Эркак бошини кўтариб аёлига қаради. Сўнг ҳорғин кўзларини юмиб, бўғиқ овозда қаҳ-қаҳ отиб кула бошлади. Кўзларидан ёш чиқди, юзларига қон тепиб, пешонасида тер ялтиради ва хириллаганча чала-ярим сўзлар билан деди:

– Бо... бом, киш... лок...

У томоғига учган тупукларини чиқаришга уриниб, қаттиқ-қаттиқ йўталди. Йўтал тўхтагач, аллақандай воқеани эслагандек бошини тебратиб қўйди. Юзларидаги майда ажинлар чуқурлашиб, бўртган лаблари остидан қинғир-қийшиқ сарғимтир тишлари кўринди. Чўккан кўзлари қия тортиб, қошларига чирмашди, қорачиқлари милтиллади.

– Нега қулдингиз? – аёл хайратланиб эрига юзланди.

– Шунчаки, бир нарса ёдимга тушди, – қўл силтади у. – Қўявер!

Аёл қўлидаги пиёлани ошлоқ четига қўйиб, эрим бирор нарсани мендан яширяпти, деган хаёлда қовоғини солди.

– Давлатга яхши-ю, гўдаккина, уй эгасига қийин бўлди-да. Кўчада ҳар замон кўриб қоламан, бечора аёл... Эшитсам, юрак касал бўлиб қолибди.

– Тилла чиққанигами? – сўради эркак.

– Йўқ, уйини бузилишига кўнмаган экан, камбағалгинани судраб кўчага чиқариб ташлабди.

– Нега кўнмабди? Ўрнига уй бермас эканми?

– Бераркан, фақат шаҳар четидан, у ҳам эски эмиш. Бечорани ёш болалари бор эди. Уйни ўзи бузганида тиллалар ўзига қолармиди. Айтишларича, унинг пулига бир қааатга қаср курса бўлармиш.

– Мероси тилла бўлса керак-да. Шунинг учун.

Аёл ҳеч нарса тушунмагандек эрига анқайиб қаради.

– Мероси дейсизми?

– Ҳа, раҳматли Эшкул бувам айтарди, кимдир ўзидан бирор бойликни зурриётларидан бирига мерос қилиб қолдирса, у бойлик ўша одамга етиб бормагунча қўлма-қўл бўлиб юравераркан. Сакларкану, ишлатолмаскан. Опанинг буvasи ҳам тиллани мерос қилиб қолдирган бўлса керак-да..

– Давлатга мерос қолдирган эканми, қурғур бува?

– Ким билсин, етим-есир дегандек... Эй, қўй, у ёғини билмайман.

Эркак яна узала тушди-да, айвон шифтига тикилганча, хаёлга чўмди. Ёдига буvasи келди.

Пахсали, лойсувок уй. Буvasи анча йилдан буён тўшакка михланиб, бир кўрпа бўлиб ётарди. Охир дард зўрлик қилди: у даладан уйга қайтганида буvasи тилдан қолган, уйда қариндош-уруғлар йиғилиб, чолнинг куни битганини айтишарди. Уйнинг бир бурчида ётган чол эшик ёнидаги печка томонга ишора қилиб, ниманидир айтмоқчи бўлар, ётган жойидан туришга уринарди. Қариндош-уруғлар бир-бирига қараб қўйишар, ҳеч нарса тушунмас, баъзилари эса бу ишорани ўзларича тахлил қилиб, бир-бирларининг қулоғига шивирларди:

– Бу печканинг тагига буванинг тилласи қўмилган бўлса керак.

– Йўқ, – дейди бошқаси, – шу томонда кўзига бир нима кўриняпти. Азроилми...

Бува бироз нафас ростлагач, печка томонга қаттиқ тикилиб кўзлари билан яна аллақандай ишоралар қиларди. Шу пайт устига кулранг чакмон кийган чол ўрнидан ирғиб турди-да, кўкала соқолининг учини тутамлаб, донишмандлардек бир муддат уйга чўмди. Сўнг муаммога ечим топгандек юзи ёришиб:

– Бу ёққа кел, – деди унга.

У ҳеч нарсани тушунмай, секингина одамларнинг елкасига қўлини қўйиб ўзига йўл очгач, турганиб-суриниб орадан чиқди-да, чолнинг ёнига борди. Чол буvasи ётган тўшакнинг бир четидан ушлади ва унга нигоҳи билан “иккинчи томонидан сен ушла”, дегандек имо қилди. Улар буvasининг тўшагини кўтариб, бош томонини қиблага қаратиб қўйишди. Буvasи бир чуқур нафас олди-да, кўзларининг четидан бир томчи ёш юмалаб, Аллоҳга омонатини топширди.

– Ана, айтдим-ку, – деди чол, – оёғим қиблага қараб қолди демоқчи бўлган экан. Аллоҳ раҳмат қилсин.

Буvasини қўмиб келгач, амакисининг тинчи бузилди, шайтон яна восвос қилди. Ҳар куни келиб, у-бу баҳоналар билан акасига печкани бузиш ҳақида гап очадиган бўлди.

– Ўлик бўш чиқди, ака! – деди амакиси арзирли баҳона топганидан қувониб бир куни. – Эскиларни айтишича, уйдан ўликнинг бўш чиқиши ёмон экан. Изидан яқинларини тортаркан. Бундай пайтда печкани бузиб, остига ўқлов қўмиш керак экан.

Хуллас, амакиси уй эгаларини кўндириб, охири печкани бузди, тагини қовлади. Аммо у ердан ҳеч нарса тополмади.

Эркак буларни эслаб, яна мийиғида қулиб қўйди.

У юзида қотиб қолган қулгисини йиғиштириб олди-да, бурилиб аёлига деди:

– Болалар кани?

Аёл ўрнидан туриб, айвондан тушди-да, ўйнаш учун кўчага чикиб кетган болалари томон ғудранганча юрди:

– Бошга битган бало булар, қарғиш қопи булар, касал юктириб олса-я...

Тун пардаларини тортиб, сарғимтир шуълаларни уйга қамади. Хавотир ва ваҳимали кунлар деворга ўзининг улкан сояларини солди. Эркак хуфтон намозини ўкиб, ўрнидан энди турганди, ичкаридан хотинининг зардали овози эшитилди:

– Қаерданам олиб келдингиз шу матоҳни?!

Эркак эшикдан бош сукиб, хонтахта устида турган эски ПЕНТИУМ-2 компютери ва унинг ёнида йиғлаб турган икки ўғлини кўрди.

Кеча мактаблар ёпилиб, онлайн дарслар бошлангани учун эркак уйдаги бор пулини олиб, эски-туски сотадиган бозордан бир компютер топиб келганди.

Эркак компютерни ёкиб, болаларини овутган бўлди:

– Мана қаранглар, битта-битта ўйнаймиз, қани қетдик...

Болалар компютер атрофини айланиб, жажжи бармоқчалари билан уни астагина силаб кўришди. Мониторда тўзғиб сўнгра тезда бирлашиб кетаётган кубикчаларга завқланиб боқишди.

Эркак сичқончани жойидан у ёқ-бу ёққа силжитди:

– Мана бу сичқонча...

– Ростданам тирик сичқонми? – чувиллашди болалар.

– Бу экран, бу... Эй, интернет пакит олмабмиз-ку! – эркак ўйланиб қолди. – Майли, пул тушсин, кейин. Ҳозирча компютерда ишлашни ўрганиб туринглар...

Эркак аллақандай ўйинни очиб берди-да, ўзи хонтахта четига чўзилди. Болалар ўйинга қизиқиб кетишди. Одамча жарлардан сакраб тепаликка кўтарилган сари йўлида учраган олма, узум ва бошқа меваларни ютиб, қорни осилиб борарди. Болалар завқланиб қулар, одамча гоҳи жарга қулаб кетса, “Эй расво қилдинг-ку” дегандек укаси ўрнига акаси бошқарувни қўлига оларди. Укаси эса “Бу ёққа, тепага” деганча энди ақл ўргатишга тушарди.

Тун, алламаҳал. Болаларнинг кўзлари қизариб мудрай бошлади. Эркак хонтахта четига бошини қўйиб, мудраётган икки ўғлини кўтариб бирин-кетин ўрнига ётқизди. Ўзи ҳам келиб жойига чўзилди. Хотини бу вақтда ёстикқа суяниб аллақачон уйқуга кетганди. Эркакни ваҳм босдими, хотини томон сурилди ва уни орқасидан беозоргина қучди. Хотини уйғониб кетди. У томон бурилди-да, жойига яхши ўрнашиб, эрининг пинжига тикилди. Бу ҳолат анчадан буён кузатилмаган эди. Эркак ишдан чарчаб келиб, апил-тапил овқатланар эди-да, ўтирган жойида донг қотарди. Аёли уни уйғотиб, гўдакдек етаклаб ўрнига ётқизарди. Бугун асосий куни уйда ўтгани учунми, эркакнинг хаёлига англаб бўлмас ширин бир истак келди. Қалбида эҳтиросли ишқ туғён урди. Бу орзиқиш томирлари бўйлаб шиддат билан югургандек бўлди. У бир қўли билан аёлининг бошини кўкрагига олди-да, иккинчи қўли билан қўйлак остида унинг оппоқ сонларини силади. Аёлнинг бедор ишқдан енгилгина титраётган баданида бир ўт сездди. Бу ўт томирларида қуюқлашиб қолган қонни эритиб, бутун вужудига сочиб юборгандек эди гўё. Лекин иштиёқ узокка чўзилмади. Бирдан ўзини толиққандек ҳис этди, оёқ-қўллари бўшашди, томоғига нимадир текилиб, нафас етишмаётгандек туюлди. Буям камдек, шу пайт аёли бир оёғини ошириб эрининг сонлари устига ташлади. Эркакнинг устига дарахт қулагандек сонлари зирқираб кетди. У аёлининг оёқларини итариб ташлади-да, ўзини орқага олди, калта-калта йўталди. Бу йўталга аёли ҳам қўшилди. Сўнг аёл эрига тесқари қараб, кўрпани бошига ўраганча яна уйқуга кетди. Эркак қаддини

кўтариб, болалар уйғониб кетишидан чўчиганидан қўли билан оғзини бекитганча ўтирган жойида узоқ йўталди. Йўтал сал пайсал топгач, у ёқ-бу ёққа аланглаб нимадир излади. Излаганини топди, шекилли, интилиб ёнидаги хонтахта устидан пульта олдди. Телевизорни ёқди: “Ковиднинг асосий белгилари: калта-калта йўтал тутиши, иситманинг кўтарилиши, ҳид ва таъм билмаслик...”

Мутахассиснинг овози титраб чиқарди, худди йиғлаб гапираётгандек. Эракка шундай туюлди ёки у ростдан хавотирдами?..

“Унинг ҳам фарзандлари, неваралари бордир...”

Эрак қошларини чимириб, ваҳима аралаш титраётган қўлларини кўрпа остида олди, совуққотгандек этлари жунжикди. Пульта олиб, дастурни ўзгартирди: “Ҳиндистонда Хитойдан келган захарли арилар халқни чакиб ўлдирмоқда...”

“Нима бало, ҳаммаёқда ваҳима, бало келса қўша-қўша келади, дегани шу бўлса керак”, минғирлади у. Жаҳл килиб, телевизорни ўчирмоқчи бўлди. Лекин пульта ишламади. Эрак қўлидагини четга улоқтирди-да, ўрнидан туриб, телевизор вилкасини токдан суғуриб олди. Хуррак отиб ухлаётган хотини “нима гап”, дегандек бошини ёстикдан кўтариб каради. Бирдан уни ҳам йўтал тутди. Кафтларини оғзига босиб, ўтирган жойида саждага эгилгандек тиззаларига эгилиб-эгилиб йўталди. Уйку элитиб, йўтали эндигина босилган аёл бунга эри сабабчидек норози оҳангда тўнғиллади:

– Ётсангиз бўлмайдимиз, яхшигина ухлаётгандим-а...

– Уйкум келмади, – деди эрак. Юраги нимадандир безовта бўлаётгандай ўрнидан туриб, чап кўрагини сийпалаганча дераза ёнига борди. Кўз олдида қора таёғ ўйнатиб турган милиционер, сиреналарини ёкиб ўтаётган “Тез ёрдам” машиналари, бешик сотиб олаётган аёл келди...

Шу пайт ташқарида шамол туриб, дарахт япроқлари шовуллади. Изидан шитирлаб ёмғир ёға бошлади. Шамол майда томчиларни олиб келиб деразага урди.

– Ёмғир ёғяпти, шекилли, – деди эрак чуқур хўрсиниб. – Нам ҳавода вабо ўлмаскан, иссиқда ўларкан. Шаҳарга Қоракумнинг иссиқлари керак бўляпти-да.

– Ёғса ёғар, – деди аёл. – Шунга ҳам мотам тутайми? Вабо кўзга кўринадиган махлуқ бўлса экан, Қоракумнинг қок ўртасига обориб тушовлаб келсанг...

Ёмғир кучаявергач, аёл эринибгина ўрнидан турди-да, ташқарига чиқди. Дордаги кирларни йиғиштириб, уйга олиб кирди. Уй бурчида ўтириб, уларни тахлай бошлади.

Эрак деразага келиб урилаётган ёмғир томчиларига тикилганча деди:

– Йўлларни ҳам ёпишибди. Бу туришда кишлоққа кетолмасак керак. Таваккал қилиб, йўлга бир чиқиб кўрсакмикан ё...

– Билмадим, – деди аёл тахлаган кирларини тугунга солиб боғларкан. – Ана, аравакашларнинг бари қайтибди. Вилоятга кетишга рухсат бермабди.

Аёл гапира туриб, эракнинг девордаги миҳга илинган қўйлагини қўлига олди. Тикув машинасининг кутисида ётган ҳар хил рангдаги тугмаларни титиб, оқ тугма излади. Топмагач, унга қўйлақдаги тугмалардан қажман каттароқ бир яшил тугмани қадаб, эрининг ёнига қўйди. Кир тугундан пайпоқ олиб, йиртиқ жойларини ямади. Гўё эри эртага ишга чиқиб кетаётгандек, барча нарсаларини саранжомлаб эракка юзланди:

– Отаси, эрта бозорга чиқасизми?

– Нима деяпсан, карантин-ку...

– Мениям бирор ишга жойланг, дедим. Айтавериб жағларим толди. Энди бўлса иккаламизам ўтирибмиз уйда. Озрок йиккан пулимиз бўлармиди...

Аёл хонтахтага чой, мураббо, яримта котган нон келтириб қўяркан, гапида лавом этди:

– Фалончининг болалари мусофир юртда ўлиб кетибди, деган гап қолувди энди. Ўлигимиз ҳам сарсон бўларкан-да.

Эркак ҳеч нарса демади.

Аёл болаларининг гилам устида сочилиб ётган кийимларини йиғиштириб, уй бурчига ташлади-да, эрининг рўпарасига келиб ўтирди:

– Бу икки етимчангиз саҳардан нон деб туради...

Унинг узун киприкларида бирдан ёш пайдо бўлди. Ичидан тошиб келаётган йиғини босиш учун лабини тишлади. Бошини куйи солиб, бармоқларини ўйнади. Сўнг йиғидан тўхтаган гўдакдек энтикиб нафас олди. Хўрсинди. Бошини ўнг ёнга буриб, сийнабанди боғичлари кўриниб турган озғингина елкасини қўйлаги билан ёпди-да, унга оҳиста бош қўйди.

– Нима, мен карантин килдимми? – эркак кўрсаткич бармоғини ўз кўксига нукиди.

– Тақдирим ўйилсин, – аёл ерга эгилганча этаги ўнгирини қайириб аввал кўз ёшларини, кейин бурнини артди.

– Нарсаларининг йиғиштира тур, мен Абу Сахийга бориб келаман.

Эркак уст-бошини кийиб, кўчага чикди. Бу вақтда ёмғир тиниб, йўлда кўлмақлар ҳосил бўлган эди. У тунги салқин ҳаводан тўйиб симирди. Кўчани ёритиб турган симёғоч чироклари ва оғир сукунат тун яримлаб колганидан дарак берарди.

Эркак автобекатгача бўлган икки дакикали йўлни босиб ўтди. Симёғоч чироклари элас-элас ёритиб турган бу тор кўчалар унинг кўзига янаям ғамгинрок кўринди.

Чўнтагида эрта учун сақлаб қўйган нон пули бор эди. Автобекатга бориб-қайтишга етади. Эркак эрта бир гап бўлар, деди-да, таваккал қилиб кўча бошидан бир машина тўхтатиб, автобекатгача борди. Майдон бўм-бўш эди. Бирорта машина кўринмайди. Яккам-дуккам кўзга ташланган машиналар ҳам савдогарларга тегишли. Бу ерда ҳам қора таёк ушлаган милиционерлар ногоҳ майдонга кириб колган машина ёки одамларга дўк-пўписа қиларди:

– Ҳой, қайт изингга!.. Йўллар ёпилди, карантин!..

У итоат қилди.

Ёз чилласи бўлишига қарамай, ҳаво совуди. Осмонни тўлдириб қора булутлар саф тортди. Момақалдинок гумбурлаб, сўнг дарахтларни суғуриб отгудек шамол турди. У ерга санчилган илдиэларини суғуриб олишга уриниб, осмонга сапчиётган, кейин ночор вужудидан нолиб бошини деворларга ураётган ям-яшил дарахтга қараб хаёл сураккан, беҳос кўз олдига ўз қўлида жон берган дўсти келди.

Дўсти Россияга ишлашга кетиб, уйга икки йилдан кейин ногиронлар аравачасида қайтган эди. Оёқлари ишламасди, бора-бора қўллари ҳам ҳаракатдан тўхтади. Ҳатто белини тутолмаганидан аравачада ўтиролмайдиган бўлиб қолди. Уни ака-укалари қўхонлар сингари кўрпага солиб, у ёқдан-бу ёққа кўтариб юришарди. Шифокорлар касалнинг учини тополмади. Дард кундан-кунга ўлканлашиб девдек йигитнинг вужудини батамом емирди. Икки ойда озиб чўпдек бўлиб қолди. Ёшгина бола ҳам кўтариб, у ёқдан-бу ёққа олиб қўядиган бўлди.

– Ё вабога йўлиққан, ё қора босган, – деди беморнинг ака-укалари топиб келган қишлоқ муллеси. – Шифо Аллоҳдан, ўқиймиз.

Мулла етти кун қатнаб, “Ёсин” ўқиди. Бемор ўнганмади. Унинг вақти-соати яқинлашиб, ниҳоят жони ҳалқумга келди. Марҳум отаси билан гаплаша бошлади. “Урманг, ота, урманг...”

Эркак шуларни эсларкан, миясига ўрнашиб қолган, дўстининг сўнгги нафаси – жон беришини кўз олдига келтирди ва даҳшатдан вужуди титраб кетди.

Дўсти шифтга – бир нуқтага тикилган қўйи гоҳида ширин болалик хотиралари ёдига тушгандек сирли табассум қилар, гоҳида даҳшатга йўлиққан одамдек кўрқувдан кўзлари катта-катта бўлиб кетарди. Ниҳоят у оёқлари остида нимадир бору, унга оёқларини тираб, бор вужуди билан юқорига интилди; кўзлари катта-катта бўлиб, ёстикдан бошини илкис кўтарди. Сўнг оёғини укалаб ўтирган дўстига даҳшатли тикилиб:

– Бас қил, қўйиб юбор мени... – деди-да, тагин бошини ёстикқа ташлаб хириллай бошлади.

Эркак биринчи бор инсон кўзларининг бу қадар катталашиб кетганини кўриши эди. Улар гўё ҳозир ўз қосахонасидан отилиб чиқадигандек...

Беморнинг бутун вужуди музлаб қолди. Фақатгина томоғи тагида тирнок юзичалик жой пир-пир учиб турарди. Ёнида ўтирган бир киши шошиб жағини боғлай бошлади.

– Тўхтанг, – деди эркак жаҳл билан унинг қўлини беихтиёр уриб юбораркан. – Ҳали тирик у!..

Эркак дўстининг бошидан боғични ечгач, у “уф” дея сўнгги нафасини чиқарди-ю, бошини ён томонга ташлаб юборди...

Эркак ўшанда бу нохуш манзарадан заррача бўлсин кўрқув ҳис қилмаганди. Энди-чи, у нега кўрқяпти, нега бу хотиралар уни даҳшатга солмоқда? Гўё ўлим уни ҳам томоғидан олаётгандек беором, пешоб қилгиси келган, кисталган одамдек уй ичида у ёқдан-бу ёққа бориб келади, ўтириб-туради?.. Инсон руҳи англаб бўлмас бир хилқат. Эркак ўзи ҳақида ўйлаганда бу дунёда абадий яшаб келаётгандек, туғилиш – унга кимдир айтиб берган эртадек туюлади. Лекин ўлим ундай эмас, киши ўлимнинг яқинлашаётганини сезади, ўзини бу дунёда йўқдек ҳис қила бошлайди. Ўзи ҳақда ўйлай туриб, ҳеч бир қарорга келолмайди: сен аввал бормидинг, ҳозир мавжудмисан?.. Бу каби саволлар эса тобора тубсизлик сари олиб кетаётганга ўхшайверади уни...

Эркак секин ўрнидан турмокчи эди, қўл-оёқлар шалвираб қолгандек жойидан қимирлолмади. Ҳолсиз вужуди ўт-олов бўлиб ёнаётганини ҳис қилди. Ҳаво етмаётгандай чуқур-чуқур нафас олди. Сўнг жони ҳалқумига келгандек бор овози билан бақирди:

– Хо-оти-и-н?

Ён хонада ғимирлаб юрган аёл югургилаб келиб, унинг оёқларини укалашга тушди.

Дераза дарчасидан эсган енгилгина тонг шабадаси унинг ёрилган, учуқ босган лабларини, сарғайган юзларини силаб ўтди...

– Нима бўлди, отаси, – аёл “хук-хук” йиғлай бошлади. – Болаларингизга бош бўлинг. Қўли калта, бир ожиза бўлсам...

– Нега дийдиё қиласан, ҳали тирикман-ку, – деди эркак хириллаган овозда. – Ҳамма ўз кунига маҳтал. Ўлимдан қочиб қутулган борми? Ўтганларни эсладим-да, онаси. Отамни, акамни...

– Уйдан кўнғирок қилишди, онангиз бетоб экан, – деди аёл ғамгин тортиб. – Шифокорлар анави дарддан юқтирган дейишибди.

Эркакнинг юраги “шув” этди, ичидан нимадир узилгандек бўлди. Лаҳзалик сукунатдан сўнг у ёнидаги ёстикни тиззасига қўйиб, унга юзини босди.

...Эркак тун бўйи ухлолмади.

Қуш уйку унга англаб бўлмас, ғалати ва қўрқинчи тушлар тақдим этди. Онасини бирги бор кўриш, сўнгги сўзларини эшитиш унга насиб этмади. У онаси билан ракат туш орқалигина кўришди ва хайрлашди. Унинг рух кулоғида эса онасининг ракат бир сўзигина қолди: “Қийналдинг, болам, мусофирлик курсин...”

Эркак дод солиб йиғларкан, кимдир туртгандек бирдан уйғониб кетди. Худди ндигона йиғидан тўхтаган боладек энтикди. Хайрият, туш. Аммо кўзларида ёш йиқ. Билдики, йиғлаётган ичида... Рух кўзёшларини ютгандек оғир ютинди. У бор эвжуди билан ҳали йиғидан тўхтамаган рухнинг овозини эшитди, хис этди. Жикка терга тушган, гўё қахратон кишда қолгандек бутун вужуди калтирар, тили калимага келмас, атрофга олазарак бокиб, кимнидир изларди.

– Отаси, сизга нима бўлди?

У алахсиради.

– Онам, онам...

Аёл эркакни суяб ташқарига олиб чиқди-да, айвонга ёткизиб устига енгилгина кўрпа ташлади ва ўзи ҳам унинг оёқ учига бош қўйиб уйкуга кетди.

Тонгга яқин ҳавони қип-қизил чанг бўрони қоплади. Улар салафан қоқилган перазалардан сизиб ўтиб, эркак ва аёл ҳамда ширингина ухлаётган икки болакайнинг инприкларига, сочларига оҳиста қўнди. Шамолсиз, тумандек ёйилиб бораётган бу чанг-тўзонлар ҳовли ва уй ичини одам одамни кўриб бўлмайдиган даражада қоплаган эди.

Эркак ўрнидан туриб, юз-қўлини ювиб, чой ҳам ичмасдан аравасини сурганча кўчага чикди. Бироз юргач, чанг-тўзонда хира ёниб турган чироклар ёруғига етганда тўхтаб, кулранг қўйлагининг ғижимларини кафтлари билан босиб-босиб текислаган бўлди-да, яна йўлида давом этди.

У бозорга етиб келгач, дарвоза ёнига аравасини қантариб, чўнкайиб ёнига ўтирди.

Бозорнинг кираверишида нон сотиб турган икки аёл эса хавотирли нигоҳларини эркакка тикиб, бир-бирига сирли шивирларди:

– Анаву одамни кеча Панжининг эшиги олдида кўрувдим.

– Эҳтиёт бўл, бу ҳам касалга ўхшаяпти. Кўзларига қара, уни устига калта-калта йўталапти.

– Панжи дейсанми, кеча уйида ўлиб қолган йигитни айтяпсанми?

– Ҳа, шу бозорда картошка сотарди-ку.

– Вабодан ўлибдими?..

– Ҳа, ўпкасига саксон фоиз ўтган экан.

Чанг-тўзон баттар қуюқлаша борди.

У араваси ёнида ўтирганча пичирлаб тиловат қилди, юзига фотиҳа тортди – дуонинг манзили бўлмайди, қайда бўлмасин етиб боради.

“Куз келса, энг баланд кўрғондаги дарахт шохи ҳам сарғаяди...”

Теварак-атрофига аланглади. Ўз овози ўзининг кулоғига бегона ёқлардан келиб урилгандек бўлди.

У сесканиб кетди.

Ахён-ахёнда сиреналарини ёкиб “Тез ёрдам” машиналари зувиллаб ўтиб қоларди. Бироз ўтиб бу чанг-тўзонлар бадбўй бир хид ҳам тарката бошлади.

Гўё бутун бир шаҳар майитлар хидига тўлгандек...

Тўзон ичида эса шошиб савдо қилаётган никобли одамлар оқимини илғаш мумкин эди.

Шу пайт кимдир қўлларини силтаб бақирди:

– Эй арава, бу ёққа!..

У овоз чиққан томонга аравасини суриб кетди.

Иқболой АДIZОВА

ТАФАККУР МАШЪАЛЛАРИ

Жаҳон адабиётшунослигида тасаввуф ва тариқатлар, сўфийлик ва мутасаввуфлик каби масалалар борасида кўплаб тадқиқотлар амалга оширилган. Аммо бу жараёнда аёлларнинг ўрнини ёритишга етарли эътибор қаратилмаган. Лекин дунё адабиётшунослиги томонидан тан олинган, таникли немис олимаси Аннамарие Шиммел ўзининг бир қанча асарларида, хусусан, “Жонон менинг жонимда” [4] китобида Ислом оламида хотин-кизларнинг ўрни масаласига алоҳида эътибор қаратган. Айрим бахсли фикр-мулоҳазалар учрашига қарамай, олиманинг илмий хулосалари муҳим аҳамиятга эга.

Аннамарие Шиммел ислом дунёсида аёлларга муносабат макomini ёритар экан, “Сўфий аёллар” [4, 43–64] мақоласида орифа аёллар фаолиятини баҳолашга ҳаракат қилади. Улар ҳақидаги маълумотларни олима жаҳон кутубхоналарида сақланаётган юзлаб арабий ва форсий манбаларни ўрганиш асносида тўплайди.

Аннамарие Шиммелнинг мақоласида ўттиз бешта сўфий аёл ҳақида маълумот берилган [4]. Аммо Олима фикрлари ва манбалар билан танишиб, уларнинг барчасини ҳам сўфийлар сирасига киритиш унчалик тўғри бўлмаслигини кўрамыз. Бу масалага ойдинлик киритиш келажакда кўплаб махсус тадқиқотлар олиб боришни тақозо этади. Балки уларни “орифа ва обида аёллар” деб аташ фикрга аниқлик киритиши мумкин. Навоий “Насойим ул-мухаббат” асарида бундай аёлларни худди шундай атаган. Таъкидлаганимиздек, Аннамарие Шиммел ўз тадқиқотларида кўплаб манбаларга мурожаат қилади. Жумладан, асарларида юқорида келтирилган ўн тўртта илмий рисолаани эслаб ўтади. Аммо улар қаторида Алишер Навоий асарлари, хусусан, сўфий зотлар тазкираси ҳисобланган “Насойим ул-мухаббат”ни тилга олмайди. Олима асарларида бунинг сабаби кўрсатилмаган.

Иқболой АДIZОВА – филология фанлари доктори. 1957 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Ўзбек адабиёти тарихи” ўқув қўлланмаси ва дарслиги, “Эл дардини қуйлаган шеърят”, “Сўздин бақолироқ ёдгор йўқдур”, “Сўзумни ўқуб англагайсен ўзумни...”, “Увайсий шеъриятида жанрлар тақомили”, “Увайсий шеъриятида поэтик тафаккурнинг янгилааниши”, “*Thinker poetess of the East*” каби монографиялари, юздан ортиқ мақолалари ўзбек ва чет тилларда эълон қилинган.

Балки Жомийнинг “Нафахот ул-унс” асаридан фойдалангани сабабли, унинг таржимаси ҳисобланган Навоий асариға мурожаат этмаган бўлиши ҳам мумкин.

Алишер Навоийнинг “Насойим ул муҳаббат мин шамойил ул-футувват” асари 1495–96 йилларда яратилган. Унда 8-аср бошларидан 15-аср охиригача Осиё, Африка ва Европа китъаларида яшаб фаолият олиб борган авлиё, сўфий ва мутасаввуф алломалар, шайхлар ҳақида маълумот берилган. Асар Ўзбекистон, Туркия олимлари томонидан ўрганилган. Турли тадқиқотлар яратилган. Бир неча бор – Камол Эраслан (1996), Ҳамидхон Исломов (2011)лар томонидан танқидий матни тайёрланган. Асар муқаддима, асосий қисм ва хотимадан иборат. Муқаддимада асарнинг яратилиш сабаблари, манбалари, авлиёлик рутбасининг талабу шартлари ҳақида маълумот берилади. Асосий қисмда 770 та шайх, авлиёнинг (шундан 35 таси аёл авлиёлар) ҳасби ҳоли баён этилади.

Навоийнинг ўзи “Насойим ул-муҳаббат” Жомий “Нафахот ул-унс мин ҳазарот ул-қудс” тазкирасининг таржимаси эканлигини: “То таърих тўққуз юз бирдаки, ул китобнинг таълифидин йигирма йил ўтуб эрди, Тенгри таоло тавфиқи бирла бу улуғ ишга илик урдум ва бу азим амрға қалам сурдум...” дея таъкидлайди. Аммо муаллиф асарни эркин ва ижодий таржима қилиш йўлидан боради. Унга Фаридиддин Атторнинг “Тазкират ул-авлиё” асаридаги “Нафахот ул-унс”га кирмай қолган машойихларни киритади.

Навоий Жомий асаридаги 618 та шайх сонини 770 тага етказди. 152 та аллома ҳасби ҳолини ўз асариға янгидан киритди. Устози тазкирасини туркийзабонлар учун тушунарли бўлишини ўйлаб, соддалаштирди ва жиддий таҳрирдан ўтказди: “...ул китобда дағи авлиёуллоҳ зикридин баъзи сўзким, замон аҳлиға кўп муҳтож ун-илайх эрмас эрди итноб ваҳмидин таркин тутдум ва бу таржимадин ўқсуттум...” [3, 13]

Жомий асарида шайхлар рўйхати Абдуҳошим Сўфий билан бошланса, Навоийда Увайс Қаранийдан бошланиб, Абдурахмон Жомий билан якунланади. Асарнинг “Эркақлар мартабасига етган ориф аёллар зикри” деб номланган сўнгги қисмида ўттиз бешта орифа аёл (736-770) ҳақида ҳам маълумот берилади. Уларнинг тартиби Робиаи Адавиядан бошланиб, Бибичаи Мунажжима билан тугайди.

Навоий орифа аёллар ҳақида маълумот берар экан, ўзигача бу борада фикр билдирилган 3 та асарни – Шайх Муҳйиддин Арабийнинг “Футухоти Маккия” (73-бобда деб таъкидлайди), Абдурахмон Жомийнинг “Нафахот ул-унс” ва Шайх Абдурахмон Суламийнинг “Табақоти Сўфия”сини “нисват ун – обидот ва нисо ун-орифот аҳволи зикрида ало ҳаддиҳи китобе жамъ қилибдур” [3,482], дея эслайди.

Навоий асар муқаддимасида, тазкирасини янада мукаммаллаштириш мақсадида Фаридиддин Атторнинг “Тазкират ул-авлиё” асарида фойдаланганини ҳам хотирлайди. Унда сўфий аёллардан биргиёна Робиаи Адавия ҳақидагина маълумот учрайди. Аттор ўз асарида “хослар гуруҳидан бўлган ихлос мастураси, ишқ ва иштиёқда қуйган, яқинлик ва эҳтиросга ошуфта” [5, 79] аёлга бағишланган қисмнинг келтирилишини қуйидагича изоҳлайди. Бу изоҳ Алишер Навоий тазкирасида 35 орифа аёлнинг киритилиш сабабларидан бирини аниқлашга ҳам асос беради: “...Агар Биби Робиани эркақлар орасида зикр қилинганининг сабабини сўрасалар, унга жавоб шуки, Пайғамбар с.а.в. буюрубдурлар:

– Аллоҳ сизларнинг суратларингизга боқмас, балки кўнгилларингизга боқар!” [5, 79]

Кўринганидек, Аннамарие Шиммел ҳам, Алишер Навоий ҳам асарларида 35 тадан орифа аёллар ҳақида маълумот келтиришади. Аммо уларнинг рўйхатида уйғун ва тафовутли ўринлар бор. Жумладан, иккала муаллифда ҳам бир хил сўфий аёллар тасвири куйидаги 8 тани ташкил этади, холос: 1. *Робийя ал-Адавийя*, 2. *Мариям ал-Басрия*, 3. *Райҳона ал-Валийя*, 4. *Робийя аш-Шамийя*, 5. *Шавона*, 6. *Сари ас-Соқотийнинг шогирди*, 7. *Фотима (ал-Каттонийнинг қизи)*, 8. *Фотима бинт Мутанна*.

Навоий асарида келтирилган 35 тадан 27 таси янги исм, Шиммелда ҳам 27 та янги ном учрайди. Бу ҳолат иккала манбада жами 62 та орифа аёл фаолияти ёритилган, деган хулосага келишимизга асос беради. Аммо айрим вазиятларга ойдинлик киритиш тақозо этилади. Жумладан, Навоийда 5 та, Шиммелда еттита Фотима исмли аёл келтирилади. Бунинг такрорий эмаслигини аниқлаш учун, албатта, махсус тадқиқот талаб этилади.

Ижодкорнинг орифа аёллар ҳақидаги мулоҳазаларини ўқир эканмиз, улар фаолиятини ўрганиш Навоий ижодий тақомилида ва айрим асарларининг ёзилишига ҳам туртки бўлганининг гувоҳи бўламиз.

Асарда, Навоий тасаввуф тарихидаги анъанага биноан, Робия Адавия ҳасби ҳолини келтириш билан сўз бошлайди. Ҳажм жиҳатидан қисқа сатрларда унинг мўътабар сиймосини етарлича очиб бера олади. Унинг ҳаёти, фаолияти билан боғлиқ ҳодисалар ва тафаккур кенглигидаги фалсафага йўғирилган ирфоний ғояларини аниқ ва тушунарли тарзда ифодалайди.

Навоий орифа аёлларни тавсифлар экан, уларнинг дунёкарашини аниқ тасвирлаш билан бир қаторда, ўз замондошлари ва авлодларини маънавий камолотга етаклаш, уларни тарбиялаш вазифасини ҳам бажаради. Жумладан, Лубобат ул-мутаъаббида р.а.нинг бир қанча фикрларини келтиради: “Ул дебдурки, мен Ҳақ с.т.дин уялурменки, мени ғайр била машғул кўргай” [3, 483]; “...Тенгридин ани тилаки, сендин хушнуд бўлғай ва сени ўзидин хушнудлар мақомига эткурғай ва сени дўстлари орасида гумном қилғай” [3, 483]. Бу ҳикматона фикрлар барча давр китобхонини маънавий уйғотишга хизмат қилади.

Навоий орифа аёллар рўйхатининг бошида Робия Адавияни кўради. Кўп мулоҳазаларини унга қиёсан келтиради. Марям Басрия ҳам Басрада Робия билан яқин суҳбатдошликда умр кечирган. Унинг хизматини қилган. У каби ҳаёти, яшаш тарзини фақат ишқда кўрган. Ҳаттоки, вафоти ҳам ишқ сўзини эшитгани таъсирида рўй берганини эслашади:

Ногаҳон илоҳий ишқни у англаб,

Хушдин кетди, “Аллоҳ” дея шивирлаб [4, 47].

Навоий унинг бир фикрини келтирадики, бу инсон зотига қаноатдан, Инсон ризқи билан яратилгани, ҳаракат бор жойда насибасиз қолмаслигидан сабоқ беради: “Ул дебдурки, ҳаргиз рўзе ғаме емадим ва анинг талабиға ранж тортмадим, то бу оятни эшиттимки, “Ва сизнинг ризқингиз осмонда ва сизга ваъда қилинган нарса бордир” [3, 483].

Навоий Фотимаи Бардаъиянинг дунёкарашини биргина жумла билан очиб беради: “Айтадиларки, шатҳиёт¹ [6, 463-б.] сўзловчи орифлардан эди”. Муаллиф мазкур карашини аниқлаштириш учун “Ким мени эсласа, у билан биргамен” ҳудсий ҳадисини шарҳлагани таърифини келтиради: “Ул сойил билан соате сўзлар айтти ва сўнгра дедик, “Зикр шудирким, сен Ҳакни давомли зикр этганинг ҳолда унинг зикр этганини мушоҳада этасан. Сенинг зикринг унинг зикрида йўқ бўлиб кетади. Фақат унинг сени зикр этгани қолади. Орада макон ҳам замон ҳам бўлмайди” [3, 487]. Кўринадики, Навоий Фотимаи Бардаъиянинг фикрларини чуқур мушоҳада қилади. Бу каби мулоҳазалар муаллиф ирфоний дунёкарашининг шаклланиши ва кенгайишида муҳим аҳамиятга эга. Ваҳдати муҷуд фалсафаси билан уйғун ғояларини асарлари учун адабий асос сифатида қабул қилади. Теран маъноларга эга мулоҳазаларидан кўплаб асарларини яратишда фойдалангани сезилиб туради. Бу ҳолат шоирнинг фалсафий асарлари ва лирикасида тасаввуфий талқинларнинг кучайишига замин яратади. Ижодкор асарларининг фалсафий сарчашмалари ҳақида ўйлаганда, мазкур манбаларга ҳам алоҳида эътибор қаратиш лозим. “Ғиёс ул-луғот” муаллифи шатҳиёт сўзини изоҳлар экан, машойихлар бундай қарашларни қабул ҳам, инкор ҳам қилмайдилар, дейди. Навоийнинг мулоҳазаларидан ва асарларидаги нуқтаи назаридан у бу каби қарашларга ижобий муносабатда бўлганини сезиш кийин эмас.

Хуросонлик Фотима Нисобурия ҳақида ҳам Навоий эътиром билан хабар беради: “Абу Язид Бистомий к.с. анга сано айтибдур ва Зуннун Мисрий андин саволлар қилибдур” [3, 487]. Абу Язид “айтган бирор маълумотимни унга аён эмаслигини кўрмадим” [3, 487], дея унинг билим камровининг кенглигини, донишмандлигини эътироф этади.

Машойихлардан бири Зуннун Мисрийдан аёллар қавмидан кимни улуг ҳисоблайсан деб сўраганда, “Маккада бир заифа эрдик, ани Фотима Нисобурия дер эрдилар. Куръон маонийси фаҳмида сўзлар айтур эрдик, манга ажиб келур эрди” [3, 487], деб эътироф этади. Бу фикр Абу Язид ва Зуннуннинг Фотима ҳақидаги фикри уйғунлигини кўрсатади.

Навоий асарида келтирилган Робиаи Шомиянинг “Кўнглингда Тангридан ўзга ҳеч нарса бўлмасагина, сен унга етгайсен”, деган фикри ҳам Ҳассон фикрларига ҳамоҳангдир. Шу сабабли, Навоий унга ҳам алоҳида эътибор қаратган [3, 486]. “Робиаи Шомия Аҳмад Абулҳаворийнинг завжаси эди. У аёли аҳволининг зиддиятли эканлигини сўзлаб, гоҳ ишқ, гоҳ унс, гоҳ хавф мақомидаги руҳиятини изоҳлайди. Ишқ ғалабасида у “маҳбуб кўзумдан ва ўзимдан ғойиб бўлди, аммо кўнглумдан ғойиб бўлмади”, унс ҳолатида “жисмим суҳбатдош билан, қалбим жононим ила улфатдир”, хавф ҳолида “йўл озиғим оздир, манзилимга етказолмайди. Озиғим озлигига йиғлайми ё йўлнинг узоклигига” каби фикрларини эслайди. Ишқ, унс, хавф каби ҳолатлар тасаввуф таълимотининг асосини ифодалавчи махсус босқичларни англатади. Мазкур

¹ Муҳаммад Ғиёсуддин “Ғиёс ул-луғот” асарида шатҳиёт калимасини мукамал изоҳлаб беради: “Шатҳиёт – ирфоний луғатларда зоҳиран шариятга зид нарсалар ва шариятга хилоф сўзларни тилга олишдир, дейишган. Ва “Кашф”да ёзилишича, мастлик ва завқ таъсирида беихтиёр, баъзан вусул ҳолатида содир бўладиган сўзлардир. Жумладан, Мансур Ҳалложнинг “аналҳак”, Жунайдиннинг “лай-са фи чуббати сиваллоҳи” ва Боязиднинг “субҳони мо аъзама шаъни” сўзлари каби. Машойихлар мазкур шариятга хилоф калималарни инкор ҳам, қабул ҳам этишмайди (“Маъдан ул-маоний” дан”).

фикрларнинг ҳар бири бир китоб даражасида изоҳланишни тақозо этади. Аммо Навоий асарида ушбу тушунчаларни Робиаи Шомия мисолида ниҳоятда содда ва тушунарли тарзда изоҳлаб беради. Натижада, уларнинг моҳияти, бир-биридан фарқли жиҳатлари борасида етарли тасаввурга эга бўламиз.

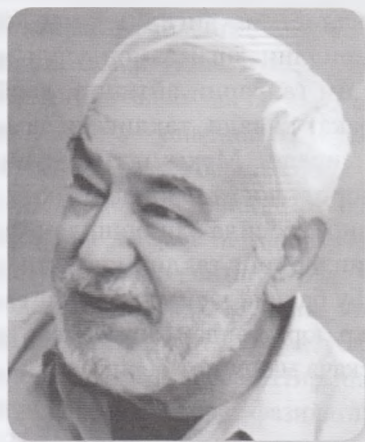
Кўринадики, Навоий тазкира жанри талабларидан келиб чиқиб, ихчамлик ва маъновий қуюқликка алоҳида эътибор қаратади. У тазкирасида орифа аёлларни жамлар экан, ўз даврида энг машҳурларни танлайди ва айрим мулоҳазаларинигина эътироф этади. Аммо шу эътирофлар уларнинг дунёқараши ва тутган йўли борасида мукаммал тасаввур беради.

Ислом ва тасаввуф илми инсон ахлокини такомиллаштирувчи тарбия воситаси. Улар орқали ҳалоллик, тўғрилиқ, саховат, ота-она ва яқинларни қадрлаш, Оллоҳ неъматларини ғанимат билиш, нафсини ва ўзини таниш ғоялари тарғиб этилган. Навоийнинг кўплаб асарларида мазкур ғоялар ифодаси етакчилик қилади. “Жаннат оналар оёғи остидадур” ҳадиси ҳаммамизга маълум. “Насойим ул-муҳаббат”да улуғ машойихлар ҳаёти мисолида мазкур ғоянинг ҳаётий исботини кўрамиз. Шайх Абу Абдуллоҳ Ҳафиф Лайлат ул-қадр нурига муяссар бўлиш мақсадида томга чиқиб намоз ўқиётган эди. “Онаси Умми Муҳаммад уй ичида. Ҳақ с.т.га мутаважжих ўлтуруб эрди. Ногоҳ “Лайлат ул-қадр” анвори анга зоҳир бўла бошлади. Ун чиқардики, эй Муҳаммад, эй фарзанд улча сен анда тилайсен, мундадур! Шайх тушти ва анворни кўрди. Ва онаси аёғига тушти, андин сўнг Шайх айтур эрдик, ул вақтдин сўнгра онам қадрин билдим” [3, 489]. “...улча сен анда тилайсен, мундадур” жумласи замирида теран фалсафа ва ҳикмат мужассам. Бу орқали ижодкор, биринчидан, она зотининг инсон ҳаётидаги ўрнига, унинг қадрига, иккинчидан, осмондан изланган барча эҳтиёжлар ерда эканлигига Румиёна фалсафа билан ўқувчи эътиборини қаратмоқда.

Асарда орифа аёллар қиёфасини ёритишда уларнинг ўз нутқидан фойдаланиш тамойили етакчилик қилади. Уларнинг нутқий сатҳлари қиёфаларини мукаммал ифодалаб беради. Шу сабабли ҳам, қисқа ҳажмда ҳар бир образнинг сурати ва сийрати тугал ечимга эга бўлади. Улар ҳақидаги ривоятлар танланишида ҳам муаллиф ўзининг бадий ниятидан келиб чиқади ва муваффақиятли танловни амалга оширади.

Орифа ва сўфий аёл мақоми берилган мазкур муҳтарама зотлар фаолияти ва тақдирини чуқур ўрганиш, бизни Шарқ аёли тафаккур теранлигидан баҳраманд этади. Улар инсоният маънавиятининг такомиллашувига улкан ҳисса қўшган. Ёвузликларга қарши йўлни эзгуликлар нури билан ёритган. Кўнгил кўзларини ўз тафаккур машғаллари билан чароғон этишган. Уларнинг илм сарчашмаларидан баҳрамандлик бугун ҳам инсониятни зулматдан қутқаради. Таназзулга маҳкум этувчи уруш, дунёга хирс қўйиш ва ўзликни унутиб, нафсга қул бўлиш каби иллатлардан фориғ этади. Аёлларнинг жаҳон ижтимоий ҳаётидаги юксак мақомини белгилашга хизмат қилади.

САЖЪ – НАВОБАХШ САНЪАТ

Бахтиёр НАЗАРОВ

1

Оғзаки ижод ва ёзма, мумтоз адабиётимизнинг бир-биридан гўзал-гўзал анъаналари кўп. Шулардан бири назмга ҳам хос, лекин кўпроқ насрда намоён бўладиган сажъ санъатидир. Матндаги сўзларнинг бисёр кофияланиш тизимида товланиб турувчи бу услубнинг ўз конун-қоидалари бор. Улар ҳақида тарихда илми бадеъага доир кузатувлар, мулоҳазалар талайгина. Улар ҳақида ҳозирги адабиётшуносликда махсус тадқиқотлар ҳам олиб борилган (Баҳодир Саримсоков). Ҳар қандай ижод намуналарида конун-қоидасини аниклаш мумкин бўлган сифатлардан ташқари, унинг бу талабларга доим ҳам тушавермайдиган рангин жиҳатлари мавжуд, сажъ санъати учун бу ходиса бегона эмас. У, мутахассислар айтганидек, доим ҳам осон ўлчовга бўйсунмайдиган кушларнинг нозик ва гўзал сайроғини эслатади. Бадиий ходисанинг номланиши ҳам кушларнинг шу пайровига дахлдор. Бу сеҳрли товушлар кўпда бир-бирига уйғунлашган, баъзан уйғунлашмаган бўлса-да, бир-бири билан боғлиқ табиий гармония натижаларидир. Сажъ фикр ва туйғуларнинг бир бутунлиги ва шу бутунликнинг айрим, алоҳида нукталарида маънони кучайтириш таъсирини чуқурлаштириш, шаклни товлантириш хусусиятлари билан ажралиб турувчи санъат. Баъзи кўринишлари бошқа халқлар ижодида ҳам учраса-да, у асос эътибори билан туркий халқлар ижодига мансуб. Ўзбек халқ эртаклари, дostonларида сажъ мўл қўлланилгани маълум. У айрим тарихий асарларда, номаларда ҳам бисёр ва дилдор ўрин эгаллаб келган.

Янглишмасам сўнгги юз йил ичида бошдан охиригача махсус сажъда ёзилган асар деярли йўқ эди. Анчагина олисга тақалувчи унутилаёзган бу анъанамиз қайта тикланмоқда. Буни ҳозирги маданиятимиз, замонавий адабиётимизга ушбу китоб муаллифи олиб кирмоқда. Бирок бу унинг асарида ўз ифодасини факат шаклдагина

Бахтиёр НАЗАРОВ – (1945-2022). Филология фанлари доктори, академик. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎЗМУ) тамомлаган. Олим йигирмадан ортиқ монография, рисола, олий ва ўрта мактаблар учун бир қатор дарсликлар яратган. “Ғафур Ғулом олами”, “Миллатнинг ҳассос олими”, “Миллий уйғониш ва Фитрат ижоди”, “Замон билан ҳамнафас”, “Ёнар сўзнинг жозибаси”, “Адабиётшунослигимизнинг йўлчи юлдузи”, “Ёзувчи бадиий оламининг тадқиқи”, “Шукроналик”, “Глобаллашув: бадиий талқин, замон ва қаҳрамон” “Ижоднинг жон томири” каби ўнлаб асарлари чоп этилган.

кўрсатаётган янгилик эмас. Бу шаклдан умуман ва баракали фойдаланган Насриддин янги замон учун муҳим бўлган қалб кечинмаларини тасвирлашга, муҳим гапларни айтишга, қалб оғриқлари ва қувончлари билан ўртоқлашишга ҳаракат қилади, таҳликали замоннинг ўткир маънавий муаммоларига муносабат билдиради. Муҳими, бу муаммоларни муаллиф ўйлаб чиқармайди, оммавий ахборот воситаларидан ўқиб, англамайди. Уларнинг аксари автобиографик бўлиб, асосида ўзи бошидан ўтган воқеа-ходисалар, ўзи кўрган, билган, таниган кишиларнинг тақдир-қисмати, улар ҳақидаги ўй-кечинмалари ётади.

Бу бадиий ҳаракатларнинг самара ва натижалари, ютуқ ва камчиликлари ҳақида фикр юритишдан аввал асар муаллифи Насриддин Исмоиловнинг ўзи ҳақида қисқача маълумот бериб ўтсак.

2

Насриддин Исмоилов адабий жараёнимизда бегона эмас. Узоқ йиллардан буён унинг “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, “Шарқ юлдузи” журнали ва бошқа нашрларда мақола, эссе, очерк ва ҳикоялари босилиб туради. “Умр лаҳзалари”, “Ҳовучимдаги хазина”, “Кўнгил мулки”, “Ҳаёт қарвонлари” каби қатор тўпламлар муаллифи.

Сурхондарёдан. Денов фарзанди. Салкам етмиш икки йиллик умрининг асосий қисмини муаллимликка бағишлаган. Ҳозир “Денов овози” газетасида ишлайди.

Айни қирчиллама ёшида Афғон урушини бошдан кечирган. Иккинчи гуруҳ ногирони. Уруш гувоҳигина эмас, қонли жанглар ичида бўлган, неча бор ўлим билан юзма-юз келган. “Қаҳрамонлар мангу яшайди”, “Ватан рамзи, жасорат рамзи” тўпламларининг номи ва ундаги саҳифалар муаллиф умри ва қисматидан қаромат бериб тургандек. Афғонга доир ёзганларидан, хотираларидан бир вақтлар сизу бизни кўниктирмоқчи бўлинган “ура-ура”лар, “қаҳрамон”ликлар, “фидойи”лар эмас, ўқинч ва аламга йўғрилган қалб изтироблари уфуриб тургандек бўлади.

Сўнгги йилларда Насриддин яна бир хайрли ишга қўл урди. “Етим қолган мактублар” умумий сарлавҳаси остида қатор мақола ва эсселар эълон қилди. Уларда муаллиф узоқ йиллардан буён ўзи ахтариб, топиб келаётган: Иккинчи жаҳон уруши жанг майдонларидан мамлакат ичкараси (аксари, Сурхондарё)га ва бу ердан фронтга жўнатилган юзга яқин мактубни йиғиб, саралаб, уларнинг эгалари қисмати ва тақдири

ТЎЛҚИНЛИ ТУЙҒУ

Гапнинг рости, яқин-яқинларгача оламда Насриддин Исмоилов деган адиб борлигини, у ажабтовур асарлар муаллифи эканлигини билмасдим. Лекин яқинда адибнинг биратўла икки китоби – “Оҳнома ёхуд дардли тўлқин” хотира-эссеси ва “Ботирларга ўлим йўқ” номли хотира-қиссаси қўлимга тушди. Адибнинг сеҳрли бир қалами бор эканки, ҳар икки китобни зудлик билан ўқиб чиқдим. Ва тақдир шундай бир адиб, ажойиб бир инсон билан учраштирганига Яратганга шукрона айтдим.

Биз учрашмасдан ҳам дунёдан ўтиб кетишимиз мумкин эди-ку!

“Оҳнома” хотира-эссеси мазмун ва шакл жиҳатидан ўзига хос, балки янги ўзбек адабиётида ягона сажъ-қофияли насрда битилган асардир. У бир неча бир-бирига боғланган бўлимлардан иборат.

Инда шу вақтгача деярли номаълум, энди тарихий ҳақиқатга айланган очеркларни қўлиб келиб келмоқда. Уларни ҳаяжонланмай, тўлқинланмай ўқиш мумкин эмас. Бу бадиий очерклар ўша қаҳрамонларнинг ҳозирги қанчадан-қанча яқинлари, бутлари қалбига нурли уйғонишлар, ойдинликлар, яшаш ва яшариш ёғдуларини қўлиб кирди. Бу ишга Насриддин баъзан шу қадар фидоийлик билан берилиб кетдики, маълумотларни аниқлаш, ҳақиқатни тиклаш учун ўз ҳисобидан Санкт-Петербург (Сталинград)гача бориб-келган вақтлари бўлди. Сафарлари натижали чиқди. Қатор қаҳрамонлари ҳақида янги маълумотлар, ашъвий далиллар билан қайтди. Буларнинг қўлиб килиниши натижаси ўлароқ қанчадан-қанча одамларнинг, қавмларнинг янги-янги авлоди вакиллари тутинган оға-инига айланди. “Етим қолган мактублар” китобидаги мақолалар чоп этишни Насриддин Исмоилов ҳозир ҳам давом эттирмоқда. Масалан, “Жангчи мактуби” мақоласи ўзининг ана шундай инсонпарвар фазилатлари билан эътиборни тортади (“Шарқ юлдузи”, 2018, №3).

“Оналарнинг фарзандларни ўқ олди, деб қилган ноласи; оталарнинг, ўғлим деб, икки букилиб ох тортгани; келинчақларнинг бева қолиб, тунлар юлдузга бокиб, қўлини ёшлагани нигоҳингизга келса бўлгани, ҳеч бўлмаса, ох тортиб қўясиз”, дейди Насриддин ўзининг Афғон урушига бағишланган “Картага ўқ тегди” деб номланган очеркининг дебочасида. Очеркдан юз мисрага яқин назм ҳам ўрин олган. Назаримда очеркдаги ана шу “оҳ” ундалмасидаги тўлқинли туйғу қўлингиздаги китоб номига ҳам қўчиб ўтган.

Насриддин Исмоилов ҳақида гап борар экан, унинг ҳаётида бўлиб ўтган бир ҳодисани эсга олмай бўлмайди. Мен “ходиса” сўзини ундош залворини унутмаган ҳолда ишлатаяпман. Зеро, бу ҳодиса нафақат унинг, балки ўзбек халқи ҳаётидаги эътироф этишга арзигулик ҳодисадир.

Тақдирни қарангки, Насриддин Афғон урушининг изтиробларини, айна пайтда Ватаннинг тинч, осуда кунларидан бирида ҳаётда камдан-кам учрайдиган ноёб бир қувончни ҳам бошдан кечиришига тўғри келган. Етти фарзанднинг отаси Насриддинга бир оқшомда 5 фарзанд – 2 ўғил ва 3 қизнинг никоҳ тўйини ўтказиш насиб этган. Тўйбошилардан бири фахрий нуроний, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, туман маънавият-тарғибот бўлими раҳбари Тоштемир Турдиев бу ҳодисани бежиз Республикада рўй берган маданий-маърифий турмушдаги “Хамса” деб атамаган. Тўйхонада, давра тўрида қўр тўкиб ўтирган икки келин ва уч куёв ўшанда қўпларни лол қолдирган эди. Бутун қишлоқ тўйхонага айланган,

Китобда бир дунё гап бор. Дардли гаплар ниҳоятда кўп. Бирок, уларнинг барини оққа қўчириш дилимга сиғмади. Китобдан ҳар ким ўзига лойиқ гапни топиб олишига иймоним комил. Китобни ўқиганимдан афсусда эмасман. Ахир кўнгил таскин топди. Демак, бундан ортиқ ором борми?

Айтмоқчи, бу ҳақда китобга “Сажъ-навобахш санъат...” номли батафсил сўзбоши ёзган академик Бахтиёр Назаров кўп жўяли гапларни айтган. Марҳум академик китобдаги “Ёр кетди оҳ, ёр кетди”, “Аёл” ва “Маддох” каби эсселар ҳақида алоҳида меҳр билан гапириб, ундаги “оҳ” ундалмасидаги тўлқинли туйғу қўлингиздаги китоб номига ҳам қўчиб ўтган”, дейди!..

Сувон МЕЛИ,
филология фанлари доктори

файзбахш кишлокда тонг отгунча куй-ўлан тинмаган. Бундай ҳодиса фақат танги Ўзбекистон тупроғидагина бўлиши мумкин.

3

Энди, китобнинг ўзи ҳақида. Китоб бугунги кун ўқувчисига бирмунча ғалатирок, сингиши осон бўлмаган, жўнроқ тутумли, юзаки ва содда туюлиши мумкин. Чунки дастлабки кўринишида асар сўз ўйини асосига қурилгандай таассурот қолдиради.

Бирок асар сўз ўйинига эмас, ҳаёт дардлари, қувончлари, ташвишлари ҳақидаги фалсафий-ҳаётий заминга қурилганини англаб борганингиз сари, уни кизиқиб ўқишга ўтганингизни сезмай қоласиз. Асар услубига, шаклигагина дахлдор дастлабки таассурот ўрнини ўйлар, мушоҳадалар замиридан армонлар, орзулар, аламлар, умидлар, реалликларга қоришиқ туйғулар эгаллаётганлигини сезиб қоласиз.

Асарда назм ва наср навбатма-навбат келади. Шеърлар, табиийки, қофияси билан товланса, насрда сажъ қофия вазифасини бажаради. Лекин бу наср мансура эмас. Мансурада, асосан фикрий ва ҳиссий муайян тўлқинлардаги оҳанг етакчилиқ қилса, насрдаги бу вазифани кўпроқ сажъ-қофия ўз зиммасига олади ва топилмалар муваффақиятли бўлса, кучли пафоснинг тўлқинланишига туртки беради.

Мана шундай мисраларни ўқиганда “Охнома”нинг асосий қаҳрамони ким эканини тиниқроқ англаётгандек бўламиз. Бу шубҳасиз, муаллифнинг ўзи, зеро, бутун асар давомидаги ўйлар, кечинмалар, гирдоби ва таҳайюллар шу қаҳрамон, ҳаётида содир бўлган ҳодисотлар билан боғланишда кечади. Шу маънода “Охнома” бир қатор эсселардан, алоҳида-алоҳида ҳикоятлардан ташкил топгандай кўринса-да, у яхлит бир асардан иборатдир. Ундаги барча лирик қаҳрамонларни муаллифнинг ўзи, дунёси, қалби бирлаштириб туради.

Бутун бошли юз саҳифали асарни бошдан-оёқ сажъ асосига қуриш – ўзи бўладиган иш эмас. Лекин, Насриддин Исмоилов бу ишнинг уддасидан чиқади. Қайтариклар бор, такрор мажозлар бор. Боргина эмас, бундай такрорлар баъзан ноўриндек кўринса ҳам мумтоз эртакларимиз, дostonларимиз, тарихий асарларимиздаги анъана – маъно ва кечинмалар таъсирини кучайтиришга бўйсундирилгандек кўринса ҳам, айрим ноўрин такрорлар ўзини оқламайди.

“Охнома”ни автобиографик ички ва ташқи олам билан тўйинган хотира-эсселар бебаб туради. Улар деярли бутун китобга хос, улар ичида: “Ёр кетди, ох, ёр кетди”, “Аёл” каби хотира-эсселар товланиб туради, улар умуман аёл билан бир қаторда муаллифнинг ўз завжаи ҳалоли хотирасига чексиз муҳаббати ва садокати ифодаси ҳамдир.

Юртимизни астойдил мадҳ этаётган, ютуқлари ҳақида қувониб ёзаётган қаламкашлар оз эмас. Лекин юзаки ёзаётган, юзаки ваъз қилаётган маддоҳлар ҳам анча. Насриддин “Маддоҳ” номли эссесига ана шундай маддоҳларнинг йиғма қиёфасини фoш этади, бундай мадҳиябозликларнинг фақат қалблар, ишончлар эмас, умуман жамиятга кўрсатувчи салбий таъсирини ёритишга ҳаракат қилади. Эътибор берсангиз, замон ҳақида маълумот тиниқ ифодасини топмаётгандек. Бу юкни ўзимиз тушуниб олишимизга ишонади: у кеча ҳам бор эди, бугун ҳам бор, эртага ҳам бўлиши мумкин. Муаллиф бизни бу масалада огоҳликка чакираётгандек бўлади.

Китобдаги барча эсселарни “оҳ”га йўғрилган бир туйғу бирлаштириб туради. Улар ичида афсус ва надоматга бурканганлари, ёруғлик чорловлари ҳам бор. Улар бутун китоб давомида ўрнида, кераклиги сезилганда, ажиб бир уйғунликда

Ҷин алмашиб туради ва калбингиздагини маҳзун пардаларга ўрашдан ташқари, кўнглимизда умидга, ишонч, ҳаётга чанкоклик туйғуларини уйғотади.

Масалан, “Етимлик” хотира-эссесиди адиб ёзади:

*Ойга боқиб юрган бола,
Ойдан ҳам, оҳ, ширин лола.
Лолани, оҳ, олсам қўлга,
Шодлик кулиб чиқар йўлга.*

Китобда фақат ички туйғулар тараннумига эътибор берибгина қолмай, Ватан сингари муқаддас тушунча ва хилқат талқинига ҳам алоҳида эътибор берилгани, асар шу образ ёритилиши жиҳатидан, айниқса, ёшлар учун катта тарбиявий аҳамиятга эгадир. Лекин, шу ўринда, назаримда бир масалага аҳамият бермоқ лозим кўринади. Чунончи, “Ватан” тушунчасига муносабатда бирмунча аввалги замон билан ҳозирги мустақиллик даври ўртасидаги муайян фарқни ёритишга алоҳида эътибор зарур кўринади. Эсседаги баъзи ишораларга мавжуд умумийлик устунлик қилиб қолаётгандек. Шунингдек, қатор ўринларда бирмунча муҳам ва ноўрин қўлланган “йиғлайман”, “оҳ”, “тоҳ” сингари сўз ва ундалмаларнинг ишлатилишига ҳушёрроқ ёндашув ўринлидир.

Китобдаги “Дардли тўлқин” ҳам ҳаяжон билан ўқилади. Бу лавҳалар ҳам маълум маънода автобиографик характерга эга. Унда Афғон уруши даҳшатлари каламга олинган. Асарнинг бошқа қисмларида бошдан-оёқ масалага фалсафий, психологик руҳий ёндашув кўрилса, муаллиф энди бу дардли тўлқинда ифоданинг бошқа йўлини топишга интилади. Воқеа-ҳодисалар, кечинмалар талқинини эпистоляр йўлга буради. Эътиборимизни ҳодисалар, кечинмалар рўй берган жой, куни, вақти тарозисига қаратади ва деярли кундалик услубни қўллашга ўтади. Бу услуб тасвирдаги тарихий ҳақиқат руҳини бўрттириб, ўқувчига таъсир кучини оширади.

Лекин айни вақтда сажъга махлиёлик, қофияли сўзлар кетидан қувиш бу қисмнинг айрим ўринларида муаллифга (ва умуман асарга) панд бериб қўяётгандек таассурот қолдиради.

Хулоса қилиб айтганда, танкид ва адабиётшунослик бадий асарни баҳолашда, унинг ҳаётдаги ўрнини белгилашда муҳим ўрин эгалласа-да, у ҳеч қачон бадий асар тақдирини ҳал қила олмайди. Унинг тақдирини ҳал қиладиган куч ўқувчи ва дидли, талабчан китобхонлардир.

“Охнома” бугунги китобхонларда турли муносабат уйғотиши аниқ. Кимларга ёқиши, айримларга ёқмаслиги мумкин. Лекин безътибор қолдирмайди. Кимдир, унинг кучлироқ шакли таъсир этиб; шундай асар яратиш шартмиди, бу адабий-бадий изланишда орқага қайтиш бўлмайди, биз, барча масалаларда фақат олдга юришимиз лозим эмасми, дейиши ҳам мумкин. Ва, бу фикрни батамом ўринсиз деб бўлмайди. Кимлардир унинг шаклдаги кучли таъсиридан, асар шакли маъно-мазмун тақозоси туфайли, ундан яхлит мутаасир бўлиши мумкин. Бу эса асарга чуқурроқ эътибор билан ёндашувнинг нотўғри эмаслигини кўрсатади. Ахир, минг йиллик дoston, эртақларнинг ихлосмандлари ҳозир ҳам оз эмас-ку. Ҳолбуки, улардаги шакл билан бир қаторда, мазмун-кечинмалар ҳам кўп асрлар аввалги даврларга баҳоланади. “Охнома”даги маъно кечинмалар эса, айни шу кунги маъно-кечинмаларга дахлдордир.

2019 йил 15 октябрь

Холмўмин ЁДГОРОВ

ОЗОРПАНГАН ОҚИБАТ

Эссе

Кизик, одам болалик пайти тезроқ катта бўлишни орзуласа, вақт ўтиб, ёши улғайгани сайин болалиги, ёшлигини кўмсайди, вақти-вақти билан хаёлан ўша пайтларга қайтиб туради. Ҳаётининг шу икки даврини бир-бирига чоғиштирганча, ўзича хулоса килмок бўлади.

Ана шундай ҳислар, ота-она ва бугун орамизда йўқ бошқа кадрдонлар соғинчи ўларок, ёшликда, отам замонида кўрган, эшитган ва билганлариму оз-моз англаганларимни қоғозга туширишга ички бир эҳтиёж сездим.

Зеро, келажагига безътибор бўлмаган одам, аждодларимиз айтганидек, ўтмишини ёддан чиқармаслиги керак.

Ёш бола чоғимда қачон уйга меҳмон келса, айниқса, отам билан ҳангомаси соз бирон тенгқури ёки яқин-узоқлигидан қатъи назар эркак қариндош бўлса, то ўша меҳмон кетгунга қадар хизмат қилишга масъул эдим. Меҳмоннинг кўлига сув қуйишдан тортиб, дастурхон ёзиш, чой ва овқат олиб кириш менинг гарданимда бўларди. Чунки у даврда эркак меҳмоннинг олдига аёл-қизлар, аксинча, аёл меҳмонлар олдига эса ўғил болалар киритилмасди.

Меҳмондорчиликнинг яна бир яхши тарафи овқатланиб бўлингач, чой ичиш асносида қизикарли ҳангомалар, бирон-бир китобда йўқ ҳикоялар, меҳр-оқибат, одамгарчилик, дунёнинг ўткинчилиги ҳақида, агар меҳмон диний билимли киши бўлса, шариат қоидалари, ислом аҳкомларига оид суҳбатлар бўларди.

Уйимизда пиру муршид махсумлар, сўфилар, хусусан, Шамси қора бобо ҳам бир неча маротаба меҳмон бўлган, бу инсоннинг отам билан суҳбат чоғи уларга хизматда бўлиш менга ҳам насиб этган.

Мен ҳаётимда илк бор дунёнинг яралиши, Одам Ато ва Момо Ҳавонинг жаннатдан қувилиши ва уларнинг ерда учрашганлари ёки Қобил ўз қондоши Ҳобилни қандай ўлдиргани-ю, сўнг қаргадан улгу олиб, укасини ерга кўмгани каби асотиру ривоятлар, набийларимиз ҳаёти ҳақида ҳикоятларни айнан шу суҳбатларда эшитганман.

Холмўмин ЁДГОРОВ – Ўзбекистонда хизмат кўрсатган юрист. 1965 йилда тугилган. Тошкент давлат университетида тугатган. Республика матбуотида публицистик мақола ва ҳикоялари мунтазам чоп этилиб келмоқда. “Басират кўзи” ҳикоялар тўплами нашр этилган.

Самарқанднинг Паяриғида яшовчи Алимкул жиян (отамдан бир-икки ёшга кичик, соч-соқоли оппоқ, болажон бобой) ҳар йили бир-икки бор бирон-бир сабабсиз, “Сизларни соғиндим, бир хабарлашай дедим”, деб келиб қолардилар. Бир-икки кеча меҳмон бўлиб, отам билан обдон суҳбатлашиб, қариндошлар билан кўришиб, жуда хурсанд қайтардилар. Ҳа, у киши шундай ширин суҳбат, одамга эътиборли, катта-кичikka бирдай меҳри баланд инсон эдилар. Гап орасида “Онанг ўлмагур” деган иборани бот-бот ишлатиб турар, шунгами у кишини ҳеч ким ўз оти билан эмас, “Онанг ўлмагур, жиян” деб аташарди. (У кишининг нега бу иборани кўп ишлатганлари боисини билмайман. Эндилар, оналари вақтлироқ казо қилиб, кийинчилик кўрган бўлсалар керак, деб ўзимча тусмол қиламан.)

У киши дунёнинг бевафолиги, умрнинг ўткинчилиги, одамлардан фақат яхшилик қолиши тўғрисида кўп ва ҳўп гапирар, суҳбатлари оҳанрабо мисол тингловчини ўзига ром қилиб олар эди. Яна, бир кизик одатлари, гап орасида суҳбатдошларига тез-тез “Тўғри гапирдимми-а, нима дейсиз?” ёки “Хато гапирмадимми-а?” деб кўяр, ҳатто менга – саккиз-ўн ёшдаги болага-да юзланиб, “Қани тоғача, сиз нима дейсиз, мен хато айтмадимми?” деб кўярдилар. Мен эса ҳижолатдан терлаб кетардим. (Ахир тасаввур қилинг, отангиз тенги шундай билимдон, кўпни кўрган одам гапининг тўғри-нотўғрилигини сўраб турса...)

Ёшлигимиз ўтган даврда яна бир яхши одат бор эди. Уйга меҳмон келганида, албатта, меҳмоннинг олдига одам айтилар, шу баҳона қўни-қўшни-ю қариндош-уруғлар йиғилишарди. Энди-энди фаҳмлашимча, бундай йиғинлар меҳмон баҳона одамларнинг бир-бировига кўрсатилган ҳурмат ва эътибори бўлиб, уларни бирлаштириб туришга, меҳр-оқибатли бўлишга хизмат қилган экан. Суҳбатларда, гоҳида кимгадир недир масалада ёрдам қилиш каби амаллар айтилган ва улар бажарилган, аммо ҳеч қачон ҳеч ким камситилмаган ёки бировнинг орқасидан гапирилмаган.

Бугунги кунда-чи? Бугун биз меҳмонни қандай кутиямиз? Тўйларни ўтказиш ижара тўйхоналарга кўчгани каби меҳмонларимизни ҳам кўчада кутишга ўрганиб қолмадикми? Қадимда тўй-ҳашамни ўтказишда қариндошлар хизмат қилар, шу жараёнлар ҳам уларни бирлаштириб турарди. Энди, ҳатто кенг ҳовлили кишлоқ хонадонларида ҳам тўйлар тўйхонада ўтказилмоқда. Қариндош-уруғ хизматига ҳам эҳтиёж йўқ.

Ҳозирги пайтда уйимизга меҳмон келса, болаларимиз ҳам эшитгулик суҳбатлар қила оляпмизми? Ўзи болаларимиз билан гаплашишга, улар таълим ва тарбияси билан шуғулланишга вақт ажратаяпмизми? Таълимни тўлиғича мактаб, тарбиясини эса кўча ва интернет тармоғига ташлаб қўймадикми?

Қарийб эллик йил илгари яшаган одамларнинг бир-бирига муносабати, эътибори ва хайрихоҳлигини эслаб, бугунги кундаги ўзаро муносабатларга ҳайрон қолмай илож йўқ. Айримлар орасидаги оқибатсизлик, субутсизлик ва тутуриксизликни кўриб ташвиш чекмаслик, кўнгил оғримаслигининг имкони йўқ.

Ёшликда эс таниб, ўзимни эплай олиш даражасига етганимдан бошлаб, отам тўй-тўйчикқа, қариндош-уруғларникига борар бўлса, мени ҳам ўзи билан олиб кетарди. Энди-энди билишимча, бу отамнинг ўзига хос бир тарбияси экан, биз фарзандларни ёшликдан бир-биримизга яқиндан танитиб, қариндошлик риштасини боғлаш усули экан.

Бир неча йил бурун, ҳамкасблардан бири ўзи туғилиб ўсган вилоятга хизмат сафарига борадиган бўлиб қолди ва бундан инжилгандай бўлиб турганида, “Олдимиз шанба-якшанба, болаларингизни ҳам олиб кетсангиз, баҳонада қариндош-уруғларни ҳам кўриб келасизлар”, деб ўзимча руҳлантирган, маслаҳат берган бўлдим. У эса

шарт эмаслигини, укалари билан борди-келдиси йўқлигини, фарзандлари у ёқда турсин, ака-укаларнинг хотинлари ҳам бир-бирини танимаслигини оддий ҳолатдек айтиб қолди.

Буни анча вақт тасаввуримга сиғдириб юрдим. Сўнг, билсам, бу ака-укаларнинг барчаси оталари вафот этгач, маълум вақт болалар уйида, кейинчалик қай бирлари ота томон, қай бирлари она томон момо-боболарининг қўлида улғайган эканлар.

Яна бир ўз соҳасининг зўр мутахассиси бўлган тенгқур йигит билан анча йиллар қўни-қўшни бўлиб яшадик. Фарзандларига тўйлар қилди, бирга бўлдик. У ўтказадиган тўй ё туғилган кун каби тадбирларида меҳмонларининг барчасини таниш-билишлари ташкил этарди. Шу дўстимиз, ота юрти қўшни давлатда эканлигини, ўртада борди-келди узилиб кетганлигини айтиб, “У ёқдаги қариндошлар бизни, биз уларни танитаймиз”, деб афсусланиб қўярди.

Бежизга ота-боболаримиз “Ўз қариндошларидан алоқа узиш дунё лаззатларидан қўз юмишдир” демаганлар. Қариндошлар хурсандчилик ва ғамимизни бўлишадиган, яхши ёмон кунимизда ярайдиганлардир.

* * *

Биринчи синфга қўлда тикилган латта сумкага бир неча дона дафтар-калам, “пушкин” пероли чўп ручка, сумканинг ён чўнтагига сиёҳдонни солиб мактабга қатнай бошлаганим шундоққина ёдимда. Ўйинқарок болалик эмасми, эрталаб туриб мактабга жўнаш унчалик ёқмасди. Онам раҳматлининг “Бўлақол болам, турақол болам, мактабдан кеч қоласан”, деган гаплари билангина зўрға судралиб ўқишга бориб келган пайтларим ҳам бўлган. Дарс қилиш, ёзиш, чизиш ҳам ҳаминкадар, баҳолар ҳам ўзига яраша. Шундай кунларнинг бирида ўқитувчимиз анча-мунча хатолар билан ёзганимга қарамасдан менга “беш” баҳо қўйдилар. Ҳали-ҳануз эсимда қолгани, шу кун мактабдан келасола, тушлик ҳам қилмасдан, берилган вазифаларни бажаришга киришдим. Олдин “черновой” қоғозга ёзиб, онамга кўрсатиб, хатоларимни тузатиб бергач, ҳафсала билан дафтарга чиройли қилиб қўчирдим ва кейинги кун ҳақиқий биринчи “беш” баҳойимни олдим.

Ана шундай қилиб, менда билим олишга иштиёқ туғилган. Биринчи ўқитувчимизнинг боғи бизнинг боққа қўшни эди. Кейин билсам, отам бир кун ўқитувчимиз боғида ишлаётган пайти олдиларига бориб, “Ҳорма-бор бўл” қилгач, “Домулло, бизнинг ўғилнинг ўқиши қандай”, деб суриштирибдилар. Шунда ўқитувчимиз, қизиқиши йўқ, ёзуви ҳам яхши эмас, деган жавоб айтган эканлар. Отам эса домуллодан илтимос қилиб “Шу бизнинг болага ёзуви яхши бўлмаса ҳам қарзга битта “беш” қўйинг”, деб ўтинган эканлар.

Ота эмасми ҳақи бор, “Нега яхши ўқимайсан, ўқи” деб қойишлари ёки бошқа йўллар билан мажбурлашлари ҳам мумкин эди. Лекин отам мажбурлаш эмас, балки йўқ жойдан рағбатлантириш орқали, ихтиёрий ҳарзда ўқишга қизиқа бошлашимга эришган эканлар.

Бугун болаларимизни йўлга солиш, уларни тарбиялашда биз қандай йўл тутаямиз? Ота-оналаримизнинг бола тарбиясидаги ўзига хос усуллари, ўғитларини унутиб қўймадикми?

Шу ўринда, отам ўт ўриш ва боғлашни ўргата туриб, айтиб берган бир ҳикоя ҳам ёдимга тушди.

Қадимда, бир бой ва камбағал девор-дармиён қўшни яшаб, уларнинг ҳар иккисининг бир нафардан тенгқур ўғил фарзандлари бўлган экан.

Бойнинг боласи отасининг топганини еб катта бўлибди. Камбағалники эса отасининг ортидан эргашиб, унинг ишларида ёрдам бериб юриб вояга етибди.

Кунлар ўтиб, бой ҳам камбағал ҳам ошини ошаб, ёшини яшаб, чин дунёга равона бўлибдилар. Ҳеч канча ўтмасдан бойвачча ўғил отадан қолган меросини элга совуриб тугатибди.

Ахийри ейишга нони қолмагач, иш излай-излай камиш ўришга ёлланибди. Тасодифан камбағалнинг боласи бойвучча камиш ўраётган жойдан ўтиб қолиб, улар бир-биридан хол-аҳвол сўрашибди.

Шунда бойвучча: “Иложсиз, бир тангага бир боғ камиш ўриб беришга келишиб, мана камиш ўраяпман. Ҳар сермаганимда ўроқ тойиб, камиш қўлимни тилиб таяпти. Азондан ҳозирга қадар ўрганим энди бир боғ бўлди”, деб, бир кучок чалкашиб ётган камиш уюмини кўрсатибди.

Камбағалнинг боласи: “Бир боғ камиш бир тангаде, зўр-ку, қани менга ўроқни бер-чи”, деб ўроқни олиб ишга киришиб кетибди. Ва ўроқ билан камишни қайириб, бир катта тутам ажратибди-да: “Қамиш ўришни ўргатган отамдан айланайин-отамдан”, дебди. Сўнг эса ўрилган камишнинг ўзидан икки-уч донасини ажратиб, иккига буклаб боғлиқ тайёрларкан, “Қамиш боғлашни ўргатган отамдан айланайин, отамдан”, дебди яна.

Отам бу ҳикояни ўт ўраётган пайтимиз айтиб берганди.

Отамнинг болаликдан қўлимизга ўроқ бериб, ўт ўришни, ўтдан боғлиқ эшишни, ўтни боғлашни, ток орасини чопишдан бошлаб, уни кесиш, қўмиш ерга экин-текин экиш дейсизми, ҳуллас, меҳнат қилишга ўргатгани учун бир умр миннатдорман. Меҳнат қилишни ўргатган отамдан айланай, отамдан!

Ўн бир-ўн икки ёшларда пайтим эса қишлоғимиз магазинига “Урал” велосипеди келган, тенгқурларимдан бир-иккитасига оталари олиб берганди ҳам.

Мен ҳам онамга, “Отам велосипед олиб берсин, жўраларимнинг отаси олиб берди”, дедим.

Кейинги кун гапни яна велосипеддан бошлаб, “Она айтдингизми, велосипед...” деганимда, онам отамнинг “Ҳали эрта, велосипедга оёғи етмайди”, деб жавоб қилганларини айтди. Бола эмасманми, “Отам ҳадеб пулини бировлар сўраб келса бериб юбораверади, лекин велосипед олиб бермайди”, қабилида ўзимча тўнғилладим, денг.

Орадан бир кун ўтиб отам, қани юр-чи деб магазинга бошлаб борди, велосипедни ҳайдаб кўр, деди. Ўртоқларимнинг велосипедини бир-икки миниб озмоз ўрганганим қўл келди, велосипедни озроқ ҳайдаб кўрсатдим ва отам пулини тўлаб, уни менга олиб бердилар.

Эртаси куни кечки овқатдан сўнг отам гап бошлаб қолдилар: “Болам, билсанг пул қўлнинг кири, ишласанг топилади, сарфласанг йўқ бўлади. Яна билки, одам қачон бировдан қарз сўрайди, қачонки зарил бўлса, мухтожликдан сўрайди. Мухтож одамга ёрдам қилиш, қарз бериб туриш унинг ҳожатини чиқариш дегани. Бировнинг ҳожатини чиқариш эса савоб бўлади. Иккинчидан, қарз сўраш ҳам қийин нарса. Негаки, киши бировдан қарз сўрашдан олдин ўйланади, қарз сўраб борсам, пули бормикан деб иккиланади. Сўрасам берармикан, деб истиҳола қилади ва факат ишонганидангина қарз сўрайди. Қарз аслида еб кетишга эмас, ҳожатини битириб, бир кун қайтариб олиш учун берилади. Шу гапларим доим ёдингда бўлсин”, дедилар.

Мен бошимни ердан кўтара олмай қолдим. Негаки бу гаплар онамга “Отам бошқаларга қарз бераверади” дея билдирган норозилигимга жавоб эди. (Аслида,

мен бу гапларни яна ишнинг бир қилими қанча қарз беришнинг ўлим билганим, деб ўйлаб кўр-ку?)

Эсимда, бир куни, узоқ кариндошлиги бор, ўзлари тенгқур қўшни кишлоқда яшовчи бобо қарз сўраб келганларида, “Сиз чой ичиб, бизнинг ўғил билан гаплашиб туринг, бировдан оларим бор эди, шуни борасоб олиб келай”, деб, менга, “Бовонгга қара”, деган қабилда имо қилиб, отланиб кетдилар. Орадан бир соатга яқин вақт ўтиб-ўтмай қайтиб келиб, меҳмонга сўраган пулини бериб жўнатдилар.

Кейинчалик, отам боқувдаги қўзиларни ҳали яхши семирмай туриб, сотдилар. Шунда, отамнинг “бировдан олари” бўлмагани, аксинча кимдандир қарз кўтариб, уни сўраб келувчига бериб юборганларини тушуниб етганман.

Бугунги қарз олди-берди муносабатларга қаранг энди, ким олган қарзидан тонган, ким берган қарзини қайтариб олганидан тонган, кимлар қарз устидаги фоизини таллашиб ёқа йиртишган...

Оталаримиз даври одамларида олди-берди, қарз беришда тилхат олиш, фоизга ёки гаров эвазига қарз бериш деган тушунчаларнинг ўзи йўқ, одамлар бир-бировига худдики ўзига ишонган каби ишонишар, мухтож одамга ёрдам қилиб, қарз бериб туриш савоб ҳисобланарди.

Пул борасидаги яна бир масалани ўрни келганда айтиб ўтай. Биз болаликда ҳам, катта бўлгач ҳам отамизнинг кўзига тик қарамаганмиз. Мактаб чоғи йигирма ёки эллик тийин керак бўлиб қолса ҳам истиҳола қилиб, отамиздан сўрай олмасдик. Онамизга мурожаат қилардик. Онамиз пулнинг нимага кераклигини суриштириб, отамиздан олиб берар, гоҳ-гоҳ номига, “Ўзинг сўрасанг бўлмайдами”, деб қўярдилар.

Отамиз пулни ўзи билан кўтариб юрмаганлар, оз-кўп бори уйда, онамизда сақланган. Лекин, отанинг изнисиз пул ишлатилмаганлиги сабабидан бўлса керак, биз ҳеч қачон “Она, пул беринг” демаганмиз, “Отамдан сўраб беринг” деганмиз.

Инсон зоти оиласи, фарзандлари фаровонлиги учун меҳнат қилади, топганини уларга сарфлайди. Лекин, қарангки, ишлаб топган маблағларингизни қандай сарфлашда ҳам бир маъни бор экан. Бунда биз кўпда эътибор қаратмайдиган энг оддий нарса бу оналаримиз тутумидир. Бундай тутум ҳам тўғри тарбия усули экан.

Ёшлигимизда уйда имкон қадар ҳафтасига бир марта кулчатой (шевада, хамирли овқат, “бешбармоқ” деб ҳам аталади) қилинарди. Дастлаб гўшти пиширилиб, сўнг гўшт қайнатилган сувда хамир пиширилади. Онамиз қайнаб пишган гўшт, сабзи, шолғомни бир сирли идишга олиб, отамизнинг олдига қўяр, ўзи хамир пиширишга киришардилар. Биз фарзандлар дастурхон атрофида жам бўлганча ўтирамиз. Отамиз гўшт тўғрай туриб, ёши катта-кичиклигимизга қараб навбати билан пичоқ учида бизга бир парча гўшт ёки бир кесим думба ёки жигарни ҳаммамизга бир-бир илинардилар.

Энди-энди, тушунишимча, бу ҳам оналаримизнинг бизни ҳар нарсада отамизга қарам, итоаткор, содик ва меҳрли қилиб вояга етказишдаги ўта самарали бир тарбия усули экан.

Қиш кунлари сандалда ўтирганча отам такрорлаб турадиган яна бир гап бўларди: “Қўрмаганингни гапирма, қулоғинг эшитган ҳар гапга ишонма, Ҳақдан қўрқ ва бировни иғво қилма!”

Бугун фуқароларнинг ҳуқуқи ҳамма нарсадан устун қўйилган, мулк ҳуқуқи қонун билан мустаҳкамланган эркин ва тўкин жамиятда яшаётимиз. Шунга қарамадан, бир-бири билан ҳақ талашган, мол-мулк талашганлар оз эмас. Ҳар ким ўзини ҳақ деб билганидан ўртада низо кўпиб, ўзаро ёвлашаётганлар бор. Ҳақ-ҳуқуқ бўйича низолашишда ҳам қонунга таянилса, бир тараф иккинчи тарафнинг ҳуқуқини тан олса, низо ўз-ўзидан ечилади. Боринг ана ечилмаса судга мурожаат

б, ҳал килиш мумкин. Лекин, айникса кейинги пайтларда, арзимас мол-мулк манфаатни деб бир-бировига (Хатто, интернет тармоклари орқали омма кўз идида) мағзава ағдариш, иғво ва тухмат қилиш ҳолатлари кўп учрамоқда.

Арзимас манфаатимизни деб, гоҳ жигаримизни, гоҳ яна кимдир бировни очик-корра иғво қилаётганимизда бунинг жавоби борлигини ҳеч ўйлаб кўряпмизми?

Иғво қилиш одам гўштини еган билан баробар эканлигини била туриб, шундай ҳолатга ботишимиз нечун?

* * *

Дунёнинг иши шундайки, келмоқ борки, кетмоқ ҳам бор. Биз тириклик деб тушунганимиз эса ана шу келиш ва кетиш оралиғидаги бир фасл вақтдан иборатдир.

Дунё яралгандан буён яхшилик ва ёмонлик бақамти. Яхшиликнинг ва ёмонликнинг жавоби қандай бўлиши лозим? Қисқа умрни қандай ўтказмоғимиз, дунё ва одамлар билан муносабатимиз, меҳр ва қаҳримиз қандай бўлмоғи лозим?

Бизнинг катта момомиз, яъни Ёдгор отамизнинг оналарининг уч нафар ўғли бўлиб, улар бой-бадавлат, қўйлари кўп чорвадор бўлган эканлар. Ёдгор отамиз оталари вафотидан кейин туғилган, кенжа фарзанд бўлган. Уч ака-ука уйли-қўйли, қўйни бирга боқиб, бир қозондан овқат еб юришаркан. Отамизнинг аслашлари бўйича момомиз умрларининг охирида кўпроқ ётоқли бўлганлар ва эҳсон фарзандлари бозор бориб келса, бозорликни оналари олдиға қўяр экан. Шунда, момонинг доим сўрари, бозорда гўшт неча пул, ғалла неча пул бўлибди, деган гапи бўларкан. Бозорлик туршак, олма ва ёнғоқлардан уч-тўрт донадан олиб, ёстиғининг тагига ташлаб қўяр, отам ва бошқа набиралари ўйнаб олдиға келганида уларға улашиш одати экан. Бир кун нима бўлибди-ю, набиралардан қувроғи катта она ухляпти, билдирмай ёстиғининг тагидан олма, ёнғоқ оламиз, деб ёстик тагига қўл тикқанида момо уйғониб қолиб, ҳеч қойимайдиган набираларини, “Мен ухлаб ётсам уйғотдинглар, иккинчи ёстиғим тагига қўл тикқанларингни кўрмайин”, деб қойиб беради.

Орадан яна вақтлар ўтиб кунларнинг бирида ўғилларидан бири даҳлиздаги гўшт чангакдаги илонни кўриб, уриб туширади. Шовкиндан уйғониб кетган момо, ўғли ва келинидан нима гаплигини билиб, ёстиғи тагини пайпаслайди. Кейин дарғазаб бўлиб, ўғли ва келинини қаттиқ қойийди. Бунга ҳам қоноат қилмаган, момо эртаси кун и барча ўғилларни чақириб олиб, “Илонни ўлдирганча, мени ўлдир эди. Безарар илонни ўлдирдинг-баракангни ўлдирдинг, ол энди тайёргарлигингни кўравер, баринг”, дея қаттиқ қойинади. Шу кундан момо болаларидан араз бўлади, фақат онда-сонда марҳум эри билан ғойибона гаплашади, йиғлайди, Аллоҳға муножаат қилади ва учинчи кун деганда бандаликни бажо келтиради.

Фарзандлар, овул-эл бир бўлиб, момони сўнгги манзилға кузатадилар. Момонинг маъракалари ўтиб-ўтмай ўртанча ўғил бетобланиб ётиб қолади ва орадан бирон ой ўтиб, онасининг ортидан кетади. Сўнг, қўйға ўлат тегиб, чорвалари бир бошдан кирила бошлади. Кўрилган чоралар наф бермайди.

Бир келса қўша-қўша келади, деганларидек, Ёдгор отамизнинг аёли тўртинчи фарзандини дунёға келтириб, дунёдан кўз юмади. Беш-ўн кунда чақалоғи ҳам четнайди. Катта бир кўра қўйдан қолгани беш-ўн тиррик эчки бўлади. (Отамнинг таъкидича, ҳамма қулфатларға момонинг ҳаммадан сир сақлаб юргани, яъни ёстиғи тагида ётмиш илонни уриб ўлдирилгани сабаб бўлади.)

Алҳол оила тўзғийди, Ёдгор отамиз бир ўғил бир қизини қариндошларига омонат қолдириб, тўнғич ўғли бўлган бизнинг падари бузрукворимизни ёниға олиб, иш излаб кетади. Қишлоқдан йигирма чақиримча жойдаги бойнинг тариғини

қўриқлашга отамизни қолдириб, ўзи Самарқанд шаҳри томон кетган Ёдгор отамиз қайтмайди. Орадан йил ўтиб, бир мўйсафид одам отамни излаб топиб келиб, отамга отаси омонатини топширганлигини, ўлимидан олдин қишлоққа қайтиб ука ва синглисига бош бўлишни васият қилгани хабарини етказади. Отам (ўша пайтда ўн икки ёшли бола бўлган) бой берган бир пудча тарикни оркалаб қишлоққа қайтади.

Сингил ва ука билан қариндошларникига сиғинди бўлишдан ор қилган отамиз қишлоқнинг улуғи Омонбой ҳузурига бориб, холини айтиб, овул молларига чўпон қилишни сўрайди. Овул одамлари молларини ёш болага ишониб боктирмаслигига кўзи етган бой ўйлашиб туриб, “Майли, болам менинг молларимни боқиб тур”, деб ўн икки ёшли етимга ишонч билдиради.

Яна, отамга ука ва синглисини ҳам олиб келишига изн беради. Шундай қилиб ака-ука ва сингил бой хонадонида яшаб, молларини дала-даштда боқиб келиб юради. Буни кўрган овулдаги ўн чоғли хонадон эгалари ҳам молларини олиб келиб қўшадилар ва улар берган ҳақ эвазига отам ўзини тиклашга киришади.

Отамнинг айтишича, Омонбой ўта инсофли, диндор ва Ҳаққа етган одам бўлган экан. Бой хонадонидаги икки йиллик хизмати мобайнида отам у кишининг ўзига билдирган ишончи, илиқ муносабатини қадрлаб, хизматини қилади. Умрларининг охиригача у кишини алқаб, бу инсондан кўрган яхшиликларини гапириб бериб, дуо қилиб юрганларига биз фарзандларигина эмас, кўпчилик шоҳид.

Орадан икки йилча вақт ўтиб, Омонбой “қулоқ” қилиниб, барча мол-мулки давлатга ўтказилади, ўзи эса қамокка олиб кетилади. Отамнинг айтишича, Омонбой ҳозирги Зангиота туманида жойлашган турмага олиб келинади. Унинг иккита ити ҳам ортидан эргашиб келиб, турма эшиги олдида ётиб олгач, Омонбой, соқчилардан изн сўраб, уларнинг бошини силаб, кетинглар, дегачгина бу итлар бадар кетган экан.

Омонбойнинг аёли, қизлари ва бир нафар кичик ёшли ўғли Хўшмурод ҳеч вақосиз қолади. Отам билган, даладаги буғдой кўмилган битта ўра мусодарачилар назаридан четда қолади. Вақт ўтиб отам укаси билан Омонбой уйининг ичидан кечалари яширин ўра қазийди, ўрадан чиққан тупрокни пешкаш укалари сой сувига оқизиб келиб туради. Ўра тайёр бўлгач, ака-ука ўша энг чеккадаги ўрадаги буғдойни ташиб келтириб, уйдаги ўрага тўкишади. Бойнинг болалари шу буғдой билан келаси пишиқчиликка етиб олган эканлар.

Ўн олти ёшга тўлиб-тўлмай отам колхозда олди ўрокчи бўлади. Икки жигарига қўшиб, Омонбойнинг сағирларини боқишни-да ўз гарданига олади. Буғдой ўрилиб, янчилиб тугалланиш арафасида колхоз раиси Толиб дўм от устида келиб қолади, ҳолаҳвол сўраган бўлади. Шунда отам хирмонларни кўрсата туриб, холи қолганларида, “Раис бово палон четки қўшдаги тўрт-беш ботмон буғдойни менга беринг”, деб сўрабди. Раис, нима қиласан, бу буғдойни, десалар, отам: “Шу буғдой билан одам бўламан, ўзимни шусиз ўнглай олмайман”, дея жавоб қилганлар. Табиатан дангал, жўмард ва бир сўзли Толиб раис эса, “Шу билан одам бўлсанг бўлақол, ол, бердим, кўпга билдирмай эплаб ол, бола”, деб от суриб кетиб юборар экан.

Отам ана шу меҳнат ҳақиқага бир неча ҳисса қўшиб берилган буғдойни ҳақиқатда эплаб олган, бир қисмини егуликка ажратиб, бир қисмини сотиб, мол-ҳол қилиб, ўзини ўнглаб олган экан.

Орадан анча йиллар ўтиб, отам жой эгаллаб уй кўтаради, ёнидаги жойни ҳам жиянига деб белгилаб, эгаллаб қўяди. Жойни сўраган не-не бировларга рад жавобини беради. Толиб бовонинг ўғли Қарши ака, уй солишга жой излапман деганида, ана шу ерни кўрсатиб, ўзига қўшни қилади. Қарши аканинг уй қуришларида, боғ-тоқзор қилишларида ҳам ўзлари бош-кош бўладилар.

Кўшничилик, биз эс таниганимизда Қарши ака мактабда тарих фани ўқитувчиси бўлиб ишлар, уруш кўрган, каттиккўл ва ўта адолатли инсон эдилар.

Девор-дармиён кўшничилигимиз боис биз аклимизни таниб бошлагач билганимиз, отам икковининг бир-бирига ҳурмат-иззати жуда юқори эди. Отам уйга бирор нарса олса, кўшника ҳам олиб келар, бирор меваги дарахт, ёнғок кўчати келтирса, унинг бир тупини бўлса ҳам “Сиз ҳам экинг, эртага бизнинг болалар мева еганда сизникилар қараб турмасин”, деб беришларига кўп бор гувоҳ бўлганман. Оналаримиз ҳам қачон тансиқроқ овқат қилишса, бир-бирига кўшни товоқ чиқаришга одатланган эдилар.

Икки кўшни бафуржа суҳбат қилиб қолган пайтлари отам албатта Толиб бобо қилган яхшилигини бир қур эслар, сўнгига “Отангиз ана шундай яхши инсон эдилар, жойлари жаннатдан бўлсин”, деб дуо қилиб қўярдилар.

Кўшничиликнинг кадрдонлик эканлигини билдирувчи яна бир ҳолатни айтай. Энг кичик синглимни узатаймиз. Тўй. Бари қариндошлар ёнимда, лекин ота-онам бошда йўқ. Синглимни узатиб олиб кетишар чоғида ёнимда турган Қарши акага “Маллим ака ўзингиз дуо беринг”, дедим.

У киши дуо қила туриб, ота-онамни эслаб, кўнгиллари бўшаб кўзёшлари шашкатор бўлдилар. Мен шунда ёнимда отамнинг кўзини кўрган бир кўшни эмас, балки отамдай азиз-кадрдон инсон турганлигини ич-ичимдан ҳис қилгандим.

Бугун ҳам яхши кўшничилик удумлари давом этмоқда, лекин гоҳ-гоҳ кўшнилар ўртасидаги ҳасад таъсиридаги ёки бир парча ер баҳонасидаги зиддият, бир-бировига ёвлашишни кўрганда, ўйлаб қоласан киши: “Бизга не бўлмоқда?”

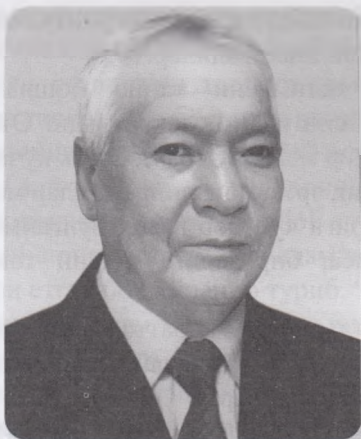
Наҳот, биз ота-боболаримиз ардоқлаган кўшни ҳақини унутдик? Кўшнинг тинч сен тинч, узоқдаги қариндошдан яқиндаги кўшни афзал, кўшнингга ёмонлик соғинма, қурбинг етса қўмаклаш, қабилидаги ота-бобомиз айтиб кетган гаплар қаёқда қолди?

Энди яна Омонбой бобо авлодлари, уларнинг ҳаётлари ва улар билан муносабатлар масаласига қайтсак. Отам Омонбойнинг сағирларига улар то ўзларини эплаб кетгунига қадар ғамхўрлик қилади. Ўғли Хўшмурод вояга етгач, синглиси Барчин аммамининг катта қизларини никоҳига бериб, тўйларини ўтказди.

Хўшмурод жездемиз уйга меҳмон бўлиб келганларида отам у кишига катта эҳтиром кўрсатиб, куёв бўлсаларда ўзидан юқорига – тўрга ўтказиб сийлардилар. Отам у кишига оталари тўғрисида узоқ ҳикоя қилиб берганларида жездемиз кўзлари ёшини арта-арта тинглаганлари эсимда. У киши отамга худди туғишган акаларини атаган каби “ака” деб мурожаат қилар, кўп масалаларда маслаҳатини олар, биз болалар кичик пайтларимиз ҳақиқатдан ҳам у кишини отамнинг укаси деб билардик...

Отамиз умрлари давомида Омонбойдан кўрган яхшилигини қайтариш учун фарзандларининг яхши ва ёмон қунларида доим ёнларида, бош бўлганининг гувоҳимиз.

Беихтиёр ўйга толаман. Бугун ана шу каби азалий одат ва оқибатга озор етказиб қўймаймизми? Кишилиқ жамиятимизда бўй чўзаётган айрим муаммолар сабаби ҳам шунда эмасми? Менимча, руҳиятимиздаги салбий эврилишлар сабабини бир ўйлаб кўриш лозим...

МУСАВВИР

Ҳикоя

Абдулла БОБОЁРОВ

Мана бугун киши билан бўшаб ётган Сайлгоҳ кўчаси одамлар оқими билан тобора гавжумлашиб, тўлиб-тошиб бормоқда. Бу оқим кечагидан барвактроқ ва шиддаткор жўша бошлади.

Одамларнинг аксарияти бугун куннинг анчайин очиқ бўлишини тусмоллаб енгил кийинишган, кексароқ кишиларни айтмаса ҳеч бировида пальто ёки куртка йўқ. Ҳамма костюмда, кизлар эса турфа ранг қалинроқ қўйлақларда, баъзи бирлари ўзларининг гўзаллигига ўн чандон чирой бериб турган нимчаларда озгина кунишиброқ бўлса-да яйраб боришарди. Баъзи бирлари катта, кенг, бири-бирига улашиб кетган кўнгилочар ўйинхоналардан чиқиб келишаркан, унинг каттагина майдонга ёйиб қўйган суратларига бир-бир кўз ташлаб, бир муддат туриб қолишарди. Рассом йигит бундай суратлар ихлосмандларини бир ихлосу меҳр билан қаршилайди. Гарчанд уларга кўз ташлаганча тик турганида мамнуниятини сездирмаса-да ботинан миннатдор бўлади, ич-ичидан қувониб, суратларини кузатаётганлардан кимларнинг юзида бир табассумми, бир жиддиятми зоҳир бўлганда яйраб кетади. Ўзи кунларни тунларга улаб чизган суратларларга маҳлиё бўлганча тик қолган одамни кузатиб тураркан, уни беихтиёр хаёлларига кўчира бошлайди.

У ўзининг хаёлларидан жилмайди. У неча ойлардан бери дилининг туб-тубида ўстирган бу орзусини эслаб жилмайди ва у сари келаётган кизларни кўриб беихтиёр олдинга бир неча қадам ташлади.

У кизларга қараб турар экан, улардаги гўзалликни кўз қорачикларига кўчира бошлади. Тўртала киз ҳам гарчанд бўй-басти, қадди-қомати ўхшаш бўлса-да ҳар бирида айрича чирой мужассам эди. Шу дамда мен излаган, интизор қутган киз шулар орасида бўлса-чи деган фикр кечди хаёлидан.

О, Худо! Хаёлидан кечирди у. Агар бу кизлар суратларини чиздиришга рози бўлганларидами мен уларни чизган бўлардим. Айвазовский аксарият манзараларни ўз кўзи билан кўриб сўнг устахонасида хаёлан чизган. У эса бу

Абдулла БОБОЁРОВ – 1949 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Унинг “Омонат дунё”, “Қантар овган кунларда” каби китоблари чоп этилган.

қизларни ҳаёлан чизишга ожизлик қилади. Биринчидан ҳали ёш, иккинчидан ҳа у Айвазовский эмас. У оғир хўрсинди. Қизлар унинг суратларини – тоғ олди манзараларини қузатишар экан, пиқ-пиқ кулдилар. “Бобо чинор” сурати олдида келишганда ўйчан қолишди. У бу ерга келадиган ҳар бир томошабиндан шуни кутган эди. Бу ҳол содир бўлди, у мамнун жилмайди. Қизлар ўзаро шивирлашиб, нимагадир келишиб бир қарорга келишди, шекилли, уларнинг энг гўзали ва ёши сал каттароғи “Йўл олдидан” дея номлаган суратининг нарҳини сўради.

У буни кутмаган эди, суратларини олиб чиқишдан муддаоли уларни сотиш ҳам эмасди. Одамларнинг кўришини, баҳолашини, юзларида акс этадиган туйғуларни кўришни истаганди. Шу сабабдан қизга ҳеч нарса демади. Қиз саволини такрорлади. Қиз дам суратга, дам унга тикилиб турарди.

– Мен сотмокчи эмасдим, – деди у ниҳоят. – Агар сизга маъқул келган бўлса... – у ўйчан ҳолда жим қолди ва бироздан сўнг қўшимча қилди:

– Сизга беришим мумкин. Лекин пулга эмас. Шундай.

Қиз илкис ажабланиб қаради. Унинг бу гапи унга ёқмагани билинди ва кетишга чоғланди.

– Ҳа, майли олинг, – деди у. У кизнинг бурилиб кетишини истамади. – Берганингизни берарсиз.

Қиз ажабланганча қошларини чимириб санамасдан бир даста пул узатди:

– Эртага бундан ҳам яхшилари олиб чикаман, – деди рассом йигит жилмайганча. – Менинг ўша суратларимни ҳам кўрсангиз бўларди, сиз уларга баҳо берган бўлардингиз.

– Яхши, – деди қиз. – Сизда империссионизм (рассомчиликда мазкур йўналиш Францияда XIX аср охири, XX аср бошларида пайдо бўлиб, кейин бутун дунёга кенг тарқалган.) руҳияти ўзимизнинг шарқ рассомчилиги билан уйғунлашиб кетганлиги кўриниб турибди агар билсангиз, бу яна ҳам менинг шахсий фикрим.

– Нахотки, – деди у.

Ҳа. У кутган қиз унинг қаршисида турарди. Рассом йигит қизга синчков бокқанча давом этди:

– Мен суратларимда бундай руҳ бор деб ўйламайман. Мен машҳур империссионистлар Эдуард Мане, Оскар Моне суратларидан озгина руҳлансам-да уларга асло таклид қилмайман. Уларда ҳам ўрганса бўладиган жиҳатлар кўпу лекин ўзимизнинг Камолитдин Беҳзодни бутун дунё рассомларининг буюғи деб биламан. Шу сабабдан унга ҳавас қиламан. Жажжи суратлардан буюкликни топаман.

– Бу яхши, – деди қиз. – Мен ҳам шу фикрдаман, бу қарашларни жаҳонга исботламоқчиман.

– Қандай яхши! – деди рассом йигит қувониб кетганча. – Мен сизни... орзиқиб қутаётгандим. Сизнинг бир кунмас бир кун келишингизни билардим. Ниҳоят сиз келдингиз.

– Ростданми? – Қиз рассом йигитга синчков кўз ташлар экан, чиндан унинг кўзларида мамнуниятни кўрди, бу туйғулар унинг юзларида ҳам балқиб турарди. Қиз қувониб кетди.

– Умид қиламанки, сиз эртага ҳам шу ерга келасиз, – деди у.

– Албатта, – деди қиз.

– Келсангиз ва руҳсат берсангиз мен сизнинг расмингизни чизаман. Энг гўзал асаримни сизга қараб яратаман.

– Камолиддин Бехзод услубида. Ўзимизнинг Чингиз Аҳмаров, Рўзи Чориев асарларида ҳам шарқона рух бору лекин Бехзод бошқача. Чингиз Аҳмаровга илҳом берган пари унинг аёли.

– Сиз ундан ҳам гўзалсиз, – деди рассом йигит қўлини кўксига қўйиб энтикканча. – Сиз ҳаммадан гўзалсиз.

Қиз шу дамда унинг юзларида туйғулар жўшқинлигини, ҳаётини қувонч ва шукухни кўрди. Бу шукух, бир куч одатда кизларни ром этиб қўяр, ўзларини унутиб қўйишларига сабаб бўларди. Ҳозир у ҳам шу ҳолда беихтиёр қўлини узатди ва рассом йигит ҳайратларга тўлганча гўзал қўлларни самимий сиқди. Шу лаҳзада бу оппоқ, илик қўлларни ўпиб олса ҳам бўлишини илғади-ю лекин бундай қилмади. У бахтдан маст эди.

– Эртага келаман.

– Кутаман, албатта кутаман!

Бу сўзлар кўнгилларда, овоз чиқармай айтилди. Қиз бу сўзларни ҳаёлан эшитди. Жилмайди. Ортига ўгирилиб кетаркан, худди Унинг “Йўлнинг бошланиши” суратидаги кизга ўхшаб кетди. У суратдаги кизга ўхшаб довлар ортига эмас, катта кўчага, беҳисоб одамлар дарёсига сингиб кетди.

2

У кизни катта кўчадан бурилган чоғидаёқ кўрди. У бу пайтда суратларини кекса, мовут шляпасини бошига бошқача бостириб кийиб олган, зиёлинамо одамга кўрсатмоқда эди. Бу одам ўта синчков чиқиб қолди, суратларнинг қачон чизилганини, ишлатилган бўёқлару матоларнинг қаерники эканлигини, унинг неча йилдан буён суратлар чизишини, суратлар чизиш чоғида қайси тоғларда бўлганини, кўпроқ қайси фаслларда чизишини, ишлаш услубини сўраб-суриштирди, баъзи суратлардаги унинг имзосига бармоғини қўйиб текшириб кўрди, ёнидан телефонини олди-да суратга туширмоқчи эди, У беихтиёр “най” деди. Бу одам уни тушуниб жилмайди, узр сўраб, охишта қўзғалди.

Бу пайтда киз етиб ҳам келди. У бугун нилий қўйлақда, коп-қора сочлари устидан нилий дуррача ўраб олган эди, шодумонлик бу киз дилида пинҳон эса-да барибир чиройли юзларида, сумкачасини олдига ташлаб туришида, нимтабассумида билиниб турарди.

– Мен келдим, – деди киз қўлини саломлашиш учун узатаркан.

– Яхшиям вақтида келдингиз, бояги одам жуда ҳам хит қилиб юборди. Ҳар бир суратимни синчиклаб қараб чиқди, сўраб суриштирди.

– У ахир йирик санъатшунос Ойбек Жабборов-ку! Ўзи Москвада яшайди, ҳар олти ойда, бир йилда Ўзбекистонга келиб ўзимизнинг рассомлар ижодини ўрганади. Суратларингиз Ойбек Жабборов эътиборини торттирди, бу яхши! Жуда ҳам яхши. У одам баъзи бир ҳатто унвондор рассомлар ишига ҳам қиё бокмайди.

Рассом йигит қувониб кетди.

– Суратларимни телефонга олишига рози бўлмадим.

– Бекор қилибсиз, – деди киз. – Ойбек Жабборов ниҳоятда ишончли одам. У сизнинг яхши суратларингизни чет элга катта баҳода пуллаб ҳам берарди.

– Ана шунинг учун ҳам рози бўлмадим, – деди йигит. – Мен суратларимни сотишга иштиёқманд эмасман. Айниқса, четга.

– Вой, нега? Ахир буни ҳамма рассомлар орзу қилади.

– Мен эса асарларим ўзимизда қолса дейман. Уларни аввало ўзимизникилар кўрсин, менинг ишларимга улар баҳо берсин.

Қиз рассом йигитнинг бу гапларидан ажаблангандек қошларини чимирди, сўнг жилмайиб:

– Кечаги ваъда қилган суратларингизни олиб келдингизми? – деб сўради.

– Улар қатта ҳажмда қизилган. Шу сабаб уларни сизга устахонамда кўрсатмоқчиман.

Йигит қизнинг юзларига бокди. Унинг бу таклифини рад этишидан кўрқиб кетди. Қиз ўйга толди. Юзларини бармоқлари билан силади, сўнгра қатъият билан:

– Бўпти. Устахонада бўлса устахонада кўраман, – деди у. – Узок эмасми?

– Шу якин атрофда. Ҳу анави тўққиз қаватли уйда.

3

Улар учинчи қаватга кўтарилиб бордилар. Йигит йўлакда тўхтаб хона эшигини очди. У ердан енгилгина бўёқлар хиди димокка урилди.

– Устахонангиз бир хонагина экан, – деди қиз хона шифтига, сўнгра тўрдаги тахлаб қўйилган суратларга, деворга ёндош тиралиб турган қаравот ёғоч стулга бир-бир кўз ташлаб чиқаркан.

– Ҳа, бир хона. Шуни ҳам зўрға топдим. Бу шаҳарда ҳозир бир хонали уйларни топиш ҳам жуда қийин. Айниқса бировлар бу ёкка кўчиб кела бошлагач буларнинг нархи осмонга чиқиб кетган. Лекин менга шу ҳам бўлаверади.

– Мен сизнинг барча суратларингизни кўрмоқчийдим, – деди қиз жилмайганча. – Агар рухсат берсангиз, албатта.

– Марҳамат.

Қиз бу ердаги суратларни майдондаги кечаги санъатшунос олим сингари синчиклаб, ҳар бир сурат олдида анча туриб қолганча кўздан кечирди.

– Яхши, – деди у ниҳоят мамнуният билан. – Ажойиб! Бу ерда ажойиб суратларни кўрдим. Ҳаммаси мукамал. Ҳатто ўзимизнинг номдор рассомлардан ҳам яхши чизгансиз.

– Биламан, – деди рассом йигит ҳам. – Лекин уларда битта нарсa етишмайди.

– Нима? – сўради қиз ажабланганча. – Нима экан у?

– Сизнинг суратингиз. Мен бир неча ойлардан бери уни ҳаёлларимда чизиб уйкуга кетаман. Энди уни асл ҳолида, борлигича гўзаллик уйғунлигида чизмоқчиман. Қиз бир лаҳза ўйчан туриб қолди, сўнгра жилмайганча стулга ўтирди. У қизнинг иягини озгина кўтараркан унга бир зум қараб турди-да чизишга киришди. У узок вақт чизди. Чизди. Ўзи ҳам ажабланган ҳолда тилло топган тентакдек баъзан қўллари титраб, вужуди ўт бўлиб чизди. Ниҳоят тугатганини айтди.

– Яхши-ку, – деди қиз ўз суратига боққанча. – Худди мен ҳаёл қилганимдек чексиз нилий осмон. Бутун борлиқ, ҳатто одамлар ҳам нилийликка бурканган. Бу нилийликнинг қоқ ўртасида оппоқ булут сузиб бораётти. У ўзим ҳаёл қилганимдек уммон бағрида сузиб бораётган кемага ўхшайди. Мен эса ўйчан қиёфада ўтирибман. Яхши-ку! Мен суратимнинг ана шундай чизилишини орзу қилгандим. Бу зўр! Сиз ажойиб рассомсиз!

Йигит кутилмаганда эндигина бўёқлари қуриётган мато устидан оқ ранглар тортиб юборди.

– Вой, – деди қиз стулдан туриб кетаркан. – Вой! Нега унақа қилдингиз?

– Эртага мен сизни янада чиройли қилиб чизмокчиман.
...Қиз нима деярини билмай қараб турарди.

4

– Сиз мени чизаяписизми фақат тикилиб ўтирасизми? – деди қиз эртаси куни стулда ўтирганча рассом йигит чизгиларига мароқ билан қараркан. Бу дамда рассом чизишдан тўхтаган, кизнинг юзларига, пешонасига андаккина тушиб турган сочларига ажабланган ҳолда қараб турарди. Қизнинг гапидан йигит ўнғайсиз ҳолга тушиб қолгандай.

– Кечирасиз, сизга қараб қолибман, – деди.

Қиз лабларини қимтиб жилмайди.

– Бу чизишингизда менинг суратимни бугун чизиб тугатолмайсиз, – деди қиз.

Шундан сўнг ҳам йигит шошмади. Нихоят, кун ботиш чоғида сурат тайёр бўлди. Қиз суратига қарар экан:

– Вой, яхши-ку!? – деди беихтиёр қувониб кетганча.

Лекин йигит олдинги кунларда бўлганидек тайёр сурат устидан яна оқ бўёқ суртиб юборди.

– Вой! Нега унақа қиласиз? – деди қиз гўё унинг устидан бир челақ совуқ сув қуйиб юборишгандек титраб кетганча. – Нега бунақа қилдингиз?

– Эртага мен сизни бундан-да чиройли қилиб чизаман, – деди йигит кизнинг юзларига боқаркан. – Сиз гўзалсиз. Сизнинг сувратингиз ўзингиздай гўзал бўлиши керак.

– Майли, келаман, – деди қиз. – Қанча десангиз шунча келавераман.

– Раҳмат, – деди рассом йигит мамнун жилмайганча. Қиз устахонадан чиқиб кетар экан, у эзилибгина қолди.

Қиз эртаси куни ҳам ва сўнгра яна бир ҳафта келди. Ана шундай қилиб йигит ўн кун кизнинг юзларига, кўзларига, дудокларга, бодом ковокларига боқди, сочларининг ҳар толимида унинг нигоҳлари излари қолди.

5

– Мана қаранг, қандай, яхшими? – сўради йигит қиз охири сафар борганида кизнинг ҳозир чизиб тугатган суратига боқаркан.

– Зўр! – деди қиз. – Бундан ортиғи бўлиши мумкин эмас.

Йигит энди бу сафар пичоқни сурат устидан тортиб юборди.

– Вой! – деди қиз. – Нега унақа қилдингиз?

– Мен эртага ҳам сизни чизишни истайман. Биласизми, нега?

– Биламан, – деди қиз дув қизарганча.

– Билсангиз мен сизни севиб қолдим. Сизнинг сийратингизни ҳар куни юрагимга кўчирмоқ истайман.

– Биламан, – деди қиз яна. – Рассомлар алалоқибат ўз натураларини севиб қолишларини ўқиганман. Мен ҳам шундай бўлишини билардим.

– Исмингиз нима?

– Исмим? Охири сўрадингиз-а? Дилором.

“Дилором! Оҳ, Дилором! Оҳ, ўн кундан бери сизнинг сувратингизни чизиб қанчалик яйраганимни, сизнинг юзингиздан, ҳар бир соч толаларингиздан,

нигохларингиз ўтидан қанчалик куч олганимни, осмонларга парвоз қилганимни билсангиз эди!” Қиз унинг хаёлларини уқди.

– Эртага ҳам келаман, – деди сўнгра. – Ҳар куни келавераман.

Вой, Худойимей, шунақа ҳам бўларкан-да!

Қиз шодмон қадам ташлаганча хонадан чиқиб кетди. Йигит ортидан кузатаркан бўшашибгина қолди. Эртага келармикин? Келмаса-чи? Бу фикр уни эзиб юборди. Шу хаёлда туни билан ухламай чикди. Нега унинг суратлари устидан бўёқлар торти ўзига? Ахир уларнинг ҳар бирини олиб қўйса бўлмасмиди? Бўларди!

Қиз хайрият эртаси куни ҳам келди. Йигит бугун энг гўзал суратни чизишига шониб ишни бошлаган бўлса-да, қизнинг юзидаги гўзаллик, нигохлари, тизприклар ўқи уни барибир тўхтатиб қолаверди. Қиз нилий қўйлаги осмонларга туташиб кетди. Деразадан уларга боқиб турган новдалар, куртаклар тагида гул очган каболар қизнинг оқ туйғулари каби оппок орзуларга тўла эди.

– Мана, ниҳоят бўлди! – деди йигит шодликдан маст, ҳозиргина чизиб тугатган суратга махлиё бўлганча боқиб тураркан. Унда ҳозир ҳар бир ижодкорда ўз асарига сўнгги нуктани қўйган чоғидаги кўтаринкилик, ўз ишидан коникиш, кўкларга парвоз қилиш руҳи пайдо бўлганди.

Қиз ўз суратини кўрмоқ учун ўрнидан тураркан йигит билан рўбарў туриб қолди. Йигит ўзини тутолмай уни бағрига босди. Қиз ўзини йўқотиб қўйди. Фақат кўзи боягина тайёр бўлган ўз суратига тушгандагина:

– Қўйинг, қўйинг, керакмас, – деди титраб йигитни ўздан аста итарар экан.

– Сиз ҳам мени севасизми? Айтинг севасизми? – сўради йигит қизнинг кўзларига тикилиб.

Қиз индамади. Йигит табиийки буни розилик аломати деб тушунди.

– Ҳа, – деди қиз эшик сари талпинаркан. – Эртага мен Парижга учиб кетаман. Бир йил Луврда шарқ рассомчилигини таҳлил қиламан. Эртага аэропортга мени кузатгани чиқасизми?..

– Сиз кимсиз ўзи? Севдириб, ёндириб энди сизга етишган чоғимда Парижга кетмоқчимисиз? Буни нега олдинроқ айтмадингиз, ахир?

– Рост. Олдинроқ айтилиши керак эди... – Қиз хижолат бўлиб сўнг йигитга ўзининг ташриф қоғозини узатди.

Унда Камолиддин Бехзод номидаги рассомчилик институти магистранти Дилором Ортиқхўжаева деб ёзилганди.

– Ҳа, мен илмий ишимни ҳимоя қилиш учун у ёқда бир йил бўламан. Камолиддин Бехзод ва шарқ рассомчилигининг Европа рассомчилигини муқояса қилиш, ҳулосаларимни бериш учун бир йил илмий иш олиб бораман. Агар қутсангиз... Телефон рақамим, ўзингиз биласиз расмий қоғозимда бор. Энди хайр!

Йигит эса гўё суврат бўлиб ортидан қараб қолди...

– Биз ҳадемай учамиз. Менга муваффақият тиланг, Мурод ака! – деди қиз унинг кўзларига тикилиб. – Хайр, мен сизни асло унутмайман, Мурод ака!

Буни қарангки, қиз унинг исмини биларкан! Бир бора сўрамагану барибир биларкан!

– Мен сизни юрагимга чизиб олганман. Уни асло ўчириб бўлмайди, Дилором, – деди у. – Атиги яна бир марта устахонамда бўлганингизда эди.

– Мен Лангар тоғлари томонданман. Менинг юзларим, қон томиримда шу тоғнинг руҳи бор. Агар мени соғинсангиз ўша томонларга боринг, тоғларини чизинг, тоғ этагида бизнинг катта боғимиз бор. Ўша томонларга бориб Лангар тоғларини

менинг назаримда чизинг. Сиз буюк рассомсиз. Лекин иккимизнинг суратимизни ҳеч кимга, ҳеч қачон, ҳатто тиллоларга ҳам сотманг! Майлими, сотманг!

– Сотмайман Дилором, мен сизни севаман.

Биламан. Мен яна бир йилдан сўнг қайтаман. Мени албатта кутинг. Бошқа натурани мени севганчалик севиб колманг, Мурод ака!

– Мен ҳеч кимни сизни севганчалик севолмайман, Дилором! Ҳеч кимни!

Йигит сўнгра самолётга чикувчилар томон югуриб кетди. Уни аэропортдагилар бетокатлик билан кутиб туришарди. Қиз ортига қарай-қарай узоклашди-да самолётнинг осмонга кўтарилишини кузатиб коларкан юрагини бир оғрик, вужудини бир хўрсиниш, борлигини бир алам тиғи тилиб ўтганча аэропортдан тезлаб чикиб кетди.

6

Бир ҳафтадан сўнг қизни қўмсаб телефон ракамларини терар экан, бу ракамлар дунёнинг нариги бурчагига, қадар осмонга урлаб, ҳаволар қатламларини ёриб, бироз сукугга чўмиб, уланиб кетди. Уни ҳайратларга солиб қизнинг овозини олис-олислардан келтирди, бирам тиник эди, бирам жозибали эди бу овоз!

– Алло! Сизмисиз, Мурод ака!

– Ҳа, менман Дилором! Бу сизмисиз, чиндан ҳам ўзингизмисиз?

– Ҳа, менман. Ўзингиз билган ўша Дилоромман. Луврдан гапираяпман. Сизга Париждан салом йўллайман!

– Мен эса Тошкентдан юрак саломларимни йўллаяпман, Дилором!

– Қандай яхши, Мурод ака! Мен соғиниб кетдим.

– Тошкентними ёки меними?

– Тошкентни ҳам, ўзимизнинг Лангар тоғларини ҳам ва...

– Ва мени ҳам, шундайми Дилором. Айтинг! Ҳа, денг!

У томондан оҳиста ҳа, деган овоз эшитилди.

Улар шу тарзда гоҳ тун, гоҳ кун демай гаплашиб турдилар. Бундай пайтда гап гапга уланиб кетаверди, бу гаплар киши дилини ифодалаб, олис-олислардан ҳаво қатларини ёриб унинг юрагини ҳаёжонларга солиб келаверди. Сўнгра олти ойлар ўтгач эса у ёқдан негадир факат “телефон банд” деган хабарлар келаверди. Бир йил ўтиб эса анча нохуш хабарнома олди. У ниҳоятда қиска ёзилган бўлиб шунинг ўзи ҳам рассом йигит юрагини тилиб ташлашга, ҳаётини қоронғи ва беором тунларга, кунларини ғуссаларга улаб юборишга етарли эди. “Мурод ака! Мен Парижда абадий қолмоқчиман. Энди мени кутманг. Дилором!” деб ёзилганди. Рассом йигит бу SMSни ўқир экан устахонасини қулфладими, қулфламадими ўзи ҳам билмай тун яримлаган бўлишига қарамай кўчага чикиб кетди, қатор-қатор, бир-бирини қувишиб келаётган машиналардан кўркмай, ҳайдовчилар юрагини ваҳимага солиб кўчаларни кезди. У ҳозир қаерга боришини билмасди. Ярим тун деганда уйига қайтди. Кела солиб ўзи учун азиз бўлган суратни кенг ёзганча унга тиз чўкди, сўнгра туриб бош қўйди, сурат юзларига, лабларига лаб босди, сочлар узра қўл чўзди. Энди унинг қуни, факат қунигина эмас туни ҳам шу тарзда ўтар, чизган суратларидан айримлари аллақачон жаҳондаги энг машҳур галерияларга – Луврга, Третьяковга, Америкага чикиб, йирик журналлар муқоваларини безаб, номи республиканинг таникли рассомлари қаторига кириб улгурган, уни гоҳ-гоҳда қайси бир кўргазмаларга таклиф қилиб қолишар, у бу ерга келувчи талаба йигит-қизлардан

бир ҳурмат козониб улгурган бўлса-да аллақачон йўқотиб бўлган муҳаббати ҳасрати ва унинг юракни эзувчи алами сабабми, одамови бўла бормокда эди. У энди онда-сонда рассомлар уюшмаси ташкил қиладиган кўргазмаларда ҳам, учрашувларда ҳам катнашмас, бир пайтлар ўзи таҳсил олган, машҳур рассом бўлиш илинжида минг бир суратларни ўрганган академия талабалари олдида бирор соатлик учрашувдан ҳам қочар эди.

Бир куни талаба кизлардан бири, тахминан йигирма уч ёшлардаги дуркун гавдали, юзларига озгина упа суртган гўзал бир киз унинг устахонасини кидира-кидира топиб, уялибгина суратини чизиб беришини сўраганида, неча кун бўлса-да натура бўлиб туришига рози эканлигини айтганида у кизнинг юзига, кошларига, гўзал қовокларига, бир пайтлар юнонлар мрамрдан яратган хайкалга қарагандек қараб турди-да, киз таклифини рад этди, рад этганда ҳам қўл силтаб рад этди.

У агар бу кизни чизишни бошласа кўп кунлар қиз юзларига, қовокларига қарай-қарай чизишини, алалоқибат уни севиб қолишини биларди. Шу кизни чизиш баробарида биринчи муҳаббатини йўқотиб қўйишидан кўрқди. Ҳолбуки у бу киз суратини чизса ҳам бўларди. Шундай қилганда ҳаёти мутлақо ўзгариб кетган, унинг дунёсига баҳор насими эса бошлаган бўлармиди? Дилоромнинг Парижга жўнаб кетганига ҳам чамаси беш йиллар бўлган, унинг ёши ҳам ўттиз бешни қоралаб қолган, ҳар сафар “Дилором” дея атаган, бир пайтлар меҳр билан вужуди титраб чизган суратга бокканда, сурат юзига авайлабгина қўл югуртганда ва шу дамда оғир ҳўрсинганча устахонанинг бу ёкка тўйинган ҳавосидан симирганда кўксига, юраги устида бир оғрик вужудига, ҳатто бошига ҳам тиг тортиб юбораверар, шунда ҳам у суратга боқишни, тунлари унга қараб ўтиришни канда қилмас эди. Бунинг оқибати барибир ёмон бўлишини билса-да оромбоғларга чикмас, кўчаларга кўрк ва чирой бериб ўтаётган юз бир гўзалларга бир пайтлар бўлганидек умидвор қарамас, Сайлгоҳ майдонига суратларини олиб чикмас, куни бўйи устахонада ўтираверар эди.

Орадан икки йиллар ўтганда уни ярим тунда шогирди шаҳар тез ёрдам шифохонасига етказиб борди. У ерда ётганида тўртинчи куни республиканинг энг машҳур кардиологи унинг касаллиги оқибатини англаганча бошини чайқаб-чайқаб. “Ай, ай, оғайним-а! Қиркка кирмасдан ҳам шу ҳолга тушадими киши?” деди.

У ўзи тенги, юзларида самимият, тўғрилиқ, баъзи шифокорларда учрайвермайдиган фидойилиқ акс этиб турган дўхтирга мўлтирабгина боқар экан:

– Менга нима бўлган ўзи? – дея сўради. – Юрагим гоҳ-гоҳда шунақа санчиб-санчиб оғрийди, ёмон оғрийди.

– Сиз рассомсиз. Биламан, сизни фақатгина республикада эмас, хорижда ҳам билишади. Шундай одам... Ай...ай. Сизнинг бошқа бир яқинингиз бўлганда-ку унга айтардим-а. Майли, бу иккимизнинг сиримиз бўлақолсин. Юракни чарчатиб қўйибсиз, дўст. Шу ёшда-я! Нима бўлган ўзи? Айтайми? Устахонангиз, унинг ҳавоси сизни шу ҳолга солган. Уззукун ўша хонада суратларингиз ёнида ўтиргансиз, ётгансиз. Энди ўзингиз ҳаракат қилмасангиз, отни камчиламасангиз... Бир-икки йил. Бу ҳам нари борса. Агар юрагингиз бардош берса... Бўлмаса... тушунгандирсиз, дўстим. Мен сизнинг иқтидорингизни, халқ олдидаги хизматингизни яхши билганимдан айтаяпман бу гапларни. Ўз кузатувимдан, китобларда ўқиб олган билимларимдан, сизнинг қон таҳлилингиз,

кон босимингиз ва бошқа таҳлиллар хулосаларидан келиб чикиб айтаяпман сизга бу гапларни.

– Хўш, унда... бунинг йўли борми? – сўради рассом умидворлик билан профессор сари қўл чўзаркан.

– Бор, – деди профессор қатъият билан. – Лекин бунга кучингиз, имкониятингиз етадим, буни билмадим. Менимча етмаса керак.

– Нима у, дўстим? Айтинг, балки...

– У операция. Жарроҳлик амалиёти. Операция бўлганда ҳам у бизнинг пашшахоналару ёлғонлар ўрлаб ётган клиникаларда эмас, Нью-Йоркда, Лондонда, энг камида Ҳиндистонда ўтказилиши керак. Бунга кўп маблағ кетади.

– Қанча кетади?

– Кетади деманг, қанча етади денг, дўст? – профессор ўйчан қолди. – Бориш келиш-йигирма минг, – профессор бармоқларини бирин-кетин бука бошлади. – Операцияга тайёрлаш – энг камида қирқ минг, унинг ўзи камида олтмиш минг, кейинги муолажалар, дорилар... Мана икки юз минглар. Икки юз эллик минг бўлса яна ҳам яхши.

– Икки юз эллик минглар... Бунча пул менда нима қилсин? Бир амаллаб учма-уч яшаётган рассомда. Мен бир хонали устахонамда яшайман, дўст.

– Биламан. Ҳозир сиз рассомлар, ёзувчиларда бу пулнинг ўндан бири ҳам йўқ. Номи улуғу супраси қурук одамларсизлар. Жамиятимиз, аксари одамлар ўз ёзувчиларини, рассомларини эъзозлашни унутиб қўйгани учун ҳам бизда ривожланиш йўқ, юксалиш йўқ, булар фақат оғиздагина бор, холос.

Дўхтир шундай дер экан, менинг қўлимдан нима ҳам келарди дегандек, палатадан оғир қадамлар ташлаб чикиб кетди.

8

У мана ҳозир устахонасидаги каравотда, бир пайтлар Дилоромнинг нигоҳлари қадалган ўринда чўзилганча ётаркан, профессорнинг сўзларини эслаб эти жимирлаб кетди. Рўпарасига тик қўйган “Дилором” суратига кўз ташлади. Уни бир пайтлар бўлганидек бағрига босмоқчи бўлди-ю эринди, тўғрироғи бунга уни кун сайин билинар-билинмас тарк этаётган кучи имкон бермади. Унинг кучи, ҳаёт шамдек тугаб бормоқда эди. Шундай хаёлларда экан хона эшигининг секингина чертилганини илғади. Ҳа, кимдир, ўрта бармоғини букканча эшикни охиста такилатди. Сўнгра бир нафаслик жимлик чўкди ва яна, бу сафар тунука коплама каттикроқ овоз берди.

У титрабгина “ҳозир!” деди-ю овози паст чикди. Баъзур ўрнидан туриб эшик сари икки қадам ташлаганча деворга суяниб калитни буради.

Илгак сурилиб эшик ғийкиллаб, ғижирлаб, гўё келганга нола килиб очилди. Ташқарида ўрта бўйли, оқ сарғиш юзли қирқ ёшлар чамаси, нотаниш одам турар эди. У келган одамга қарар экан, фарангми, немисми деган фикрга борди. Сўнгра ўзини босиб, келганга савол назари билан қаради. Келгувчи, бу ерга келишдан олдин обдон тайёрланган бўлса керак, ўзбек тилини бироз бузган ҳолда:

– Кечирас... Рассом Мурод Дўст керак эди. Мен уни кўрмоқ хоҳлайди, – деди.

– Мен ўша Мурод Дўстман. Сиз кимсиз? Мендан нима истайсиз?

– Мен сизни ижозат этсангиз... айтсам, французман. Яна ҳам тўғрироғи Франциядан келаяпман.

Фаранг менинг кимлигимни англагандирсан, дегандек қаради. Ҳа, у билди. Уни Дилором юборган. Балки эридир, балки...

– Гапиринг, – деди у бетоқатлик билан. – Биларсиз, сабрим чидамайди.

– Биладан. Сизни яхши тушунаман. Менга Дилором айтган. – Унинг сўзлари тобора ўзбекчалашиб борарди. – Мен унинг топшириғи билан келдим.

– Ҳўш, у қалай? Яхшими?

– У яхши. Мен унинг эриман, Лувр президентининг савдо бўйича ўринбосари. Дилором Луврда шарқ бўлими раҳбари. Францияда йирик мутахассис. Франция рассомлар жамияти академиги.

– Демак...

– Ҳа, у бахтиёр. Париж салонларининг маликаси у. Лекин базмларга, тантанали кечаларга барибир кам боради. Лекин бошқалар кўнглини қолдирмаслик, жамият чархпалагидан тушиб қолмаслик учун боради. Биладан, бир пайтлар сиз уни севгансиз. – Фаранг шу онда бир лаҳза сўзида давом этди. – Дилоромнинг ўзи айтиб берган, унинг расмини юзларига, кўзларига қайта-қайта боқиб такрор-такрор чизгансиз. Тайёр расм устидан бўёқ суртиб яна чизавергансиз. – Фаранг чуқур нафас олди, маънос жилмайди. – Биладан, мен сизни тушунаман. Ёшликда бундай бўлиши табиий. У сизни шарқнинг энг мохир расмони деб билади, сиз ҳақингизда француз, инглиз журналларида мақолалар ёзган. Яқинда сизнинг суратларингиз учун алоҳида бўлма ажратди. Луврда алоҳида бўлма, оддий эмас, шоҳона. Бўйи ўн беш, эни ўн метрлик алоҳида зал. Тепада ўнта кандил суратларингизни ёритиб туради. Бу – Луврда дўстим! Луврнинг нималигини биларсиз?

Фаранг шундай деркан аллақачон стулдан турган суратларни кўришни бошлаб юборган эди.

У баъзиларини, кўп йиллардан бери туриб озгина чанг кўниб қолганидан дастрўмоли билан авайлабгина артар, уларни ҳайрат-ла кузатар экан, севинчдан яйраб кетган эди.

– О, зўр! Жуда ҳам зўр! Ҳаммаси Луврбоп! Рафаэль, Репин, Мане ва Моне суратлари ёнидан бир тизим қилиб қўйса бўлади. Томошабин дастлаб уларни кўради-ю сўнгра сизнинг залингизга – шарқнинг буюк шедеврларини кўришга ўтади, – деди у бирор соатлар суратларни яйраб-ййраб, ён дафтарга нималарнидир ёзганча томоша қилиб бўлгач. – Мен дастлаб бунчалигига ишонмаган эдим. Лекин Дилором мактаганидан ҳам аъло экан. У буларнинг тўртдан бирини ҳам кўрмаган. Табиийки, у Парижга кетгач сиз қўлаб асарлар битгансиз. Унинг хижрони, хасрати ва алами суратларингизга руҳ бағишлаган, – қаҳ-қаҳ уриб қулди ўз гапидан таъсирланиб. – Аслида зўр асарлар дард билан ёзилади. Юракдаги муҳаббат дарди рассомни ҳам, расмни ҳам буюклаштириб юборади.

У фарангга маъносгина кўз ташлаб турарди. Фарангнинг мактовларидан на қувонди, на бир жилмайди. Унинг учун бу мактовлар энди аҳамиятсиз эди. Меҳмон эса ҳали-бери кетишни истамасди, унинг кўнглига йўл топиб, сўнгра асл муддаога ўтмоқчи эди, шекилли.

– Биз Дилором Луврга боргач, саккизинчи ойда танишиб қолдик, – дея сўзида давом эттирди фаранг. – У ниҳоятда гўзал эди. Фаранг гўзалларидан ўн чандон гўзал эди. Унда шарқона гўзаллик, Клеопатра гўзаллиги барқ уриб турарди. Уни севмаслик, пойига тиз чўкмаслик, атиргулнинг энг сарасини унга узатганча қўлини сўрамаслик асло мумкин эмасди. Мен унинг пойига тиз чўкканман. Сиз эса тиз чўкмагансиз. Шарқона ғурур, балки унинг қўлингиздаги қабутардай бир учса

Гуландом ҚУРАМБОЕВА

ЎЗБЕКИСТОН БАРТОСИ

Йигирмадан ортиқ шеърӣй, насрий китоблар, дарслик ва ўқув қўлланмалар муаллифи, шоира, драматург, киносценарист ҳамда таржимон Кавсар Турдиева болалар дунёсини бадиий акс эттиришда катта тажрибага эга. Шоиранинг бадиий олами ғоят бой ва ранг-баранг. Тинимсиз ижодий меҳнати туфайли “Варрак”, “Ўйнапман, ўйлапман”, “Қуш бўлиб учган она”, “Рақамлар бўйлаб саёҳат” сингари ўнлаб китоблари кичик китобхонлар ичида машҳур. Уларнинг мавзуси, ифода усуллари, хулосалари ҳар хил. Образлари ҳам бир-бирига ўхшамайди. Шоира ҳар бир асарида кичкинтойлар билан боғлиқ воқеаларни ёркин акс эттириб, болалар ҳаёти ҳақидаги ўз карашларини умумлаштиради. Ушбу китобларга кирган шеър ва қўшиқлар, эртак ва сценарийлар ўзбек болалар адабиёти хазинасидан муносиб жой олган.

Кавсар Турдиеванинг беғубор ва завқли болалик руҳияти барқ уриб турадиган шеърлари жуда равон ўкилади. Дангаса, ишёкмас, ялқов ўқувчиларнинг камчиликлари ўзларига кўрсатилади. Масалан, “Ёдласам бўлмасмиди” шеъри қаҳрамони дарсга шеър ёдламасдан келиб, ҳаёл суради. Қани эди, ҳозир директор келиб сочи ўсган болаларни уришса ёки шанбалик бўлиб қолса-ю, соф ҳавода маза қилиб ишласак, ёки ўқитувчининг бизга раҳми келиб уйга жавоб бериб юборса, деб орзу қилади. Лирик қаҳрамоннинг кулгили ҳолати ёш китобхон руҳиятига мос равишда маҳорат билан чизилади:

*Қани энди ногаҳон
Ўнгидан келса тушим,
Худди тушимдагидек
Бирдан йўқотсам ҳушим.
Жимгина нажот кутиб
Ётардим “Тез ёрдам”дан.
Шеърни ким ҳам сўрарди
Қасал ётган одамдан.*

Гуландом ҚУРАМБОЕВА – филология фанлари доктори. 1978 йилда туғилган. Нуқус давлат педагогика институтининг филология факультетини тамомлаган. У “Гул бор Гулистон ичинда”, “Ўзбек тили” дарслиги, “Миртемир ва қорақалпоқ адабиёти”, “Адабий дўстликка йўғрилган ижод”, “Ўзбек ва қорақалпоқ адабий алоқалари” номли монографиялар муаллифи, хориж ва республика матбуотида илмий мақолалари чоп этилган.

Шоира ижодининг яна бир муҳим жиҳати, у ўз қаҳрамонининг ноҳўя хатти-ҳаракатларини танқид қилмайди, салбий ёки ижобийга ҳам ажратмайди. Инсон сифатида энди шаклланаётган болаларда кузатилиши мумкин бўлган ҳолатни реал тасвирлайди. Уларнинг феъл-атворини баён этар экан, ҳулоса чиқаришни ёш китобхоннинг ўзига ҳавола қилади.

“Дунёни саклар болалар” номли китобидан ўрин олган қай бир шеърни мутолаа қилманг, улар тилининг содда ва равлонлиги, қизиқарли ва мазмундорлиги билан ажралиб туради. Бу эса ёш китобхон нутқига ҳам таъсир кўрсатиб, сўз бойлигини орттиради.

Маълумки, мактабгача таълим ёшидаги болалар дунё сирларидан, табиат ҳодисаларидан беҳабар, бизни қуршаб турган атроф-муҳит, олам ҳақида тезроқ билиб олишга шошилишади. Уларга аталган шеърлар ҳажман қисқа, мазмунан содда бўлиши керак. Ёилнинг тўрт фасли таърифланган қуйидаги топишмоқ-шеър ана шу жиҳатлари билан эътиборли:

*Йўллар яхмалак,
Юриб жонсарак,
Ўқиш ҳам таъвиш,
Қай фасл бу? Қиш.*

*Қушлар бу замон
Жанубга томон
Тикмоқдалар кўз
Қай фасл бу? Куз.*

*Ўйнаб ўтлоқда,
Сўнгра булоқда.
Чўмилиш хўп соз,
Қай фасл бу? Ёз.*

*Жонланар тупроқ,
Қуртаклар уйғоқ,
Тошади анҳор,
Қай фасл бу? Баҳор.*

Шоира мактабгача таълим ёшидаги болаларга мўлжалланган бир неча эртакларнинг ҳам муаллифи. 2016 йили Корейнинг Кванджў шаҳрида ўтказилган Осиё маданияти марказининг Эртаклар семинарида “Янги йил эртаги” китоби рус ва корейс тилларида тақдим қилинди. Айни пайтда Жанубий Корейнинг қатор болалар боғчаларида “Нортой ва Қорбола” китоби асосида машғулотлар ўтказилмоқда. 2020 йили мазкур китоб Ўзбекистондаги Конфуций институти томонидан ўзбек ва хитой тилларида чоп этилди. Бу эса шоира ижоди нафақат мамлакатимизда, балки хорижий давлатларда ҳам тарғиб қилинаётганлигидан далолат. Дунё болалари томонидан севиб ўқиладиган яхшилик ва ёмонлик, табиат, ҳайвонот олами, дўстлик, одоб-ахлоқ ва меҳнат тўғрисидаги “Тушдаги сабоқ”, “Сахийлик ҳақида ривоят”, “Бахиллик ҳақида эртак”, “Қуш бўлиб учган она”, “Ҳалолликдан келган бахт”, “Тошкесақлар мамлакатаида”, “Сехрғар қўшиғи” ва бошқа кўпгина эртакларнинг ҳажми қисқа, мазмун эса содда.

Кавсар Турдиевнинг уч юздан ортиқ шеърига куй басталанган. “Бу бизнинг Ўзбекистон”, “Мард ўғлонлар бўламиз”, “Болалик – подшолик”, “Юртим, бизга бердинг канот”, “Устоз деган улуғ сўз бор” каби қўшиқлардаги образларнинг ёркинлиги, сўз маъноларининг аниқлиги, матннинг оҳангдорлиги, мусиқийлиги болалар рухига ором бағишлайди. Улардан баъзилари “Булбулча”, “Севинч”, “Дилроз”, “Томоша” ва “Марварид” болалар ракс ансамбллари томонидан республика ва халқаро микёсда ўтказиладиган оммавий тадбирларда ижро этилмоқда. Шоира “Барака топ”, “Учар от” фильмларининг қўшиқлари матнини ёзган. 2015 йил “Энг яхши болалар оромгоҳи қўшиғи” ва “Энг яхши марш қўшиғи” номинациялари бўйича ғолибликни қўлга киритган.

Кавсар Турдиева сўнгги йилларда сценарийлар ҳам ёза бошлади. Унинг сценарийлари асосида “Катта ойи” бадийий фильми, “Ирkitвой ва Киркетжон”, “Сумалак ва минг тилак”, “Зумрад ва Қиммат” мультфильмлари ишланди. “Зумраша” киножурнали лавҳалари сурагга олинди. Болаларбоп сахна асарлари учун ёзган “Ватан химоячилари куни учун сценарий”, “Конституцияни бил”, “Али ва микроб”, “Сўнгги кўнғирок”, “Ҳосил байрами”, “Қорбобога хат келди” сценарийлари шоиранинг образли мушоҳада уфқи кенглигини кўрсатади. 2004 йил Республика Театр фестивалида “Тошкесаклар мамлакатида” кўғирчоқ спектакли 3-ўринни эгаллаган бўлса, 2022 йил республикада “Энг яхши болалар анимацион фильми” сценарийлар танловида шоиранинг “Қувноқ шаҳарча” сценарийси ғолиб деб топилди.

Шоира ўз она тилини қанчалик яхши билса, рус тилини ҳам шу даражада мукамал билади. “Косички”, “Дастархан”, “Радость”, “Родная махалля” ва бошқа кўпгина шеърлари рус тилида битилган бадийий-эстетик таъсир кучи юқори ижод намуналаридир. Чингиз Айтматов икки тилда ижод қилишнинг афзаллигини ўз ижод тажрибасига таяниб, шундай ёзган эди: “Мен китобларимни қирғиз ва рус тилларида ёзаман. Агар китоб дастлаб қирғиз тилида ёзилган бўлса, мен уни рус тилига таржима қиламан ва аксинча. Мен бу икки томонлама ижодий ишдан чуқур қониқиш ҳис этаман. Менинг назаримда, бу ёзувчи услубини шакллантирадиган, тилдаги образлиликни бойитадиган жуда қизиқарли ички жараён”¹.

Икки ёки ундан ортиқ тил билишнинг яна бир афзаллиги бор. Агар икки тиллилар бадийий таржима билан шуғулланса, ўз асарини ўзга тилга таржима қилса, ютуғи салмоқли бўлади. Яъни, бошқа таржимондан кўра бу иш билан “муаллиф таржимон” шуғулланса, фақат муваффақият келтириши мумкин. Сир эмас, агар шоир ёки ёзувчининг бирор асарини иккинчи бир тилга муаллиф эмас, бошқа бир таржимон ўгирса, асл нусханинг кўп хусусиятлари йўқотилади. Таржимон билан асар муаллифи дунёқарашининг номуносивблиги ёки тасвир услуби, ифодалар талқинида ҳар хиллик бўлиши, муаллиф танлаган ҳаёт материали таржимонга бегона бўлиши эҳтимоли ҳам йўқ эмас. Шунга ўхшаган ҳолатлар таржимада асл нусханинг кўп хусусиятлари йўқотилишига сабаб бўлади. Таржима амалиётида бу фикрга мисоллар етарли. Кавсар Турдиева нафақат ўз асарлари, балки К.Чуковскийнинг “Доктор Войжоним”, С.Маршакнинг “Мушукойим уйи” эртаги, Р.Фарҳодийнинг “Ступеньки здоровья и счастья”, Абдулла Тўқайнинг “Шеърлар ва эртаклар”, “Бола билан капалак” китоблари ва яна кўплаб жаҳон болалар шеърятининг етук асарларини маҳорат билан таржима қилган. Ўзбек болалар шеърятидан рус тилига қилган таржималари ҳам таҳсинга лойиқ. Уларнинг барчасида аслиятнинг мазмун-моҳияти сақланган.

Филология фанлари номзоди, доцент Кавсар Турдиевнинг илмий-педагогик фаолияти ҳам ибратли. Хусусан, унинг “XX асрнинг 60-80 йилларида ўзбек

¹ Айтматов Ч. Человек между двумя языками. “Киргизия”, 1967, 17 октябрь.

болалар шеърлятида маънавий масалалари”, “Тиббий таълимда китобхонликни соҳа билан боғлаб ўрганишнинг самарадорлиги” монографиялари, тиббиёт институтлари талабалари учун “Ўзбек тили” дарсликлари, рус тилини ўрганувчилар учун “30 шагов к русскому языку”, “Обучение студентов устной речи”, “Обучение студентов письменной речи”, “Учебное пособие по русскому языку для студентов-медиков 1-курса” номли ўқув қўлланмалари чоп этилган.

Кавсар Турдиева махоратли педагог бўлиш билан бирга, яхши ташкилотчи раҳбар ҳамдир. Мана бир неча йилдирки, у Тошкент Педиатрия тиббиёт институтининг Ўзбек тили ва адабиёти кафедраси мудир лавозимида фаолият ўрсатмоқда. Кавсар опа ташаббуси билан институтда тез-тез таниқли ёзувчи, шоирлару кино усталари билан учрашувлар ўтказилади. Бир куни таниқли режиссёр Мелис Афзалов ишхонамизга келганида Кавсар опани “Ўзбекистон Бартоси” деб таърифлаган эди. Агния Барто рус болалар адабиётининг қалами ўткир шоираси, ёзувчиси, кинофильмлар сценарийларининг муаллифи бўлган. Барто ижодидаги соддалик, жўшқинлик, самимийлик, мазмунан теранлик, қисқаси, болалар адабиётининг барча сир-синаотларини Кавсар Турдиева шеърлятида ҳам кузатиш мумкин.

Кавсар Турдиева публицист сифатида болалар адабиётига бағишланган юздан ортик илмий мақолалари билан кенг жамоатчиликка яхши таниш. Унинг “Педиатр саҳифаларида” очерк ва мақолалар тўплами чоп этилган. Ўтган йили Кавсар опа масъул муҳаррирлигида институтнинг иқтидорли талабалари ҳақида “Салом, ёшлик!” мақолалар тўплами нашр қилинди. 1989 йил Москвада, мустақиллик йилларида эса Ялтада ўтказилган Болалар адабиётига бағишланган анжуманда, Ашхободда ўтказилган “Аёллар тинчлик ва фаровонлик учун” форуми ва яна қатор халқаро анжуманларда болалар адабиёти таржимаси мавзусидаги илмий маърузалари билан иштирок этди.

Маълумки, шифокорнинг қуроли – сўз. Сўзни эса биз бадий адабиётдан ўрганамиз. Кавсар Турдиева ташаббуси билан мана тўрт йилдирки, институтимизнинг ўқув режасига “Бадий адабиётда тиббиёт” танлов фани киритилди. Айнан тиббий мавзу ёритилган жаҳон ва ўзбек адабиёти намуналарини талабаларимиз зўр қизиқиш билан ўқишади. Бу фанда бўлажак шифокорлар асар қахрамонларининг хатти-ҳаракатлари орқали касб сирларини ўрганишади. Айнан шу фаннинг республикамиздаги барча тиббиёт олий ўқув юртларида ўқитилиши тарафдори бўлган таниқли педагог “Бадий адабиётда тиббиёт” ўқув қўлланмасини ҳам яратди. Бир сўз билан айтганда, таълим-тарбия, адабиёт ва маданият соҳасига қўшган муносиб хиссаси учун қатор давлат мукофотлари билан тақдирланган Кавсар Турдиеванинг серкирра ижоди бутунги ўзбек болалар адабиётида муҳим ўрин тутди.

Дарҳақиқат, болалар шоири бўлиб, муваффақиятга эришиш учун истеъдод ва хоҳишнинг ўзи камлик қилади. В.Белинский таъбири билан айтганда, болалар ёзувчиси бўлиб туғилиш керак. У бола қалбининг билимдони, нозик таъб эгаси, кичкинтой табиати ва психологиясини чуқур англайдиган, меҳрибон ва болажон, камтарин ва самимий, болаларча соддадил ва доно бўлиши даркор. Кавсар Турдиева ижодида айни хусусиятларнинг барчаси мужассам.

Маҳкамой ТУРСУНОВА

АЛИШЕРНИНГ ОНАСИ

Алишер Навоий ўзининг бекиёс асарларида болалиқдан то умрининг охиригача Хиротни шундай меҳр ва шавқу завқ билан кайта-кайта тасвирлайди. Шоир бир ўринда “фалакваш ернинг фазоси” деса, яна бир ўринда “Хуросоннинг жони”, “жаннатосо хавоси” дея таъриф беради.

Чунки унинг болалиги, тақдири, кейинчалик шахсий ҳаётида из қолдирган тарихий шахслар, воқеалар бевосита шу шаҳар билан боғлиқдир. Унинг дунёга келган санаси ҳақида Навоийнинг кичик замондоши, шогирди Хондамир “Макорим ул-ахлоқ” асарида: “Ҳакони олий маком Шохрух султоннинг халифалик даврида... иззат ва иқбол гулшанида амонлик ва умид мевалари берадиган бир дарахт кўкарди, мартаба ва улуглик осмонида давлат ва бахт-саодат кўзини ёритувчи бир юлдуз порлади 17-рамазон ойи сана 844 товуқ йилида йўқлик дунёсидан борлиқ оламига қадам босиб, ўзининг гўзаллиги ва порлоқ чехраси билан ер юзини ёритди”, дейди¹. Муаррихнинг берган маълумотига кўра шоирнинг туғилган йиллари Шохрух Мирзонинг ҳукмронлик йилларига тўғри келган. Унинг отаси Ғиёсиддин Кичкина, тарихчи Давлатшоҳ Самарқандий “Тазкират уш-шуаро” асарида: “Бу донгдор амирнинг (яъни Алишер Навоийнинг) буюк мартабали отаси ўз вақтининг машхурларидан ва чиғатой элининг қахрамонларидан”² эканлигини алоҳида эътироф этади. Алишер Навоийнинг “Бадое ул-бидоя” девонига ёзган сўзбошисида темурийлар даргоҳи ҳақида ёзган куйидаги сатрларга дуч келамиз:

*Отам бу остоннинг ҳокбези,
Онам ҳам бу саро бўстон канизи.
Манга гар худ бўлай булбул ва гар зог
Ки ушбу даргоҳ ўлғай гулшану боз³.*

¹ Хондамир. Макорим ул-ахлоқ. – Т.: “Академнашр”, 2018. – 64-б.

² Давлатшоҳ Самарқандий. “Тазкират уш-шуаро”дан олинган парча “Навоий замондошлари хотирасида” келтирилган.

³ Алишер Навоий. МАТ. 20 томлик. 1 том. – Т.: “Фан”, 1997. – 66 б.

Маҳкамой ТУРСУНОВА – педагогика фанлари номзоди, профессор. 1947 йилда туғилган. Унинг “Мадрасалар таълимида адабиёт сабоғи”, “Самарқанд мадрасалари” монографиялари, “Мадрасалар таълими тарихидан лавҳалар”, “Мадрасаларда адабиёт ўқитиш услублари”, “Болалар адабиёти” каби ўқув қўлланмалари нашр этилган. Шунингдек, “Темурий малика Гавҳаршодбегим”, “Мадраса барпо этган маликалар” номли илмий оммабоп рисоалари чоп этилган.

Навоийнинг юкоридаги эътирофига диққат қилар эканмиз, шоир ўта самимий ҳамтарлик билан уларнинг оиласи темурийлар хонадонига яқинлигини, ўзининг “...онадан етти пуштигача”, “олий даражали хонадоннинг самимий хизматчиси” эканини қаламга олган.

Афсуски, бошқа манбаларда ҳам, шоирнинг таржимаи ҳолида ҳам, шоирнинг онаси ҳақидаги маълумотлар келтирилмайди. Айрим адабиётшуносларнинг асосий маълумотларига кўра шоир онасининг исми Ҳалима ёки (Салима) эканлиги айтиб ўтилади. У Кобулнинг амирзодаларидан Шайх Абусаид Чангийнинг қизи бўлган⁴. Отасининг исмига қўшилган “амир” лавозимини инобатга олсак, у темурийларга йиллар давомида садоқат билан хизмат қилганини тасдиқлайди. Бундан ташқари, Алишер Навоий ҳам ота, ҳам она томонидан ўз даврининг юксак мартабали шайхонасига эга бўлган авлод вақилидир.

Ғиёсиддин Кичкина ана шу амирзода Шайх Абу Саид Чангийнинг қизига қўйилган. Бу никоҳдан шоирнинг акаси амир Шайх Бахлул, амир Алишер Навоий ва укаси Дарвеш Али дунёга келган.

Бу ҳақда Алишер Навоий “Муншоат”ига киритилган 91-мактубида акаси Шайх Бахлулнинг невараси Мирзо Иброҳимбекка қарата айтган фикрлари асносида тилга оlingан бўлса, укаси Дарвеш Али ҳақида эса 92-мактубда маълумот беради. Дарвеш Али Ҳусайн Бойқаронинг амирларидан бири бўлган. Бир неча вақт Балх ҳокими ҳам бўлган. Акаси Шайх Бахлулбек Хоразм ҳокими бўлганини мактубларида қайд қилиб ўтган⁵.

Ғиёсиддин Кичкина хонадони, ёш оила Ҳиротда истиқомат қилганида мамлакатни темурийзода Шоҳрух Мирзо (1447) бошқарган.

Шоирнинг ота-онаси, ака-укалари у вояга етган оилавий муҳит ҳақида тасаввурга эга бўлиш учун она томонидан яқин қариндош бўлган тоғалари ҳақидаги маълумотлар муҳим аҳамиятга эгадир. Тоғалари ҳақидаги аниқ маълумотни Алишер Навоий ўзининг “Мажолис ун-нафоис” тазкирасида келтиради: “Мир Саид эл орасида “Кобулий” лақаби билан машҳурдир, фақирга тоғойи бўлур. Яхши таъби бор эрди, туркчага мойли кўпроқ эрди, – дея маълумот берса, яна бир тоғаси “Муҳаммад Али – “Ғарибий” таҳаллус қилур эрди. Ул ҳам фақирга тоғойи булур эрди, Мир Саид Кобулийнинг инисидур. Хуш муҳовада ва хушхулқ ва хуштаб ва дардманд йигит эрди. Кўпроқ созларни яхши чолар эрди. Уни ва усули хўб эрди. Муסיкий илмидин ҳам хабардор эрди. Хутутни (хатнинг кўплиги) ҳам битур эрди”⁶, дейди.

Юкорида келтирилган маълумотдан уларнинг хонадониди шеърятга алоҳида меҳр, ҳаттотлик санъатига эътибор, муסיқа илми чуқур ўрганилганини билиб олишимиз мумкин. Оталарининг исмига “Чангий” рутбасининг қўлланиши ҳам, бу хонадонда муסיқа илмига эътибор қатта бўлганини яна бир бор тасдиқлайди. Оила муҳитидаги юксак маданият, санъатга ошифталик табиийки, шоирнинг онасига ҳам таъсир этмаслиги мумкин эмас эди. Кейинчалик худди шундай маърифатли, маданиятли муҳит Ғиёсиддин Кичкина авлодлари хонадониди ҳам давом этган.

Кўриниб турибдики, Алишер Навоийнинг онаси юксак мартабали оила бекаси, ўз даврининг маърифатли аёлларидан бири бўлган. Шоирнинг “...ул саройнинг қанизи эрди” шаклидаги ўта камтарона жумласи бевосита онасининг сарой маликалари билан яқин муносабатда бўлганлигига бир ишора эканини ҳам аңлатиб туради.

Аслида ҳам шоирнинг онасига замондош, айримлари билан яқиндан суҳбатдош бўлган маликалар Шоҳрух Мирзонинг никоҳидаги Гавҳаршодбегим, Милкам оға, Ўк Султон оға, келинлари Малика Меҳри Нигор (Ўғли Муҳаммад Жўкининг хотини), қизлари Марям Султон бегим, набира қизлари Ҳасиба Султон Хонзода

⁴ Ўзбек адабиёти тарихи. Беш томлик. 2 том. –Т.: “Фан”, 1997. – 41 б.

⁵ Алишер Навоий. Муншоат (актублар). –Т.: “Маънавият”, 2001. – 144 б.

⁶ Алишер Навоий. Мажолис ун-нафоис. 12 том. –Т.: “Фан”, 1997. – 211 б.

бегим (Мирзо Улуғбекнинг кизи, Гавҳаршодбегим тарбиялаган) Ойшабегимга (Бойсункур Мирзонинг кизи) ва бошқа бизга маълум бўлмаган маликалар, канизлар Шохрух Мирзо ҳарамида умргузаронлик қилганлар.

Давлатшоҳ Самарқандий Шохрух Мирзо, Абулкосим Бобур, Ҳусайн Бойқаро саройидаги маликаларга бўлган муносабат бошқа хонлару амирларникидан фарқ қилганини, уларнинг саройда тутган мавқеига қараб алоҳида сарой ва кўшқлар, Ҳиротнинг оромбахш ва гўзал жойларида ҳар бирига атаб боғлар барпо қилинганини алоҳида таъкидлайди. Табиийки, бу каби бунёдкорликлар асосан мамлакатда ҳукм сурган тинчлик, осойишталик даврида амалга оширилган. Ҳиротдаги маликаларга яратилган шарт-шароитларда, шубҳасиз, бош малика Гавҳаршодбегимнинг ўрни бекиёс эканлигини муаррихлар эътироф этади⁷. Айниқса, маликаларга хизмат қиладиган ходимларни, канизларни танлаш, сарой ичкарасида бўлиб ўтадиган тўй-ҳашамлар, турли тадбирлар, кўнгилочар машваратлар унинг хоҳиш-иродасига қараб амалга оширилган. Ёки Алишер Навоийлар хонадони билан янада яқинрок бўлган Ҳусайн Бойқаро саройи маликаларидан онаси Феруза Бегим, никоҳидаги Хадича бегим ва бошқа аёллари билан ўзаро муносабатлари, шоир онасининг саройга яқинлигини тасдиқлайди.

Бу фикрни Ҳусайн Бойқаро ўзининг рисоласида Алишер Навоий билан дўст бўлганидан Аллоҳга шукроналар айтганидан ҳам англаб олишимиз мумкин. Шоирнинг онаси ёшлигида Гавҳаршодбегимни кўрган ёки у ҳақида кўплаб маълумотлардан хабардор бўлган. Чунки маликанинг, Ҳиротнинг ўша даврдаги шон-шухрати Самарқандда Бибихонимнинг юксак мартабасидан кам бўлмаганини Абдураззоқ Самарқандий ўзининг “Матлаъи саъдайн ва мажъмаи баҳрайн”⁸ асарида 41 марта тилга олар экан, бутун тафсилотлари билан баён қилади. Шунингдек, муаррих унинг сиёсатдонлик фаолияти, ҳатто давлатни бошқаришдаги иштироки ҳақида ҳам сўз юритади. Сарой ичкарасида ҳам тартиб-интизом унинг қўлида бўлиб, у ерда хизмат қиладиган ходимларни танлаш, маликаларга бош-қош бўлиш, ички тартиб-қоидаларни назорат қилишга катта эътибор берган.

Саройнинг олий табақага мансуб маликалари даврасида ўтказиладиган тадбирларга сарой ташқарисидан таклиф этиладиган меҳмонларни танлашда, уларнинг оилавий мавқеи, нуфузи, маърифатига ва маданиятига алоҳида эътибор берилган. Алишер Навоийнинг онасига маликанинг назари тушгани, унинг саройда хизмат қилиш учун лозим топилгани тасодикий ҳол бўлмай, балки бу оилага бўлган ҳурмат белгиси ҳамдир. Шу нуқтаи назардан қараганда, Алишер Навоийнинг онаси юкоридаги талабларнинг барчасига мос келадиган хонадон соҳибаси саналган. Шу боис, саройда маликалар томонидан ўтказиладиган йиғинларда, тўй-маракаларда, ҳурматли нодима, ҳамсухбат сифатида таклиф қилинганлиги ҳақиқатга яқиндир. Шоир айнан шу эътиборни назарда тутиб, “сарой канизи” иборасини қўллаган. Аслида ҳам, шоирнинг онасига кўрсатилган эътибор уларнинг оиласига бўлган ҳурмат белгисидир.

Сарой маликалари ҳақида сўз борар экан, шу ўринда Шохрух Мирзо саройига мансуб бўлган яна бир малика хусусида ҳам тўхталиб ўтиш жоиз деб ўйлаймиз. Бу малика Амир Темурнинг иккинчи ўғли Умаршайх Мирзонинг умр йўлдоши Милкат оға ҳақидадир. Манбаларда Алишер Навоийнинг боболари фақат Шохрух Мирзога хизмат қилибгина қолмай, балки шахзода Умаршайх Мирзога ҳам яқин кишилар бўлганлигини тасдиқловчи маълумотлар учрайди. Алишернинг ота томонидан бобоси Амир Темурнинг ўғли Умаршайх билан эмикдош бўлиб, Бойқаро Мирзо ҳукмронлиги даврида Қандаҳорда амир бўлган⁹.

⁷ Маҳкамой Турсунова. Мадраса барпо этган маликалар. –Т.: “Зилол булок”, 2019. – 60 б.

⁸ Абдураззоқ Самарқандий ўзининг “Матлаъи саъдайн ва мажъмаи баҳрайн”. – Т.: “Ўзбекистон”, 2008. – 104 б.

⁹ Ўзбек адабиёти тарихи. Беш томлик. 2 том. –Т.: “Фан”, 1997. – 41 б.

Навоийлар оиласининг Умаршайх Мирзога яқинлигининг сабаблари Милкат оғанинг Ҳиротга келиб қолиши воқеалари ҳақида Абдураззоқ Самарқандийнинг “Матлаъи садъайн ва мажъмаи баҳрайн” асарида келтирилган маълумот ҳам диққатга сазовордир. Муаррих берган маълумотга кўра, Умаршайх Мирзо ўз даврининг эътиборли кишиларидан бўлган Ҳизр ўғлоннинг кизи Милкат оғага уйланади. Бу никоҳдан улар икки ўғил фарзанд кўрадилар (Мирзо Искандар ва Мирзо Бойқаро). Қўтилмаганда ёш шахзода Умаршайх Мирзо 1394 йил 24 март куни тасодифан вафот этади. (Айнан шу йил шу санада Шохрух Мирзонинг тўнғич ўғли Мирзо Улуғбек дунёга келган.) Шахзода вафотидан сўнг тахминан 1395–1396 йилларда Амир Темур бу келинини тўртинчи ўғли Шохрух Мирзога никоҳлаб беради ва икки ўғли билан Ҳиротга жўнатади. Бу ҳақда муаррих Абдураззоқ Самарқандий ўша воқеа таърифини қуйидагича изохлайди: “...(Милкат оға собикан Мирзо Умаршайх никоҳида бўлиб, Мирзо Искандар ва Мирзо Бойқароларни (Умаршайхдан) туккан сўнг уни ҳазрати хокони сайд (Шохрух Мирзо) янги хотин қилиб ўз никоҳига олган ва Мирзо Суюрғатмиш ибн Шохрух Милкат оғадан туғилган эди”¹⁰.

Бу маълумотлар Шохрух Мирзо саройининг яна бир эътиборли маликаларидан бири Милкат оға эканлигини тасдиқлайди. Унинг Ҳиротга келганидан то вафотигача (1441 йилда вафот этган) бўлган санани ҳисобга олсак, унинг қирқ йилдан ортиқ умри Ҳирот билан боғлиқ бўлган.

Шу ўринда Алишер Навоийнинг бобоси шахзода Умаршайх Мирзонинг хос мулозими бўлгани ва қўқалдошлик даражасига эгаллиги инобатга олинса, малика Милкат оға ҳам бу хонадонга нисбатан катта ҳурмат ва эътиборга эгаллигини тасдиқлайди. Алишер Навоийнинг ёш онаси сарой маликалари даврасида Милкат оға суҳбатларида бўлганини тахмин қилиш мумкин.

Маликанинг кейинги тақдири Балх шаҳри билан боғлиқ бўлиб, у ерда бирмунча бунёдкорлик ишларини амалга оширади ва ўз маблағи ҳисобидан мадраса барпо этади. У 1441 йилда вафот этган. Унинг қабри ўзи барпо этган мадраса хонақосидадир.

Табиийки, Алишер Навоий бу маликани кўрмаган, аммо у ҳақида анчагина маълумотга эга бўлган ва ўз хонадонларининг яқин кишиси сифатида қадрлаган, акс ҳолда у юксак мартабали лавозимларда фаолият олиб борган йиллари малика барпо этган Балхдаги мадраса, Ҳиротдаги Дорулшифо фаолиятига алоҳида аҳамият бермаган бўлар эди. Бу фикрни тасдиқловчи муаррих Хондамир ўз асарида Алишер Навоийнинг Милкат оға Дорулшифосига Ҳиротлик Мавлоно Дарвешни бош табиб ва мударрис қилиб тайинлагани ва алоҳида маош тайин этилганини айтади¹¹.

Аммо, Шохрух Мирзонинг вафоти (1447)дан сўнг, бирмунча вақт мамлакатда нотинчлик бошланади. Маълумки, темурийларнинг бирор авлоди билан маълум даражада яқин алоқада бўлиш, айниқса, хавфли бўлиб, тахтни эгаллаган бошқа авлод вакиллари томонидан қаттиқ жазоланиши мумкин эди. Шунинг учун Ҳиротнинг қўлаб аҳолиси вақтинча она шаҳарларидан чиқиб кетишга қарор қилади. Уларнинг орасида Ғиёсиддин Кичкинанинг оиласи ҳам бўлиб, улар Ғарб томонга Тафт шаҳрига қараб йўл оладилар.

1452 йилнинг август ойида Абулқосим Бобур ҳокимиятни қўлга олади ва мамлакатда тартиб-интизом тикланади. Абулқосим Бобур 1422 йилда туғилган бўлиб, у Мирзо Улуғбекнинг укаси Бойсункур Мирзонинг ўғли, Шохрух Мирзо ва Ғавҳаршодбегимнинг набирасидир.

Шу йилда Ҳиротга қайтган Ғиёсиддин Кичкина Абулқосим Бобурнинг саройида хизмат қилади. Бундан кўринадики, Навоийлар хонадонига бўлган ҳурмат ва эътибор Абулқосим Бобур даврида ҳам сақланиб қолади. Бу ҳақда муаррих Мирхонд

¹⁰ Абдураззоқ Самарқандий. “Матлаъи садъайн ва мажъмаи баҳрайн”. – Т.: “Ўзбекистон”, 2008. – 104 б

¹¹ Хондамир. Хулосат ул-ахбор (Баъзи воқеаларнинг қисқача баёни). Ушбу маълумот “Алишер Навоий замондошлари хотирасида” китобидан олинди. – Т.: “Фан”, 1985. – 62 б.

Ўзининг “Равзат ус-Сафо” асарида: “Ул жаноб амир Алишер болалик айёми ҳамда йигитлик хангоми аввалида зафарнишон Хоқон мулозаматида кун кечирди. Ул ҳазрат Султон Ҳусайн, Абулкосим Бобур билан ҳамсухбат бўлган кезлари амир Алишер ҳам ул олий даражали подшоҳнинг мулозаматини ихтиёр қилди”¹², деб ёзади. Кейинчалик Ғиёсиддин Кичкина Сабзавор шаҳри ҳокими этиб тайинлади. Академик Е.Э.Бертельс ўзининг “Навоий” номли монографиясида берган маълумотида кўра, Ғиёсиддин Кичкина оиласини Сабзаворга кўчириб олиб кетмаган. Чунки, Алишер шу даврда Ҳиротда таҳсилни давом эттирган. Шу сабабли унинг онаси ҳам темурийлар саройининг яқин кишилари сифатида тадбирларда катнашган бўлиши мумкин. Аммо, Ғиёсиддин Кичкинанинг 1454 йилдаги вафоти, кейинчалик 1447 йилда Абулкосим Бобурнинг вафотидан сўнг мамлакатда нотинчлик бошланади.

Ҳирот тахтини эгаллаган Абдусайд Мирзонинг Шохрух Мирзо авлодларига нисбатан олиб борган хунрезликлари, Гавҳаршодбегимнинг қатл эттирилиши, Алишер Навоийнинг тоғалари Мир Саид Кобулий ва Муҳаммад Али Ғарибийларнинг қатли билан боғлиқ воқеалар Алишер Навоийнинг Самарқандга “ихрож” қилиниши, кичик ўғли Дарвеш Алининг ҳукуматга қарши ҳаракатлари бу оила учун, асосан Алишер Навоийнинг онаси учун қаттиқ зарба эди. Мазкур долғали воқеалар ҳақида, шоир онасининг кейинги тақдири ҳақида ёзувчи Пиримқул Қодиров ўзининг “Шохрух ва Гавҳаршод” номли романининг “Сўнгги таскин” номли бобида қисқа лавҳа киритган. Унда айтилишича, Ҳиротни Абдусайд Мирзо эгаллаганидан сўнг ёлғизланиб қолган Гавҳаршодбегимни Боғи Сафеддаги қароргоҳига Ферузабегим, Алишер Навоий ва унинг онаси Гулрухбону йўқлаб борган. Сухбат асносида шоирнинг онаси, яъни Гулрухбону Абдусайд Мирзонинг Ғиёсиддин Кичкинадан қолган ховли-жой, мол-мулкларини тортиб олиб ўзларини кўчага ҳайдаганликларини, Ферузабегим уларни ўз паноҳига олганлигини сўзлаб беради. Воқеадан хабардор бўлган Гавҳаршодбегим уларнинг Марвга кетиш ниятларини англагач, Ферузабегимга тилла танга, Гулрухбонуга эса тилла билагузук ҳадя қилади.

Романда тасвирланган бу лавҳада ёзувчи тарихий воқеаларни очиб беришда бадий қаҳрамонлар образини асарга киритиш услубидан фойдаланган. Бадий образ Гулрухбону сўзлаб берган воқеа Ғиёсиддин Кичкина хонадонига Абдусайд Мирзонинг салбий муносабатини ёритиб берган бадий лавҳа бўлиш билан бирга, тарихий ҳақиқатни очиб берган маълумот ҳамдир.

Алишер Навоийнинг онаси билан яқин муносабатда бўлган сарой маликаларидан бу Ҳусайн Бойқаронинг онаси Феруза бегимдир. У Амир Темурунинг кизидан туғилган Мирзо Султон Ҳусайннинг кизидир. Ҳусайн Бойқаро 1469 йилда Ҳирот тахтини эгаллаган. Самарқанддан қайтган Алишер Навоийни муҳрдорлик лавозимига тайинлаган кунларда Феруза бегим вафот этган. Маликанинг вафоти билан боғлиқ маълумотларни Абдураззоқ Самарқандий “Мирзо Султон Ҳусайннинг волидаси вафот топганлиги зикрини (1469–1470) йил воқеалари тафсилоти”га киритиб шундай баён қилади. “...ул ҳазратнинг волидаси йиллар бу давлатни умид қилиб келган. ...умрдан бир талайи ўтгач... Султон Ҳусайн мулку мол ихтиёрини мислсиз волидасига топшириб, эрта-ю кеч унинг мулозаматида бўлди. Замона ўз одатига мувофий бу шодликни ёқтирмади... (Феруза бегим) бу фоний оламини тарк этди, тўртинчи муҳаррамда (14 июль 1469) олий жаннатда бир тўда хурлар билан ҳамнишин бўлди... Хиёбон кўчасида хобгоҳ-мақбара тайин қилинди”¹³.

Табиийки, Ҳиротда бўлган Алишер Навоий ёшликдаги дўсти, мактабдоши Ҳусайн Бойқаронинг онаси Феруза бегимнинг вафоти билан боғлиқ маросимларда иштирок этган. Аммо, шоирнинг онаси ҳақидаги маълумотлар унинг Ҳиротга қайтганидан кейинги воқеалари тафсилотида тилга олинмайди.

¹² Мирхонд. Равзат ус-сафо. Ушбу маълумот “Алишер Навоий замондошлари хотирасида” китобидан олинди. – Т.: “Фан”, 1985. – 21 б.

¹³ Абдураззоқ Самарқандий. “Матлаъи саъдайн ва мажъмаи баҳрайн”. – Т.: “Ўзбекистон”, 2008. – 644 б.

Пиримкул Қодиров романида Алишер Навоийнинг онаси Феруза бегим билан Марвга кетганлигини инобатга олсак, Ҳусайн Бойқаро тахтни эгаллагач, онаси Ҳиротга қайтиб келган. Марвда ёлғиз қолган, Ҳиротдаги кўргиликлардан озор чеккан шоирнинг онаси Хоразмдаги ўғли Шайх Бахлулга хабар берган ва у онасини ўз ҳузурига олиб кетгани эҳтимоли ҳам бўлиши мумкин. Чунки, Алишер Навоийнинг Ҳиротга қайтганидан сўнгги воқеалар тафсилотида, унинг шахсий ҳаётда ёлғизлиги, ёнида яқин кишиси бўлмаганлиги билан боғлиқ айрим маълумотлар кўзга ташланади. Бу ҳақда “Бобурнома”да муаллиф: “Алишербек ўғил ва қиз ва аҳлу аёли йўқ, аламини тавре фард ва жарийда (якка ва ёлғизлик билан ўтқарди)”¹⁴, дея юқоридаги фикрни тасдиқлайди. Алишер Навоийнинг оила кўрмаганлигининг сабаблари турли манбаларда ҳар хил талқин қилинган.

Аммо шоирнинг ўзи Самарқандга кетаётган вақтида “Хуросондан Самарқандга кетишининг асосий сабабларини, бу даврда кечирган ҳаёти, ички руҳияти ва ғайфийатини дўсти ҳамда устози Саййид Ҳасан Ардашерга ёзган шеърини мактубида батафсил баён қилади”¹⁵. Шоир мактубда ота-онаси йўқлигини, унинг ҳолидан ҳеч ким хабар олмаганини, аҳволи оғирлигини, шу боис оила ҳам қура олмаганини қуйидагича изоҳлайди:

*Не бир шўх васлига ул мойдаст,
Ки азми аёғига бергай шикаст.*

Бу сатрлардан шоирнинг яқин кишилари атрофида йўқлиги, ҳатто кетишига монелик қилувчи маҳбубаси ҳам бўлмаганлиги англашилади.

Одатда, фарзанд тақдири билан боғлиқ муаммолар оилавий мажбурият бўлиб, бу вазифани ота-она ўз зиммасига олади. Хусусан, оналар фарзандининг оилали бўлишини турли йўллар билан амалга оширадиган кучли хилқатдирлар. Назаримизда, Алишернинг тақдирини ҳал қиладиган онаси ёнида бўлмаганлиги боис у ёлғиз қолиб кетган деб тахмин қилиш мумкин.

Нима бўлганда ҳам, туркий адабиётда сўз санъатининг энг юксак чўққисини забт этган ягона бир зотни дунёга келтирган шоирнинг онаси ҳам замонасининг закий аёлларидан бири бўлганлигига ишончимиз комил.

Шоир Абдулла Орипов ўзининг “Алишернинг онаси” номли шеърида шундай сатрларни битади:

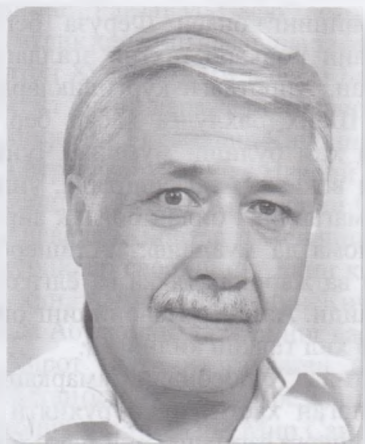
*Билмам, қандай аёл бўлган
Алишернинг онаси.
Балки унинг ақлига ҳам
Лол қолган замонаси.
Майлига, у ким бўлмасин,
Ёлғиз бир сўз маъноси:
Алишернинг онаси у,
Навоийнинг онаси¹⁶.*

Шоир айтганидек, Алишернинг онаси ўз замонасини ўзининг ақл-идроки билан лол қолдиргандир. Аммо, у дунёга келтирган фарзанду аржуманди башариятни лол қолдиргани айни ҳақиқатдир.

¹⁴ Бобур З.М. Бобурнома. – Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 187 б.

¹⁵ Раҳимова Г. Алишер Навоий шеърлятида шоир ҳасби ҳолининг бадиий талқини. Монография. – Т.: “Наврўз”, 2021. – 33 б.

¹⁶ Абдулла Орипов. Юзма-юз. Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. – Т.: 1978. – 162-б.

Сулаймон РАХМОН

СҮҮК ВА БҮҮК ШОИР

Эссе

Рауф Парфи ижоди билан салкам эллик йилдан буён танишман. 1964 йилнинг кузи эди. Пахта терими авжида. Ҳали у, ҳали бу хўжалик режани бажаради. Радио тинмай гоҳ у, гоҳ бу илғорни мактайди, қўшиқлар ҳадя этади. Шундай кунларнинг бирида “Ёшлик” радиоканали бўлажак журналистлар – дорилфунун талабалари ҳақида гап очиб қолди. Ризвон Сафарова деган талаба Фозил Усмонов деган курсдошини энтикиб-энтикиб таърифлайди. Айниқса, унинг “Лайло” деган қўшиғини эшитиб маза қиламиз, дейди. Қўшиқ янграйди. Овоз нафакат тиник, ширали, чиройли, аини пайтда мунгли ва сеҳрли эди:

*Яна пайдо бўлдим йўлингда,
Йўлларингда яна бўзладим.
Бечора қалб сенинг қўлингда,
Кўзларингда менинг кўзларим.*

Ёпирай, бу қўшиқ шеърини ким ёзган? Кандайдир бошқача, содда, жозибали, дардли, ёруғ. Нимасидир, – ноласими, сўзларими, нафасими, – янгича. Бир эшитишдаёқ ёдимда қолди:

*Дилнавозим, дилафкорим,
Ёнингга учай, Лайло.
Ҳисларимни йўлларингга
Маржондай сочай, Лайло.*

*Сенга ёлғиз асраганим
Қалбимни очай, Лайло.
Агар ишқимни рад этсанг,
Қайларга қочай, Лайло?..*

Сулаймон РАХМОН – (1946–2019). Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) тамомлаган. Адибнинг “Илдиз нима дейди?”, “Хаёл”, “Ҳилол”, “Биллур қўнғироқлар”, “Учинчи қиз”, “Ойдин диёр”, “Яйнаган ўлке” (қорақалпоқ тилида), “Дарахтларни уйғотади шаббода” номли китоблари чоп этилган. У Ж.Байроннинг “Дон Жуан” шеърый романини, П.Неруданинг “Муштарак қўшиқ” шеърый эпопеясини ва Ж.Румийнинг “Маънавий маснавий” асарининг биринчи дафтарини она тилимизга ўзгирган.

Қўшиқ тез кунда тилга тушди. Ҳаммаёк – “Лайло”. Бирорта тўй-томоша “Лайло”сиз ўтмайди. Устига-устак, дув-дув гап таркалди. Эмишки, қўшиқчи йигит Лайло деган кизни яхши қўраркан. Кизни кўчада кўриб қолиб, кўнгил ёрмоқчи бўлибди. Киз уялибми, ғурури йўл бермайми, йигитнинг гапини эшитмабди, чопкиллаганча, ўкдай учиб келаётган трамвай олдини кесиб ўтмоқчи бўлибди. Эҳсонаси чикиб кетган йигит кизнинг орқасидан отилибди. Қисматни қарангки, киз фалокатдан эсон-омон кутилибди-ю, йигит қокилиб кетибди, трамвай тагига тушиб, гилдираклар унинг ҳар иккала оёғини тиззасидан узиб ташлабди. Мен бу воқеадан қаттиқ таъсирланиб, бир ҳикоя ҳам ёзган эдим.

Раҳим деган курсдошим бир куни “Шарқ юлдузи”нинг янги сонини олиб келди.

– Сиз ҳам шоирман деб юрибсиз-да, – деди қулиб. – Шоирнинг зўри чикибди. Мана, ўқинг. Ҳатто Аскад Мухтор ҳам тан берибди.

– Йўғ-э, – дедим. – Аскад Мухтор-а?

– Оғзидан бол томиб мактабди-ку, тан бергани шу-да.

Ҳовликиб журнални варақладим. Рауф Парфи. Жиддият, катъият балкиб турган юз, хушбичим, кичкина бурун остида ингичка мўйлов, гипс юмилган юпка лаблар, губсиз дард ва нур чакнаб турган, бироз тепага, номаълумликка қадалган кўзлар...

Аскад Мухторнинг бир энликини сўзи:

“Рауф Парфи ҳар бир шеърда одамнинг мураккаб рухий дунёсидаги бирон ҳолатни тутиб олиб, суратлайди. Бу – кийин ижодий процесс. Лекин Рауфнинг сатрларида бу кийналиш билинмайди, улар гўё осон кўчгандек равон, табиий, самимий. Бу шеърларда декларативлик ҳам, насиҳат ҳам, иллюстрация ҳам, дидактик яланғочлик ҳам йўқ. Улар шоирнинг завқ дунёсидан туғилган. Агар бу дунё тобора кенгайса, тўлқин урса, инсоний эҳтирос ва гражданлик ҳислари билан янада бойиса, Рауф Парфи, шубҳасиз, ҳассос шоир бўлади”.

Ютоқиб шеър ўқишга тушдим.

*Ёмғир ёғар, шигалаб ёғар,
Томчилар томчилар сочимга.
Ёмғир ёғар, шигалаб ёғар,
Ҳам қайғумга, ҳам қувончимга...*

* * *

*Айланиб тушар қор
Йўлимга.
Қўлингни қўйгил, ёр,
Қўлимга...*

* * *

*Кўзимга беркитай
Ва лекин,
Ёшдай оқиб кетма,
Севгилим...*

*Кеча оқшом тушимда
Бухорода юрган эмишман.
Зангор миноралар бошимда,
Оёқларим остида гушан...*

Илгари бунакасини ҳеч учратмагандим. Ғалати бўлиб кетдим. Содда, равон, айни пайтда қандайдир сеҳрли, жозибали. Самимий, мусикий, ўйноки. Тўғри, илгари ҳам ўйноки шеърларни кўп ўқиганман. Аммо Рауф Парфининг “Шарқ юлдузи”даги шеърлари мен учун шеърятнинг ўзга бир оламини очди. Хайронман, нимаси билан бунча ёқимли бу шеърлар? Рухга рухдош, дилга дилдош. Кайфиятни хуш қилади. Худди ўз кўнглингдан чиққандай кадрдон ҳиссиётга ошно этади. Устига-устак, юкумли. Эсда тез қолади. Ўз-ўзидан тилингга келаверади. Аслида бу шеърларда одамни лол қолдирадиган ақлли бир гап, ўткир фикр, катта фалсафа, тасаввурингни ағдар-тўнтар қилиб ташлайдиган ташбеҳ йўқ. Ўша, олтмишинчи йиллар қаричи билан ўлчайдиган бўлсак, бу шеърларда зўр ижтимоий фикрларни, оригинал поэтик хулосаларни эмас, инжа самимиятни, юкумли кайфиятни кўрдим. Тасвирдаги, ифодадаги ажабтовур ёрқин, тиниклик, оҳангдаги, нафасдаги, овоздаги ўзига хослик, ички жозиба бўртиб туради. Мухими, воқеликка нигоҳ, муносабат ўзгача. Яна ҳеч бир шоирда кўрилмаган лисон... Хуллас, Рауф Парфи билан ғойибона илк учрашувим мени ана шундай ҳиссиётларга ғарқ қилган эди.

Рауф Парфининг ўзи билан илк учрашувим эса...

Ўша кезлари “Гулхан” журналида ишлардим. Хайриддин Салоҳ адабиёт бўлимини бошқарар эди. Бир ёнимизда “Саодат”, бир ёнимизда “Гунча” журнали, сал нарида “Ўзбекистон физкультурачиси”... Эркин Жабборов бош муҳаррир, Абдувоҳид Мулламухамедов унинг ўринбосари. Абдувоҳид ака бир пайтлари “Гулхан”да ишлагани учун ўтган-кетганда ҳол-аҳвол сўраб туради. Ана шундай сўрашишлардан бирида “Бугун янги ходим олдик, Рауф Парфи деган зўр шоир”, деб қолди. Наримон Орифжонов:

– Улфатчиликдаям зўрми? – деди ҳазиллашиб.

– Бокса, одам бўладиганга ўхшайди, – деди Абдувоҳид ака.

– Зўр шоир бўлса, улфат бўлмай иложи йўқ, – деди Хайриддин Салоҳ.

“Шарқ юлдузи”даги шеърлари билан мени қизиқтириб қўйган шоирни тезроқ кўргим кепқолди. Дахлизда учратиб қоларман деган ўйда “Ўзбекистон физкультурачиси” томон юрдим. Таҳририят эшиклари ёпиқ. Нима қилишимни билмай, каловланиб “Ленин учқуни”га кирдим. Чўлпон Эргаш билан бирпас гаплашиб ўтирдим. Гап орасида “Рауф Парфи деган шоир “Ўзбекистон физкультурачиси”га ишга кирибди, танийсизми?” дедим. “Ҳа, яхши бола, ўзимиз катар, – деди. – Чойхонада танишдим. Хоҳласангиз, эрта тушликни бирга қилайлик, танишиб оласиз”.

Қайтаётсам, йўлакда худди ўша “Шарқ юлдузи”даги расмда кўрганим, ингичка мўйловли, кўзлари мунгли чақнаган, пишиқ, микти жуссали бир йигит зинапоя панжарасига суяниб, чекиб турибди. Салом бериб, ёнидан ўтаётганимда бурилиб қаради-да, гавдасини бироз эгиб, худди билинар-билинемас таъзим қилгандай, ўта қисқа қилиб “Салом” деди...

“Навоий-30”нинг шундоқ бикинида Маҳмуд мўйловнинг машҳур чойхонаси бўларди. Чоғрок ховли, ўртасида суви кўкариб кетган, хазон босган ховуз (шу ховуз Абдулла Ориповнинг машҳур “Тилла балиқча”си ёзилишига сабаб бўлган) тирдига пластмасса стол-стуллар қўйилган. Эртасига Чўлпон Эргаш айтганидай, тушликни шу чойхонада Рауф Парфи билан бирга қилдик. Рауф Парфи камовкат экан. Битта сомса билан кифояланди. Биз овкатланиб бўлгунча, онда-сонда чой хўплаб, хаёлчан кўзларини қисиб, сигарет чекиб ўтирди. Деярли гапирмади. Факат Чўлпон Эргашнинг баъзи бир артисона қилиқларига, гапларига (Чўлпон Эргаш Театр институтини битирган, актёрлик дипломи бор) овозини атай дўриллатиб, ғалати қилиб кулиб қўярди. Қайтаётганимизда, йўл-йўлакай “Ишдан кейин, Абдулла тушмоқчи. Сизлар ҳам тушинглар чойхонага. Бирпас отамлашиб ўтираммиз”, деди.

Ўша куни ишдан сўнг Абдулла Орипов бизни меҳмон қилди. Шу-шу Абдулла Орипов, Рауф Парфи, Чўлпон Эргаш ва мен ўз-ўзидан улфати чор бўлиб қолдик. Деярли ҳар куни ишдан сўнг чойхонада ўтираммиз. Ҳаммамиз бўйдоқмиз. Овқат қилиб, йўлимизга кўз тикиб ўтирадиган меҳрибонимиз йўқ. Шунинг учун бира тўла кечки овқатни ҳам шу чойхонадами, Навоий кўчасининг нариги бетидаги турнакатор ошхоналардан биридами, тановул қиламмиз. Даврадошларим ичида мен энг ёшиман, бунинг устига, маҳмадоналик қилиб бировга ақл ўргатишдан кўра, ақл ўрганиб ўтиришни маъқул кўраман. Бу борада Рауф Парфи билан бир хил эканммиз. У ҳам ҳамма гапга аралашавермайди, кўпинча даврани кузатиб, ўзи билан ўзи бўлиб ўтиради. Худди Навоий бобомизнинг базм ичида ҳам ўзинг билан ўзинг қол, деган ўғитларига амал қилгандай. Ҳаммамиз ижарада тураммиз. Абдулла Орипов Маҳмуд Саъдий билан Оқлон маҳалласидаги бир хонадонда, мен Маматкул Ҳазратқулов билан Кўкчанинг Комаров кўчасидаги ховлида яшайммиз. Чўлпон Эргашнинг ёлғиз ўзи Театр ва рассомлик институти яқинида, Шпилковский кўчасидаги бир ўрис кампирнинг каталакдек ҳужрасида туради. Факат Рауф Парфининг тайин тураржойи йўқ. Ёлғизгина онаси Тошкентдан унча узоқ бўлмаган Шўралисой кишлоғида яшайди. Ҳафтада бир-икки марта ишдан кейин кишлоғига кетади. Шаҳарда қолганида эса ҳар кимларникида ётиб юради.

Бир куни Раззоқ Абдурашид тўй қилди. Тўйда Рауф Парфи билан ёнма-ён ўтирдик. Тўйдан кейин у бизникида қолди. Чирокни ўчириб, иккаламиз икки қаравотга чўзилдигу, кўзимизга уйку илинмади, тун бўйи гаплашиб ётдик. Гапимиз шёър ҳақида, адабиёт ҳақида бўлди деёлмайман. Тарих ҳақида, тил ҳақида, миллат тўғрисида, жадидлар, босмачилар хусусида гаплашдик. Унинг айтишича, босмачилар босмачи эмас, миллий озодлик учун курашчилар бўлган. Улар халқни эмас, қизил аскарларни босган. Шунинг учун ўрислар уларни “босмачилар” деган. Аслида эса, қизил аскарларнинг ўзлари босмачи бўлган. Мисол учун, Мадаминбек ўзбекларни большевиклардан қутқариш учун, ислом динини ҳимоя қилиш учун курашган. Унинг мақсади Туркистонни туркистонликлар қўлига олиб бериш бўлган...

Мен ҳам гарчи дарсликларда Ўзбекистон иттифокнинг тенгхуққли аъзоси дейилса-да, аслида унинг Россияга қарам ўлкалигини яхши англадим. Асл тарихни, Амир Темур ҳақида рост гапларни билгим келарди. Ўша йиллари Иброҳим Мўминовнинг Амир Темурга бағишланган бир рисоласи қўлма-қўл бўлиб кетди. Бошқа китобларни, асл манбаларни ҳам топиб ўқишга ҳаракат қилдим.

Л.Лянгленинг 1890 йили чиккан “Жизнь Тимура” деган китобчасини, миллатчи деб кораланган Чўлпоннинг баъзи шеърларини топиб ўқидим...

– Биз – ўзбеклар, козоклар, кирғизлар, туркманлар, татарлар, кримтатарлар, озарбойжонлар – ҳаммамиз туркмиз. Буюк Нозим Ҳикмат билан бир миллатмиз. Тилимиз бир, динимиз бир. Шунинг учун битта давлат бўлиб ёки битта иттифок тузиб, биргаликда яшашимиз керак, – деди Рауф Парфи: – Тоғамнинг ҳам энг катта орзуси шу бўлган...

– Тоғангиз? – дедим мен.

– Мен Мадаминбекнинг жияниман, – деди. – Асли фарғоналикмиз. Менинг икки исмим бор, бири – Турсунали. Алғов-далғов йиллари ота-онам Шўралисойга келган. Қишлоғимиздагиларнинг деярли ҳаммаси Водилдан...

Ўша кеча ухламадик ҳисоб. Миллий ғуруримиз жўш уриб кетди. Ора-сира шеърлар ҳам ўқидик. Унинг шеър ўкиши ғалати эди. Сўзларни узиб-узиб, қиска-қиска, энтикиб, лекин оғзини тўлдириб, шиддат билан ўқирди.

*Наҳотки умрбод ўртаса ўйлар,
Умрбод занжирбанд этса хотирот?!
Навоий байтига ўхшайди ўйлар,
Бу тошлар Ҳамзанинг қотили, ҳайҳот...*

*Абут-турк ўтмишдан қолган ривоят,
Бироқ сен борсан-ку ўзбек элида...
Шоир, шеър айтмоққа сен шошма фақат
Улуг Алишернинг қутлуг тилида.*

Ўша кеча “Она тилим”, “Боғчасарой фонтани”, “Усмон Носир”, “Абдуллажон марсияси” каби шеърларини унинг ўз оғзидан эшитдим. “Абдуллажон марсияси”ни ўқиб бўлиб, қискагина изохлади. Айтишича, Абдуллажон ҳам қариндоши, ҳам дўсти экан. Узоқ Сибирда, ҳарбий хизматни ўтаётган вақтида бир командирнинг “Виллис”ини ҳайдаган. Ўша мудҳиш ҳодиса рўй берган куни командирни аллақандай зиёфатга олиб борган. Бўрон аралаш қор чапараста уриб, изғирин шамол нинасини санчиб турган кечада сувук шу даражада қаттиқ бўлганки, туф десанг тупугинг ҳавода қотган. Оддий ўзбек аскарини одам ўрнида кўрмаган командир унга машинада кутиб ўтиришни буюриб, ўзи иссиқкина хонадонга кириб кетган. Зиёфат узоқ чўзилган. Совуқ бора-бора жонидан ўтган йигит машина эшикларини жипс ёпган-да, моторни ишлатиб, печкани ёккан. Вақт ярим тундан оғса ҳам командирдан дарак бўлмаган. Охири йигитни уйқу элитган... Хуллас, эрталабга якин кайфи тарок ҳолда келган командир не кўз билан кўрсинки, ҳайдовчисида жон асари йўк. Маълум бўлишича, бечора йигит машина печкасидан чиккан буғувчи газ таъсирида ҳаётдан кўз юмган экан.

“Абдуллажон марсияси”да ўн гулидан бир гули очилмаган ёш йигитнинг бемаҳал ўлими шоир кўнглида дод-фарёдга айланса, “Боғчасарой фонтани”да “кимлардандир”, яъни бутун бошли бир халқдан жудо бўлган фонтан ҳасрати уни ёху чекишга мажбур қилади. Шеърда Сталин истибдоди қурбони бўлган кримтатар халқининг фожиасига ғоят нозик ишора бор:

*Ғамли фонтан, ҳамон йиғлайсан,
Ҳасратларда бўлмайсан адо.
Эҳтимол, кимнидир йўқлайсан,
Кимлардандир бўлгансан жудо.*

Тасаввур қилинг, ўша пайтда, 1963 йилда, коммунистик мафкуранинг тегирмони бўла қувват билан ишлаб турган бир кезде ноҳақ қувғин қилинган қримтатар халқи тақдирига ишора қилишнинг ўзи қандай хатарли эди. (“Боғчасарой фонтани” ёзилганидан сўнг чорак асрдан кўпроқ вақт ўтгачгина қримтатар халқига ўз тарихий ватанига қайтиш имкони берилди). Рауф Парфида ана шундай катта юрак ва жасорат бор эди. Шунинг учун ҳам унинг бир қарашда беозор туюлган кўпдан-кўп шеърлари китобидан китобига кўчиб юраверди. Шунинг учун ҳам унинг замон ситамларидан нолиган тишли, тирнокли, асл шеърлари китобларидан тушиб қолаверди...

Хуллас, мен Рауф Парфи сиймосида инжа ҳолатлар, нозик кайфиятлар шоиринигина эмас, ўз халқи ва бошқа туркий халқлар тақдирини ўйлайдиган табардарст ижодкорни, катта маънавий ва руҳий йўқотишлар, шафқатсиз жудоликларга дучор қилинган миллатларнинг чинакам ичқуярини, ҳар қандай истибодга, хусусан, миллий камситишларга, ҳуқуқий чеклашларга, инсон эркининг оёқости қилинишига қарши дадил бош кўтарган миллатпарвар, ватанпарвар шахсни – халқнинг содиқ дўстини кўриб турардим.

Шу-шу Рауф Парфи ҳафтада икки-уч бор бизникида ётиб қоладиган бўлди. Янгийўлга, Шўралисойга кўпинча жумада кетиб, душанбада қайтарди. Қизиғи, деярли ҳар гал янги шеърлар ёзиб келар ва уларнинг биринчи ўқувчиси мен бўлар эдим. Тез орада унинг ашаддий мухлисига айландим. У кашф этган шеърини дунё бутун жозибаси: ранглари, жилolari, оҳанглари билан руҳимга, қонимга сингиб кетди. Кўпинча “ҳасратимнинг суюк тошлари”, “шаклсиз севинч”, “қандай машъум бу гўзал садо”, “оғушимда зангори сезги, кипригимда суюк ҳаяжон. Кўзларимда юмалоқ севги”, “кибор чўққиларда музлаган баҳор”, “шодумон дард” каби сюрреалистик ташбеҳлар ҳаяжонга солар эди. Мен, йигирма ёшлардаги хаваскор шоир, Рауф Парфичасига ўйлаб, Рауф Парфичасига ёзадиган бўлиб қолдим. Ўша пайтлардаги шеърларимнинг аксариятидан Рауф Парфининг ҳиди келиб туради. Масалан, Рауф Парфининг “Деразамдан боқар зулумот, Зулмат билан жанг қилар оғир, Юрагимга оқар зулумот, Оқиб фикримни тилар ёмғир” сатрларидаги “зулумот”га ошиқ бўлиб: “Сукунат қўйнида ухлар зулумот, зулумот бағрида мудрайди кеча. Боғ ичра тўлғониб қилар ибодат, зулумот чокини тилиб бир қушча” деб ёзганман. Ёки Рауф Парфи “Фикрларим менинг сачрайди” деса, мен “Чекаман асабий. Толаман. Фикрларим менинг оғрийдир” деганман. Аслида бу шеърларда мазмунан яқинлик йўқ. Маъноси, мақсади бутунлай бошқа-бошқа. Лекин қандайдир ўхшашлик бор. Мен ўзим билиб-билмай, унинг баъзи сўзлари ва жумлаларидан иқтибос қилганман. Энг ёмони, воқеликни Рауф Парфи позициясида туриб, Рауф Парфи нигоҳи билан кўрганман ва Рауф Парфи сўзлари билан ифодалашга ҳаракат қилганман.

Тан оламан, бу “хид”дан узоқ вақт қутулолмай юрдим. Машқларимни унинг ўзига ўқиб берсам, “Зўр” деб қулиб қўярди. Зўр эмаслигини ўзим билардим, шунинг учун матбуотга бермасдим, китоб чиқаришга шошилмасдим. Мен ўзимни топишим керак эди... Бир куни Рауф Парфи новчагина, хушбичим, худди чизиб қўйилгандай

ингичка мўйлов қўйган, кўз қорачиқлари ғалати ўйнаб турган, қўлтиқтаёкли бир йигитни бошлаб келди.

– Бу Фозил Усмон, – деб таништирди у. Кейин қўшиб қўйди:

– Эээски ҳамшишам.

Лоп этиб, радиодан эшитганим “Лайло” эсимга тушди. Фозил Усмоннинг қўлтиқтаёқларига қараб, “Ия, анови гаплар ростга ўхшайди-ку”, деб ўйладим. Фозил Усмон кувноқкина экан, чехраси очик, доим кулимсираб туради, шангиллаброк гапиради, овози ўткир, ингичка-ю, лекин ширали, кўзларининг қорачиқлари бир нуктага хотиржам бокиб туролмайди, худди пир-пир қилиб учиб, ликиллаб, ўйноқлаб турганга ўхшайди.

Бир-бири билан сансирашиб гаплашади, бир-бирига ҳадди сиққанидан бўлса керак, муомалалари ортиқча илтифотсиз, лекин бегубор. Қўлтиқтаёқларга, сунъий оёқларга ишора бўлса керак, Рауф Парфи Фозил Усмонга “Техника” деб лақаб қўйган экан. Ўз навбатида Фозил Усмон ҳам уни “Дарвешали” деган лақаб билан сийлабди.

Фозил Усмон ўша кеча бизникида ётиб қолди. Ётиш олдидан сунъий оёқларини ечиб қўйди. Ҳар икки оёғи сонидан атиги бир-бир ярим қарич қолдириб, кесиб ташланган эди. Мен “Лайло” билан боғлиқ, узунқулоқ гапларни эсладим. Фозил Усмон кулди.

– Ҳам тўғри, ҳам нотўғри, – деди у. – Тўғриси шуки, мени ҳақиқатан ҳам трамвай босиб кетган. Лекин у пайтларда етти-саккиз ёшли бола бўлганман. “Лайло”га келсак, бунақа киз йўқ.

– Шеърни ўзингизникими? – дедим.

Фозил Усмон қаҳқаҳ отиб кулди. Рауф Парфига ғалати қараб:

– Ия, Дарвешали, – деди. – Айтмаганмидинг? Бу жуда камтар-да. Шеър Рауфники. Бир домланинг зерикарли дарсида ўтириб ёзган. Ёзишга ёзгану, лекин ғижимлаб итқитган, қоғоз тўппа-тўғри менинг тумшугимга келиб тегса бўладими? Қарасам, шеър. Рауфнинг ёзуви. Туппа-тузук қўшиқбоп шеър. Ичимда минғирлаб куйга солдим. Домла дарсини юмалоқ-ёстиқ қилиб чиқиб кетиши билан овозимни баралла қўйиб айтдим. Курсдошларимиз чапак чалиб олқишлашди. Кейинчалик яхшилаб ишлаб, туғилган кунларда, улфатчиликда, ўтиришларда рубоб жўрлигида айтиб юрдим. Рубобда кўпинча Рауфнинг ўзи жўр бўларди. Тўғрими, Рауф? Рубоб чалишни қийиб қўяди бу. Хуллас, “Лайло” курсимизнинг қўшиғи бўлиб қолди. Курсдошимиз Тўлан Кўзибоевнинг радиоагилар билан алоқаси бор эди. Улар орасида “Лайло”дан гап очган бўлса керак, Олим Маҳкамов деган “Ёшлик”чи мени атай кидириб топиб, қўшиғимни магнит лентасига ёзиб кетди, лекин яхши чиқмабди, шекилли, кейин ўзимни студияга чақириб, қайтадан ёзиб олди. Сиз ўшани эшитгансиз. Шу. Лекин...

Фозил Усмоннинг гапи оғзида қолди.

– Шу-шу, – деди Рауф Парфи шоша-пиша. Гапиргани қўймади.

Аммо ўша “лекин”нинг давомини кейинчалик Фозил Усмоннинг ўзидан билиб олдим. Гап шундаки, “Лайло”ни аввалига Фозил Усмон қўйга солиб қўшиқ қилган, бу қўшиқ радиода атиги бир мартагина кетган, аслида эса уни бошқа бир курсдоши – журналист, шоир ва хонанда Дадахон Ҳасанов ижроси машҳур қилган экан...

Рауф Парфи “Ўзбекистон физкультурачиси”да қўп ишламади. Ишдан бўшаб, анча вақт бекор юрди. Баъзан ҳафталаб кўринмай қолади. Шўралисойга кетади.

Даста-даста шеърлар ёзиб келади. Аммо шеърлари вақтли матбуотда чиқмайди. Рауф Парфи “Шарк юлдузи”даги шеърлари билан адабиётга чакнаб кириб келди. Бироқ чамамда адабиёт уни кучоқ очиб кутиб олмади. Назаримда, “Шарк юлдузи”дан сўнг адабиёт ва санъатга алоқаси бўлган-бўлмаган газета-журналларда унинг шеърлари кетма-кет потирлаб чиқиши керак эди. Ахир адабиёт осмонида ўхшаши йўқ янги шоир – янги юлдуз пайдо бўлган эди! Афсуски, бундай бўлмади. Дарҳақиқат, Акутагава Рюноскеннинг “Аслида истеъдод билан бизнинг орамиз атиги бир қадам. Лекин шу бир қадамнинг ўзи минг тошдан ҳам узоқлигини замондошлар билмайдилар ва шу боис истеъдодни пайқамайдилар, уни ҳалок этадилар”, деган гапида жон борга ўхшайди.

Зеро, унинг илк китобчаси “Карвон йўли” ҳам минг бир чиғирикдан сўнг алоҳида (гарчи бунга юз карра лойиқ бўлса ҳам!) эмас, самарқандлик шоир Суръат Орипов китоби билан бир мукова остида чоп этилди. Рауф Парфи менга китобчадаги биринчи шеърининг охириги “Букун бошқачадир она тупроқ ҳам” сатрини ўз қўли билан қаламда “Букун қаерларга кетди экан ғам?!” дея асл ҳолига келтириб, тузатиб тақдим этганидан биламанки, китобдаги баъзи шеърлар бузиб таҳрир қилинган. Бундай муносабат кейин ҳам давом этди. Шунинг учун ҳам шоир бу тўғрида махсус шеър ёзди:

*“Бир шеъримнинг, қаранг, боши йўқ,
Кесилган-ку, қаранг, оёғи –
Муҳаррирга боқдим қўзим лўқ –
Ахир қандоқ бўлди у ёғи?”*

Ўша йиллари ўзи бермасмиди ё берса ҳам чиқаришмасмиди, билмайман, ҳар ҳолда бирор газетада шеъри босилганини эслай олмайман. Баъзида уни талабалар ўз ётоқларига таклиф қиларди. У эса мени етаклаб борарди. Давра кичик, доира тор бўлса ҳам шеърхонлик кизгин ўтарди. Рауф Парфи асосан мана шундай давраларда танилди, машхур бўлди.

Кунларнинг бирида ярим кечада кириб келди, оғзи қулоғида. Жиндай ширакайф. Айтишича, нашриётда тасодифан шоир Шукрулло билан танишиб қолибди. “Ия, Аскад оқ йўл берган Рауф сенмисан? – дебди Шукрулло. – Омадингни қара, мана, ҳозиргина гонорар олдим, юр, бир меҳмон қилай сени. Қатта ишлавоссан?” деб сўрабди. “Ҳозирча ишсизман” деган экан, “Шундай зўр шоир ишсиз юриши мумкин эмас. Қани, юр, кетдик, – дебди. – Менинг таниш-билишларим кўп. Этикдўздан тортиб то министрғача бор. Ҳаммаси билан таништираман. Бирортасидан бир иш чиқиб қолар”, дебди. Энг аввал Чорсу бозорига олиб тушибди. У ерда ҳақиқатан ҳам этикдўз ошнаси бор экан, таништирибди. Ошнасига, “Бунинг туфлисини яхшилаб мойлаб, ялтиратиб қўй”, дебди. Кейин аллақайси озиқ-овқат дўконига киришибди. Дўкончилардан қарзи бор экан, қарзини узибди. “Бу Рауф Парфи деган зўр шоир, қани, қуйларинг унга”, дебди. Дўкончилар дарҳол кичик бир дастурхон тузашибди. Шукрулло бир кесим колбасани газак қилибди-да, Рауф Парфига узоқ тикилибди. Кейин қулиб: “Қараб турсам, маймунга ўхшайсан-а, Рауф”, дебди. Рауф Парфи ҳам бўш келмабди. “Ўхшаймиз, домла, ўхшаймиз”, дебди. Гапнинг тагига етган Шукрулло “Вой, бало экансан-ку, оқаси”, деб қаҳ-қаҳ отиб қулибди. Дўкондан чиқиб, бир сартарошхонага киришибди. Рауф Парфини таништириб, “Энди бунинг

соч-соколини кузаб қўйинглар”, дебди. У ердан чикиб, “Кўкалдош” мадрасаси биқинидаги узун бир дўконга киришибди. Шукрулло ака дўкончи йигитга, “Бу болага чиройли бир қўйлак билан, қўйлакка мос галстук топ бер”, дебди. Хуллас, кирмаган эшиги, таништирмаган ошна-оғайниси колмабди. “Мана, кўрдинг, – дебди охири у, – буларда сенбоп иш йўк. Энди министр оғайнимга кирамиз”. Уни иш куни охирлаб колганига қарамай Кинематография Давлат Қўмитасининг раиси Азиз Қаюмовнинг олдига бошлаб кирибди. Қиссадан ҳисса шуки, Азиз Қаюмов уни ишга оладиган бўлибди.

Шундай қилиб, Рауф Парфи энди киночилар уюшмасида иш бошлади. Бу пайтда мен ҳам “Гулхан”дан “Ленин учкуни”га ўтгандим. Рауф Парфи бир кун меникида, бир кун Чўлпон Эргашникида, яна бир кун бошқа бир танишиникида коларди. Меҳмонларимиз асосан Абдулла Орипов, Рауф Парфи, Чўлпон Эргаш, Фозил Усмон...

– Мен уйланияпман, – деди бир куни Рауф Парфи. – Яқинда тўй. Сиз боришингиз шарт. Овора бўлманг, бахоналарингиз ўтмайди.

– Э, табриклайман, – дедим. – Энди одамгарчиликдан чиқаркансиз-да?

– Буни ўйлаб кўраман, – деб кулди. – Қўлимдан келмаса керак деб кўрқаман. Илгариям бир уйланганман, қўлимдан келмаган.

– Ростанми? – дедим хайрон бўлиб.

– Эмасам-чи, – деди. Баъзида майнавозчилик учун кайсидир шевада гапириб, “Эмасам-чи” деб қўядиган одати бор эди. – Мен ҳали бола эдим унда. Биринчи курсда ўқирдим. Аям кўярда-қўймай ўйлаб қўйган. Ҳам уялганман, ҳам кўрққанман. Бечора келинни гўшангада колдириб кетворганман. Никох ўқиган мулла “Келин олти ой ёлғиз колса, ўз-ўзидан талоқ бўлади” деган эди. Шу кетишда етти ой йўк бўлиб кетдим. Юрдим Тошкентда санғиб-сандирақлаб. Қиз шўрлик кутиб-кутиб, охири умидини узиб кетиб колди. Ишқилиб, бунисини ҳам шундай қилмасам бўлди. Ахир бунисигаям аямнинг кўнгли учун уйланияпман-да...

Август ойидамикин, – ҳар қалай, Сокина холанинг ховлисидаги ишқомларда узум ғарк пишиб ётарди, – тўй бўлди. Тўйга кўпчилик бўлиб бордик. “Тошкандан Турсуналининг ўртоқлари келди”, деб Сокина холанинг ўзи гиргиттон бўлиб кутиб олди. Сокина хола бугдойранг, сочларига оқ оралаган, қотмадан келган, новчагина аёл экан. “Турсунали иш билан бир жойга кетувди, ҳозир келиб қолади. Солижон, Турсунали келгунча меҳмонларга сиз караб туринг”, деб бир йигитни чақирди. Вақтлирок бориб қолган эканмиз, сал ноқулай бўлди. Кимдандир Шўралисойни бир айланиб келайлик, деган таклиф тушди. Солижон йўлбошловчилик қилди. Аввалига қишлоқнинг диққатга сазовор жойларини кўрсатган бўлди. Сал нарида сой бор экан. Шўралисой шу бўлса керак. Анчагина катта майдондаги чуқур жарликда сув йиғилиб-йиғилиб, ғаройиб қўл ҳосил қилган экан. Буни кўриб ҳамманинг чўмилгиси келди. Чўмилдик, маза қилдик. Кечкурун келин келди, базм бошланди. Келин-куёвни қутлаб сўзлар айтилди, шеърлар ўқилди. Ўйин-кулги, рақс узоқ давом этди. Фозил Усмон “Лайло”ни айтди. Келиннинг оти Муҳаббат экан. Мен Рауф Парфининг “Она тилим” шеърини, Бегали Қосимов Абдулла Орипов шеърларидан ўқиди.

Тўйдан кейин Рауф Парфи Қоратош маҳалласининг Бешёғочга яқинроқ жойидан ижарага уй олиб, келин билан Тошкентга кўчиб келди. Бу пайтда мен Бешёғочда, Рауф Парфининг қишлоқдоши, айна пайтда Халқ хўжалиги институти талабаси Солижон билан ижарада яшаётган эдим. Рауф Парфи ҳали ҳам “одамгарчиликдан

чикмаганини” исботлаш учунми, ҳар замон-ҳар замонда уйига таклиф қилади. Мен эса истиҳола қиламан. Ҳар қалай, энди у оилали. Лекин барибир оёқ тираб туриб олади.

– Бугун бизникига борамиз, – дейди. – Ҳархашага айтиб келганман. Ош қилиб кутиб ўтирибди.

– Нокулай-да, – дейман ийманиб.

– Нимаси нокулай! Кўйинг шунақа гапларни, – дейди астойдил аччикланиб. – Ҳархаша меҳмонбозор хотинлардан эмас.

Рауф Парфининг ўз луғати бор эди. Улфатларини “Ҳамшиша”, хотинини “Ҳархаша”, наشريётни “Издевательство” дерди (китобларини қийнаб-қиймалаб чикаргани учун бўлса керак-да). Бешёғочнинг машхур “Ухо-горло-нос” деган гўммасига “Думба-жигар” деб ном қўйганди. Дарҳақиқат, Муҳаббат хушмуомала, хушфеъл, чиройли, одобли, устига-устак пазанда экан. Рауф Парфи очилиб-сочилиб мезбонлик қилди.

Янги келин-куёв Қоратошда чамаси бир йилнинг нари-берисида турди. У маҳаллар Тошкентдан уй-жой олиш кони машаққат эди. Йиллаб навбатда туриларди. Ҳайтовур, Худо ёрлакаб, Азиз Қажумовнинг алоҳида жонқуярлиги туфайли бўлса керак, Рауф Парфига Чилонзор Октепаси майдонидаги тўққиз каватли иморатдан уй берилди. Ўғли Шухрат ўша уйда туғилди. Бу орада мен радиога, болалар тахририятига муҳаррир бўлиб ишга ўтдим. Шу сабабли энди Рауф Парфи билан учрашувларимиз анча сийраклашиб қолди. Лекин иложини топиб, шунда ҳам тез-тез кўришиб турардик. Одатда тушлик баҳона учрашардик, лекин баъзан ўтиришларимиз қора шомгача чўзилиб кетарди. Негаки, адабиётга, санъатга жиндак алоқаси бўлган ёш-яланг борки, Рауф Парфининг суҳбатидан баҳраманд бўлишга орзуманд эди. Рауф Парфи учун муҳими адабий муҳит эди.

Атрофида доим одам гавжум бўлишига қарамасдан Рауф Парфи ёлғиз эди. Аввало, ёлғиз онанинг ёлғиз ўғли. Оилавий ҳаётдан ҳам хурсанд эмасдай эди. Уни доим нимадир қийнарди. Шеърятда ҳам ҳеч кимга ўхшамасди – дарди бўлакча, овози бошқача, руҳияти ўзгача, ҳуллас, ёлғиз эди. Устига-устак, янги шеърлари кўп бўлишига қарамай, улар кўзга кўринмас тўсиклар туфайли дунё юзини кўролмасди, китобларида кўпинча эски шеърлари қайта босилади. Ойбекнинг “Ёлғизмен, ёлғизмен, шундай ёлғизмен, шамоллар бегона, юлдузлар йироқ” деган сатрларини айтиб юришни яхши кўрарди. Аксарият ҳолларда мунгли, ҳаёлчан бўлиб қолар, юпқа лабларини ғалати чўчқайтирган ҳолда тамакисини бурқситиб ўтирарди. Ич-ичидан эзилаётганга, нимадандир қийналаётганга ўхшарди. Лекин лардини ёрмасди. Бир учрашганимизда ўғлини сўрадим, “Қалай, Шухрат катта йигит бўляптими?” дедим.

– Катта бўлишга бўляпти. Лекин даҳшат, – деди эзгин бир ҳолда, – юрагида овоз бор экан.

– Овоз? Қанақа овоз? – дедим. – Қизиқ экансиз, ҳамма юрак ҳам дук-дук уриб, овоз бериб туради-да.

– Йўқ, уники дук-дук эмас, бошқача. Дўхтирларнинг айтишича, шум бор эмиш.

– Давоси бордир? Кўпам сиқилаверманг, ҳали ёш, кўрмагандай бўлиб кетади, – дедим юпатиб...

Кўп ўтмай армияга кетдим. Қайтиб келсам, Рауф Парфи Ғафур Ғулом нашриётида ишлаётган экан. Кетишдан олдин “Ҳаёл” деган тўплам тайёрлаб, таомилига

кўра Ёзувчилар уюшмасида муҳокамадан ўтказиб, тегишли тақризлар билан шу нашриётга топширган эдим. Келсам, китобим режага киритилган, босмахонага тушиш арафасида экан.

– Китобингизнинг кассоби менман, – деди Рауф Парфи кулиб. – Хафа бўлмайсиз энди, мажбур бўлдим. Баъзи шеърларингизнинг бошини, баъзиларининг оёғини кирқдим...

Мен дарров ўзининг шеърини эслатдим:

– Кечирингиз... лекин кўп оғир Ёлғиз корин билан яшамак.

Рауф Парфи ҳам дарҳол шеъридаги муҳаррир тили билан жавоб берди:

– Тилингни тий... Яхшиликни билмаган ҳамак.

Шундай деб, аввалига энгашиб, қорнини ушлаб, қотиб-қотиб кулди, кейин жиддий тортди.

– Бир ҳарф ўзгартириб, баъзи сўзларнинг маъносини бир юз саксон градусга бурвордим. Яъни, “тун”дан “кун” ясадим, қойилмисиз, – деди.

– Қойилман, бошлабсиз, – дедим ичимдан қиринди ўтиб. – Авторлик ҳуқуқим қаёқда қолди менинг?

– Ҳуқуқингизни пеш қилаверсангиз, китобингиз чикмайди. Тақризчининг ёзишича, шеърларингизда мунг кўп эмиш. Яхшиси, битта балогардон топиш лозим, зўр сўзбоши керак. Катта шоирлардан бирортаси ёзса яхши бўларди. Оталикка олгандай бўлади-да. Мен Шукрулло акани ўйлаб қўювдим. Нима дейсиз?

– Майлику-я, – дедим. – Лекин Шукрулло ака мени билмайди-ку? Рози бўлармикан? Оталикка олармикан?

– Нега билмасин сизни? Яхши билади. Ахир “Мухбир” журналида унинг эллик ёши муносабати билан мақола ёзгансиз-ку. Хурсанд бўлиб гапирган ўшанда. Қарздор қилиб қўйгансиз. Қарзини узсин-да энди. Майли, бу ёғини ўйламанг, сўзни мен ёзаман, – деди Рауф Парфи. – Шукрулло ака имзо қўяди. Ўзим бориб қўйдириб келаман.

Очиғи, бу савдо менга ёкмади. Шундай бўлса-да:

– Ихтиёрингиз, – дедим бўшашиб.

Ўша кунлари уйланиш тараддудида эдим. Таклифнома тутқаздим.

– Э, сизга пул керак экан-ку, – деди шартта ўрнидан туриб. – Пулсиз тўй бўладими? Эндигина армиядан келган бўлсангиз. Юринг, Ҳамид Ғуломга қирамиз. Китобингиз келаси йили чикса ҳам пулнинг бир қисмини ҳозир олишингиз мумкин, яхши одам, йўқ демаса керак.

Ҳамид Ғулом нашриёт директори эди. Яхши одам экан, йўқ демади, ҳисобчисини чақириб, бирпасда тўғрилаб берди. “Тўйни яхши ўтказиб олинг”, деб тилак билдирди.

Тўйдан кейин уч-тўрт ой ўтиб, “Гулистон” журналига ишга кирдим. Бу ерга ишга киришимга ҳам Рауф Парфи сабаб бўлган. Гап шундаки, армиядалигимда унинг “Тасвир” деган китоби чиккан эди. Айни кунларда “Хотирот” чикиб қолди. Унисини ҳам, бунисини ҳам ўз қўли билан тақдим этди. Шуларни ўкиб бир мақола ёздим. Мақола бош муҳаррир Асқад Мухторга ёқибди. “Шу йигитни топинг, бир гаплашайлик, балки ишга олармиз”, дебди. Баҳонаи сабаб “Гулистон”чи бўлиб қолдим...

“Гулистон”га ёзда ишга кирган бўлсам-да, мақола янги йил сонида чикди. Рауф Парфидан мақола тўғрисидаги фикрини сўраган эдим:

– Шуни таржима килиб, Москва нашрларидан бирортасига берсангиз бўларкан, – деди.

Бу унинг мактови эди. Орадан бир йил ўтди-йўкми, Рауф Парфини яна ўша эски ахволда учратдим. Билсам, яна ўша дарвешона ҳаёт. Синчиклаб қарасам, аҳволи ғоят афтода, руҳи ниҳоятда тушкун. Нима гап десам, “Хархаша билан ажрашдик”, деди.

Рауф Парфи кейинроқ “Муҳаббат” деган шеър ёзди. Шу шеърдан ўша кунларда унинг ошиқ юраги, унинг шоир юраги канчалар изтироб ичида қолганини билдим. У дилидарё, кўнгли пок, гина-кудуратдан холи, кечирувчан, ҳамма жойда ва ҳамма масалада адолат тарафдори эди. У ҳар қандай густохликни кечира оладиган инсон эди.

Рауф Парфининг руҳий-маънавий исканжалар ичида кечаётган нотекис ҳаёти, кўз илғамас катағонлар чангалзориди юлиниб-юлқиниб минг азобда илгарिलाётган ижоди – бир томон, асл шеърятнинг асл мухлислари орасидаги шон-шухрати – бир томон эди. У ҳам омадли, ҳам омадсиз, ҳам бахтли, ҳам бахтсиз эди. Уни ҳўрловчилар ҳам, кадрловчилар ҳам кўп эди. Унинг ҳаёти зиддиятларга тўла, қисмати парадокслардан иборат эди. Бир тўртлигимда шуларни ифодаламакчи бўлганман:

*Омад қочганида – пайгамбар туртар,
Худо урган шоир, Рауф Парфи бу.
Омад чопганида – кўтара-кўтар,
Худо берган шоир, Рауф Парфи бу.*

Оилам билан Андижон Медицина институти профессори Хусниддин Салоҳиддинов деган кишининг Оқлон маҳалласидаги бўш ҳовлисида ижарада турган пайтларим эди. Рауф Парфи шу уйимизга бир қизни эргаштириб келди. Аёлим уларни очик чехра билан кутиб олди-ю, лекин мени бир четга тортиб, “Хотини билан ажрашган деган эдингиз-ку, бу қиз ким бўлди? Нега уни бизникига олиб келди?” деб биров хитлангандай бўлди. Мен елка қисдим. Дастурхон устида Рауф Парфи қадахни қўлига олиб, қизни таништирди:

– Бу Дилором, – деди. Бошқа ҳеч нарса демади. Хуллас, кейин маълум бўлишича, Рауф Парфи барча қайғу-ҳасратларини унутиб, бошқатдан ошиқ бўлиб қолибди. Дилоромни таништириш учун олиб келибди. У очик, шалдир-шулдур, беғубор кўринарди. Рауф Парфи билан ҳазил-хузул қилар, даврада ўзини жуда эркин тутар эди. Феъл-атворида биров шаддодлик, биров эркакшодалик бордай туюлди. Чекиш баҳонасида ҳовлига чиққан Рауф Парфи, “Қалай, шунга уйланмоқчиман, нима дейсиз”, деди.

– Сирти яхши, ичини билмайман, – дедим дангал. – У билан яшайдиган сиз. Ўзингиз ҳал қилишингиз керак буни.

У кўзларини қисиб, босиб-босиб чекар экан, ҳаёл суриб қолди. Кейин:

– Тўғри айтасиз, ўзим ҳал қилишим керак, – деди.

Кўп ўтмади, оркаворатдан Рауф Парфи уйланибди, деб эшитдим.

Ўша кезлари “Гулистон”да “Адабиётимизнинг ёш авлоди” деган янги рукн очиб, шоирнинг бир даста шеърини бериб, шу шеърлар баҳона умуман ижоди атрофида бирор адабиётшуносдан фикр олар эдик. Рауф Парфига кўнғирок қилиб, журналга шеър беришини сўрадим.

– Китобларингиз ўз йўлига, – дедим. – Ахир вақтли матбуотда ҳам кўриниб туриш керак-да.

– Мен ҳам шуни хоҳлардим, – деди у. – Лекин матбуотчилар мени севмайди-да. – Нега?

– Билмадим. Газета-журналларга шеър олиб борсам, “Шеърингиз яхши, лекин бизбоп эмас экан, китобингизда чиқарарсиз”, деб қўлимга тутказиб юборишарди.

– Сиз олиб келаверинг, мен чиқараман, – дедим.

“Тун якин”, “Бу кун кечди”, “Ҳамлет” ва учликлардан иборат “Туйғулар” деган шеърларини олиб келди. Масъул котиб эдим. Шеърларни адабиёт бўлими ходими Аҳмад Аъзамга бериб, “Бирор адабиётшуносга ўқитиб, фикрини ёздириб олинг, “Адабиётимизнинг ёш авлоди”га тайёрланг”, дедим. Аҳмад Бегали Косимовга берган экан, аммо у ёзган мақола ёқмабди. “Бўлмаса, ўзингиз ёзинг”, дедим. У Рауф Парфи тўғрисида “Қундузнинг ранги” деган бир этюд ёзди. Шеърлари билан бирга чоп этдик.

Орадан бирор йил ўтгач, “Рауф ака бериб юборди” деб бир йигитча беш-олтита шеър олиб келди. Қарасам, Дилоромнинг шеърлари. “Ия, келин бола ҳали шоира ҳам экан-да” деб, ўқиб кўрсам, туппа-тузук. “Бу шеърлардан сизнинг хидингиз келиб турибди-ку?” дедим Рауф Парфига қўнғирок килиб.

– Шу-шу, – деди у. – Қозонга якин юрсанг, қораси юқади-да. Маъкули борми ишқилиб? Агар бўлмаса, қўяверинг.

Уч-тўрттасини танлаб “Гуллар – менинг қаҳқаҳам” деб сарлавҳа қўйдим-да, журналда эълон қилдим. Рауф Парфи кейин ҳам кўп ҳамкорлик қилди. Яхши-яхши ёш шоирларни топиб, жўнатиб турди. Рауф Парфи тавсияси билан “Тулистон” очган эшик орқали Хуршид Даврон, Йўлдош Эшбек, Тохир Қаххор ва бошқа шоирлар катта адабиётга кириб келди.

Шахсий кутубхонамда Рауф Парфидан олган анча-мунча китобларим бор. Нозим Ҳикматнинг Болгарияда турк тилида чиққан саккиз жилдлиги, Қайсин Қулиевнинг уч жилдлиги, Леонид Пастернакнинг “Шоирлар кутубхонаси” туркумида чиққан катта китоби, 1954 йили Москвада чиққан эллик минг сўзли “Русча-ўзбекча лугат” ва ҳоказо. Гап шундаки, етмишинчи йилларнинг иккинчи ярмида, Мухаббат билан ажрашганидан кейин, топган даромадининг асосий қисми болалар нафақасига кетгани учунми, баъзан пулга зориқиб турарди. Шундай пайтларда китоб қўлтиқлаб ёнимга келарди.

– Жиндак пул керак бўлиб қолди, шу китобни сиз олиб қўйинг, – дерди.

Мен, “Пул керак бўлса, шусиз ҳам бериб тураман, қўяверинг”, десам ҳам, “Йўқ, барибир буларни сотишим керак, бегонадан кўра сизга сотганим яхши, хоҳлаган пайтимда олиб ўқишим мумкин, қолаверса, ҳисобли дўст айрилмас”, деб қўярди. Яхшиям олган эканман, ўша китобларни. Аввало, улардан маърифат олдим. Қолаверса, Рауф Парфидан эсдалик.

Назаримда, саксонинчи йиллар бошида унинг китоблари кам чиқди. “Кўзлар” китоби билан “Қайтиш” китоби ўртасида каттагина танаффус бўлди. Мафкуравий бошқарув Раъно Абдуллаева қўлига ўтган йиллар эди. Рауф Парфининг боши устида қора булутлар айланиб қолди. Кимларнингдир тавсияси билан унинг номи бетайин ғам-гуссалар шоири сифатида тилга олинди. Ўша кезларда “Рауф ПАРФИга” деган бир шеър ёзган эдим. Унда шундай сатрлар бор эди:

Эзманг уни, асранг, етар, оҳламанг,
 куйлаш ҳуқуқидан қилманг бенасиб.
 Кун келар, сиз хоҳи хоҳланг-хоҳламанг,
 зўр ўғлон бўлгай у халққа муносиб.

Куйлаш – яшамоқдир, яшамоқ – куйлаш,
 алдовсиз, найрангсиз шеър – жигар қони.
 Хайрихоҳ бўлмоқнинг ўзи ҳам – сийлаш,
 қўлингга бермоқдир ярим дунёни.

Кейинроқ билсам, бир сафар Рауф Парфига яхшилик қилмоқчи бўлиб, ўзим билмаган ҳолда, дилини оғритиб қўйган эканман. Гап шундаки, ўша кезларда Ғафур Ғулом номидаги нашриётнинг адабиётшунослик бўлимида ишлардим. Шеърият бўлимининг мудирлари Раззоқ Абдурашид “Сиз Рауф Парфини жуда яхши биласиз, унинг эски кадрдонисиз. “Сабр дарахти” деган янги китобини чиқармоқчи эдик. Лекин кўряпсизки, унга ҳар хил тошлар отилиб қолди. Китоби хавф остида. Уни химоя қилишимиз керак. Шунинг учун сизга китоб қўлёзмасини берсам-да, гап тегмайдиган шеърларини ажратиб кўрсатиб, ички тақриз ёзиб берсангиз. Маърузада танқид қилинган шеърларини сиз ҳам танқид қилаверинг. Чунки барибир уларни китобга киритиб бўлмайди. Бутунлай йўқ қилгандан кўра, китобни ихчамроқ бўлса ҳам чиқарганимиз яхши эмасми?” деб қолди.

Ўйлаб кўрсам, гапи жўяли туюлди. Қўлёзмани синчиклаб ўқиб чиқдим. Ўзимча китобдаги шеърларни сараладим ва илгари бир неча бор чоп этилган эски шеърларни китобга киритмаслик керак деган маънода фикримни бир варақ қоғозга қоралаб қўйдим. Матбуотда танқид қилинган шеърларни Раззоқ Абдурашид талабига кўра яроқсиз шеърлар қаторига киритдим. Бу албатта шунчаки йўлига, хўжақўрсин учун эди. Бу билан, биринчидан, илгари қайта-қайта чоп этилган шеърларни чиндан ҳам тушириб қолдирилишини истаган бўлсам, иккинчидан, Раззоқ Абдурашидга, “Мана, синчиклаб сараладим, энди китобни бемалол чоп этсангиз бўлаверади”, демоқчи эдим. Аслида, бу менинг узил-кесил фикрим эмас, тақриз ҳали тақриз ҳолига келмаган, шунчаки узук-юлуқ бир қоралама эди, холос. Тақризни қисташганда эса ҳар гал “Ҳали чала” деб жавоб беравердим. Лекин, кунларнинг бирида, менинг йўқлигимда келган ходима, ғаладонимни титкилаб қўлёзмани олиб кетади. Турган гапки, ҳалиги бир варақ имзосиз қоралама ҳам қўлёзма ичида бўлган. Тўғриси, қораламада ҳозирча фақат танқидий гапларгина қайд этилган эди. Кейинроқ маълум бўлишича, ходима ўша куниёқ Рауф Парфини чакириб, билмадим, нима мақсадда, унга менинг қораламамни ўқитади. Кейинчалик бу гап танқидчи дўстларимиздан бирининг қулоғига етади ва жаноб танқидчи қайта қуриш шаббодаси берган эрдан фойдаланиб, уни матбуотга – “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” саҳифасига олиб чиқади. Ўз “қилмишимдан” хабардор бўлгач, бор гапни Рауф Парфига айтиб бердим.

– Э, шунақа бўлганмиди? – деди у. – Мен бошқача тушунибман.

Шу билан орамиздаги гина-кудурат қўтарилди.

Саксонинчи йилларнинг охирларида Рауф Парфи яна Ғафур Ғулом нашриётига ишга қайтди. Ишсизлигим туфайли моддий аҳволимдан ташвишланиб, уйимга

ички тақриз ёзиб беришим учун қўлёзмалар олиб келиб турди. Бир куни ёстикдай бир китоб қўлёзмасини кўтариб келди.

– Биласизми, бу ким? – деди.

– Айтсангиз, биламиз-да, – дедим.

– Раззок Абдурашид.

– Ўчингизни олмоқчимисиз? – деб кулдим. У ҳам кулди.

– Сиз нотўғри тушунманг, – деди хижолатомуз. – Мен бунни атай сизга олиб келганимнинг сабаби бошқа, сиз тўғри одамсиз, юзхотир қилмайсиз. Донини – дон, сомонини – сомон, дейсиз. Бизга шу керак. Одил фикр керак.

– Биламан, – дедим мен ҳам жиддий. – Сиз – шоирсиз. Беғараз одамсиз. Қасоскор эмассиз. Ҳатто хиёнатни ҳам кечирган инсонсиз.

У дарров гапни бошқа ёққа бурди.

Илгарилари Рауф Парфи бировни ўзининг юзига мақтаганини эшитмаганман. Ёш пайтларимда шеърларимни ўқитиб “Фикрингизни айтинг” десам, кўпинча бир оғиз “Зўр”дан нарига ўтмасди. Бир куни ўзидан-ўзи “Сиз жонглёрсиз!” деб қолди. Мен тушунмадим. Кўзига қарадим. “Ҳалиги циркда бор-ку, ҳуккабоз. Ҳалқаларни отиб-илиб ўйнайдиган”, деди. “Ҳа”, дедим. “Сиз ўшанга ўхшайсиз, сўзни ҳар мақомга солиб ўйнатасиз”, деди. “Бу яхшими, ёмонми?” дедим. “Ҳуккабозлик – санъат, демак, сизнинг ишингиз ҳам санъат. Ҳақиқий шеър ҳамиша санъат асари бўлади”, деди.

1992 йил Мустақиллик энди атак-чечак қилаётган мураккаб, оғир пайтлар эди. Рухий, моддий аҳволим ёмонлашиб қолди. Илгари кунда-кунора кўнғирок қилиб, кунда-шунда бўлиб, ўзини дўст кўрсатиб юрадиганларнинг эсидан чиқдим. Аммо Рауф Парфи унутмади. Биргина у гоҳ уйимга келиб, гоҳ кўнғирок қилиб ҳол-аҳвол сўраб турди.

Ўтган аср охирларида Рауф Парфи уйимга келди.

– Файёд Хамис деган шоирни таржима қилган эдингиз-а? – деди у.

– Ҳа, – дедим.

– Мен “Жаҳон адабиёти”да ишляпман. Ўша таржимангиздан беш-олтитасини беринг. Кичкина сўз ҳам ёзинг, – деди.

Рауф Парфининг жонқуярлиги туфайли Файёд Хамиснинг бир даста шеъри ёруғ оламни кўрди...

Бир куни раҳматли укам Иноят унинг “Тавба” китобини олиб келди.

– Кўчада кўриб қолдим Рауф акани, – деди у. – Сизга салом айтди. Китоби чиққан экан. Биттасини ёзиб берди. Мана, бунисини сизга.

Китобнинг титул varaғига қарадим. Дастхатсиз. Варақлай бошладим. Ажабо! Ҳаммаси таниш, эски шеърлар. Бу гал ҳам китобнинг салкам саксон фоизи тўксонинчи йилгача ёзилган, китобдан китобга кўчиб юрадиган шеърлардан иборат эди. Ҳайрон бўлдим. Илгари-ку ҳар жиҳатдан қарам эдик. Хўш, энди-чи? Рауф Парфининг ҳақталаб, адолатталаб, дардли, куюнчак шеърлари нега яна панада қолиб кетяпти? Гўзал, мусикий, теран, дилбар, оташин, ҳақгўй шеърлари билан аксарият мухлислар қалбини забт этган Рауф Парфининг нимаси ёқмайди, хайронман?

Рауф Парфи эркин қуш бўлиб яшашга мойил эди. Ҳурриятни севди. Сўздаги эркинликни, фикрдаги ҳурликни қадрлади. Виждонига хилоф иш қилмади, манфаат қули бўлмади. Кўп нарсалардан осонгина воз кечди.

Мана бу воқеа шундан далолат. Ўзининг айтишича, ишсиз юрган кунларидан бирида яна Шукрулло билан учрашиб қолади.

– Ҳа, Рауф, нима қивоссан, қатта ишлавоссан? – деб қизикади устоз.

– Бекорчиларнинг бошлиғиман, – дейди у ҳазиллашиб.

– Санам манга ўхшаб бекорчиларнинг бошлиғи бўлиб юрмагин-де, тузукрок ишларда ишлагин, – дейди Шукрулло ака. – Эртага ман бир ишминам Шароф Рашидовга чиквомман. Айтаман, сангаям бир иш топиб берсин.

Орадан бир кун ўтиб, Шукрулло ака Рауф Парфини топади.

– Ман Шароф ака билан гаплашдим. Санга зўр иш бермоқчи. Келсин, деди. Памилиянгни қабулига ёздириб қўйди, фалон куни, фалон соатда борасан. Кутиб ўтиради. Кийим-бошингга қара, галстук тақиб ол, – дейди.

Рауф Парфи хўп-хўп, домла, деб, тайинланган кунда янги костюм-шимини кияди, атай сотиб олган галстугини тақади-да, кўчага чиқиб кетади. Лекин ярим йўлдан қайтади. Бундан хабар топиб, “Нега ундай қилдинг, Рауф, шундай қатта одам сени кутиб ўтирса-ю, сен бормасанг, ўртада мени ҳам хижолатга қўйдинг-ку”, деб гина қилган Шукрулло акага:

– Бораётган эдим, галстук йўлдаёқ бўйнимни сиқиб қўйди, бўғилиб кетдим, ҳали у одамнинг олдига кирмасданок шу аҳволга тушсам, кирсам нима бўлади, қандай қилиб нафас оламан, деб ўйлаб, бормаи кўяқолдим, домла, – дея жавоб беради...

Рауф Парфи ҳаммага ўхшаган оддий инсон эмас, балки одми инсон эди, зийрак ва тийрак шоир эди. Зукко эди-ю, зукколик даъво қилмасди. Буюк эди-ю, буюклик даъво қилмасди. Тўйларда, йиғинларда, ўтиришларда ўзини давранинг тўрига урмасди. Аксинча, буюк Рауф Парфи эканлигидан ўзини хижолатдай тутарди. Баъзиларга ўхшаб, бировнинг оғзидан гапини олиб, махмадоналик билан ўзини кўз-кўзламади. Панадаги пақир киши бўлиб қисиниб-кимтиниб ўтирарди. Ўзига энг яқин кишилар орасида ҳам ортиқча очилиб-сочилиб кетмасди. Сипо эди, оғир-босиқ, мулоҳазали, ҳамиша ва ҳамма жойда камсукум, хоксор ва ўта самимий эди. Ўрни келганда ўзига хос ҳазилкаш ҳам эди. Дунёни қалб кўзи билан кўрар, кўнгил қулоғи билан тинглар эди. Пинҳона қаршиликларга, фитналарга, ғаламисликларга дуч келганда ўзини бепарводай тутса-да, ич-ичидан эзилар эди.

Мен қирқ йилдан ортиқроқ у билан бирга юрдим, бирга турдим, ҳамхона бўлдим, ҳамсухбат бўлдим. Ва турган гапки, ҳамфикр, ҳаммаслак бўлдим. Лекин бирор марта унинг оғзидан ёлғон гап эшитмадим. Мулозаматида сохталиқ кўрмадим. Манфаат юзасидан бировга тилёғламалиқ қилганини, хушомад қилганини билмайман. Унда кибру ҳаво, иззатталаблиқ йўқ эди. Риё, мунофиқлик деган нарсалар унга тамоман бегона эди. Юз-кўзида ҳамиша болаларча самимият балқиб турарди.

Тарих музейининг эски биноси рўпарасида тасодифан учрашиб қолдик. Соч-соқоли оппоқ оқариб, ўсиб кетган, кўзлари тўла мунг, руҳи сўлғин. Ўзини анча олдирган, илгариги миктилик йўқ, юзи ҳам бир бурдагина бўлиб қолган. Мени кўриб мунгайибгина жилмайди.

– Бормисиз бу дунёда? Минг йил бўлди-я кўришмаганимизга, – деди ўзини хушнуд тутишга уриниб, лекин овози синиқ эди.

Йўл устида, тик оёқда гаплашдик.

– Дилором қалай, болалар яхшими? – деб ҳол-аҳвол сўрадим.

– Билмайсизми? Минг йил бўлди у билан ажрашганимизга, – деди.

– Ия, нега?

– Мени одам қиламан деб кўп уринди, бўлмади, факат овора бўлгани қолди, – деди қулиб. – Мен бир дарвеш бўлсам, шоир бўлсам...

– Шоир одам эмасми?

– Ким, қачон шоирни одам санаган ўзи!..

Томоғига нимадир тиқилгандек овози бўғилиброқ чиқди. Таажжубимни кўриб, ўзини тезда қўлга олди, хижолатомуз жилмайди.

– Ҳозир Сулҳида билан яшаяпман.

– Ия, шунақами? – дедим. – Мен беҳабар эканман. Сулҳида ким? Қачондан бери?

– Уям бир хархаша. Минг йил бўлди бунгаям.

– Дон Жуан бўп кетинг-э!

– Э, айтмоқчи, “Дон Жуан” нима бўлди, чиқдимми? – деди гапни бошқа ёкка буришга баҳона топилганидан хурсанд бўлиб.

– Чикади. Туянинг думи ерга текканда, – дедим. – Ўзингиз нима қияпсиз, ёзаяпсизми? Янги китобларингизга кўзим тушмади?

– Ёзаяпман. Лекин чиқаролмаяпман. Биласиз-ку, китоб чиқариш кийин бўлиб қолди. Яхшиям ўзим саррофман. Уч жилд китобимни муқовалаб, нашрга тайёрлаб қўйдим. Йўқолиб кетмаса, бир куни чиқар. Илгари чала-чулпа бўлсаям китобимиз чиқарди, пул ҳам беришарди. Энди бўлса, пул берсанг, китобингни чиқарамиз, дейишяпти. Биласиз-ку, пул менда ҳеч қачон бўлмаган. Ёки ҳомий топ дейишади. Шоир шеър ёзсинми, ҳомий қидирсинми?

Бу Рауф Парфи билан охирги кўришувимиз эканини ўшанда ким билибди дейсиз. Орадан йиллар ўтиб, унинг юриш-туришини, хатти-ҳаракатини, гап-сўзларини, юз-кўзидаги болаларча беғубор самимиятни кўз олдимга келтирсам, ёд бўлиб кетган шеърларини кўнглимдан ўтказсам, ажабтовур қиликлари, феъл-атвори билан ҳеч кимга ўхшамаган бу гўзал инсонни, инсонийлик, туркийлик, миллийлик қон-қонига сингиб кетган бу буюк ватанпарвар шоирни тириклигида етарлича кадрига етмаган эканмиз, деган бир надомат пайдо бўлади. Унга тириклигида айтмаган гапларимизни энди айтишдан нима фойда деган ҳаёлга ҳам бораману, ҳечдан кўра кеч яхшилигига амин бўламан. Бошқаларни билмадим, мен учун Рауф Парфи мутлақо ўзига хос феъл-атворли, ўз дунёкараши ва эстетик принципларига эга туғма шоир – Худо берган шоир. Жаҳон адабиётида сонетчилар кўп. Петрарка, Шекспир, Рильке сонетлари зўр. Аммо, назаримда, Рауф Парфи сонетлари теранроқ, гўзалроқ, соҳирроқ, эхтирослироқдай. Унинг шахсиятини билмаса-да, соҳир шеъриятига ошно бўлган мухлиси боки, ушбу фикримга қўшилади.

Рауф Парфи нафаси ўткир шоир.

Рауф Парфи дил шоири.

Рауф Парфи руҳият шоири.

Рауф Парфи эхтирос шоири.

Рауф Парфи эътиқод шоири.

Рауф Парфи нафосат шоири, нафис шоир.

Рауф Парфи севги шоири, севимли шоир.

Рауф Парфи ҳақиқат шоири, ҳақиқий шоир.

Рауф Парфи ўхшаши йўқ шоир, ўз мактабини очган шоир.

Ва ниҳоят, худди шу жиҳатлари билан у ҳеч муболағасиз улуг шоир.

ТАНҚИДЧИ ТЕРАН БУЛОҚЛАР КЎЗИНИ ОЧИШИ ЛОЗИМ

Бойназар ЙЎЛДОШЕВ

Ўзбек адабий-танқидчилиги тарихида ўз муносиб ўрнига эга мунаққид Иброҳим Ғафуровнинг “Ёнар сўз”, “Жозиба”, “Ям-яшил дарахт”, “Юрак аланга”, “Лириканинг юраги” каби кўплаб китоблари эстетик олам янгиликларидан бўла олган. Иброҳим Ғафуровнинг “Шеър билан суҳбатлар” туркумидаги “Тонг туккан шеърят” илмий-тадқиқотида XX асрнинг 60-80-йиллари ўзбек шеъриятидаги сифат ўзгаришлари, бу шеърятда инсон руҳий дунёсининг нозик тебранишларини ифодалашдаги фалсафий теранликнинг умулаштирилгани, айникса, аҳамиятлидир.

Иброҳим Ғафуров шеърят дунёсини ниҳоятда кенг идрок этиш билан бирга шоир туйғуларининг энг назокатли нуқталарини аниқ белгилай олади, бадий дидсизлик билан юзма-юз келганда эса аччиқ танқидни ҳеч аяб ўтирмайди: “Шеър – бу оламга татирлик гап айтиш санъати. Баъзи шеър бадандаги қон каби бўлади, – дейди у. – Зиддиятли таначалардан ташкил топади. Булар зиддиятли тўлқинларни туғдиради. Тўлқинларнинг мингашуви, ўркач бўлиб денгиз сатҳидан кўтарилуви – эҳтиросдирки, шеър шудир. Баъзи шеър бадандаги сув каби бўлади. Гарчи унинг ҳам тириклик учун нафи бўлса-да, лекин унда рангсизлик ҳоким. Унда зиддиятлар йўқ. У ҳаётнинг совуган ҳолати. Жўшишлар, безовталиқлар, пўртаналар, вулқонлар, ўпқонлар унга ёт. У ҳаётнинг ўзи эмас, унинг сурати. Лекин у қондан кўп. Доимо кўп. Бу ўлган сўз. Ўлган шеър”¹.

Мунаққид шеърятда устозлар йўлига назар солиш, анъанавийлик масалаларига ҳам алоҳида эътибор беради. Ўз вақтида Иброҳим Ғафуров Рауф Парфи, Омон Матжон, Ҳалима Худойбердиева, Маъруф Жалил, Абдулла Шер, Машраб Бобоев, Чўлпон Эргаш, Ҳалима Қорабоева каби ижодкорлар ҳақида илк фикрларини билдириб, улар шеъриятидаги ижобий ва салбий ҳолатларни ҳам аниқ кўрсатиб бера олганди.

Мунаққиднинг ўзига хос индивидуал услуб ва маҳорати шундаки, у бадий асар таҳлили жараёнида бадий асар руҳиятига чуқур кириб боради, санъат, бадиятдаги гўзалликни мантиқ тилига кўчиради, ўта нозик поэтик кузатишлар

¹ Ғафуров И. “Ёнар сўз”. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1973. 7 б.

Бойназар ЙЎЛДОШЕВ – 1946 йилда туғилган. Қарши давлат университетининг филология факультетини тамомлаган. “Қашиқадарё бадиияти”, “Насаф нафаси”, “Уйғониш даври адабиёти ҳақида маърузалар”, “Қардошлик туйғулари”, “Адабий жараён: танқидчи услуби ва маҳорат муаммолари”, “Адабий танқид тарихи”, “Бадий олам таҳлили” каби рисоалари нашр этилган.

оркали, шеърият бағрида яшириниб ётган тилсимларни усталик билан очиб, асарнинг энг хаяжонли нуқталарини чуқур мантикий таҳлил қилади. Бу жиҳатларни Иброҳим Ғафуровнинг Зулфия ва Асқад Мухтор ижоди ҳақидаги нозик ва ўта дидли кузатишларида ҳам кўришимиз мумкин. Мунаққид Зулфия ва Асқад Мухтор шеърятини таҳлил қиларкан, поэзиянинг инсон руҳий оламига чуқурроқ кириб бориши, руҳий қатламларни кенгрок ишғол қилинишини ниҳоятда мантикли ва гўзал ифодасини бера олган: “Зулфиянинг ўн олти қатор бир шеъри бор, – деб ёзади Иброҳим Ғафуров. – У “Кўзгу олдида” деб аталади. Шу шеърнинг ичига вақт-одам-тириклик-ёшлик-қарилик-ўткинчилик-боқийлик бир тугунчага тугиб қамаб қўйилган. Кўзачага девни қамаш қанчалик сеҳргарликни тилаган бўлса, Зулфия ҳам бир олам гапни тўрт энлик шеърий кўзачага жойлаш учун шундай сеҳргарлик қилган. Кўзгу соф Шаффоф. Лекин унинг шаффофлиги маккорлик. Унда тилсим бор”².

Иброҳим Ғафуров Зулфиянинг ушбу шеърини гўзал фалсафий мушоҳадалар билан таҳлил қилиб, шоиранинг шеърий фикрларига ўзининг бадиийликка мойил индивидуал таҳлилларини омухта этган тарзда “...биз ўн еттида эканимизда ҳам шу кўзгу эди. Шу кўзгу ром қиларди. Биз элликда эканда ҳам ўша кўзгулигича турибди. Биз эса ўзгардик. У ўзгармади. Шунинг учун у – безбет. Биз гул-гул очилган эдик. У ҳам гул-гул очилди. Биз қаридик у эса қаримади. Шунинг учун у – сотқин. Биз умр ўтиб ҳам, унга умид билан тикиламиз. Бироқ У дўст эмас. У энди совуқ нигоҳ билан боқади. Шунинг учун – у ракиб. Биз нуксонимизни кўргимиз келмайди. У эса юзимизга солади... Демак, кўзгу бу дунёда абадий қоладими? Инсон унинг совуқ юзи қаршисида ожизми? Йўқ, ожиз эмас!”

Иброҳим Ғафуров инсон кўзгу олдида ожиз эмаслигининг рад этиб бўлмайдиган жавобини шоира Зулфия ўз шеърида шундай инкишоф этиб: “Кани, руҳим китобин ўқиб, Сўзлаб бер-чи, қайта ўзимга!” дея кўзгуни лол қолдирганини, бу билан Зулфия инсоннинг руҳий китоби абадий эканини ва бу улуғ китобни ўқиш ва яратиш, абадиятга ошно бўлиш фақат инсонгагина муяссар эканини таъкидлайди. Иброҳим Ғафуров Зулфиянинг мазкур серкирра шеърини ниҳоятда теран таҳлил қиларкан, ундаги рамзий маънолар тилсимини очиб беради. Шоира санъаткор руҳ китобини ўқий олиши, фақат ўқиши эмас, руҳ китобини яратиши кераклиги ҳақида улкан бир фалсафийликка йўғрилган рамзий маънони бера олганлигини жуда топиб, юксак дид, қалбдан сизиб чиқувчи эхтиросли мушоҳадалар билан ифода этиб бера олган.

Иброҳим Ғафуров ўқувчини Асқад Мухтор ижодидаги одам, унинг бугунги ва эртанги келажаги ҳақидаги чуқур ўйланган фалсафий фикрлари сирли оламига олиб кираркан, шоир ижодининг таҳлилига ниҳоятда теранлик билан ёндашади: “Асқад Мухторнинг шеъри ҳеч қачон маълум гапларнинг йиғиндисидан иборат бўлмайди. Айтилмаган гапни топишга, кесилмаган ердан кесишга, училмаган жойда учишга, сузилмаган сувда сузишга интилади. Гарчи унинг шеърлари ҳиссиётдан кўра кўпроқ ақлга озиқа берса-да, лекин шу озукани тўла беришга ҳаракат қилади. Унинг шеърларида фикр ҳаракати, фикрнинг зиддиятли ҳаракати зўр”, дейди.

Ўтган асрнинг 60-70-йиллардаёқ Сайёр, О.Ҳаким, Барот Бойқобил, Тўлқин, Ўтибор Охунова, Гулчехра Жўраева, Гулчехра Нуруллаева, Ойдин Ҳожиева, Нормурод Нарзуллаев, Теша Сайдали, Йўлдош Сулаймон, Омон Мухтор, Миразиз Аъзам каби кўплаб шоирлар ижодини кузатиб борган Иброҳим Ғафуров ўзининг “Тонг тўккан шеърият” мақоласида ёш шоирлар шеър устида кўп ишлаб, кўплаб китоблар нашр эттираётганини, лекин уларнинг айримларида қатта ижодий сифат ўзгариши жуда секинлик билан бораётганини, шеър эса осуда дамларнинг эмас, ғалаёнлар, тўқнашувлар, нотинч илҳомларнинг фарзанди эканини, у безовталиқни, яраланишни, пўртанали масканларни хуш кўриши, унинг душманлари совуқ

² Ўша асар, 18-бет.

лоқайдлик, талантсизлик, мушакбозлик эканлигини жонкуярлик билан кайд этиб, ижодкорлардан нурланиб, калбни аён қиладиган, тегса оловдай ёндирадиган бадий сўз, шеърӣй безовталиқни талаб қилишини кайд этади.

Мунаққид Минҳожиддин Ҳайдарнинг “Инсон юраги” тўпламига кирган “Қуёш” шеърини қуйидагича шарҳлайди:

*Ҳаёт деб қуёш бир садаф тугмадай
Нур сочди миллион йиллар қаъридан.
Ҳаёт бор – мангу қуёш ўчмагай,
Ҳам суюқ юлдузлар бир-биридан.*

“Аввало, “ҳаёт” деб нур сочган” улуғ қуёшни садаф тугма даражасига тушира олиш ҳар кимнинг қўлидан келавермайди, – деб ёзади Иброҳим Ғафуров. Иккинчидан, у миллион йиллар қаъридан эмас, қўқ қаъридан нур сочади. Учинчидан, ҳаёт бор бўлганлиги учун қуёш ўчмайди эмас, аксинча қуёш бор бўлганлиги учун ҳаёт ўчмайди”³.

Мунаққид шоир ва танқидчи фикрлари атрофида “руҳ иқлими”ни кўришни истайди. Шеърӣят бағрида яшириниб ётган бой туйғу ва фикрларнинг ҳақиқий таҳлилини кўришни, ўқишни истайди. Шунинг учун ҳам баъзида шеърӣят қолиб, танқидчиларнинг чалқаш ва нотўғри қарашларини тўғрилашга шошилади. Масалан, Иброҳим Ғафуровнинг юқоридаги қаби адабий-танқидий қарашларини Умнат Тўйчиевнинг “Қизларнинг поэтик дунёси” мақоласи хусусида айтилган фикрларида ҳам кўриш мумкин. Танқидчи Умнат Тўйчиевнинг мазкур мақоласидаги “Эркин ва Абдулла поэзияда қисман мавжуд бўлган риторикага биринчи зарбани берган эди”, деган фикрларини инкор этади ва шеърӣятда риторикага илк зарба бера бошлаган Ғафур Ғулом, Ойбек, Зулфия, Миртемир, Асқад Мухтор, Мирмуҳсин қаби шоирлар эканлигини кайд этиб, Эркин ва Абдуллалар шуларнинг ишларини, йўлларини давом эттирмоқдалар деган тўғри фикрни айтади.

Иброҳим Ғафуров ўз қарашларида адабий танқидчи олдига жиддий талаблар қўяди. У адабий танқидчини анатом тарихчи, файласуф, адиблиқ сифатларини ҳам ўзида мужассамлаштирган ҳолда кўришни хоҳлайди. Адабий танқидда таҳлил маҳорати энг биринчи даражали нарса эканини таъкидларкан, 70-йилларга келиб ўзбек адабий танқидчилиги тобора кучга тўлишиб бораётганидан қувонади. “Яқин-яқин йилларгача бизда адабий танқид кўпроқ асосан биографик таҳлил, биографик тадқиқотлар тарзида мавжуд эди, – деб ёзади Иброҳим Ғафуров. – Ҳозирги кунда адабий танқидчилигимиз чуқур назарий йўсиндаги катта тадқиқотлар билан бир қаторда эстетик, публицистик танқиднинг ҳам ранг-баранг намуналарига эга. Буларнинг тажрибаларига катта эътибор билан қарамоқ, тажрибаларни чуқурлаштирмоқ, самарали қилмоқ керак”⁴.

Маълумки, 60-80-йиллар адабий танқидчилиги тарихида танқидчи билан танқидчининг ёки мунаққид билан ёзувчининг матбуот орқали мулоқотга киришуви, баҳслашуви жуда муҳим аҳамият касб этиб, янги фикрлар, янги ғоялар туғилишига кўмак берганди. Иброҳим Ғафуровнинг 1972 йилда адабий танқидчи Норбой Худойбергеновнинг “Шарқ юлдузи” журналининг 1971 йил 8-сонида чоп этилган “Бадий қашфиёт талаби билан” мақоласига жавоб тарзида ёзилган “Лукма” баҳс-адабий танқидий мақоласи ҳам адабий доирада янги фикрлар уйғотиб, яхши таассурот қолдирган эди. Иброҳим Ғафуров ўзининг баҳс-мунозарасида “танқидчининг қалами адабиётнинг илдизини қавлашга эмас, теран бўлоқларнинг кўзини очишга хизмат қилиши лозимлиги, ана шундагина ҳақиқий

³ Ўша асар, 36-бет.

⁴ Ўша асар 47-б.

истеъдодларни химоя қилиш ва сақлаб қолиш мумкин”лигини уқтиради. Иброҳим Ғафуровнинг ҳақиқатдан ҳам истеъдодларни ўз вақтида кўра билиб, уларни химоя қилиб, келажаги ҳақида қайғуриб қалам тебратадиган ижодкор эканини унинг Омон Матжон ижодига бўлган муносабатида ҳам яққол кўриш мумкин. Иброҳим Ғафуров 70-йиллар танқидчилигида шов-шувларга сабабчи бўлган Омон Матжоннинг “Очик деразалар” шеърий китобига ёзган “Ўз калбининг Колумби...” деган мақоласида шоир шеърятининг ўзига хос жозибадор майин ёғдуларини кўра билган ва бадиий оламига чуқур кириб бориб, унинг ижодига катта умид боғлаган эди. Унинг бу ижобий адабий-танқидий қарашлари ва қаромати ҳаққоний эканлиги кейинчалик тўлиқ исботланди.

Мунаққиднинг таҳлилий мақола, тақриз, адабий ўйларида асоссиз мактову мадҳиялар учрамайди, танқидчининг баҳолаш истеъдоди даражаси, гўзаллик туйғуси ғоявий-бадиий етуқлик намунаси сифатида жило бериб туради.

Иброҳим Ғафуровнинг Ойбек шеърятига бағишланган мақоласида шоирнинг салкам эллик йил мобайнида яратилган шеърлари, шу билан бирга ижодкор тақдири, дунёқараши, кечинмалари, руҳий дунёсини тебратган ҳиссиётлар, шоир яшаган муҳит, нафас олган шароит, ижтимоий ҳаёт билан чамбарчас боғланган ҳолда таҳлил қилинган. Мунаққид Ойбекнинг 20-йилларда яратган, илк романтик кайфиятлар ҳукмрон бўлган орзу ва ҳаёлларга тўла ёш кўнглида туғилган бадиияти ҳақида сўз юритар экан, шоирнинг лирикасида мунг кучлироқ ифодаланганлигига алоҳида эътибор қаратаркан, ўн саккиз-йигирма яшар ёш шоирда бунчалар ҳасрат ва синиқлик қаердан пайдо бўлди, деган савол қўяди. Мазкур саволга жавоб берар экан, йигирманчи йилларнинг мураккабли олғов-далғовли даврларида Ойбек дунёқарашида, шунингдек, унинг поэзиясидаги “мен”ида, кўп чигалликлар, ечилмаган муаммолар мавжуд бўлганини, у йўлсизликдан қийналганини, мураккаб воқелик, дарров ечиб бўлмайдиган мушкул масалалари билан унинг ўз қараши кўндаланг турганлиги, бу ҳолат шоир “мен”ини бироз саросима қоплашига сабаб бўлганини кўрсатади. Лекин мунаққиднинг таъкидлашича, бу мушкул йўлакда шоир “мени”ни бутунлай ожиз деб бўлмайди, унинг кўлида бу адаш йўлакдан олиб чиқадиган ипнинг учи бор. Бу ип – шеърят. “У ҳозир “мен” шахсига қуй бўлиб эшитилапти, шу қуй уни ҳали тароват ва сеҳр билан тўлган кўп боғлар, чаманлар, илҳомсоз масканларга олиб боради...”⁵ дейди.

Иброҳим Ғафуров Ойбек шеърятини ана шу тарзда даврма-давр таҳлил қиларкан, шоир “мени”даги ижодий эволюция асосида нозик фалсафий-эстетик кузатишларни амалга оширади, шоирнинг шеърий тафаккури, қараши тобора мустаҳкам бўла бориш жараёни, тасвир усуллариининг ранг-баранглашуви, образларнинг чуқур ҳиссий рангларида, мавзуларнинг танланишида, нозик кечинмаларни ҳашамдор образлар тасвирини бўёқдор сўзлар билан моҳирона ифодалай олишликларида эканини ҳаққоний очиб беради.

Иброҳим Ғафуровнинг “Юрак аланга” тўпламида Шайхзода ҳақидаги мақоласи шоир шеърларидаги оҳанг товланишлари, ранглар жилоси, нозик ташбеҳлар устида баҳс юритиб, нозик кашфиётлар яратади. Мунаққид Максуд Шайхзода лирикасидаги фуқаролик эҳтироси, чуқур тарихийлик, яъни шоирнинг ўтмиш билан бугунни бир поэтик нуктада бирлаштира олиш ва ўтмиш тарихини бугуннинг катта манфаатлари нуктаи назаридан ҳаққоний ёритиб бера олиш маҳоратини кенг тарзда таҳлил қилади.

Умуман, Ўзбекистон Қаҳрамони, нуктадон мунаққид Иброҳим Ғафуров ўзининг юксак адабий-танқидий қарашлари билан XX ва XXI аср адабий танқидчилиги тарихида муҳим ўрин эгаллади.

⁵ Иброҳим Ғафуров. Юрак аланга. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 1980 йил, 14-бет.

ҲАР БИР КУН БУ – ЁЗУҚ

Шуҳрат ОРИФ

* * *

Парвоз юксалишни англамайди.
Парвоз юкори кўтарила олиш, холос.
Манзилни англаш юксалишдир!

* * *

Ошиклар мангу манзил кидиргувчи кушлардир.

* * *

Бирга бахтли бўлишга даъвогарлар доим бор.
Сиз бирга йиғлай оладиганни изланг!

* * *

Калбингизда ўсаётган гулларни узманг.
Бегона ўтдек кўринса-да, узманг.
Уларнинг уруғин Яратган сочган!

* * *

Муҳаббат исмлардан воз кечилган жойдан бошланади.

Шуҳрат ОРИФ – “Шуҳрат” медали соҳиби. 1981 йилда туғилган. Ўзбекистон Миллий университетининг журналистика факультетини тамомлаган. “Зомин – 1997” семинари голиби. Унинг “Мен асли одаммас, ёр эдим”, “Шом товуши” китоблари чоп этилган.

* * *

Хаётдан ҳамма нарсани кутманг:
Фақат сизники бўлганини олинг!
Сизники бўлгани ўзи келади.

* * *

Тўзғимай туриб бутун бўлолмайсиз.
Парчалана олганларгина бутунликка эришадилар.

* * *

Манзилга етмасдан манзилга айлана олмайсиз.

* * *

Сизни ғийбат қиладиганлар – сизга ҳеч қачон ўхшай олмаслигини тан олган
ночор одамлардир!

* * *

Гулнинг қаерда ўсгани унинг қийматини асло туширмайди.

* * *

Ё сен кунга ёзасан, ёки кун сенга ёзади...

* * *

Севиш қўлингиздан келмаса, билингки, сиз яшашга муносибсиз!

* * *

Айрим одамлар севги ахтариб юради.
Айрим одамларни севги ахтариб юради...

* * *

Дуч келган карвонга қўшилма!
Сени излаб юрган карвонни топ!

* * *

Ҳамма нарсани вақт ҳукмига ташлаб қўйманг.
Айрим нарсаларни вақтдан тортиб олиш керак!
Чунки, улар шунчаки тортиқ қилинмайди.

* * *

Сени чакираётган кирғокка қараб сузма.
Сенга эътиборсиз бўлган кирғокка интил!

* * *

Болалиқда қандай юришни ўргатишади.
Балоғатга етганингда эса қаерда юришни ўргатишади...

* * *

Ҳамма каби ўйласангиз майли.
Лекин ҳамма каби қараманг.

* * *

Бахтга ҳеч қачон ёлғиз эришилмайди.
Бахт доим икки қалбнинг ютуғи бўлади.

* * *

Ҳаммаси оддий:
Сиз излайверасиз ва сизни ҳам излайверади.
Излашни тўхтатсангиз, улар ҳам излашдан тўхтади...

* * *

Тақдиримиз темир излари, эҳтимол, аввалдан қуриб чиқилгандир.
Лекин унинг бекатларини ўзимиз белгилаймиз ва танлаймиз.

* * *

Мухим қарорлар ёлғиз қабул қилинади.
Уларни ёлғиз қабул қила олмасангиз, демак – қаҳрамон эмассиз!

* * *

Сиз муносиб бўлаверинг.
Сизга муносиби ўзи келади...

* * *

Ҳаёт сизга гул тутишини қутманг!
Ўзингиз унга гул тутинг!

* * *

Муҳаббатда соатларни бир вақтга тўғрилаб олиш етарли.
Қолгани — қалбларнинг иши!

* * *

Муносиби келмаяптими, демак, ҳали сиз муносиб бўла олмабсиз!

* * *

Денгизни кўрган одамлар бошқача бўлади.
Улар тўлқинлар борлигига ва тўлқин бўлиш мумкинлигига ишонадилар...

* * *

Манзил аслида узоқ эмас.
Йўлга ҳозирлигимиз узоқ...

* * *

Тақдирда тасодифлар бўлиши мумкин.
Лекин тақдирнинг туҳфалари тасодифий эмас.

* * *

Ёқимли кунлар ўзи келмайди, яратилади!

* * *

Севги учун ҳаммасига тайёр бўлиш керак.
Ишқ учун эса ҳаммасидан воз кечиш керак.
Ишқнинг севгидан фарқи шунда!

* * *

Ҳаёт туйғулар бермайди.
Аксинча туйғулар ҳаёт беради.

* * *

Қута олмасангиз, демак, сиз бандасига ошиқсиз!

* * *

Кимга боришни эмас, кимдан кетишни билинг!
Борганда эмас, кетганда топасиз...

* * *

Келишга имконни ўзингиз топасиз.
Кетишга имконни тақдир беради...

* * *

Бахт берадиган дардлар бор.
Дард берадиган бахтлар бор...

* * *

Излаган Ёр эмас.
Кутган Ёрдир!

* * *

Сизга аталган кун бўлмайди.
Сиз ўша кунга аталган бўласиз...

* * *

Манзилга етилгач, излар йўқолади...

* * *

Севгини кўрмаган оstonаларда тентираманг.
Улар севгини танимайди-ю, сизни танирмиди?!

* * *

Чинакам бахт фақат ўзингизники бўлади.

* * *

Кетаётган одам йўлда фақат келаётганни кўради.
Кетаётган кетаётганга дуч келмайди.

* * *

Инсон қалбини ранжитманг. Ҳар қалбада Худо бор!

* * *

Сиз ҳақиқатни изламанг, умрингизнинг кўпи беҳуда ўтиб кетади.
Сиз ўзингизни топинг – ҳақиқат ўзи келади.

* * *

Қалб кўзи очилмаса, ҳеч бир дарвоза очилмайди.

* * *

Келганлардек келиш осон.
Кетганлардек кетиш кийин...

* * *

Баъзида ёнингдаги ким эканлиги муҳим бўлмай қолади.
Муҳими – ёнингда кимнингдир борлиги.

* * *

Ёлғиз қолишдан асло қўрқманг.
Сизни тушунмаган қўпчилик билан қолишдан қўрқинг.

* * *

Эгасизлик – дардларнинг энг оғири!

* * *

Томчи бўла туриб денгизнинг шавкини берадиганлар бор!

* * *

Шундай яшангки, ҳаёт ўз йўлидан кетсин!
Сиз ҳам йўлингиздан қолманг!

* * *

Қўлимизга боқишди, лекин уларга атаганимиз кўксимизда эди...

* * *

Умидга сабрни қўшиб аралаштиринг ва бир умр ичинг.
Ҳаётнинг дориси шу!

* * *

Севилган доим муносиб бўлмаслиги мумкин, лекин севган доим муносибдир.

“МИНГ БИР ҚИЁФА” РОМАНИДА ЭРКИН ИНСОН ҒОЯСИ

Саъдулло ҚУРОВ

XIX аср охири ва XX аср бошларида Ф.Ницше, З.Фрейд, А.Бергсон, К.Юнг каби файласуф ва рухшуносларнинг қарашларидан таъсирланган бир гуруҳ ижодкорлар санъатда янги – модернизм йўналишига асос соладилар.

Модернистлар оламни мантикка таянмаган ҳиссий “тафаккур” асосидагина тўлақонли тушуниш мумкин деб ҳисоблайдилар. Улар бунда мантикий-аналитик мушоҳадага қарши туриб, иррационал онгни етакчи санайдилар.

Модернизмга келиб инсонга бўлган муносабат ўзгарди, одамнинг мавжудликдаги мақоми қайтадан баҳоланди. Бошқача айтганда, санъаткорда инсоннинг оламдаги мақомини қайта баҳолаш эҳтиёжи туғилган нуктада модернизм вужудга келди.

Ўзбек адабиётида 80-йиллар сўнгиги келиб модернизм йўналиши таъсиридаги асар сезиларли тарзда кўпая бошлади. Мафкура босимининг бир қадар пасайиши маданий ҳаётдаги жиддий ўзгаришларга туртки бўлди. Аввало, ижодкор қўнғилидаги дардни айтишда нисбий эркинликни ҳис қилади. Айни дамда, қарийб бир аср давомида одамларнинг бутун фикр-хаёлини банд этиб, эътиқод даражасига қўтарилган коммунистик мафкуранинг асл қиёфаси ошқор бўлади. Қудратли ва улкан “империя” емирилаётган пароканда давр санъаткор руҳиятига, унинг ижодига жиддий таъсир ўтказди. “80-йиллар охири 90-йиллар бошларидаги вазият бизда модернизм адабиётининг, абсурд инсон образининг туғилиши учун замин тайёрлади”. Ўзбек модернизмнинг “қайнаган” вақти 90-йилларга тўғри келади. Бунга сабаб ижодкорларни бирлаштирган бир хил кайфият ва шу кайфиятни таъминлаб турган “ўтиш даври” эди. Абдували Қутбиддиннинг “Тасаввур лаҳзалари” шеъри, Фахриёрнинг “Мучал ёши”, “Ёзик” каби дostonлари, Баҳром Рўзимуҳаммад, Азиз Саиднинг бир туркум шеърлари, Омон Мухтор, Хуршид Дўстмуҳаммад, Назар Эшонкул, Аҳмад Аъзам ҳамда Улуғбек Ҳамдамнинг роман, қисса ва хикоялари айна шу даврнинг маҳсули эди.

Албатта, ўзбек ижодкорлари Ғарб модернизмга хос фалсафий-ғоявий қарашларни айнан “кўчириб” олмади. Миллий анъана ва кадриятларга мос равишда уни қайта талқин қилди. Бирок талқинлар ҳар қанча кўп бўлмасин, мазкур йўналишнинг асоси – шахс эрки ва инсон қадри масаласи ўзбек модерн адабиётининг ҳам бош ғоясига айланди.

¹ Норматов У. Умидбахш тамойиллар // Шарқ юлдузи, 1993. – № 10–11. – Б. 182.

Саъдулло ҚУРОВ – филология фанлари бўйича фалсафа доктори. 1989 йилда туғилган. Ўзбекистон Миллий университети ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Ифода ва ифодавийлик” номли адабий-танқидий мақолалар тўплами, “Эгиз санъатлар” монографияси чоп этилган.

Омон Мухтор мустақилликнинг дастлабки йилларида биринчилардан бўлиб ижодий экспериментларга қўл урган, миллий роман тафаккурини модернистик услуб билан бойитган пешқадам ижодкорлардан саналади. Унинг 90-йилларда ёзилган “Минг бир қиёфа”, “Кўзгу олдидаги одам”, “Тепаликдаги хароба”, “Аёллар мамлакати ва салтанати”, “Афлотун”, “Майдон” каби романлари бадий юксаклик даражасидан қатъи назар ўзбек романчилигида янги даврни, ўзига хос йўналишни бошлаб беради. Мазкур романларда модернизм йўналишига хос талай ифода усуллари: замон ва маконнинг номутаносиблиги, реаллик ва ҳаёлот чегарасининг бузилиши, воқеаларнинг изчил даврийликдаги ривожига ҳамда қаҳрамонлар руҳий оламининг реалистик мантик асосида очиб берилмаслиги каби жиҳатлар кузатилади. Бу борада Дилмурод Қуроноф шундай ёзади: “Омон Мухтор ижодий изланишларидаги энг мақбул жиҳат шуки, унинг модерн адабиётига хос усул ва қарашларни ўзлаштиришида юксак даражадаги ижодийлик кузатилади. Хусусан, адиб миллий фольклор, диний ривоятлар ва Шарқ мумтоз адабиётига хос нореалистик усулларни асос қилиб олади-да, уларни модерн усуллари билан бойитади, натижада улар миллий адабий заминнинг ўзидан ўсиб чиққандек, соф миллий эстетик ҳодисадек таассурот қолдиради”².

Албатта, Омон Мухтор ижодидаги бундай ўзига хосликка шунчаки ижодий эксперимент, янгилик қилишга уриниш сифатида қараш нотўғри. Зотан бу янгиликлар аввало ижодий-руҳий эҳтиёжнинг маҳсули эди. Ўзбек романчилигида ноанъанавий тамойилларнинг шаклланиши ҳақида ёзаркан, профессор Зулфия Пардаева муаммони шундай изоҳлайди: “...баҳор ҳавосига ўхшаш инсон табиатини тасвирлаш анъанавий романлар поэтикаси рамакасига сиғмайди, шу сабабдан ҳам ёзувчилар мураккаб қурилишли роман поэтикасига мурожаат этадилар”³. Дарҳақиқат, 90-йиллар бошида рўй беган ҳодислар: СССРнинг кулаши, коммунистик мафкуранинг саробга айланиши, иқтисодий кийинчиликлар, ўтиш даври депрессияси – буларнинг бари ижодкор руҳий-маънавий оламини пароканда қилади. Унда даврни, инсоннинг борлиқдаги ўрни, мақсад ва вазифаларини қайта баҳолашга эҳтиёж туғдиради. Шундай экан, ижодкорнинг ноанъанавий тажрибаларидан мурод янги инсонни англаш эҳтиёжидан келиб чиқади.

Адибнинг “Минг бир қиёфа” романи ядросида ҳам эрк ғояси туради. Ёзувчи собиқ шўролар даврида ҳақ-хуқуқи бўғилган инсоннинг руҳий-маънавий оламини чуқур тафтиш этишга, тузум билан зиддиятга киришган шахснинг мураккаб муносабатларини тасвирлашга, мустабид сиёсат инсон руҳи ва онгида қолдирган жароҳатларнинг кейинги давр (тузум)да бўй берган асоратларини кўрсатишга, бир вақтнинг ўзида ўтмиш ва бугунги кун қаҳрамонини бир шахс сиймосида яратишга уринади. Бошқача айтганда, модернизмнинг услубий имкониятлари муаллифга замон ва макон чегараларини бузиб, ижтимоий ҳаётнинг шундай бир киноявий моделини яратиш имконини берадики, ўқувчи бадий воқеликда ҳам ўтмишни, ҳам “бугун”ни кўра бошлайди. Айтиш жоизки, бу романда модернистик услуб нафақат шахс ва жамиятнинг серқирра, мураккаб муносабатларининг бадий талқинида, балки айтилаётган ғоя ва фикрнинг ўзига хос “қалқон”и ўрнида ҳам самарали қўлланилган.

Албатта, асарда тасвирларган воқеа-ҳодисалар унинг ўтмиш ҳақидаги роман эканидан далолат бериб туради. Бироқ ёзувчининг мазкур роман асносида яратган инсон концепциясидан келиб чиқсак, асар муаллиф яшаб турган замонга ҳам тааллуқли экани аён бўлади. Гап шундаки, ижодкорнинг инсон концепцияси реал вақтдан ортда ҳам, олдинда ҳам бўла олмайди. У асар ёзилган замон ва макон

² Қуроноф Д. Адабиёт надири – Т.: Зарқалам, 2006. Б.120.

³ Пардаева З. Ҳозирги ўзбек романчилигининг таракқиёт тамойиллари: Филол. фан. д-ри... дисс. – Тошкент, 2003. Б.124.

махсули. Шундай экан, ёзувчи хоҳ ўтмишни, хоҳ келажакни тасвирласин, алалоқибат ўзи ва замондошларининг мавжуд ҳолатини баҳолайди.

Мазкур қараш табиий равишда бошқа қатор саволларни туғдиради: Омон Мухтор нима сабабдан ўз замонида туриб ўтмиш воқеаларини қаламга олди? Ёзувчида ўтмишда қолган тузум, шахс ва жамият муносабатларини тафтиш қилиш эҳтиёжи нега пайдо бўлди? Нима учун бевосита ўз замонига юзланмади?

Ўртага ташланган саволларга жавобни аввало бадиий асар табиатидан кидириш мақсадга мувофиқ. Чунки давр яшаб ўтилганидан кейингина чинакам эстетик объектга айланади. Киши ўзи яшаб ўтган замонга турли ракурслардан боқиши, бошидан кечирганларини объектив баҳолаши мумкин. Демак, ўтган замондаги жамиятнинг бадиий моделини яратиш ҳам нисбатан осон кечади. Бундан ташқари, мустақилликнинг дастлабки ўн йилида ижодкорнинг собиқ мустабид тузум ҳақида ёзиши, ўтган даврни ўз замонаси билан қиёслашга уриниши шунчаки истак эмас, балки ижтимоий-руҳий эҳтиёж эди. Негаки, 90-йиллар бошидаги иқтисодий-ижтимоий ғийинчиликлар, ўтиш даври депрессияси ижодкор (умуман зиёли)да қарийб бир аср қўтилган истиқлолга нисбатан шубҳа, ишончсизликни туғдириши табиий эди. Шундай экан, ижодкор аввало ўзини ва орзуланган эркинликнинг моҳиятини англашга уринади. Мустабид тузумнинг асл фожияси ва асоратлари ҳақида мулоҳаза юритади, хулосалар чиқаради. Бу хулосалари билан кенг ўқувчи оммасига таъсир ўтказишни, оларни тушқунликдан чиқаришни мақсад қилса-да, аслида ёзганлари аввало унинг ўзи учун таскин, саволлари учун жавоб вазифасини ўтайди.

Ўтмиш ҳақида ёзишнинг яна бир жиҳати шуки, бу жараён ижодкорга яшаб ўтган давр ва яшаётган даврини ўзаро таққослаш имконини беради. Гўёки ўтмиш ҳақида яшаётган ижодкор бугун айта олмайдиган ёки айтишга йўл қўйилмайдиган гапларни “ёзиш” имконига эришади. Зийрак ўқувчи учун бир-икки ишора ва аломатлар бериб, ўтмиш манзаралари билан бугунни тасвирлаши ҳам мумкин бўлади. Мухтасар қилиб айтганда, инсон концепциясини ўтмиш колоритида яратишнинг қатор афзалликлари, кенг ифодавий имкониятлари мавжуд.

Омон Мухторнинг “Минг бир қиёфа” романи уч қисм: “Тўрт манзара”, “Олисдаги олам”, “Афандининг болалиги” каби нисбий мустақиллика эга ҳикоятлардан ташкил топган. Ёзувчи инсон концепцияси марказида шахснинг руҳий-маънавий, ижтимоий эркинлиги муаммоси туради. Зотан эркинликнинг ҳар қандай шакли бўтилган жамиятда киши меҳнати ва қобилиятига яраша қадр топмайди (Абдулла Ҳаким, Бурҳон Шариф), ўзлигини йўқотади (Гулҳумор), ёлғонлар қобиғида яшайди (Насриддин Афанди) зулмкорлик, адолатсизлик, тилёғламалик урчиди (Раҳим II, Гулом сартарош). Энг ачинарлиси, бундай жамиятда инсон ўз қиёфаси билан эмас, балки минг бир қиёфага кириб буқаламун сингари ҳаёт кечиришга маҳкум.

Муаллиф асарнинг ўзига хос композицияси ҳақида “Асардаги ҳикоятларда, асосан, ҳар хил одамлар учраганидан, кимгадир улар бир-бирига деярли боғлиқ эмасдек тўзлиши мумкин. Аммо зийрак ўқувчи, нега уч ҳикоят яхлит асар деб аталгани, маъно ва мазмун нимадан иборат эканлигини ўзи илғаб олади, деб ўйлайман”⁴ деб ёзади. Чиндан ҳам бир қарашда тарқоқ, ўзаро алоқаси йўқдек кўринувчи мазкур ҳикоятларни романдаги марказий қаҳрамон Абдулла Ҳаким образи ва унинг ижоди бирлаштириб туради. Шундай экан, ёзувчининг инсон концепциясини англаш учун биринчи ҳикоят қаҳрамони Абдулла Ҳакимнинг мураккаб тақдирини чуқурроқ тасвирлаш этишга зарурат бор.

Абдулла Ҳаким турмушда ҳам, ижодда ҳам омади чопмаган соддадил, камсуқум инсон. У бировга ёлғон гапира олмайди, бировга озор бермайди, кези келса, бировнинг манфаатини ўз манфаатидан устун қўяди. Айни шу хислатлари унинг бошига етди – у Бурҳон Шариф деб ўйлаган жиноятчилар томонидан қатл қилинди. Абдулла

⁴ Омон Мухтор. Минг бир қиёфа. – Т.: Шарк, 1994. – Б.3.

эса дўстининг жонини ўйлаб уни сотмади, ўлимга рози бўлди. Роман воқеалари Абдулла Ҳакимнинг ана шундай фожиавий ўлими билан бошланади. Бундан сўнг асарда унинг руҳи ва шеърлари “яшайди”, холос.

Абдулла Ҳакимнинг ўлдирилиши билан боғлиқ воқелик рамзий характерга эга. Умуман, унинг каллақесарлар манзилига шофёрсиз афтобусда бориб қолиши, унинг Бурхон Шарифга қуйиб қўйгандек ўхшаши, бу ўхшашликни дўсту биродарлари тугул ҳатто Бурхоннинг хотини Ҳалима ҳам фарқлай олмаслиги каби ҳолатларга бирор рационал изоҳ йўқ. Сабаби буларнинг бари рамздир.

Абдулла Ҳаким ўлимга қадар ўз танасининг тутқуни бўлган. Бизнингча, бобнинг “Тутқун” деб номланиши ҳам шу билан боғлиқ. Руҳи тутқун бўлган чоғларда қаҳрамон ўзлигига, шу ўзликни ўраб турган воқеликка юқоридан қарай олмас, мавжудлигини тўлақонли баҳолай олмасди. Ёзувчининг бу мақсади кўпроқ қиёмат кунида Абдулланинг фаришталар томонидан сўроққа тугилган маҳали аён бўлади: “Сен ётиб-туриш, еб-ичиб, кийинишдан бўлак нарсани ўйламасдинг! Сен оқимга тушган ҳас эдинг, оқим қаёққа олиб борса, кетаверардинг. Умрингда маъно-мақсад йўқ эди” дейди фаришталар. Бу билан ёзувчи шўро сиёсати одамларни манқурт қилганини айтмоқчи бўлади. Яна фаришталар унга ўзлигини англашга уриниб кўрмагани, Худога эътиқод қилиш, фақат унга суяниш ўрнига одамдан бўлган раҳбарларга Худодан кўра кўпроқ ишонганини айтиб таъна қилишади. Мазкур ҳолатга ёзувчи “Бу – аслида, Абдулла билан бирга, унинг атрофидаги барча одамлар, замондошларининг ҳам гуноҳи эди. Бироқ, шоир бўлганидан, бу гуноҳ, афтидан, унга юкланган эди!” дея изоҳлайди. Кўринадики, адиб Абдулла Ҳаким сиймосида фақат гуноҳдор шоирни эмас, балки манқурт жамият тимсолини яратишга уринган.

Абдулла Ҳаким фақат озод руҳ билангина ҳаёти давомида қилган хатоларини, жамиятдаги муаммоларнинг туб илдизларини кўра олади. Бу билан адиб ўзликни англаш учун шахс руҳи эркин бўлиши керак деган ғояни илгари суради ва собик мустабид даврида инсон руҳи тузумнинг “тутқун”и бўлган ва бу ўзликнинг пароканда бўлишига олиб келганига ишора қилади. Шу маънода адабиётшунос Зулфия Пардаева ҳам Абдулла Ҳаким сиймосида “парадоксал тузум воқелигида синаётган инсон шахси”⁵ намоён бўлишини айтади.

Адабиётшунослар Абдулла Ҳаким образи воситасида социалистик жамият ижодкорни “ортиқча одам”га айлантириб, унинг ўз миссияларини бажаришига йўл очмаганлиги ўзликни англаш йўлидаги катта тўсиқ бўлгани ҳақида мулоҳаза юритадилар. Бундан ташқари, Абдулла Ҳаким адибнинг илоҳий тартиботга солинган инсон тақдири ҳақидаги қарашларини ёритишда муҳим воситага айланади. Алоҳида қайт этиш лозимки, мазкур қаҳрамон Омон Мухторнинг инсон концепцияси абсурд фаслафасига зид эканини ҳам тасдиқлайди. Зеро, Абдулла Ҳакимнинг руҳи танидан чиқиб ҳам азоб уқубатдан қутула олмаган, дўзахда минг турли қийноқларга солинган бўлса-да, кейинчалик гуноҳларидан покланиб жаннатга дохил бўлади.

Романнинг “Тўрт манзара” номли биринчи фасли асосан ёзувчининг инсон ва унинг мавжудликдаги мақоми ҳақидаги фалсафий қарашларидан иборат бўлса, “Олисдаги одам” фаслида муаллиф эътиборни бевосита тузум шакллантирган характерларга қаратади.

“Олисдаги одам” фаслида асосий воқеалар тўққиз каватли қошона – “Тарих ва маданият” ташкилотида содир бўлади. Бу ташкилот “Тарих ва маданиятни гуллаштириш шiori остида қадимий обидалар – масжид ва мадрасаларни бузиш, минг йиллик кўркем ҳовузларни кўмиб ташлаш, қабристонларни топташ, ота-боболардан қолган эски китобларни ёқиш билан шуғулланарди”. “Тарих ва маданият” ташкилоти умуман тузумнинг рамзи бўлса, ундаги марказий қаҳрамон – Гулҳумор эса азал чашмасидан

⁵ Пардаева З. Ҳозирги ўзбек романчилигининг таракқиёт тамойиллари: Филол. фан. д-ри... дисс. – Тошкент, 2003. Б.129.

сув ичиб қалби покланган шахс рамзи. Бироқ Гулхумор “Тарих ва маданият” ташкилотига ишга кириши билан унинг руҳи миллий заминдан, “қалб шифокори” Садиржондан иҳоталанди. Ташкилотнинг иш тутуми, одамларининг феъл-атвори секин-аста Гулхуморга ҳам таъсир эта бошлади, натижада қаҳрамон бир қиёфадан бошқа қиёфага эврилади. Тадқиқотчи Н.Азизов буни шундай изоҳлайди: “Абдулла Ҳаким тақдир синовига қўниб, онгли равишда ўзлигини, асл қиёфасини йўқотса, Гулхумор ўзи англамай, аммо ички хоҳиш туфайли қиёфасизликка юз тутди”⁶. Ёзувчининг ўзи эса танқидчи Аҳмад Отабой билан суҳбатда шўро мафкурасининг инсон тафаккурига таъсири ҳақида сўзларкан воқеликка “Инсон ва унинг дунёвий тафаккури, дунёни кўрган кўзлари боғланди-да, у фақат тор доирада, ўзи яшаб турган муҳит ичида, қобиғида қолди” дея таъриф беради. Романдаги тўққиз каватли қошона Гулхумор тақдирида ана шундай “қобиғ” ролини бажаради.

Мана шу “қобиғ” ичида пишиб етилган ташкилот раҳбари Кабиров фикрларига эътибор қаратинг: “...менга шаҳардаги мана шу бутун масжид-мадрасалар бузилгани ёқади, деб уйлайсизми?! <...> Илож йўқ, билдийизми?! Бизга шундай кўрсатма берилган... Биздан юқорида катта-катта корчалонлар, девдай одамлар бор. <...> Улар халқ ўзининг тарихини, маданиятини билмасин, бунинг устига, шароитдан кийналиб, кўз очишга имкон топмасин, деб халқни қулликда сақлаш учун шундай қилишади!” Кўринадики, Кабиров барини тушунади. У шунчаки никоб билан, бошқа қиёфа билан яшайди. Кўрккани учун, нафсига қул бўлгани учун. Адиб “минг бир қиёфа” деганда айна шу ҳолни, жамиятда тусланиб яшаётган, шунга маҳкум этилган одамларни назарда тутди.

Гулхумор ҳам худди Абдулла Ҳаким каби давр қурбони. Фақат Абдулла ижодий эркинлиги бўғилгани, шахс сифатида намоён бўла олмагани учун ҳалок бўлган бўлса, Гулхумор миллий кадриятларни, ўзлигини топтагани учун манқуртга айланди. Романининг учинчи – “Афандининг болалиги” фаслида эса биз қаҳрамоннинг ёлғонлар қурбонига айланганига гувоҳ бўламиз.

Номаълум замондаги номаълум давлатда Раҳим II отли подшоҳ ҳукмронлик қилади. Раҳим иккинчининг зулмкорлиги ва нодонлиги чеку чегарасиз. У тахтга ўтираркан олдида икки муҳим масалани қўяди:

“1. Қултепа ва бутун музофотдаги одамлар, ёш-қари, ҳамма бахтли бўлиши керак.

2. Олижаноб бу мақсад йўлида қимми бизга қарши турса, унга шафқатсиз муносабатда бўлиш, дорга осиб ёки шартта бошини танасидан жудо қилиш керак”. Подшоҳнинг ғояси бир қарашда мантиқли кўриниши ҳам мумкин. Зеро, у одамларни бахтли қилиш учун қайғуряпти. Бироқ мулоҳаза қилинса, икки бандли ғоя ўта парадоксал. Яъни жамиятда ҳамманинг тенг бахтли бўлиши имконсиз бўлгани каби, ҳамманинг тенг бир ғояни маъқуллаши ҳам мумкин эмас. Алалоқибат бу ғоя (иккинчи бандга кўра) минглаб одамларнинг қулини қўққа совуради. Раҳим иккинчининг бу ташаббуси моҳиятан коммунистик мафкуранинг айна ўзи эди. Зотан коммунизмни қуриш йўлида ҳам миллионлаб бошқача ўйлайдиган одамлар қатағон қилинди.

Шундай қилиб Раҳим иккинчи “Қим оғзини очса, осамиз ёки сўйиб ташлаймиз! Бундан буёғи қандай яшаш, нима қилишни ҳамма одамлар учун мен ўзим ўйлайман!” деб сиёсат юритди. Оғзини очган-очмаган минглаб зиёлиларни қатл қилди. Унинг зулми, адолатсизлигидан халқ нафратлана бошлади. Шунда у Ғулом сартарош деган удабурон лофчининг гапига кириб юзига “никоб” кияди. Ғулом эса ўз тадбирини “Мен сиз ҳақингизда афсона-латифалар тўқиб юраман. Менга етиб келган ҳар қандай воқеага янгича тўн бичаман. Кейин, одамлар мана шу тўнни кийиб кетаверишади. Номингиз элда дoston бўлади, шохим”, деб тушунтиради. Шу

⁶ Азизов Н. Ижодкор шахс образи ва бадийий ният ижроси // Илмий хабарнома, АДУ, №1 2019 й. Б.88.

тариқа Раҳим иккинчининг ёлғонга таянган сиёсати бошланди. Олис музофотда яшовчи ёш Афанди ҳам ана Ғулом сартарош бичган “тўн”ни кийиб юргувчилардан эди. “Раҳим иккинчининг юрт сўрашида – *ёзади Дилмурод Қуროнов* – шўро ҳукумати етмиш йил юритган сиёсатда ишораларни, сартарош Ғуломжон қўллаган тадбирда эса мафкурачиларнинг иш усули ва шакллари кўрган”. Бу шундай ёлғонки, киши жамиятда ўз кўзи билан кўриб турган воқеликка эмас, оғиздан-оғизга ўтиб келаётган ёлғонларга ишонади. Ҳаётий мақсадлари, ўзлигини шу ёлғон билан боғлаб тасаввур қилади. Ғўё куч ишлатмай, кон тўкмай одамларни аср олиш, ёлғон сиёсатнинг қулига айлантириш методи. Шунчаки, бу ёлғонлар тизимли, мақсадли бўлса кифоя. Занжир реакциясини жамият аҳлининг ўзи давом эттиради. Яъни, уларнинг ўзлари ёлғонни “реаллаштира” бошлайди. Адолатсиз шохни билиб турса-да адолатли дея олқишлайди, оч-наҳор бўлса-да фаровон жамият ҳақида қўшиқ куйлайди... Омон Мухтор айни шу иллатнинг асл моҳиятини, одамлар руҳи ва онгидаги манзараларини очиб беришга интилади. Буни биз бола Афанди дунёқарашининг тадрижий кенгайишида ҳам яққол кўрамыз.

Афанди Ғулом сартарошни илк бор учратганда унинг шох ҳақидаги ҳикояларига маҳлиё бўлиб қолади: “Насриддин ўй-хаёлини ўғирлаб, қони-жонига чирмовукдай ўралиб олган афсона-латифаларга берилиб қолганидан, Ғуломжондан ҳам кўпроқ ўзи ҳеч қачон кўрмаган, қандайлигини тасаввур ҳам қилолмаган шохга мафтун-маҳлиё эди”. Кейинчалик ўзи ҳам сартарошдан эшитганларини эл-улусга ёйиш билан, базан ўзи ҳам янги ҳикоялар тўкиш билан банд бўлди. Кун келиб у пойтахт – Қултепага боришни, шохни ўз кўзи билан кўришга аҳд қилади. Йўлда элнинг ҳақиқий яшаш шароити билан танишади. Нураб ётган пасткам лойсувок уйларни, ранги “чоллардан баттар зарҳил” болаларни, “ўттизга кирмай кампир бўлган жувонлар”ни, сахардан ярим кечгача “лой кечиб юрган эркаклар”ни кўриб хулосалари ўзгара бошлайди. Вазиятни танқидий баҳолай бошлайди. Айни шу нуктада романнинг бутун мазмун-моҳиятини қамраб олган муаллиф нутқи – асарнинг кульминацияси содир бўлади:

“Азалдан сенинг қисматинг шумиди, халқ?! Кимлар, бошман, деб сенинг бошингга чикмади! Жиловни қўлига олган борки, сени сўяди, осади, ўлдириш пайига тушади! Зиндонга ташлайди! Бу етмаса, сени кийимсиз, оч қолдиради! Йўлларда тентираб, сарсон-саргардон бўлишга мажбур қилади!.. Хукмдордан қутулдим, деганингда минг хил тўралар, бекларга тутиласан. Пулдорлар, корчалонлар сени талайди. Булардан ҳам қутулганингда, безорилар, ўғриларга йўлиқасан. Сени булар ҳам уради, тунайди!.. Хаммаси сендан қўркиш, ожиз-нотавон, қул бўлиб яшашни талаб қилади! <...> Сен ҳамон ишонасан, бечора халқ! Эртанги кунга умидланасан! Одил шох излайсан. Бирон виждонли ҳакам бордир-қу, дейсан!”

Юқорида ҳам айтганимиздек, бадий асарда шаклланган инсон концепцияси муаллиф яшаган замон маҳсулидир. Шундай экан, Омон Мухтор бадий концепциясини фақат ўтмиш билан боғлаб талкин қилиш хато. Ёзувчи ўз замондошларининг қуллик, мутелик, манкуртлик исканжасидан ҳамон чиқа олмаётганидан, мустабид тузум қолдирган жароҳатлар асорати ҳали-ҳамон “оғрик” бераётганидан кайғуради. Ўтмиш манзараларини тасвирлаш орқали аслида бугуннинг кишисига хитоб қилади, ишора ва белгилар беради.

Омон Мухтор ўзининг “Минг бир қиёфа” романида Ғарб модернизмга хос ифода шакллари қўллаган бўлса-да, инсон концепциясини яратишда Шарқнинг азалий ҳаёт фалсафасидан узилиб кетмайди. Буни биз Абдулла Ҳакимнинг дўзахда абадий қолиб кетмагани, гуноҳлардан покланиб жаннатга киритилганида кўришимиз мумкин. Бу ҳол модернизмнинг асоси бўлган абсурд фалсафасини инкор қилишини юқорироқда ҳам таъкидладик. Негаки Шарқ кишиси фоний дунёда абсурдни кўриши мумкин эса-да, бокий дунёда Адолат ва Ҳақиқат мавжуд эканига имон келтириб яшайди.

Лутф ила кўнглимни ол, дилрабо, бир қайрилиб

Баҳодир ҚЎЧҚОР

* * *

Гул юзинг очгил санам, гулшанда гуллар яйрасин,
Бир кўриб хусну жамолинг ошиқ диллар яйрасин.

Токи чашминг бодасин ичса агар гулғунчалар,
Гунчаи лаъли лаб аро канду боллар яйрасин.

Гул ёноғинг узраким, ул каро холинг, ажаб,
Ўйнатар кўзларни бехос, дона холлар яйрасин.

Хар нафас олсанг тўйиб, гул жамоли барқ урар,
Ул нафас тафтига хуррам, гул ниҳоллар яйрасин.

Гунча гул шайдосидир, боғ аро шўх андалиб,
Гул каби гулгул ёниб, чехраи оллар яйрасин.

Диллашиб юрсак, Баҳодир, Лайлию Мажнун бўлиб,
Ишқимиздан не ажаб, саҳрои чўллар яйрасин.

* * *

Дилға ўт солди кулиб, маҳвашо бир қайрилиб,
Жилваси олди ҳушим, дилкушо бир қайрилиб.

Ой, қуёш янглиғ кулиб, ёғдуларинг таратиб,
Қалбима келгин олиб, нуру шуо бир қайрилиб.

Баҳодир ҚЎЧҚОР – 1949 йилда тугилган. Наманган давлат педагогика институтининг рус тили ва адабиёти факультетини тугатган. Ижодкорнинг “Шабнам”, “Дилдан келар бир нидо”, “Онам кўкида оламни туйдим” шеърый тўпламлари ва “Кўнгил довони” номли девони нашр этилган.

Ишваю нозинг ила нимтабассум айлабон,
Лутф ила кўнглимни ол, дилрабо, бир қайрилиб.

Ҳар нигоҳи ҳийлаю сеҳрига дил бандадур,
Бир киё боксанг магар, ҳурлико, бир қайрилиб.

Ҳар нафас олмак анинг хоҳиши, ҳукмидадур,
Ушхиром айлаб келар, дилдора бир қайрилиб.

Эй Баҳодир, ўксима, қалбинг эшигин оч мудом,
Ул малак айтар сенга, ҳамду сано бир қайрилиб.

Эломон ТОЖИЕВ

Қумга сингиб кетди товушинг

Хатолар

Ёш эканмиз, юрдик билмасдан,
Елкамизни эзди кўп юклар.
Хатолардан огоҳ қилмасдан,
Ўтиб кетди қанча буюклар.

Болам, ёшсан имкон қўлингда,
Кетолмайман ичимга ютиб.
Хушёр бўлиб юргин йўлингда,
Хатоларим турибди кутиб.

Севишга ошиқма

Севишга ошиқма ҳозир куз фасли
Ҳар бир яхши ният вақт билан кўркам.

Эломон ТОЖИЕВ – 1957 йилда тузилган. Фарғона Политехника институтининг нефтгаз факультетини тамомлаган. Ижодкорнинг “Онажон” шеърӣй тўплами чоп этилган.

Туйгулар шу пайтда хотиржам асли
Муҳаббат фаслини ҳурмат қил, эркам.

Ширин орзуларга бурканиб олиб
Хаёллар киш бўйи яйраб туш кўрар.
Янги тонг калбингга илиқлик солиб
Боғларинг баҳорни олқишлаб турар.

Табиатнинг ўзи бетакрор адаб
Бусиз гўзал олам яшнай олмайди.
Орзулар ниш урган муҳаббат атаб
Энди туйгуларинг пинҳон қолмайди.

Такдир экан

Садо эдинг жарангдор мағрур,
Атрофингда тоғлар бор эди.
Юрагингни ёқарди ғурур,
Бахту омад сенга ёр эди.

Энди сени қийнар муаммо,
Такдир экан, сахро – оғушинг.
Садоман деб, уриндинг аммо
Қумга сингиб кетди товушинг.

Ҳеч ўчмасин кўнглинг чироғи

Бахтиёр ТЕМУР

Китоб йўқ жойларда

Китоб кўтариб эл, юртни кўп кездим,
Таъзим – баҳрамадга Улуғ Китобдан.
Вале, иттифоко, кўрдим ва сездим
Юз бурган касларни Буюк Офтобдан.

Бахтиёр ТЕМУР – 1962 йилда туғилган. Самарқанд давлат университети амалий математика факультетини тамомлаган. Унинг “Ҳуррият”, “Дунё келур”, “Тоза ҳаволарим” номли тўпламлари чоп этилган.

Айтсам ишонмассиз, кўп экан хатто,
Битта ҳам китоб ўкимаган “нор”.
Эзгу ҳикматлардан ҳоли ва йирок
Қасру қошоналар қатору қатор...

Китоб йўқ жойларда кафтингни очиб,
Толею тақдиринг кўрганлар қанча.
Ўзгалар сатрини куйлаб, пул сочиб,
Давру даврон суриб юрганлар қанча.

Китоб йўқ жойларда чўлланар воҳа,
Айланиб боради боғлар саҳрога.
Китоб йўқ жойларда улғаяр куллар,
Қумга қўмилади қадимий йўллар.

Китоб йўқ жойларда урчир разолат,
Жаҳолат, хиёнат, ғийбат, хурофот.
Китоб йўқ жойларда оқил сўзи хор,
Комига тортади талафот, офат.

Китоб йўқ жойларда оломон, тўда,
Чанг солур бир-бирин бошин емакка.
Китоб йўқ жойларда адолат гўрда,
Малъунлар эл ризкин қилади “сокка”.

Китоб йўқ жойларда унут даҳолар,
Йўлсизлик кутади ҳар жонни ҳар он.
Китоб йўқ жойларда мақсад йўқолар,
Неклик, орзу-умид кулмас ҳеч қачон.

Дўстим, сенга китоб ола келдим мен,
Унда ҳислар қийғос, туйғулар гулгун.
Ўқисанг, ҳаётинг беҳиштларга тенг,
Ўқисанг, йўлинг равон, толеинг дуркун.

Нарзий ғазалига муҳаммас

Тайинли бўл, токи сени замон сўроқлар,
Меҳри фақат тилда қаслар бийрон сўроқлар,
Меҳр кўрса сендан хатто жайрон сўроқлар,
Самоларда юлдузларни осмон сўроқлар.
Чин инсонга кўнгул қўйиб инсон сўроқлар.

Ёнингдаю оворасан излаб фалакдан,
Улар бисёр то даст узун, куч бор билакда,
Вафо дерсан хар дуода, хар бир тилакда,
Орзу-истак туғулади ерда, юракда,
Чўққиларда бахтин излаб довон сўроқлар.

Майли, еллар наво туғса отинг ёлида,
Майли вужуд қакраб қатрон бу ишқ чўлида,
Умр дарахтинг яшнар фақат чин ёр қўлида,
Юрак ёнгил бир умрга вафо йўлида,
Ошиқ аҳли ўз ишқини пинҳон сўроқлар.

Асл дўст-ёр ҳаётингга қут-маъно қўшар,
Қолма улар даврасидан, шодланиб яша,
Сўрокласа қадамига жонингни тўша,
Дўст кадрига дўст етади жон дўстинг ўша,
Бу оламда мол дунёнингни нодон сўроқлар.

Покланмокка вужуд етар зилол бир кўза,
Кору ният тўғри бўлса ўзинг хокизар,
Инсонликда диёнати бутун жон ўзар,
Инсон кадри номусидай бўлсин покиза,
Беномуслар ўз нарҳини арзон сўроқлар.

Бу оламда энг ёмони қондош нифоғи,
Ҳеч ошёнда қуримасин ҳикмат бўлоғи,
Тилагим шу, ҳеч ўчмасин кўнглинг чироғи,
Бу оламда фарзанд дерлар кўзлар кароғи,
Фарзандларнинг камолини замон сўроқлар.

Тўғри бўлгин гарчинигун, гарчи пиёда,
Адашмагин олислардан келган зиёдан,
Бақо топган борми кутиб шафериёдан,
Гар ҳаётсан армон билан ўтма дунёдан,
Армон билан ўтсанг бир кун армон сўроқлар.

Юз минг сароб чорласа-да айлаб карашма,
Умринг бўйи интилганинг Ҳақ отли чашма,
Бахтиёр, тоғ ўйларингда, бироқ сен шошма,
Нарзий, тутгил одил йўлни, йўлдан адашма,
Билки, дунё сарҳисоблик виждон сўроқлар.

**Гулчехра
ШАҲОБИДДИН қизи**

Қалбимда чирсиллар олов

Жоним Ватан

Қалкон бўлай, корингга бир яроғ бўлай,
Қош-қўзимда асрагувчи қароғ бўлай,
Қурбон бўлай, тунингда ёк, чироғ бўлай,
Жоним – Ватан, шоним – Ватан, борим – Ватан!

Сенга шараф-шонлар бўлсин, шаънинг буюк,
Ялпизингдан андизгача бунча суюк!
Толейингни асрамоқлик зиммамда юк,
Жоним – Ватан, шоним – Ватан, борим – Ватан!

Табарруксан, саждагоҳим, сен паноҳим,
Ҳумо қушим, бахту тахтим, суянч тоғим,
Беқиёсим, бебаҳойим, жаннат боғим,
Жоним – Ватан, шоним – Ватан, борим – Ватан!

Сен Отамсан қўлларимдан тутиб турган,
Сен Онамсан йўлимга кўз тикиб турган,
Сен толесан, менга бахтлар битиб турган,
Жоним – Ватан, шоним – Ватан, борим – Ватан!

Қакнус қўшиғи

Исмим – Гулчехрадур,
чехрам мисли гул,
Қўнглим атиргулдир, аслим – оби гил,
Қалбим тўла тугён, асло сўнмас ул,
Ғамнинг либосларин ечганман буткул.

Гулчехра ШАҲОБИДДИН қизи – 1964 йилда туғилган. Жиззах давлат педагогика институтининг ўзбек тили ва адабиёти факультетини тамомлаган. Ижодкорнинг “Согинч”, “Янги ой чиққан кеча”, “Дилда дардинг бўлмаса”, “Қалдирғочим”, “Жон ичра жондир Ватан”, “Садарайҳон ифори”, “Онажон, кечир”, “Бахт хумори” шеърий тўпламлари чоп этилган.

Қакнус куш мендирман, ёнаман лов-лов,
Кул қолмас қалбимда чирсиллар олов.
Ғанимлар сўз билан жонимга қалов
Топдилар, чопдилар, ўлмадим мен-дов.

Ўтларга отдилар, сувга отдилар,
Яна яшайвердим қайта ва қайта.
Кўнглимга ботдилар, бориб сотдилар,
Кулдан чиқавердим қўшиғим айта.

Нолалар боиси – юракдаги ишқ,
У қакнус нидоси, мунгли бир қўшиқ.
Ёнсамда, куйсамда кул бўлмам асло,
Мен ишқни куйлаган ошиқман, ошиқ!

Сизсиз кўклам келди, отажон

Сардор СИРОЖИДДИН

Отамсиз келган бахор

Сизсиз кўклам келди, отажон,
Сизсиз кайтди бахорлар ғариб.
Қалдирғочлар айвонингизда
Чуғурлашар сизни ахтариб.

Арғимчоқлар солишиб кўкка,
Қайтиб келди яна турналар.
Улар сафи бутмикан, ота
Айрилиқдан бағрим тирналар.

Сардор СИРОЖИДДИН – 1988 йилда туғилган. Андижон давлат университетининг биология факультетини тамомлаган. Ижодкорнинг "Сентябрь", "Қадам" номли шеърӣй, "Мустақиллик қалбларда янраган куй" номли публицистик китоблари чоп этилган.

Кўм-кўк либос кийди барчаси,
Сизсиз чорбоғ тутмоқда мотам.
Афеус, қайтар ҳар йил баҳорлар,
Лек қайтмаскан ғанимат одам.
Сизсиз кўклам келди, отажон...

* * *

Бунча қаттиқ муҳаббат қаҳри,
Яна шеърга бормаиди кўлим.
Хаёлларим яна тарқалар,
Бизга азоб керакми, гулим.!?

Бўғзимга тикилар,
овозсиз бир дард,
Нахот бир нуктада туташмас тақдир.
Нахот бахт деганим – айрилиқ,
Нахот ишқ деганим – гуноҳи кабир.

Бунча қаттиқ муҳаббат қаҳри,
Яна шеърга бормаиди кўлим...

Бахт бўлиб суйгандик

Садоқат ҚУРБОНОВА

Кутгин

Кутгин, борадирман бир кун қошингга,
Қалбимдаги ўтни ўчирмоқ учун.
Ва кафтингда бир уй этаман бунёд,
Орзу, умидларим кўчирмоқ учун.

Садоқат ҚУРБОНОВА – 1992 йилда туғилган. Термиз давлат университетининг туртинчи босқич талабаси. Ижодкорнинг “Ҳаёт қадри”, “Қуйлаётган юрак” шеърый тўпламлари чоп этилган.

Бесадо бораман қошингга изсиз,
Ҳадсиз ҳасратларим айтиб бергани,
Қачондир кўзингнинг мунис ишқини,
Бир тутам гулдайин қайтиб бергани.

Ўша кун келаман қаршингга мутлақ,
Ёнган танам узра музлар босгани,
Бизни аврагану, алдаган йўл ва
Аламли дунёни дорга осгани.

Ишон, келсам магар ҳайратда қолма,
Мовий булутларни олиб боролсам,
Кўрасан ҳижрондан яралган дилни,
Ёмғир томчисига солиб боролсам.

Шаксиз борадирман, кута олсанг бас,
Тунларим узундир, кундузим маҳзун.
Сачраб кетсам агар, йиғиб ол факат,
Сенга аталгани руҳимда ҳузун...

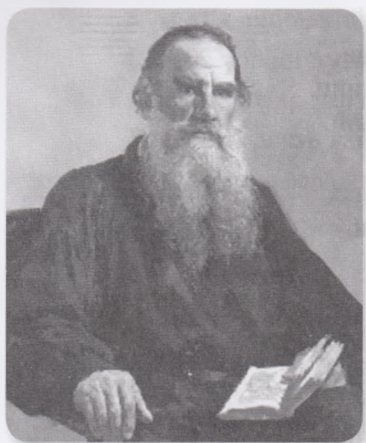
Афсус

Олисдан олисдир дил истар манзил,
Хаёл, хотиротлар ёлғиз нажотим.
Ишққа белаганди бутун боримни,
Айрилиқ доғида ёнар ҳаётим.

Боғ кезсам, боғларнинг файзи йўқдайин,
Мунғайиб тургандай булбуллар унсиз.
Хушҳаво манзиллар чорлаб турса ҳам
Олға одимламас кадамлар усиз.

Менинг юрагимни ғамга тўлдириб,
Ўзи-чи, бахтлардан ёниб юргандир!?.
Қалбида минг бир ўй, табассум билан,
Зухрога термилиб қараб тургандир!?.

Бахт бўлиб суйгандик, ёнгандик ўтдай,
Афсус, у дамларни асраб қолмадик.
Ҳайхот, зорланмасин юрак энтикиб,
Ўшал шод дамларга қайтаолмадик.

Лев ТОЛСТОЙ

ИККИ ҚАРИЯ

Ҳикоя

Юҳанно, IV, 19. – Ҳазрат, кўриб турибманки, Сен пайғамбарсан, деди аёл. 20. – Ота-боболаримиз бу тоғда топиндилар. Аммо сизлар топинадиган ер Қуддусда, дейсизлар.

21. Исо унга айтди:

– Менга ишонгин, шундай вақт келадики, шунда Отага на бу тоғда, на Қуддусда топинасизлар. 22. Сизлар нимага топинишни билмайсизлар, бизлар эса, нимага топинишни биламиз. Чунки нажот яҳудийлардандир. 23. Бироқ вақт-соати билан ҳақиқий топинувчилар Отага Рух ва ҳақиқат билан топинадилар, ана ўша вақт-соат келди! Ота шу йўсинда Ўзига топинувчиларни излайди.

I

Икки қария кўхна Қуддусга бориб, Худога сиғинишни ният қилишди. Бири бой деҳқон, уни Ефим Тарасич Шевелев дейишарди. Иккинчиси эса, ўртаҳол киши Елисей Бодров эди.

Ефим оғир-вазмин, ароқ ичмайди, тамаки чекмайди, ҳатто хидлаб кўрмаган, гапнинг дангалини айтганда, умрида ҳақоратли сўзни тилга олиб сўкинмаган, боз устига қатъиятли, қаттиққўл киши. Кишлоқда икки муддат оксоқолликни ўтади, ҳалол-тоза ишлади. Оиласи катта: икки ўғли, уйланган набираси бор – ҳаммалари бирга яшайди. У табиатан соғлом, серсоқол ва тўғрисиўз чол, етмишни қоралаб қолган бўлса-да, соқолига эндигина оқ оралаяпти. Елисей эса, на бой, на камбағал, дастлаб дурадгорлик билан андармон бўлди, энди қартайганда хонанишин бўлиб қолди, асалари боқади. Битта ўғли овга чиқади, бошқаси – уйда. Елисей кўнгли очик, хушчакчак киши. Ароқ ичади, тамаки чекади, қушиқ айтишни яхши кўради, аммо ўзи мўмин-қобил, уйдагилар билан ҳам, қўни-қўшниси билан ҳам тинч-тотув

Лев Николаевич ТОЛСТОЙ – (1828–1910). Рус адиби. Қозон университетини тамомлаган. Унинг “Уруш ва тинчлик” эпопеяси, “Анна Каренина”, “Тирилиш” каби романлари, “Ҳожимурод”, “Сергий ота”, “Иван Иличнинг ўлими” каби қиссалари ва бошқа кўплаб асарлари ўзбек тилига таржима қилинган.

яшайди. Елисей паканарок, корачадан келган, патаксокол, кадди-басти жойида, бошида бир туки йўк, такирбошилигидан пайғамбар Елисейга ўхшаб кетади.

Қариялар сафарга чиқишга келишиб, гапни бир жойга қўйганига ҳам анча бўлди, бироқ нукул Тарасичнинг юмуши чикиб қолаверади: ҳеч иши тугамайди. Бири охирлади деганда бошқаси бошланади: ё набирасини уйлантиради, ё аскарликдан қайтган кенжасини кутиб олади, йўк деганда кулбасини бузиб, қайта куради.

Қариялар байрамда учрашиб қолиб, йўгон болор устига ўтиришди.

– Хўш, – деди Елисей, – қачон бурчимизни адо этишга борамиз?

Ефимнинг пешанаси тиришди.

– Шошмайлик, – деди, – борамиз, бу йил мен учун оғиррок келди. Уйимни бузиб қайта тикладим, юз сўмча чегириб қоларманми дегандим, учинчисиям кетяпти. Шундаям охирига етказолмадим. Ёзга чикиб битираман, шекилли. Ёзда, Худо хоҳласа, албатта, йўлга чиқамиз.

– Ақли ожизимча, – деди Елисей, – эзгу ишни ортга суриб бўлмас-ов, ҳозирок йўлга чиқиш керак. Баҳор – айни вақти-да.

– Тўғрику-я, бироқ ишлар қалашиб ётибди, дабдурустан ташлаб кетаманми?

– Сендан бошқа ишлайдиган йўкми? Ўғлингга буюр.

– Эпполмайди! Тўнғичимга ишонч йўк – панд беради.

– Бир куни келиб дунёдан ўтамиз, биродар, улар бизсиз ҳам кунини кўриб кетаверади. Ўғлинг ҳам ўрганиши керак.

– Шундайку-я, бироқ ҳаммаси кўз ўнгимда бажарилишини истайман.

– Эҳ, биродар! Ишни тугатиб бўлмайди. Мана, яқинда уйимдаги аёллар байрам арафасида ҳаммаёкни супуриб-сидиряпти. Гоҳ уни қилиш керак, гоҳ буни. Катта келиним, эсли аёл-да, эшит, нима дейди: “Раҳмат, дейди, байрам ўтади-кетида, бизни кутиб турмайди, дейди, минг уринма, ишнинг охирига етолмайсан”.

Тарасич ўйланиб қолди.

– Шу қурилишга, – деди, – ҳазилакам пул сарфламадим; сафарга қуруқ қўл билан чикиб бўлмайди. Юз сўм – озмунча пулми?!

Елисей кулиб юборди.

– Гуноҳга ботма, биродар, – деди у. – Сенинг топган-тутганларинг меникидан ўн ҳисса зиёд, пулни баҳона қиласан. Фақат айт, қачон йўлга чиқамиз, мендаям пул йўк, топилади-да.

Тарасич мийиғида истехзоли кулди.

– Қара-я, қандай бойвачча, – деди, – қаердан оласан?

– Уйда қириб-қиртишлайман-да – унча-мунча чиқади; етмаганига – ўн-ўн бештача асалари уясини қўшнига пуллайман. Қачондан бери сўрайди.

– Асалари галаси тез кўпаяди, тер тўкиб ишлайсан, тиришасан.

– Нега тиришарканман?! Йўк, биродар! Ҳаётда мен ҳеч нарсага, гуноҳга ботишдан бошқасига ғам чекмайман. Кўнгил хотиржамлигидан бошқаси бекор!

– Шундай дейсану, уйда бош бўлмаса, иш пачава.

– Агар кўнгилга келганини қилаверсанг, ўзингни бошқармасанг, шундай бўлади. Кўнгил чопса – кетдик! Чинданам, борайлик.

II

Елисей биродарини кўндирди. Ефим роса ўйлаб, эртаси куни тонгда Елисейнинг уйига келди.

– Хўш, жўнайимизми, – деди, – тўғри айтасан, Худонинг ўзи йўлимизни очар. Тирик эканмиз, кучимиз борида йўлга чиқайлик.

Бир ҳафта деганда чоллар йиғинишди.

Тарасичнинг уйида пули бор эди. У йўлга ўзи учун юз сўм олди, кампирига икки юз сўм қолдирди.

Елисей ҳам йиғинди; қўшнисига ўнга асалари уясини сотди, шу наслнинг ўнга қутисини ҳам қўшнисига берди. Ҳаммасига етмиш сўм олди. Қолган ўттиз сўмни уйдагиларнинг чўнтагидан қокиштирди. Кампири ўлимтигига деб йиғиб қўйган пулини, келини бор-будини берди.

Ефим Тарасич ҳамма ишни: каерда қанча пичан ғамлашни, гўнгни қаякка чиқариб ташлашни, уйни охиригача битириб, устини ёпишни ўғлига юклади. Мўлжаллаб юрган ишларини – ҳаммасини унга тайинлади. Елисей эса, хотинига фақат сотилган асалари уяларини алоҳида ажратиб қўйишни ва алдам-қалдамсиз ҳаммасини қўшнисига беришни уқтирди, уй юмушлари ҳақида оғиз очмади: уларни қандай уддалашни, ҳар қалай, ишнинг ўзи кўрсатади. Қандай қилса яхши бўлишини уйдагиларнинг ўзлари билади.

Чоллар сафарга шай бўлишди. Уйда нон ёптиришди, тўрвалар тиктириб, янги пайтавалик йиртишди, пишиқ пойабзал тикишди, эҳтиётдан дарахт пўстидан тўқилган енгил чиптаковуш ҳам олишди. Уйдагилар уларни кишлок четигача кузатиб хайрлашгач, чоллар олис йўлга равона бўлди.

Елисей кайфи чоғ бўлиб йўлга тушди, кишлокдан узоқлашиши биланок барча ташвишларни унутди. Унинг фикру хаёли ёлғиз йўлдошининг кўнглини оғритиб қўймаслик, бировга қўпол гапириб юбормаслик, манзил-максадга етиб, уйига эсон-омон қайтиш ўйи билан банд. Елисей йўл-йўлакай ўзича ё пичирлаб дуо ўқир, ё авлиё-анбиёлар ҳақида ўзи билган ривоятларни такрорлаб борарди. Бирон киши дуч келса ёки тунашга тўғри келса, ким бўлмасин, ҳудожўйлик билан хушмуомалада бўлишга, ширин сўзлашга интилди. Юрган сари кўнгли кўтарилди. Елисей фақат бир ишнинг урдасидан чиқолмади. Тамаки ҳидлашни ташламоқчи бўлиб, тамакидонини уйга ташлаб келган эди, хумори тутди. Йўлда кимдир сийлади. Орасира йўлдошидан ортда қолиб, уни гуноҳга ботирмай, деб тамаки ҳидлаб оларди.

Ефим Тарасичнинг қадам олиши дадил, ножоиз иш қилмайди ва беҳуда гап сотмайди, у кўнгилчан, аммо енгилтак эмас. Фақат уйдаги ташвишлар миясидан чиқмайди. Улар нима қилаётган экан, деб хавотирланади. Ўғлига зарур ишни тайинлашни унутмадими, ўғли айтганларини қияптими? Йўл-йўлакай картошка экаётган ёки гўнг ташиган одамларга кўзи тушса: ўғлим ишни ўзим буюргандай уддалаяптими, деб ташвишланади. Канийди, ортига қайтса, ишларни бир-бир кўрсатарди, ўзи дўндириб қўя қоларди...

III

Чоллар беш ҳафта йўл босишди, чиптаковушлари тўзиб кетди, янгисини сотиб олмоқчи бўлиб хоҳоллар кишлоғига киришди. Уйларида чикқандан буён тунашга ва тушликка пул тўлашади, аммо хоҳоллар бир-бирига гал бермай уларни меҳмонга чорлашади. Уйларига олиб кириб, сийлашади, бир тийин пул олмайди, яна йўлда тамадди қиласиз, деб тўрваларига нон, ҳатто кулча ҳам солишади. Шу тариқа чоллар эмин-эркин ҳўп ва кўп юришди; яна бир губерния ҳудудини босиб ўтиб, ҳосилсиз ҳудудга етиб келишди. Бу ерликлар уйига киритишади, тунагани учун ҳақ олмайди, аммо овқат бермайди. Ҳамма жойдаям нон улашишмади, бир сафар пулга ҳам топилмади. Ўтган йил ҳосил битмади, дейди одамлар. Бойлар хонавайрон бўлиб, бор-будини сотишди, ўртамиёналар – йўқчиликка юз тутди; кашшоқлар эса бир амаллаб тирикчилигини ўтказишди ёки айримлари бу ерлардан бутунлай бош олиб кетди, ёки тиланчилик қилишди, бировлар уйида қўл учида кун кечирди. Қишда тўпон чайнаб, лайлак гўшти ейишди, дейишади.

Чоллар мўъжазгина кишлокчада тунаб қолишди, ўн беш фунтча¹ нон харид қилишди, кун иссиғига қолмайлик деб, сахарлаб йўлга чиқишди. Ўн вёрстча² юришгач, сой бўйига етишди, косачада сув олиб, унга нон ботириб тамадди қилишди ва пойабзалларини алмаштиришди. Ўтириб, ҳордик чикаришди. Елисей муғузни олди. Уни Ефим Тарасичнинг боши узра айлантирди.

– Шу жирканч нарсани, – деди Тарасич, – итқитиб юбориш қийинми!

Елисей қўлини силтади.

– Зўрсан, – жавоб берди у, – аммо мени гуноҳга ботирма!

Улар кўзғалиб, сафарни давом эттиришди. Яна ўн вёрстча яёв юришди. Каттагина кишлокка келиб, тўғри ўртасидан кесиб ўтишди. Энди кун қиздира бошлаган эди. Елисейнинг тинкаси қуриди, ташналикка чидолмай, бироз нафас ростламоқчи бўлди, Тарасич эса, йўлида давом этаверди. Тарасич дадил юрар, Елисей унинг ортидан етиб юришга қийналарди.

– Чанқаб кетдим, – деди у.

– Майли, сув ичиб ол. Мен ичмайман.

Елисей тўхтади.

– Сен мени кутиб ўтирма, анави уйга кириб, чанқоқбосди қилиб чиқаман. Бир зумда ортингдан етиб оламан.

– Маъкул, – деди у.

Ефим Тарасичнинг ўзи кетди, Елисей эса, уй томонга бурилди.

Елисей уйга етиб келди. Чоғроқ экан, харобага айланибди; пойдевори корага, юқориси окка бўялган, девори нураган, афтидан, окланмаганига қўп бўлган, томининг бир чети очилиб ётибди. Уйчага ховлидан ўтиб кириларкан. Елисей ховлига ўтди; караса – пойдеворга туташ супада соқолсиз, ориқ бир эркак чўзилиб ётибди, хохолча қўйлак-иштонда. У совук, зах ерда ётар, кўёш тиги устига тик тушиб турибди. У кимир этмай ётибди, аммо ухламаган. Елисей сўз қотди, сув сўради – эркак жавоб бермади. “Ё бемор, ё қўпол”, ўйлади Елисей ва эшикка яқинлашди. Уйчада бола йиғларди. Елисей эшик ҳалқасини қоқди. “Хўжайин!” Жавоб бўлмади. Яна таёқча билан эшикни тақиллатди. “Диндошлар!” Мик этган овоз йўқ. “Худонинг бандалари!” Садо чиқмади. Елисей орқасига қайтиб кетмоқчи бўлди, шунда девор ортида кимнингдир инграгани эшитилди. “Бу одамларнинг бошига кулфат тушганми? Бир қараб қўйиш керакдир?” Елисей кулбага қараб юрди.

IV

Елисей ҳалқани бураб кўрди – ёпиқ эмас. Эшикни очиб, дахлизга кирди. Уйнинг эшиги очик эди. Чап томонда печь; тўғрида катта хона; бурчагида бут қўйилган тоқча, стол; стол ортида – эшак-ўтирғич; эшак-ўтирғичда биргина қўйлакда ялангбошини столга қўйганча бир кампир ўтирибди, қоксуяк, ёнида сомондай сарик, ингичка, катта иштон қийган болақай кампирнинг қўлидан тортиб, нимадир сўраб йиғларди. Елисей ичкарилади. Хонадан қўланса хид анқийди. Қараса – печдан наридаги каравотда яна бир аёл ётибди. Кўзлари маънисиз тикилган, фақат хириллаб, оёғини гоҳ қўтаради, гоҳ туширади. Кампир бош ирғаб, бегона кишига кўз ташлади.

– Сенга нима керак? – деди у аранг. – Нима керак? Ҳеч вақо йўқ.

Елисей кампирнинг нимадир деганини илғаб, унинг ёнига борди.

– Мен, – деди у, – Худонинг бандаси, бир коса сув бер.

– Йўқ, дейман, ҳеч вақо йўқ. Оладиган нарса йўқ, йўлингдан қолма.

¹ Фунт – оғирлик ўлчови, 1 фунт – 0,4914 кг.

² Вёрст – узунлик ўлчови. 1 вёрст – 1066,8 метр. (Тарж. изоҳлари.)

Елисей сўради: “Нима, орангизда бирон соғ одам йўқми, аёлга карайдиган?”

– Ҳеч ким қолмади; мужик ҳовлида жон беряпти, биз бу ерда.

Болакай бегона кишидан чўчиб жимиб қолганди, кампир тилга киргач, яна унинг кўлидан тортқилади: “Нон, энажон! Нон!” дея йиғлай бошлади.

Елисей кампирдан энди сўрамоқчи бўлиб оғиз жуфтлаганда хонага эркак киши кирди, у деворга суяниб келиб, эшак-ўтирғичга чўқмоқчи бўлди, аммо етиб келолмади, бўсағада ерга қулади. У ўрнидан туришга уринмай, сўз котди. Ҳар бир сўзни аранг хижжалар – орада нафас ростлаб олиб, кейингисини айтарди.

– Бўлисни очарчилик босди, – деди у. – Одамлар очликдан ўляпти! – эркак боши билан болакай томонга ишора қилиб, йиғлаб юборди.

Елисей елкасига осилган тўрвасини силтаб тушириб, қўлларини бўшатди, кейин тўрвани эшак-ўтирғич устига қўйиб, ипини еча бошлади. Очиб, ундан нон, пичок олди, нондан бир бўлак кесиб эркакка узатди. У олмади, болакай ва қизча томонга имлади – уларга бер деган маънода. Елисей болакайга узатди. Болакай нон ҳидини сезиб, бир бўлак нонга икки қўллаб ёпишди ва уни юзига босди. Печ устида ётган қизча ҳам тушиб келиб, ютокиб нонга тикилди. Елисей унга ҳам нон берди.

Яна бир бўлак кесиб, кампирга узатди. Кампир нонни олиб, чайнай бошлади.

– Сув бўлсайди, – деди у, – оғзимиз курукшаб қолган. Сув келтирмоқчийдим, – деди, – кечами, бугунми, эсимда ҳам йўқ, йикилиб тушдим, уйга етиб келолмадим, агар биров олмаган бўлса, челақ ўша жойда ётгандир.

Елисей улардан қудук каердалигини сўради. Кампир тушунтирди. Елисей ўша жойга бориб челақни топди, сув келтириб, ҳаммага улашди. Болалар сув ичиб, яна нон кавшадилар, кампир ҳам, аммо эркак олмади. “Кўнглим тортмаяпти”, деди. Аёл ўрнидан турмади, у ҳеч ўзига келолмас, фақат каравотда ётганча тўлғанарди. Елисей кишлоқдаги дўконга кетди, бориб буғдой, туз, ун, мой сотиб олди. Болтачани топиб, ўтин ёрди, ўтинни печга қалаб, ўт ёқди. Қизча унга қўмаклашди. Елисей шўрва, бўтка пишириб, уларнинг қорнини тўйдирди.

V

Эркак озгина тамадди қилди, кампир ҳам нимадир еди, қизалоқ билан болакай эса, косачани ялаб-юлқагач, бир-бирини кучоқлаб уйқуга кетишди.

Эркак билан кампир қандай қилиб бу аҳволга тушишганини гапириб бера бошлади.

– Биз бир амаллаб кун кечирардик, – деди у, – ўтган йили ҳосил битмади, куздаёқ бор-будимизни еб тугатдик. Ҳеч вақомиз қолмади – қўни-қўшнидан, саховатпеша кишилардан тиландик. Бошида бериб туришди, кейин эса, рад қила бошлашди. Қўлдан берганга қуш тўймас. Ҳадеб тиланиш жонга тегди: нарсаларимизни сотиб, қарзга ботдик – пул ҳам, ун ҳам, нон ҳам, – бари тугади. Ўзимга иш қидирдим, – деди эркак, – қидирдим, топилмади. Ҳамма жойда одамлар фақат қорин тўйдириш эвазига ишлайди. Бир кун ишлайсан, икки кун санқийсан – иш излайсан. Кампир қизалоқни етаклаб, узоқларга бориб тиланчилик қидишади. Хайр-садақа қаёқда, ҳеч кимда нон йўқ. Амал-тақал қорин тўйғазардик, пишиқчиликка етиб олармиз, деган умидда эдик. Баҳордан бошлаб ҳеч вақо бермай қўйишди, боз устига касаллик тарқалди. Жуда ёмон келди. Бир кун туз тотсак, икки кун очмиз. Гиёҳларни еб бошладик. Гиёҳданми, бошқаданми, хотин дардга чалинди. Ётиб қолди, менинг ҳам, – деди эркак, – мадорим қуриди. Оёққа туриб олишига ҳеч вақо йўқ.

– Ёлғиз ўзим, – деди кампир, – югурдим-елдим, охири очликдан силлам қуриб йиқилдим, мадорим қолмади. Қизалоқ ҳам бемажол, шўрлик кўркиблар кетди. Қўшнининг уйига чиқиб кел дегандик, чиқолмади. Бўсағага борганда мадори қуриб

йиқилди. Ўтган куни кўшни хотин чиккан эди, бизни оч ва касал ҳолда кўриб, терс бурилганча кетиб қолди. Унинг ўзини эри ташлаб кетибди, гўдақларини бокишга ҳеч вақоси йўқ. Шу аҳволда ётибмиз – ажалимизни кутиб...

Елисей уларнинг сўзини охиригача тинглади ва ўша кунийёк йўлга чиқиб, шеригига етиб олиш фикридан қайтди – шу ерда тунаб қолди. Елисей эрталаб туриб, гўё хўжалик ўзиникидай, уни тартибга солишга киришди. Кампирнинг хамир коришига кўмаклашди, печга ўтин қалади. Қизалокни эргаштириб, кўшнилardan керакли нарсаларни сўраб олди. Хўжаликка зарур бўладиган нарса қолмаган – ҳаммасини сотиб, еб тугатишган: на хўжалик асбоб-ускуналари, на кийим-кечак қолган. Елисей керакли нарсаларни ғамлай бошлади: нималарнидир ўзи ясади, бошқаларини сотиб олди. Шу тариқа Елисей бир кун, икки кун, учинчи кунни ҳам шу ерда ўтказди. Болакай оёққа туриб, дўконга чиқиб келадиган бўлди, Елисейга эркалана бошлади. Қизалок эса, шўх-шодон, барча юмушларда ёрдам беради. Улар Елисейнинг изидан чопиб юради: “Амаки, амакижон!” дейди. Эркак ҳам деворга суяниб юра бошлади. Фақат аёл ўрнидан туролмади, уч кун деганда кўзини очиб, егулик сўради. “Кани, – ўйлади Елисей, – энди борақолай, шунча вақтимни бекорга сарфламадим, ҳар қалай”.

VI

Тўртинчи кун рўза-хайит келиб қолди ва Елисей ўйлади: “Маيلي, улар билан бирга ҳайитни ўтказай, байрам баҳона бир нима ҳадя қилай, оқшом йўлга чиқарман”. Елисей яна қишлоқ оралади, сут, оқ ун, гўшт-ёғ харид қилди. Кампир билан бирга овқат пиширди, нон ёпди, эрталаб ибодатга чиқди, қайтиб келиб одамларга кўшилиб ҳайитлик қилди. Шу куни аёл ҳам ўрнидан туриб, қадам босди. Эркак соқолини қиртишлаб, тоза оқ кўйлагини кийди – кампир ювиб кўйган эди – қишлоқдаги бой деҳқоннинг уйига хайрия сўраш учун йўл олди. Бойнинг жамғарган пичан ва буғдойи кўп эди – ундан янги ҳосилгача қарзга пичан, буғдой олмокчи эди. Қош қорайганда хўжайин сўлжайиб қайтиб келди ва йиғлади. Бой раҳм қилмабди, “Пулини олиб кел”, дебди.

Елисей яна ўйга толди. “Энди буларнинг тирикчилиги қандай ўтади?” Одамлар ўрим-йиғимга чиқади, бир амаллашади: пичан ғамлайди. Жавдари буғдой етилди – одамлар ўрим-йиғимга киришади (кўз тегмасин, баракали бўлибди!), улар нимадан умид қилади: ўзларига тегишли бир ботмон ер бойга сотиб юборилган бўлса. Мен кетар бўлсам, улар тагин бурунги аҳволига тушади”. Елисей ўйга ботди ва оқшом йўлга чиқишга ошиқмади – эрталабга қолдирди. Ухлаш учун ҳовли томонга ўтди ва чўзилди. Ибодат қилди, аммо уйқуси қочди: бир ўйи – кетиши керак, вақтини ҳам, пулини ҳам совурди; бир ўйи – одамлар увол: “Ҳаммасига кўмак беролмайсан. Уларга сув келтириб, бир бурдадан нон бермокчи эдим, холос, ташвишлар бири бирига улашиб кетди. Энди эса, пичан билан буғдой сотиб олиб бериш керак. Буғдой ол, кейин – болаларга сигир, эркакка от даркор, пичан ташийди. Афтидан, шу ерда ўралашиб қолдинг, Елисей Кузьмич. Жаҳл келса, ақл қочади!” Елисей ўрнидан кўзғалди, бошига ёстиқ қилган чакмонини олиб қокди, буғдой бошоғини ҳидлади, калаванинг учини топмокчи эди, йўқ, бўлмади: ўйлаб ўйининг охирига етолмади. Кетиши зарур, аммо бу уйдагиларнинг холи не кечади. Нима қиларини билмайди. Чакмонини тахлаб бошининг тагига кўйиб, яна чўзилди. Ётди, ётди, хўрозлар кичкира бошлаганда кўзи илинди. Туйқусдан кимдир уйғотгандай туюлди. Қараса, йўлга шай ҳолда, тўрваси ҳам, ҳассаси ҳам қўлида, шундоқ дарвозадан чиқса бас, дарвоза эса, бир киши сикқулик очик, гўё йўлга чорлаётир. У дарвоза томон одимлади, аммо чиқишда ёнбошдаги тўрваси тиралиб қолди; уни ўтказиб оламан деганда, ҳассаси деворга қадалди. Ҳассаси чиқариб олмокчи бўлганди, қараса,

хасса деворга кадалмаган, уни кизалок тутиб турганча: “Амаки, амакижон, нон!” деб кичкирармиш. Пастга караганди, болакай пайтавасидан тортармиш, деразадан эса, кампир билан эркак термилиб турганмиш. Елисей уйғониб кетди ва ўзига ўзи: “Эртага буғдой билан пичан сотиб оламан, – деди овоз чиқариб. – От ҳам, янги хосилгача етгулик ун ҳам, болаларга сигир ҳам олиб бераман. Денгиз ортидан Исони излаб топгунча ўзингни йўқотиб қўйишинг ҳеч гапмас. Одамларга нажот бериш керак!” Шундан сўнг Елисей тонггача қотиб ухлади. Елисей эрта турди. Бой дехқоннинг уйига борди – жавдари буғдой сотиб олди, пичанга ҳам пул тўлаб қўйди. Уйдагини сотиб юборишган экан – чалғи ҳам олди. Эркакни пичан ўримиға жўнатди, ўзи эса, қишлоқ оралади: қовоқхона эгасидан аравази билан сотиладиган от топди. Савдоси пишди, бир коп унни аравага босди ва ниҳоят, сигир сотиб олишга чоғланди. Елисей икки хохол аёлни қувиб етди. Хотинлар ўзаро гап сотиб кетишяётганди. Уларнинг ўз лаҳжасида гаплашяётганини эшитиб, гап ўзи ҳақида эканини илғади.

– Кара-я, олдин унинг кимлигини билмабмиз, шунчаки бир бегона-да, дегандик. Айтишларича, сув сўраб кирган экан, шу бўйи қолиб кетибди. Уни Худо етказибди. Қўрдинг-ку, қовоқхона эгасидан от-арава сотиб олди. Бу дунёда шундай одамлар ҳам бор экан-а. Бориб кўрайлик-чи, нималар қиларкин?!

Буни Елисей эшитди, ўзини алқашяётганини англади ва сигир сотиб олгани кетди. Қовоқхона эгасининг ёнига қайтиб, унга отнинг пулини берди. Сакраб аравага чиқди ва унни олиб уйга жўнади. Дарвоза олдиға келиб тўхтаб, аравадан тушди. Уйнинг эгалари отни кўриб анграйиб қолишди. Улар отни ўзлари учун сотиб олинган деб ўйлашса-да, сўрашга журъат этишолмади. Хўжайин чиқиб, дарвозани очди.

– Отахон, – сўради у, – отни каердан олдинг?

– Сотиб олдим, – деди. – Арзонроғи учраб қолди. Охур тўладиган қилиб ўт ўриб қўй, окшом берасан. Аравадаги копни тушир.

Хўжайин отни аравадан чиқарди, копни омборга киритиб қўйди, ўт ўриб охурга солди. Сўнг ухлагани ётишди. Елисей ташқарида ухлашга чоғланди ва кечкурун тўрвасини ҳам олиб чиқиб қўйди. Эл уйкуға кетди. Елисей ўрнидан туриб, тўрвасининг оғзини бойлади, чакмонини кийди ва Ефимнинг ортидан равона бўлди.

VII

Елисей беш вёрстча йўл босди. Кун ёриша бошлади. У дарахтнинг тагига ўтириб, тўрвасини очиб, пулини санади. Ўн етти сўму йигирма тийин қолибди. “Хўп, – ўйлади у, – бу билан денгизнинг нариги тарафига ўтолмайсан! Исонинг номи билан пул йиғиш бориб турган гуноҳ. Биродарим Ефим бир ўзи етиб борар-да, мен учун бир шам ёқиб кўяр. Афтидан, зиёратим охиратга қолди, шекилли. Раҳмат, Яратган Эгамнинг сабри улуг”.

Елисей ўрнидан турди, тўрвасини силтаб елкаға ташлади ва ортиға қайтди. Факат қишлоқни айланиб ўтди, одамларнинг кўзига қўрингиси йўқ. Елисей уйига тез етиб келди. Чунки бир кўнгли Ефимнинг ортидан боришни ўйлади, аммо бу мушкул туюлди; ортиға қайтганди, Худо мадад бердими, чарчок сезмади, йўли унди. Енгил қадам ташлаб, ҳассасини ўйнатиб, бир кунда етмиш вёрстдан йўл босди.

Елисей ўзининг уйига етиб келди. Даладаги ҳосилни йиғиштириб олишибди. Уйдагилар отахонни кўриб қувониб кетишди, аммо йўлдошидан нега ажралиб қолгани, нега манзилға етмай ортға қайтганини сўраб-суриштиришди. Елисей сабабини айтиб ўтирмади.

– Насиб килмаган экан, – деди, – йўлда пулимни йўқотиб қўйиб, шеригимдан орта қолиб кетдим. Хуллас, боролмадим. Исо ҳақи, кечиринглар.

Қолган-қутган пулини кампирга тутказди. Елисей уйдаги юмушлар ҳақида сўраб-суриштирди: ҳаммаси яхши, юмушлар вақтида бажарилган ва барча тинч-хотиржам, ҳамжиҳатликда яшаётир.

Ефимовлар хонадонигаилар Елисей уйга қайтганини эшитиб келиб, ундан оталарининг аҳволини сўрашди. Елисей уларга ҳам ўша гапларни тақрор айтди.

– Отангиз, – деди у, – жуда яхши кетяпти, биз Петров кунига уч кун қолганда айрилишгандик; мен ортидан етиб бормоқчи бўлгандим, иш чаппасига кетди: бор пулимни йўқотиб қўйдим ва ортимга қайтдим.

Одамлар ҳайрон қолишди: қандай қилиб шундай ақлли одам бундай аҳмоқона ишга йўл қўяди – сафарга чиқса-ю, ярим йўлдан ортга қайтса, пул йўқотгани-чи? Ҳайрон бўлишди-ю, кейин унутишди. Елисей ҳам унутди. Уй ишларига чалғиди: ўғли иккови қишга ўтин ғамлади, хотинлар билан буғдой янчиди, саройнинг устини ёпди, асаларига қаради, ўнта асалари уясини қўшнига берди. Кампири қўшнига сотилган асалари уяларидан қанча янги кўч чиқарганини яширмоқчи бўлди, бунини Елисей ўзи ҳам, қанчаси бир уяга йиғилган-йиғилмаганини яхши биларди, шунинг учун қўшнига ўнта ўрнига ўн етти уя асалари берди. Елисей йиғинди, ўғлини пул ишлаб келишга юборди, ўзи эса, қишга чиптаковуш тўқишга ўтирди ва унга қолип ясаш билан андармон бўлди.

VIII

Ўша куни Ефим касал кишиларнинг уйда қолган сафардоши Елисейни кун бўйи кутди. У узокқа кетмади, бир жойга ўтириб йўл қаради. Кутди, кутди, ухлади, уйғонди, яна кутиб ўтирди – шеригидан дарак йўқ. Кўзлари тўрт бўлди. Қуёш дарахтлар ортига яширинди ҳам Елисейнинг кораси кўринмади. “Нахотки, ёнимдан ўтиб кетган бўлса, – ўйлади у, – ёки ўтмадими (балки, кимдир аравасига миндириб олиб кетгандир), ухлаган бўлсам, кўзи тушмагандир. Йўқ, кўрмай қолиши мумкин эмас. Даштда атроф қафтдагидек кўринади. Орқага қайтсам, – деб ўйлади, – у олдинга ўтиб кетади. Орамиз баттар узоклашиб кетади. Кел, юраверай-чи, қарвонсаройда топишармиз”. Қишлоққа етиб келиб, суриштириб элликбошини топди, мабодо мусофир қария келиб қолса, ўзи турган уйга олиб боришларини тайинлади. Аммо Елисейдан дарак бўлмади. Ефим йўлида давом этар экан, кўринган кишидан қалбош қарияни кўрмадингизми, деб сўрарди. Ҳеч ким кўрди демади. Ефим ҳайрон, бир ўзи ёлғиз кетди. “Одессадами, кемадами, – ўйлади у, – бир жойда кўришармиз”. Кейин бу ҳақида қайта ўйламади.

Йўлда бир мусофирга дуч келди. Унинг эғнида ридо ичидан кийиладиган ктак, сочи узун, бошида кулоҳ, Афондан келиб, Қуддусга кетаётган экан. Улар мусофирхонада танишди ва гурунглашиб бирга кетишди.

Одессага қийналмай етиб боришди. Уч кун кема келишини кутишди. Қўплаб такводорлар йиғилганди. Улар турли тарафлардан келишган. Ефим яна бир бор Елисейни сўраб-суриштирди – уни ҳеч ким кўрди демади.

Ефим хорижга чиқиш паттасини тўғрилади – беш сўм экан. Қирк сўлкавойни борди-келдига сарфлади, йўлга нон, тузланган балиқ харид қилди. Кема такводорлар билан лик тўлди, Тарасич билан мусофир ҳам жойлашди. Лангар қўтарилиб, арқонлар бўшатилди-да, кема очик денгизга чиқди, кундузи тинчгина сузишди; кечга бориб бўрон қўпди, ёмғир қуйиб, кема саҳни сувга тўлди. Ҳамма тўзиб, хотинлар бақир-чақир қилишди, чидамсиз эркаклар кема бўйлаб изғиб, қон сақлашга жой излашди. Ефимни ҳам қўрқув босди, фақат ҳаяжонини сиртига чиқармади: кемада қаерга ўтирган бўлса, шу жойда тамбовлик қарияларнинг ёнида,

тунда ҳам, эртаси куни ҳам шундай қилт этмай ўтирди; фақат тўрвасини маҳкам кучоклаб олди, бировга бир сўз демади. Учинчи кун бўрон тинчиди. Бешинчи куни Царградга етиб келишди. Айрим мусофирлар киргокка тушиб, турклар қўлидаги муқаддас София ибодатхонасини зиёрат қилишди; Тарасич тушмади, кемада ўрнидан жилмай ўтирди. Фақат оқ бўлка нон сотиб олди. Бир кун тургач, яна денгизда сузиб кетишди.

Кейин Смирна шаҳри ва Искандариядан ўтиб, Яфа шаҳрига эсон-омон етиб боришди. Яфада барча такводорлар кемадан тушди: бу ердан Қуддусгача етмиш вёрст яёв борилади. Кемадан тушаётганда ҳам одамларни ваҳима босди: кема баланд, ундан пастдаги қайикқа сакраш керак, қайик эса чайқалиб турибди, унинг ёнига қулаб тушиш хавфи бор; икки киши шалаббо бўлди, қолганлар бешикаст. Сўнгра яёв кетишди; уч кун деганда Қуддусга етишди. Шаҳардан ташкарида, Рус карвонсаройига жойлашишди, патталарни рўйхатдан ўтказишди, тушлик қилиб бўлгач, мусофир иккиси қадамжоларга зиёратга отланишди. Ҳали Муқаддас зиёратгоҳга киришга рухсат берилмаган эди. Патриархлар ибодатхонасига боришди, такводорларнинг бари шу ерга йиғилди, эркаклар алоҳида, аёллар алоҳида ўтиришди. Ялангоёқ, давра қуриб жойлашдилар. Сочик тутган роҳиб чиқиб, одамларнинг оёғини юва бошлади; ювади, артади, ўпади, ҳаммага бирдай алоҳида-алоҳида хизмат кўрсатди. Ефимнинг ҳам оёғини артиб, ўпди. Кечки, эрталабки ибодатларни адо этиб, шам ёқишди ва ўтган авлод-аждодаларини хотирлашди. Ўша ернинг ўзида таом берилди ва вино тортилди. Эрталаб мисрлик Мария жон сақлаган хужрани зиёрат қилишди. Шам ёқишди, қисқагина ибодат қилишди. Ўша ердан Иброҳим пайғамбар ибодатхонасига йўл олишди. Савеков боғини, Иброҳим пайғамбар ўғлини Худога қурбонлик қилмоқчи бўлган жойни кўришди. Ундан кейин Исо Мария Магдалинага аён бўлган жойга, Ёқуб пайғамбар ибодатхонасига ўтишди. Мусофир ҳамма жойни кўрсатди ва қаерда қанча пул бериш кераклигини айтиб турди. Туш пайти карвонсаройга қайтиб, овқатланишди. Уйкуга ётишга шайланар экан, мусофир нола қилиб, тугуни ва кийимларини титкилай бошлади.

– Ўғирлашибди, – деди у, – менинг пулим, катмонимни ўмаришибди, йигирма уч сўм бор эди: иккита ўн сўмлик, учта бир сўмлик.

Мусофир қанча оҳ-воҳ чекмасин, охир-оқибат иложсиз уйкуга кетишди.

IX

Ефим ухлагани чўзилди, кўнглига яна ваҳима оралади. “Мусофирнинг пулини ўғирлашмаган, – ўйлади у, – аслида унда пул бўлмаган. Бирор жойда хайр-садақа қилмади. Бунга менга буюрди, ўзи бергани йўқ, қолаверса, орада мендан бир сўм олди”.

Ефим шундай хаёлларга берилди ва ўзига ўзи маломат қилди: “Бир бандани қоралашни менга ким қўйибди, гуноҳга ботмай. Энди бу ҳақида ўйламайман”. Энди унутай деганда мусофирнинг пулга ўчлигини, гапирганда ҳечам катмонини ўғирлатган кишига ўхшамаганини ўйлай бошлади. “Унда пулнинг ўзи йўқ эди, – ўйлади у. – Ҳаммаси ёлғон!”

Эрталаб туриб муқаддас қадамжо – Исо Масих ибодатхонасига – эрталабки ибодатга йўл олишди. Мусофир Ефимнинг изидан қолмай эргашди.

Ибодатхонага етиб келишди. Тумонат одам – такводор-мусофирлар, руслар, турли элатлар, юнону арманлар, турклар ва сурияликлар – жуда кўпчилик йиғилган.

Ефим оломон қатори Муқаддас қопка остонасига етиб келди. Роҳиб уларни йўлга бошлаб, турк посбонлари ёнидан олиб ўтди, Халоскор хочдан ечиб олинган ва муқаддас ёғ суртилган, тўқкизта катта шамдондаги шамлар порлаб турган жойга

бошлади. Йўл-йўлакай ҳаммасини кўрсатиб, изохлаб борди. Ефим ўша жойда шам ёқди. Сўнгра роҳиб Ефимни ўнг қўлдаги зинадан юкорига – Голгофга, хоч турган жойга бошлади; Ефим бу жойда яна ибодат қилди. Сўнгра Ефимга ер дўзахга гуташиган кудукни кўрсатишди; кейин Исонинг қўл ва оёқлари хочга михланган тарафга ўтишди; ундан сўнг Одам Отанинг қабрига, Исонинг қони тўкилган жойга боришди. Сўнгра Исога тиканли чамбар қийдиришганда у ўтирган тошни; кейин калтаклаш учун Исони боғлашган устунни кўрсатишди. Кейин Ефим Исонинг оёғини банд этиш учун тайёрланган икки тешикли тошни кўрди. Яна ниманидир кўрсатишмоқчи эди, халойиқ шовқин кўтарди: ҳамма муқаддас қабр жойлашган ёрға шошарди. У ерда ўзга, православ ибодати бошланди. Ефим оломонга қўшилиб, ёрғ томон юрди.

У мусофирдан узоқроқ юрмоқчи эди – мусофирни ўйласа, гуноҳга ботарди, – аммо мусофир унинг изидан қолмади, ортидан эргашиб, муқаддас қабргача борди. Улар меҳробга яқин турмоқчи эди, кечикишибди. Одамлар шунчалик тикилишиб кетгандики, на олдинга, на орқага юриб бўларди. Ефим тик турганча ибодат қилар экан, аҳён-аҳёнда ҳамёнини пайпаслаб кўярди. Ҳардамхаёл бўлиб қолди у: бир ўйи – мусофир алдаётгандай туюлади; бир ўйи – алдамагандай, ҳақиқатан қатмонини ўғирлатгандай; мен ҳам шундай аҳволга тушишим мумкин-ку, деб ўйлади у.

Х

Ефим тик турганча ибодат бажо келтираётир, нигоҳини тўғрига, бутхонага тиккан, муқаддас қабр ва қабр устидаги ўттиз олтига чирокдан кўз узмасди. Ефим тик турганча, бошлар узра бокди, бу не мўъжиза! Ярқираган чироклар остида, муқаддас олов ёниб турган жойда, энг олдинги сафда, эғнида жун чакмон, қал боши ялтираб Елисей Бодров тургандай туюлди. “Елисейга ўхшаркан, – ўйлади у. – Бўлиши мумкин эмас! Мендан аввал етиб келиши даргумон! Бизнинг кемадан аввалгиси бир ҳафта бурун жўнаган. Унга улгуриши мумкин эмасди. Биз тушган кемада эса, йўқ эди. Мен тақводорларнинг барчасини ўз кўзим билан кўрдим”.

Ефим шуни ўйлаган чоғида қария ибодат қила бошлади ва уч бора юкунди: бир марта тўғри Худога, кейин православ одатига қўра икки ёнга! Қария бошини ўнгга бурганда, Ефим уни аниқ кўрди. Бодровнинг айнан ўзи, ўша – соқоли қора, патакдай, ёноқларидаги туклар мошгуруч, чинтоғи ҳам, қошлари ҳам, кўзлари ҳам, бўрни, бутун қиёфаси ўзиники... Худди ўзи, Елисей Бодров.

Ефим дўсти топилганига қувонди, аммо Елисей қандай қилиб ундан ўзиб кетганига ҳайрон қолди.

– Тасанно сенга, Бодров, – деб ўйлади у. – Бунча ўзғир бўлмасанг! Афтидан, учар одамга ҳамроҳ бўлгандирсан-да. Ҳали чиқишда уни топиб оламан, ўзимнинг қулоҳ қийган мусофиримдан воз кечаман, энди сенга ҳамроҳ бўламан, балки сен мени олдинроқ топарсан.

Ефим Елисейни кўздан қочирмасликка тиришди. Ибодат ниҳоясига етди, халойиқ қўзғалди, сур-сур бошланди ва Ефимни бир четга чиқариб ташлашди. Уни яна ваҳима босди, ҳамёнини ўмаришмасин-да, ишқилиб. Ефим ҳамёнини қўлида маҳкам ушлаб, одамлар орасини ёриб ўта бошлади, бир амаллаб четрокка чиқиб олса, бас. Холи жойга ўтгач, тинмай изғиди, ибодатхонадан ҳам, ундан наридан ҳам Елисейни излади. Ибодатхонадаги хужраларга жойлашган тумонат одамларни кўрди: улар ўша ернинг ўзида овқатланишар, вино ичишар, ухлашар, китоб ўқишар экан. Аммо Елисей еру қўқда йўқ. Ефим қарвонсаройга қайтди – ўртоғини тополмади. Шу окшом мусофир келмади. Ғойиб бўлди, бир сўмни ҳам қайтармади. Ефим ёлғиз қолди.

Эртаси куні Ефим муқаддас қабрга кемада ёнма-ён ўтирган тамбовлик чол билан бирга йўл олди. Олдинроққа ўтмоқчи бўлганди, яна четга суриб ташлашди, устуннинг ёнида тик туриб ибодат қилди. Тўғрига қараган эди – яна ёркин чироклар остида олдинги сафда Елисей – меҳроб қаршисидаги роҳибдай қўлларини ёйиб турибди, кал боши ялтирайди. “Қани, – ўйлади Ефим, – энди қўлдан чиқариб бўлман!” Оломонни ёриб ўтиб борди – Елисей йўқ. Афтидан, кетиб қолган. Учинчи кун ҳам муқаддас қабрга қаради – Елисей табаррук, кўринарли жойда турибди, қўлларини ёйиб, юқорига боқади, худди боши узра нима борлигини билиб тургандай. Кал боши ялтирайди. “Қани энди кўрамиз, – ўйлади Ефим, – уни қўлдан чиқармайман, чиқиш йўлагига бориб тураман. Ўша жойдан ўтади, албатта!” Ефим ташқарига чиқди, турди-турди, ярим кун тик оёқда юрди: ҳамма кетди, аммо Елисей йўқ.

Ефим Қуддусда олти ҳафта турди ва ҳамма жойда бўлди: Вифлеемда ҳам, Вифанияда ҳам, Иорданда ҳам; муқаддас қабр ёнида янги қўйлагига муҳр бостириб олди, уни шу қўйлақда дафн этишлари учун; Иордандан сувдонни тўлатиб олди, бир сиқим тупроқ, муқаддас олов шамларини харид қилди, олтита жойга хотиранома ёздирди, уйга етиб олгунча етгуликка асраган пулидан бошқа барини ишлатди. Яфагача келди, кемага ўтириб, Одессагача сузди ва қолган йўлни уйигача яёв босиб ўтди.

XI

Ефим ўша юрган йўлидан ортига қайтди. Уйига яқинлашгани сари яна турмуш ташвишлари ҳаёлини банд этди, унинг йўғида: уйда қандай тирикчилик ўтказишди экан. “Бу йил, – ўйлади у, – сув сероб келди. Уйни бир умр қурасан, бир кунда вайрон бўлади. Менсиз ўғлим нима қилди, баҳорги юмушлар бажарилдими, чорва қандай қишлади, уйни кўнгилдагидек таъмирладими?” Ефим ўтган йили Елисей билан айрилишган жойга етиб келди. Одамларни таниб бўлмади. Ўтган йил қаҳатчиликка дуч келган одамлар энди тўқ, тўкин яшаётир. Далада ҳосил мўл. Халқ қаддини тиклабди, азоб-уқубатлар унутилибди. Ефим шомда ўтган йили Елисей ушланиб қолган қишлоққа яқинлашди. Қишлоққа кириб келиши билан четдаги бир кулбадан оқ қўйлақли бир қизалоқ чопиб чиқди.

– Бобо! Бобожон! Бизнинг уйга кир.

Ефим ўтиб кетмоқчи эди, аммо қизалоқ йўлини тўсиб, этагидан тортқилаб ҳовлига олиб кирди, ўзи эса қикирлайди.

Уй бекаси ўғилчасини эргаштириб айвонга чиқиб, уйига таклиф қилди:

– Бобожон, уйга кир, овқатлан, ётиб қолақол.

Ефим кирди. “Айни вақти, – ўйлади у, – Елисейни ҳам сўраб-суриштираман: ўшанда айнан шу уйга сув ичгани қирган эди”. Ефим ичкарилади, аёл унинг елкасидан тўрвасини олиб, қўлига сув қуйди, дастурхонга ўтирғизди. Сут, мураббо, бўтқа олиб келиб қўйди. Тарасич мусофирларни шундай қарши оладиган одамларни алқади. Аёл бош ирғаб унинг гапини маъқуллади.

– Бизнинг, – деди у, – мусофирларга қайишмаслигимиз мумкин эмас. Биз бир мусофирдан ҳаётни ўргандик. Ўшанда биз Худони унутиб яшардик, Худо шундай жазоладики, ҳамма бирдек фақат ажалини кутди. Ёзга бориб ҳаммамиз ётиб қолдик – егулик йўқ, касаллик авж олган. Ўлар ҳолга тушганимизда худо бизга сенга ўхшаш қарияни юборди. У туш пайти сув сўраб қирганди, ночор аҳволимизни кўриб, ачинганидан уч-тўрт кун шу ерда қолди. Ҳаммамизни едирди, ичирди, оёққа турғазди, ер, от-арава харид қилиб, бизга ташлаб кетди.

Уйга кампиршо кириб келди ва жувоннинг гапини бўлди.

– Асли кимлигини ўзимиз ҳам билмаймиз, – деди у, – одаммиди ёки Тангрининг фариштасими. Ҳаммага меҳр берди, ғамхўрлик кўрсатди ва кетди-борди, энди кимнинг ҳақиға дуо қилишни ҳам билмаймиз. Ҳозиргидек кўз ўнгимда: ётибман, ажалимни кутяпман, қарасам – кекса киши кириб келди, тўпоригина, тақирбош, мендан сув сўради. Мен эса, гуноҳкор банда, ким у, нега бу ерда сандироклаб юрибди, деб ўйлабман. У-чи, қара, қандай савоб ишлар қилиб кетди! Аҳволимизни кўриб, тўрвасини шу ерга қўйиб, боғичини ечди.

Қизалок гапга қўшилди.

– Йўқ, – деди у, – бувижон, у олдин тўрвасини хонанинг ўртасига ташлади, кейин дўконга кетди.

Сўнгра улар қизишиб, қариянинг айтган гаплари, қилган савоб ишларини бирма-бир эслашди: қаерда ўтиргани, қаерда ухлагани, нималар қилгани, кимга нималар дегани.

Кечга бориб отда уй эгаси эркак келди, у ҳам Елисейнинг бу ерда қандай яшаганини ёдга олди.

– У бизникига келмаганида, – деди у, – гуноҳга ботиб ўлиб кетардик. Ғам-аламда ўтардик, одамлардан ҳам, Худодан ҳам норози бўлиб жон таслим қилардик. У эса, бизни оёққа турғазди, у туфайли биз Худони англадик, саховатпеша инсонлар борлигига ишондик. Уни Худонинг ўзи ярлақасин! Аввал ҳайвондай яшаган эканмиз, у бизни одам каторига қўшиб кетди.

Мезбонлар Ефимни обдон сийлашди, тунашга жой беришди ва ўзлари ҳам уйқуга ётишди.

Ефимнинг уйқуси қочди, Қуддусда, биринчи сафда Елисейни уч марта кўргани ҳаёлидан кетмади.

“Хўш, у мени қаерда ортда қолдиргани, – ўйлади у, – мана энди аён бўлди! Мен чеккан заҳматлар қабул бўлдим, йўқми, билмадим, аммо унинг савоб ишларини Худойим ўз даргоҳида қабул қилган”.

Эрталаб мезбонлар Ефим билан хайрлашдилар, йўлда ейиш учун бўғирсок пишириб беришди, кузатишди ва ўзлари ҳам ишларига отланишди, Ефим эса, ўз йўлига равона бўлди.

XII

Ефим роппа-роса бир йил сафарда бўлди. Баҳорда қишлоғига қайтди.

У уйига кун қорайганда кириб келди. Уйда ўғли йўқ экан: ковоқхонага кетибди. Ўғлининг маст-аласт қайтганини кўриб, Ефим уни саволга тутди. Атрофига қараб билдики, унинг йўғида болапақир бироз қуёшқондан чиқибди. Пулни совурибди, ишларни ташлаб қўйибди. Ота ўғлини тергай бошлади. Ўғил қўполлик қилди.

– Ўзинг-чи, – деди у, – ўзинг ўғрилиқ қилгансан, кетаётганингда ҳамма пулни олиб кетгансан, яна мени тергайсан.

Қария ғазабланиб, ўғлини урди.

Эрталаб Ефим Тарасич ўғлининг устидан шикоят қилиш учун оқсоқолнинг ҳузурига йўл олди, Елисейнинг ҳовлиси ёнидан ўтаётганида унинг айвонда турган кампири қуюқ саломлашди:

– Ассалому алайкум, отахон, – деди у. – Зиёратинг қабул бўлсин, ибодатга кирдингми?

Ефим Тарасич жойида тўхтади.

– Худого шукур, – деди у, – кирдим; аммо чолингни йўқотиб қўйдим, ҳа, уйга қайтганини эшитдим.

Кампиршонинг жағи очилди – гап сотишга иштиёқи зўр эди.

– Қайтди, – деди у, – валинеъматимиз аллакачон қайтиб келди. Биби Марьямни хотирлаш кунидан кейин, шекилли, адашмасам. Худо йўлдан уйга қайтаргани учун суюндик! Уни соғиниб колгандик. Энди нима ҳам киларди – даври ўтган. Бизга бош бўлиб юрса, бас, хурсандмиз. Ўғлимизнинг қандай қувонганини кўрсанг! Усиз – кўзим нурсиз, дейди. Уни тез соғиниб қоламиз, яхши кўрамиз, асраб-авайлаймиз.

– Кани ўзи, ҳозир уйдами?

– Уйда, кариндош, асаларизорда, асал йиғяпти. Ҳосил мўл бўлди. Худо асалариларга шундай ғайрат берибдики, валинеъматимиз бунакасини кўрмаганман дейди. Худо баракасини берса, ҳеч гапмас, дейди. Уйга кир, отахон, у хурсанд бўлади.

Ефим айвондан, кейин ҳовлидан ўтиб, Елисейнинг асаларизорига борди. Асаларизорга кириб караса – Елисей тўрсиз, енгчасиз, кулранг чакмонда окқайин соясида қўлини икки томонга ёйиб юкорига караб турибди, кал боши ялтирайди, худди Қуддусда, муқаддас қабр бошида тургандагидай, унинг боши узра худди Қуддусдагидай, оқ қайин оралаб тушган нур жилва қилади, бошини айланиб олтин асаларилар чамбардай чарх урарди. Ефим жойида тўхтаб қолди.

Елисейнинг кампири эрига кичкирди.

– Отахон келди!

Елисей ортига қайрилиб қаради-ю, қувониб кетди, асалариларни соқолидан авайлаб ажратиб оларкан, биродарига пешвоз чиқди.

– Хуш келибсан, биродари азиз... Яхши бориб келдингми?

– Юрган – дарё. Сенга Йордан дарёсидан сув келтирдим. Уйга кириб ол, Худо дуоларимизни даргоҳида қабул қилсин...

– Худога шукур, ўзи асрасин.

Ефим жимиб қолди.

– Йўл юриб, бориб келдик, даргоҳида қабул қилдимикин, ёки билмадим...

– Худонинг айтгани бўлади, биродар, Худонинг айтгани...

– Қайтишимда сен қолиб кетган уйга ҳам кирдим.

Елисей чўчиб тушди, шошиб, гапни бошқа ёкка бурди:

– Худонинг айтгани бўлади, биродар, Худонинг айтгани. Уйга кир, қани, асал бераман.

Елисей гапни айлантириб, босди-босди қилди.

Ефим енгил тортди ва Елисейга йўлда учраган уйдаги одамлар ва Қуддусда ўзи гувоҳ бўлган мўъжиза ҳақида ҳам лом-мим демади.

У Худо дунёга келган ҳар бир кишига ўз бурчини меҳр-муҳаббат ва савоб ишлари билан адо этишини буюрганини англаб етди.

Рус тилидан ХУМОЮН таржимаси

ХУМОЮН – 1964 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) филология факультетини тугатган. Ижодкорнинг “Юракдаги рангин камалак”, “Унутилган гул”, “Дилхирож”, “Ёшлик бекати”, “Туйгулар рақси”, “Интиҳосиз наволар” каби китоблари чоп этилган.

ШЕЪРИЯТ ҲАЙРАТГА АЙЛАНЯПТИМИ?

Тилланисо НУРЁҒДИ

Нега ҳозирги даврда шеър ўқилмаяпти? Бу савол кўпчиликини қизиқтирмаслиги аниқ. Шеър ўқимайдиган одамнинг бу ҳақда ўйлаб кўришга ҳам эҳтиёжи бўлмайди. Хўш, унда шеърият бора-бора фақат шоирларнинг ўзи учун яратиладиган санъат турига айланадими ё қачондир одамлар яна шеър мутолаасига қайтиши мумкинми? Энг қизиғи, бу фақат бизнинг жамиятда кузатилаётган ҳолми ёки бутун дунёнинг шеърга бўлган эҳтироси сўнгганми?

Худди шу саволларга рус файласуфи ва маданиятшуноси, адабиётшуноси Михаил Эпштейн ўзининг “Юксак поэзия ва алподам” эссесига жавоб қидириб кўради. Эпштейн одамлар шеър ўқимай қўйган бу давр одамини “тобора поэтик шахсга айланиб боряпти” деб таърифлайди. Чунки бундай одамнинг ўзи “образли”, мажозийдир. ХХI аср одами бир мамлакатда туғилади, бошқасида таълим олади, учинчисига бориб ишлайди. Бундай киши – поэтик мажоз, унинг ҳаёти эса кўпқатламли матн.

Эпштейн одамнинг ўзи образлашиб, мажозийлашиб бориши билан бирга, поэзия ҳаётимизнинг ҳамма соҳасига кириб борётганини, фақат бунинг учун энди унга сўз керак бўлмай қолганини айтади.

Поэзиянинг бу турлари: антропоэзия ва технопоэзия, поэзия физикаси, космопоэзия ва биоэзия, социопоэзия ва эконопоэзия, ноопоэзия кабилардир. Техника тараққиёти натижаси сиз қўлингиздаги смартфон орқали сиздан неча минг километр масофалардаги яқинингиз ё ёрингизни бир пайтнинг ўзида кўриб, эшитиб суҳбатлаша оласиз. Энди сиз уни соғинганингизда, унинг ҳаёли билан овунишингизга ҳожаат йўқ. Туйғуларингизни ўша оннинг ўзидаёқ етказиш имконига эгасиз.

Яна бир томони – авваллари одамлар нима учун шеър ўқирди? Ўзи истаган, кўрмоқчи бўлган образини ёзилган асардан қидирарди ва асардаги образ унинг чанқоғини босарди. Энди эса одамлар бошқа образларни излашмайди, унга

Тилланисо НУРЁҒДИ – фалсафа фанлари доктори (Phd). 1993 йилда туғилган. Ўзбекистон Миллий университетини тамомлаган. Унинг “Дилхат”, “Оловранг тугён”, “Қон” каби шеърий, “Сунбула” номли насрий асарлари чоп этилган. “Таҳсин” ёшлар мукофоти билан тақдирланган.

сиғинишмайди, ижтимоий тармоқлардаги профиллари орқали ўзининг асли реал ҳаётдан бир қадар узоқ бўлган виртуал образини яратади. Бугунги инсон энди санъаткор яратган образлар дунёсида яшовчи одам эмас, у ўзининг образини ўзи яратаётган ва уни ўзи тақдим қилаётган одам. Инстаграм, Фейсбук, Тик-Ток каби тармоқларда одамлар ўз ички дунёсини матн, кийим, услуб, юриш-туриш воситасида яратиш ва ўша пайтнинг ўзидаёқ тақдим эта оляпти. Социопоезияни ифодалаган бу жараёнда тармоқ тизимида “биз бошқа одамлар ролини ўйнаймиз, ўзимизни “ўзимиз эмас” тимсолида шакллантираемиз, ...биз энди кўп “ўзга” эга шахс бўлиб, унга битта “мен” торлик қилади”. Айни шу пайтда хатти-ҳаракатимиз шоирнинг ўз лирик қаҳрамонини яратиш жараёни билан бир хил. Шоир ҳам лирик қаҳрамонлари яратувчиси эди, энди биз ҳам ўз тимсолимизни яратувчимиз.

Авваллари болалар дoston ва эртақ ўқишарди ва улардаги учар гиламлар, қаҳрамоннинг кун эмас, соат сайин улғайишидан, ўзга одамларга саёҳат қилишидан хайратга тушарди. Бугун эса илм-фан тараккиёти туфайли, учар гилам мўъжиза эмас, масалан, Тошкентнинг қоқ марказига бориб, сиз учар шарда учасиз, заминга тепадан туриб қарай оласиз.

Яқинда бир дугонам “Тўрўғли” дostonларида қаҳрамонларнинг соат сайин улғайиши дегани ёруғлик тезлигидан ҳам тезроқ вақтнинг борлиги туфайли шундай деган фикрини айтди. Демак, энди эртақ ва дostonда бизга мўъжиза бўлиб туйиладиган воқеаларнинг ҳам қандайдир илмий изоҳи борлигига, у мўъжиза ё ҳаёлий тасаввур маҳсули бўлмай реалликлигига ишонади. Нега бундай? Чунки, бир аср давомигаёқ биз учар гилам тасаввуридан чекиниб, учар самолётга эга бўлдик. Энди гилам ва у ҳақда айтиш, тинглаш мўъжиза эмас. Учоқда учиб кўришнинг ўзиёқ сизга учидан туғиладиган завқ-шавқни тақдим эта олади. Шунинг учун учар машина-ю, бошқа мамлакатлар билан боғлайдиган самолёт, наинки бошқа мамлакатлар, балки космосга учираётган ракета-ю кемаларни мультфильмда томоша қилаётган бола бугун Ҳамид Олимжоннинг “Ойгул билан Бахтиёр” эртагидан таъсирланиши кийин. Бунда ҳеч кимни айблаб бўлмайди, болани китоб ўқимаётганлигида айбашдан олдин поэзия ҳаётимизнинг ҳамма жабҳасига кириб борганини, тасаввур маҳсули бўлган ҳодисанинг моддийлашгани ва инсон ҳаётининг ўзи мажоздан чиқиб мажозийлашганини эътироф этиш керак.

Бугун эртақ қаҳрамонининг нега соат сайин улғайиши хайратланарли эмас? Машҳур “Интерстеллер” деган кино бор. Ундаги воқеалар ривожига Ерда апокалипсис бошланганидан кейин бошланади. Озиқ-овқат тугаётган, ресурслар йўқ, инсоният боласининг тақдири сўроқ остида қолган бир палла. Шу паллада космонавт янги ресурслар топиш учун бошқа сайёра ва галлактикаларга учади. У кетаётганида кизи ўсмир ёшига етмаган бола эди. Қаҳрамон ўз миссиясига эришиб қайтиб келганда эса Ерга, қиз кампирга айланиб ўлим тўшагида ётар, ота эса мутлақо ўзгармаган, қаримаган, кизи билан хайрлашганда қандай бўлса, қайтганида ҳам шундай аҳволда эди. Кинодаги бу воқелик ҳам тасаввур маҳсули эмас, аксинча илм-фан ҳақиқати, Эйнштейннинг машҳур “Нисбийлик назарияси”га исбот. Яъни вақт бизнинг сайёраemiz ва бошқа сайёралар, галлактикалар, космос учун нисбий ҳодисадир. Бугун буни билладиган инсон соат сайин улғаядиган қаҳрамондан хайратга тушмайди. Балки вақт ҳақида савол бериб кўради ўзига. Бу ҳам поэзиянинг – нопоэзия, илм-фан сатҳларига қай тарзда кўчганини кўрсатади.

Яна бир кизиқ жараён – авваллари эртақ ё дostonдаги ўлиб-тирилиш, нариги дунёга бориб келиш деган сюжет чизиги ўқувчини ўйлантирарди. Энди эса олимлар Ер ва Космос ўртасида ёруғлик тезлигидан-да тезроқ муддатда “нариги одамларга”,

галлактикаларга бориб келиш имконини берадиган “куртешиклар” деб аталувчи вақт-макон туннели борлигини назарий жиҳатдан башорат қилиб бўлишди. Биз ёзган смс ё юборган расмимиз бир дақиқадаёқ океанортидаги инсонга етиб боришидан бугун ҳайратланмаймиз. Аммо ўша вақт-макон туннели топилса, биз ўзимизни келажакка, ўтмишга ҳам телепортация қила олишимиз мумкин бўлиши бугун илмий-фантастик киноларда кўрсатилмоқда. Вақт ўтиб ҳатто ўтмишдаги ўзимиз ҳақида ўйлашимизга ҳожат қолмаслиги, у билан бориб юзлашиб, гаплашиб келишимиз мумкинлиги поэзиянинг ақлга сиғмас даражада такомиллашяётганини кўрсатади. Йўқ, у айнан сўз ёрдамида кенгаймапти, аммо бизнинг хаёлларимиз, тасаввурларимиз реаллашиши, моддийлашиши натижасида даҳшатли кенгайиб борапти.

Квант физикасининг очилиши физиканинг мутлақо поэтик эканини исбот этди мен учун. Авваллари шоир “Ойга қара ва мени ўйла, ўша маҳали мен ҳам сени ўйлаётган бўламан” дерди. Ҳар бир энергия бир-бирига тортишади дейди квант физикаси. Бугун ҳар бир моддада бўлинувчи атомдан ҳам кичик зарра – квантнинг мавжудлиги, энг муҳими у одамлар кўзига айнан ўз ҳолатида кўринмаслиги, нима билан қараётган бўлсангиз, сизга шу шаклда кўриниши авваллари шоирона гап бўлиб туйиладиган “Дунёга қандай қарасанг, шундай қарайди у ҳам сенга”, деган сўз билан баробар.

Дарвоқе, яна бир ҳодиса. Хошимжоннинг қалпоқчаси эсингиздами? У орқали Хошимжон кўринмас бўлади, баҳоларини ўзгартиради ва ҳоказо. Бугунги физика, физик олимлар кўринмаслик ҳам назарий жиҳатдан мумкин бўлган ҳодиса демокда, эҳтимол минг йиллар оралиғидаги келажак физикасини инсоният учун кўринмасликнинг очилиши кутар.

Эпштейн поэзия ҳамма нарсанинг ҳамма нарсага кириши, ўтишидир дейди. Бугун ҳаётнинг ҳамма жабҳасида шу жараён кетяпти. Поэзия ижтимоий тармоқларда кўп ўзликларни намоён қиляпти, физика ва поэзия тили аллақачон бир тилни эслатиб юборган, космос, галлактикалар, осмондаги юлдузлар биз учун хаёл қилинадиган нарса эмас, турли телескоплардан олинган расмларда уларнинг суратини кўряпмиз, ҳатто биз Катта портлашдан миллион йил кейин телескопларга келган нур сабаб унинг ҳам қисмларини кўрдик. Бугун ҳеч нарса ҳайрат уйғотмаслиги табиий, чунки турмуш тарзимизда ҳар бир ҳайратланарли нарса моддийлашиб, реаллашиб бормокда.

Бу дегани энди шеърга эҳтиёж қолмади деганими? Йўқ, ундай эмас. Шеърга эҳтиёж ҳамиша мавжуд. Биринчидан, бизга доим шоир керак. Шоир ким? Шоир – санъатчи. Санъатчи эса доим индивидуал шахс, олам. Биз бугун кўп жиҳатдан бир-биримизга ўхшаш одамлармиз – тараққиёт меваларини истеъмол қилишда, ишлаб чиқарувчи инсон бўлиб тараққиётнинг бир бўлагига айланишда. Бунда ўз-ўзидан индивидуаллик йўқолади. Шоир аввало ўзида ўша индивидуаллигини асраб қолган одам.

Ва бундай индивидуалликка доим бизнинг эҳтиёжимиз бор, нега деганда, воқеликка бошқа томондан қараш учун бизга доим ўша бошқа томондан қарай оладиган, қаранглар, бу томон ҳам бор, бу томондан ҳам қараш мумкин деган одамлар керак. Индивидуаллик бизнинг яқраг, умумий турмуш тарзимизни бузиб туради. Энг муҳими индивидуаллиқни таърифлаб бўлмайди, у ўз-ўзидан содир бўлади, агар бундай бўлмаганда ҳамма шоир бўлиши мумкин эди.

Иккинчидан эса, бугун поэзиянинг бошқа сатҳларга кўчиши натижасида сўздаги поэзия ҳам ўзгаришларга юз тутди. Айрим шоирлар поэзиянинг бу тарзда ҳаётимиз сатҳларига ёйилишига исён сифатида энди юксак бадиий тил билан эмас,

балки оммабон тил, ҳатто кўча тилида ҳам ёза бошлашди. Бундай шароитда шоир ўйлайди – энди ёзиш учун нима қолди унга, ҳаёл ва тасаввурлар реаллашаётган бир паллада? Энди ҳаётдаги энг исқирт, энг кўримсиз, энг тубан деб билинадиган нарсалар, тушунчаларга ҳам маъно бериш вақти келгандир, поэзия ҳаётнинг доим четда қоладиган қисми ҳақида ҳам гапиришга ўзига рухсат берар?! Бундай хусусият Американинг Аллен Гинзберг, Чарльз Буковски каби XX асрнинг сўнгги таниқли шоирлари бўлмиш “синдирилган авлод” ижодида кўрина бошлади. Кейинчалик бундай кайфият дунё шеърятига ҳам ёйилди.

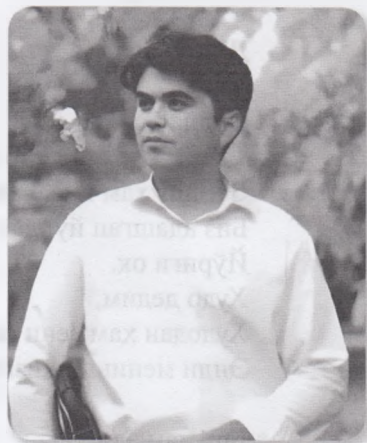
Учинчидан, поэзиянинг ўзи ижтимоий, биологик, физик, космик ва илмий ҳаёт сатҳларига ёйилган экан, қандай қилиб сўзли шеърят буларнинг барчасини қамраб олмаслиги мумкин?! Азалдан шеърят барча санъатнинг чўккиси бўлган, чунки у бир лаҳзани муҳрлаш орқали, бир лаҳза таърифи ҳақида айта туриб, бутун борлиқ ҳақида гапирган. Поэзиянинг бу табиатини тушуниш ҳамма учун осон эмас. Салафларимиздан бири айтганидек, бунинг учун камида “икки вагон” китоб ўқиш керак бўлади. Агар сиз ўзингизни шундай китобхон қилиб тарбияламаган одам бўлсангиз, шеърни тушунолмайсиз. Айниқса, бугунги ҳамма нарсани қамраб олишга уринадиган шеърятни.

Яна бир фикр, XX асрдаги француз шеърятни шеър тили, структураси, фикр оқими – барчасини тубдан ўзгартирди. Ва уларнинг ёзгани ҳамма учун тушунарли эмас эди, улар маълум хос одамлар учун эди. Хўш, улар нега бундай қилган деб ўйлайсиз? Мен ўйлайманки, бундай шеърят орқали улар инсониятни мутлақо бошқа фикр ўлчамида қарашга ўргатмокчи бўлган. Бу орқали ҳам шеърят башорат қилган. Биласизми, нимани башорат қилган, ҳозирги олимлар коинотнинг биз билмаган галлактикаларида мутлақо бошқа ўлчамлар бор дейди, эҳтимол у ерда цивилизациялар бор ва у ердаги ўлчамлар мутлақо бошқа, биз унинг қандайлигини ҳатто тасаввуримизга сиғдиролмаймиз дейишади. Бу вақт ўлчами маъносида ё замон ўлчами маъносида, ҳуллас, ҳаммасида шундай. Демак, ҳақиқий шеърят ҳамон мавжуд ва у ўз даврининг фикр ўлчамларидан олдинда юрмоқда. Аммо уни тушуниш учун сиз исталган шеърни олиб ўқиб кетишингиз kifоя эмас. Ҳа, энди шеърни ўқиш, англаш, ҳис қилиш учун хос бўлиш ҳар қачонгиданда зарур. Ҳаётимизнинг ҳамма палласи ва жабҳаси шеърга айланганда шеърятнинг ўзи нима демоқда? Сиз шеър воқелигига айна шу нуқтадан қарай олишингиз керак.

Бунинг учун эса яна ўша – хослик муаммоси. Шеър нега ўқилмаётганига сабаб ҳам шу – ўқувчининг ўзини хос даражада тарбиялай олмаслиги, мабодо хос бўлиш ҳақида гап кетса, тезда бурун жийириши. Тўғри, билмаган нарсамизни биров билмайсан деб айтса, дарров эгомизга тегиб кетади ва ўрнимиздан сакраб кетамиз. Лекин иккинчи томондан ўйлаб қараса, сизда имкон бор. Билмаган нарсангизни қачондир билиш ёки шу эго измида ҳеч қачон билмай ўтиш. Хос бўлинг, деган гапни ҳам камситилишдек қабул қилишингиз мумкин. Аммо унутманг, нега хос бўлинг, деса жаҳлингиз чиқади, биласизми, биз ўзимизни ҳамма юқори, юксак нарсаларга лойиқ кўрмай кўйган одамлар эканимиздан. Биз ўзимизни хосликка лойиқ кўрмаслигимиз ва ўзимизни хос қилиб тарбиялашга уринмаслигимиз эвазига ҳам хосликдан бурун жийирамиз. Аммо сиз чинакам шеърятдан завқ олишни истасангиз, хос бўлишингизга тўғри келади. Агар сиз бундан танламасангиз ҳам, юксак шеърят доим яшайверади, ўзини хосликка лойиқ кўрадиган инсонлар ва халқлар учун. Улар шеърят берган тасаввур имкони эвазига поэзияни ҳаётга татбиқ қилиб бораверади.

Шеър ўқинг. Бунинг учун ўзингизни хосликка лойиқ кўринг. Хос бўлинг!

Кўксимда изтироб яшар

МАСИҲУЛЛОХ

Эртакли кунлар

Эй, пари!
Қарагин кўкда ой куюк,
Домига торганми оловдам аждар.
Менинг туғёнимда
Сокин жилға йўқ,
Менинг туғёнимда ҳаловат – хатар.

Эй, пари!
Шомларнинг ранги ўзгарди,
Бузруквор юлдузлар йиқилди бир-бир.
Бу дунда минг йилки излайман сени,
Минг йилки кўксимнинг куйлари дилгир.

Эй, пари!
Қуёшнинг илкидан тортдим,
Қора дев қаршимда тиз чўкди бўзлаб.
Энди сен қанотли кийимингни кий,
Озодсан, учавер осмонни кўзлаб.

Эй, пари!
Кетгину, кетишдан аввал,
Ўйлагин бошимни битмаган тошдан.
Мени ҳам олиб кет парилар сари,
Қўркаман одамлар билан яшашдан.

МАСИҲУЛЛОХ – 1998 йилда тугилган. Ўзбекистон Миллий университетини тамомлаган. “Эртакли кунлар” шеърий тўплами нашр этилган.

Дилда борим

Дилда борим,
 бир эслагин
Сенинг ҳам хур ёдинг бўлса –
Биз адашган йўлдан гапир,
Йўриғи ок.
Худо дедим,
Худодан ҳам сени севдим,
Энди менинг ожизгина ҳолимга боқ...

Бир дам эди,
Мен тегинсам хас яшнаган,
Нафасимдан тилга кирган туман булбул.
Тонг сахарда исминг айтиб гулга боқсам,
Маржон-маржон
Шабнамани артарди гул.

Қизғанарди етти буржнинг паризоди,
Қадамимга қурбон ўлан
Бўлган суман.
Бугун эса у кунлардан
Хат-хабар йўқ,
Ўзанини излаб, лойка топган сувман.

Ким ўйлабди, менинг қалбим куйишини,
Сенинг изинг жайронларнинг изидами?
Масиҳман деб
Исо сифат юрган пайтим,
Минг чирандим
Аммо кўнглинг исимади.

Озод куш ҳақида эртак

Икки бор туғилди бу митти қанот,
Икки бор оламга доврўгин ёйди.
Бир марта онанинг қорнидан тушиб,
Бир марта тухумнинг бошини ёрди.

Кўз очиб кўрдик, отаси – ғулом,
Инсоннинг қўлига очилган оғзи.
Икки бор дунёни кўрган полапон
Туғилиш бахтидан бўлмади рози.

Исёнчи куч келди куш юрагига,
Учинчи ҳаётга ўзи интилди.

Ниҳоят синдириб темир кафасни
Азалий

кулликдан

кутулди...

Қақнуслар сайраса

Қақнуслар сайраса,
томоғи конар.
Олам ҳам юз бурар,
гуллар ҳам тонар.
Нега биз учрашсак
яноғинг ёнар?
Эй, менинг хабибим,
эй, менинг жоним.
Эй, менинг кўзимга
сиғмаган томчи,
Дунё хотам экан,
кўнглим тиламчи.

Мен дедим, кулгингдан
кулади башар,
Кулгингни подшоҳлар
кулдан талашар.
Менинг-чи, кўксимда
изтироб яшар,
Эй, менинг рафиқим,
эй, менинг жоним.
Борми, айт, қаршингда
мен каби ғариб,
Кўз остинг маширку,
Кўз устинг мағриб.

Изладим, топмадим
дардимга гиё(х),
Сехриё дегайман
яна Сехриё!..
Сен Ҳорут, мен Морут
бокмайсан киё,
Эй, менинг насибим,
эй, менинг жоним.
Дунёда жамийки
унсур алдамчи,
Вужудинг мулкимдир,
сочларинг соқчи.

Оху

Билсангиз,
Марҳамат томонда
Бир қиз бор.
Адашдим. Бир гул бор.
У факат кўксимда унсин деб,
Марғилон тарафда бир қул бор.

Бир кулки, кўнглига ғул урган
Ҳукамо ҳукмидан норизо.
У гулки – тупрокни яйратган,
Кўзлари мунис ва дилафзо.

Ким оху кўзларнинг сайёди?
Кимларнинг туткуни ул оху?
Қул кимга арз қилсин, қулидан
Гулини қизганиб турса у...

Қисмат

Тоғларнинг чекига ўсмоқлик тушди,
Осмоннинг ҳақкига муаллақ турмоқ.
Одамнинг лойига қўшиб мулкани
Бағрини топтатиб ётибди тупрок.

Кийикнинг бўғзига тиш изи инди,
Ўлакса қўймади ўз одатини.
Нахотки, бурч дея ишонди-қўйди,
Ваҳшийга ўрмоннинг назоратини.

Бу кўкда кушлар ҳам бор эди, аммо,
Парвозни унутди, қаноти қотди.
Баликлар эрк дея сакраган маҳал
Ой ипак тўрини дарёга отди.

Яна парвонага теккани мардлик,
Ўт билан ўйнашиш, оқибат – куйиш.
Менга ҳам битгани Одил Ҳакамнинг
Шеър ёзиб, дунёнинг устидан кулиш.

Тиллолар сочади дарахтлар

Ашурхон КОМИЛОВА

* * *

Бир хона
тор хона
ичида яшайди Тасаввур
Ташкари беранг,
тасаввур,
яшилга бўялган деразанг!

ойнадан боқасан
шуурингни коплар яшил.
яшил томчилайди булутлар,
дарахтларга инар ям-яшил сукут

Тўрт ёнга тўзгийди яшил одамлар

Бир хона
тор хона
ичида яшайди тасаввур
Ташкари беранг
тасаввур,
сарикка бўялган деразанг.

Ойнадан боқасан
шамолнинг камони
тортилар таранг.

Ашурхон КОМИЛОВА – 1998 йилда тузилган. Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти 4-босқич талабаси. Шеърлари республика матбуотида чоп этилган.

Ёпирила бошлар
сарик рангли ўқ,
нафас олар коинот аранг.

Бир хона
тор хона
кимсага зор хона

Дераза беранг,
кимсасизлик боқар ойнадан

Бир ён яшил сукут,
бир ён сарик ранг...

* * *

Сени йилда олқишлагани:
Уч фаслни босиб келар куз,
Ундан содиқ мухлисинг йўқдир.

Сен уйингдан
Машҳур юлдуз мисол
чиқиб келасан.
Тавозе қилади,
Пояндоз тўшайди.
Бошингдан
тиллолар сочади дарахтлар...

* * *

Дунёни бошига кўтарар,
Асаблари қақшаган шамол.
Май окшоми...
Шовқин кўқарар,
Сукунатлар бўлар бемажол.

Ёвга жабри етолмагану
Ололмайин гўё хунини,
Тулпорини қамчилагандек,
Чўчитади чақмоқлар тунни.

Тонг, мисоли нажот кабида,
Тупроқларга сингиб чақинлар.
Учуқ мисол, тупроқ лабига,
Бўртиб чиқар кўзиқоринлар.

ALLO, "TEZ YORDAM"?

Qissa

Kavsar TURDIYEVA

- Tur qizim, eshikni yopib qol.
- Uf... oyi... Yo‘-o‘q. O‘zingiz qulflab ketavering. Yana ozgina uxlab olay.
- Shu “yo‘q” deyishu “uf” tortish odatingga aylanib qoldi-da, qizim... – xafa bo‘ldi ona. Parizod bunga parvo ham qilmay yostig‘ini boshiga bosib yana uxlay boshladi.
- Hoy, uyg‘on endi. Bugun qiladigan ishlaring ro‘yxatini yozib qo‘ydim. Men ketdim: nonushtang stolda. Ukangni ovqatlantir.
- Eshik yopilganidan ancha o‘tgachgina Parizod xohlamaygina ko‘zini ochdi.
- Uf, yakshanba kuni ham tinchlik yo‘q. Hammaning ota-onasi odamga o‘xshab uyda o‘tiradi. Bizda esa boshqacha: har kuni ish, ish! Dadam esa doimgidek safarda.
- U erinibgina stol oldiga bordi-da, yuzini ham yuvmay telefonni ochgach telegramdan oyisining ovozi keldi: “Avval yuzingni yuv! Keyin ishingni qil!”
- Achchiqlangancha yuz-qo‘lini yuvib kelgan Parizod oyisining bir varaqqa yozib ketgan topshiriqlariga ko‘z yugurtirarkan:
- Uf! Yana uy yig‘ishtir, idish yuv, ukangni ovqatlantir, – dedi jahl bilan va ukasining ustidan ko‘rpani tortib olib tashlarkan, buyurdi: – Qani, tur-chi!
- Shamshod titrab burchakka tiqilib oldi.
- Tur o‘rningdan endi! Joylaringni o‘zing yig‘! Hozir ovqat yeysan, keyin piyolaga ham tegmaysan, nonga ham. Sening orqangdan yig‘ishtirib yuradigan malaying yo‘q, – degancha onasi buyurib ketgan barcha yumushlarni jahl bilan bajarishga tushdi.
- Men shohmat o‘ynayman, – injiqlandi Shamshod.
- Yo‘q! Yana ortingdan yig‘ishtiramanmi? Ahmog‘ing yo‘q!
- Shu zaylda Shamshod yotaverdi. Kechgacha turmadi. Parizod endi undan xavotirlana boshladi.
- Yur, televizor ko‘ramiz! – dedi ukasiga muloyimlik bilan.
- Yo‘q, – rad etdi zo‘rg‘a ko‘zlarini ochgan Shamshod.
- Yo ertak o‘qib beraymi?
- Kerak emas.

Kavsar TURDIYEVA – O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan yoshlar murabbiysi. 1958 yilda tug‘ilgan. Toshkent davlat universiteti (hozirgi O‘zMU) hamda Lelingrad (hozirgi Sankt-Peterburg) davlat universitetini tugatgan. Ijodkorning “Varrak”, “O‘ynayapman, o‘ylayapman”, “Qush bo‘lib uchgan ona”, “Raqamlar bo‘ylab sayohat” kabi yigirmadan ortiq kitoblari nashr etilgan.

Shamshod hatto doimiy qiziqib tomosha qiladigani “Oqshom ertaklari”ni ko‘rishga ham turmadi. Qorong‘i tushdi. Birdan uning g‘alati ihragani eshitildi. Bundan xavotirga tushgan opasi uning peshonasiga qo‘l tekkizishi bilan ukasining isitmasi balandligidan qo‘rqib ketdi.

– Shamshod, ukajon senga nima bo‘ldi?

Shamshod nimalardir deb alahsirardi. “Endi nima qildim?” o‘ylanib qoldi Parizod. Va xayoliga kelgan birinchi fikridanoq qo‘shnilarni chaqirish uchun yugurib avval yo‘lakka, u yerda hech kim ko‘rinmagach, ko‘chaga chiqdi. Afsuski, ko‘chada ham hech zog‘ ko‘rinmasdi.

Shoshib uyga qaytib kirgach tezda “03” – “Tez yordam”ga qo‘ng‘iroq qilmoqchi edi, go‘shakdan hech qanday ovoz chiqmayotganini anglab, “uf”, deb xo‘rsinib qo‘ydi. Ukasining holatidan xavotirlanib yana najot izlab ko‘chaga chiqqanida tun yarimlagan, deyarli barcha derazalar ham chirog‘i o‘chgan edi. Parizod boshini changallagancha yig‘lab yubordi. Boshqa iloji yo‘qligidan uyiga tomon ketayotgan edi hamki, birdan ortidan kimdir:

– Hoy qizaloq, to‘xta! – deb qoldi qandaydir shoshqin, yig‘lamsiragan ovozda.

Parizod biroz talmovsirab qoldi. Keyin hadik aralash orqasiga o‘girilib, u yerda qo‘lida “Tez yordam” sumkasini tutgan, boshi va quloqlariga dori idishlari yopishib qolgan, egniga ko‘k rangli xalatu qalpoq kiygan ko‘zoynakli kishi turganini ko‘rdi.

– “Tez yordam”ni sen chaqirmoqchimiding, qizaloq? – so‘radi o‘sha odam. – Ukang og‘ir ahvolda-ku, yur tezroq, – degancha shoshiltirdi uni negadir sira ko‘zyoshi tinmayotgan o‘sha “ko‘zoynak”.

– H...ha-a-a... – dovdirab qoldi Parizod. Lekin hali “Tez yordam”ga qo‘ng‘iroq qila olmagan bo‘lsa-da, shifokorning yetib kelganidan hayron edi.

– Yuraqol tezroq! – shoshiltirdi ko‘zoynakli xaloskor.

Ular xonaga kirib, Shamshod yotgan karavotga yaqinlashishganida soat o‘n ikki marta bong urdi. Shu payt ko‘zoynaklining yuzlari birdan yorishib, “Qanday soz!” dedi-yu, betob bola ustiga engashdi. Qizig‘i, uning yonoqlaridan hamon ko‘zyoshlari duv-duv oqardi.

– Issig‘i juda baland-ku! – dedi keyin chuqur “uh” tortgancha. – Xo‘sh-shsh... Endi nima qilsak bo‘ladi? – so‘ng yana bir xo‘rsindi-da, darhol o‘zini qo‘lga olib, qat‘iyat bilan dedi: – Biz bu isitmani yengmaguncha kasallik bilan olishamiz! Lekin u makkor dardni bir o‘zim daf qilishim mushkul!

So‘ng qo‘llarini yuvib kelgach, Shamshodga yuzlandi:

– Endi, azizim, bu kasallikni yengishga menga o‘zing yordam berasan!

– Buning uchun nima qilishim kerak? – zo‘rg‘a so‘radi Shamshod tepasida turgan notanish kimsaga umidvor termilgancha.

Shifokor esa hamon ko‘zyoshlari oqib, xo‘rsinib, o‘ksiganча gipnoz qilayotgan gapini Shamshodga uqtira boshladi: – Sen juda aqlli bolasan. Har kuni darsingni vaqtida bajarasan. Va kelajakda kosmonavt bo‘lasan.

Shu payt Parizod nimadir demoqchi bo‘lib og‘iz juftlagandi, shifokor uning jim turishini iltimos qilib, barmog‘ini labiga bosdi.

– Biz hozir tanangni jarohatlayotgan kasalni yulib tashlaymiz, – degancha sumkasidagi dorilarni ko‘zdan kechirib, ular orasidan birini olib, shprisga tortdi va Shamshodni emladi. Har doim “ukol”dan o‘lguday qo‘rqadigan ukachasi bu gal “g‘iq” ham etmadi. “Ko‘zoynak”ning har gapiga so‘zsiz itoat etdi.

– Ana endi tuzalasan, – yig‘loqi shifokor va chuqur “uh” tortib, deraza tomon yo‘nalarkan.

Parizod hamon bu notanish kimsaga hayrat bilan qarab turardi. Chunki qanaqasiga o'ylamasin, hozirgina ukasini davolash uchun kelgan bu kimsaning xatti-harakatlari qandaydir g'alati edi.

– Kechirasiz... Siz... Siz... – deb nimadirni so'ramoqchi bo'lib gap boshlagan Parizodga shartta qayrilib qaragan bu kimsa ko'zoynagini yechib, uni qayta taqarkan, go'yo Parizodaning fikrini o'qib turgan kabi dedi:

– Bilaman, ko'zingga g'alati ko'rinyapman. Negaki haqiqatdan ham oddiy odamlarga o'xshamayman...

– Nega? – tili zo'rg'a gapga kelib so'radi Parizod bu kimsa uning xayolidan kechganlarini bexato topganidan battar dovdirab.

– Chunki men jazolanganman... Shuning uchun o'z gunohlarimni yuvish uchun har daqiqada yordamga muhtoj odamlarning oldiga kelishim kerak. Payqadingmi? Qulog'im inson tanasidagi o'zgarishlarni fonedoskopdek eshitsa, ko'zlarim rentgen nurlaridek ko'radi, qalbim esa ukpardek yengil, paxtadek yumshoq bo'lib qolgan, – piqillab yig'lab yubordi doktor. – Shuning uchun boshqalarning og'rig'i, dardini darrov sezadi, simillab og'riydi...

Parizod hamon hayratda edi. Shunday bo'lsa-da, darrov so'radi:

– Unda meni ham nima bezovta qilayotganini sezayotgandirsiz?

– Ha, – javob qildi sirli shifokor yana yig'lamsirab. – Bundan bir necha kun oldin "ikki" baho olganing uchun kundaligingni oyingga qanday ko'rsatishni o'ylab, siqilyapsan. Buning ustiga dadangning kompyuterida o'yin o'ynayman deb, uning muhim bir maqolasini o'chirib yuborganingdan ich-etingni yeb yuribsan.

– Voy! – bu qadar aniq dalil-isbotlardan hayrtga tushgan Parizod bexosdan yerga o'tirib qoldi. So'ng xavas bilan dedi: – Eh, qaniydi menda ham shunday qobiliyat bo'lgandami?!

– O, bu juda qiyin. Menga havasing kelmay qo'ya qolsin, – dedi shifokor va xonada u yoqdan-bu yoqqa yurgancha qo'shib qo'ydi: – Bir paytlar men ham oddiy odam edim. Lekin juda oddiy ham emasdim, o'ta bilimli shifokor edim.

– Hozir-chi? – sabrsizlik bilan so'radi Parizod. – Hozir shifokor emasmisiz?

– Yo'q... – va dabdurustdan piqillab yig'lab yubordi "ko'zoynak". – Hozir... hozir "Tez yordam"man, xolos. Hatto ismim ham shunday. Egnimdagi xalatim, qalpog'im ham qachonki sehr kuchi ketsagina avvalgi oq rangiga qaytadi....

– Nahotki o'sha sehrni olib tashlashning iloji yo'q?

– Bor, albatta. Lekin buning uchun sehrgarning uchta shartini bajarish kerak.

– Qanaqa shartlar ekan ular?

– Bu shartning birinchisini bajarish ikki yil deganda mana hozir nasib qildi. Unga ko'ra kasal ko'rishga kirgan xonadonim ostonasidan o'tishim bilan soat o'n ikki bor bong urishi kerak edi.

– Qolgan ikki sharti-chi?

– Afsus... Men ularni bilmayman.

– Unda kim biladi?

"Tez yordam" yana piqillay boshladi:

– Bilmadim.

Parizod biroz xayol surib turdi. Keyin birdan ko'zi Shamshodga tushdi. Ukasi allaqachon o'rnidan turib, yostiqa suyangancha "Tez yordam"ga hayrat bilan tikilib turar, boyagi xastaligidan asar ham qolmagandi.

– "Tez yordam" amaki, – dedi Shamshod. – Bir narsa so'rasam xafa bo'lmaysizmi?

– So'rayver. Men xafa bo'lishdan mahrum etilganman.

– SehrGAR nima sababdan sizni shunday jazoladi?

“Tez yordam”ning chehrasi yana g’ussaga cho’mdi va xo’rsinib dedi:

– Buning tarixi juda uzun. Eshitib, nima ham qilasiz?

– Ayta qoling, iltimos... – uni hol joniga qo’ymay qistovga olishdi bolalar.

– Unda eshiting, – deya hikoyasini boshladi “Tez yordam”. – Boya aytganimdek, bir vaqtlar oddiy shifokor edim. Oldimga ko’plab kasallar kelar, epchilligim, aqlliligim, bilimga chanqoqligim uchun hamma mendan, hatto o’zim ham o’zimdanda xursand edim. Bolalar shifokori bo’lganim uchun mijozlarim juda ko’p, ular qabulimga kirish uchun juda uzun navbatlarda turishardi. Asta-sekin bu yutuqlarimdan g’ururlanib, kekkaya boshladim. Bemorlarni ham kim sovg’a bilan kelsa, o’shalargagina yaxshi xizmat ko’rsatadigan bo’ldim. Bir kuni qabulimga hassaga tayangan, o’zi juda keksa bo’lishiga qaramay, nevarasini opichlab olgan bir kampir tashrif buyurdi.

– Do’xtirjon, iltimos nevaramni ko’rib qo’ying, – dedi u. Men istamaygina bolani tekshira boshladim. Bolakayning ahvoli xaqiqatdan juda og’ir, uning dardiga davo bo’ladigan dori esa nihoyatda qimmat edi. Ammo aynan o’sha dorining o’ntasi mening tortmamda turgandi.

– Iltimos, qanday bo’lmasin nevaramga yordam bering! – yana yalindi kampir.

– Hozir sizga bir dori yozib beraman. Darhol o’shani toping, – dedim men.

– Bu doridan o’zingizda yo’qmi? Iltimos, agar bo’lsa, nevaramga o’zingizdagidan qilib turing... Bu yaxshiligingizni ming chandon qilib qaytaraman, – yolvorishga tushdi kampir.

– Menda unday dori yo’q! – qat’iy dedim.

– Axir nevaram o’lib qolishi mumkin-ku!

– O’lsa menga nima, – javob berdim sovuqqina.

– Siz bor narsani yashiryapsiz! – uvvos tortgancha yig’lab yubordi kampir.

– Yo’qol! – dedim unga jig’ibiyron bo’lib.

– Hali shunaqami? – birdan tinchlandi kampir va shunday qarshimda turgancha bir qo’lini tepaga ko’tarib, gir aylana boshlagandi, bag’ridagi nevarasi shu zumdayoq oppoq kaptarga aylanib, “pirri” etgancha uchib ketdi.

– Evoh! Sen tufayli nevaram uchib ketdi! Buning uchun hoziroq jazoyingni olasan! – past, ammo yurakni teshib yuborar darajada qat’iyat bilan dedi kampir ko’zlarimdan nigohini uzmay.

– Siz o’zi kimsiz? – tanamga kirgan dag’-dag’ titroqni bosolmay so’ray oldim zo’rg’a.

– Men vijdon bo’laman! Ha, sehrli vijdon.

– Unda nega oddiy odamga o’xshaysiz?

– Chunki men ba’zi-ba’zida odamlar oldiga inson qiyofasida kelib, ularni sinab turaman. Sinovdan o’tmaganlarni esa jazolayman!

Va sehrli vijdon jazosiga ko’ra boshim, manglayim, qulog’im, sochlarimga tortmamdagi, bemor bolalardan yashirib qo’ygan jamiki dori-darmonlar qandaydir kuch bilan yopishib qoldi. O’shanda kampir bu sehrdan qanday xalos bo’lishimning birinchi shartini aytib, ammo to’liq uchta shart bajarilgandan keyingina asl holimga qaytishim mumkinligini bildirib, ko’zdan g’oyib bo’ldi.

– Bu juda yomon-ku! Endi nima qilasiz?

– Nima qilishimni o’zim ham bilmayman. Shunday yuraveraman. Chunki o’z aybimni yuvishim kerak. Men qilgan aybimga juda afsuslanaman. Yana aslimga qaytishni xohlayman.

– Xafa bo’lmang, siz shu ko’rinishingizda ham chiroylisiz, – chin dildan uning ko’nglini ko’tarishga harakat qildi Shamshod.

– Rahmat!

– Siz ko‘p odamlarni davolashga yugurib yetib boraman, deyapsiz, ammo siz haqingizda hech qayerdan eshitganimiz yo‘q... – hayron bo‘ldi Parizod.

– Chunki men yordam bergani kirgan xonadonim ostonalaridan qaytib chiqishim bilan odamlarning xotirasidan o‘chib ketaman.

– Unda bizning ham esimizdan chiqasizmi?

– Ha-da!

– Yo‘q! Yo‘q! Men sizning bizga qilgan yaxshiligingizni unutishni istamayman! Axir siz meni tuzatdingiz-ku! Nima qilsak sizni eslab qolamiz?

– Uzur. Bu yerda ortiq qololmayman. Chunki tong yorishyapti.

– Topdim! – o‘tirgan o‘rnidan sakrab turib ketay dedi Shamshod. – Bizning xotiramizda qolishingiz uchun tuynukdan chiqib ketsangiz-chi? Chunki sehrigar sharti bo‘yicha ostona hatlasangizgina yoddan chiqasiz. Tuynukda esa ostona yo‘q!

Shamshodning bu topqirligidan “ko‘zoynak” xursand bo‘lib ketdi:

– Ha, shunday qilaman!

Shu tariqa “Tez yordam” tuynukdan chiqib, ko‘zdan g‘oyib bo‘ldi. Uni kuzatib qo‘ygan Parizodni esa g‘am bosdi:

– Nima qilib bo‘lsa ham unga yordam berishimiz zarur! – dedi ukasiga qat‘iy.

– Qanday qilib?

– Sehgarni topishimiz kerak!

Parizod o‘z o‘rniga borib yotganicha ancha vaqt uxlay olmadi. Sehgarni qanday va qayerdan izlab topish mumkinligini o‘ylay-o‘ylay ko‘zi ilindi. Uyqusida esa ajib bir tush ko‘rdi. Unda ukasi Shamshodjon bilan qandaydir botqoqlik yonida turishar, botqoq o‘rtasida esa bir uloqcha botib ketayotgan ekan. Uloqcha xuddi odam kabi ularni yordamga chaqirardi. Shunda Parizod bir shox uzatib, uloqchani botqoqdan chiqarib olgan ekan, jonivor uning atrofida dikir-dikir sakrab, “rahmat” aytibdi.

– Ey mehribon qizaloq! Nimaniki orzu qilgan bo‘lsang, unga erishtirib beraman! – debdi.

– Mening birdan-bir orzuim “Tez yordam” amaki yana avvalgi o‘z holiga qaytsa... – iltimos qilibdi Parizod.

– Bu ishni qanday uddalash mumkinligini bilaman, – javob qilibdi uloqcha. So‘ng Parizodaning qo‘llariga bir qopcha tutqazib, tayinlabdi:

– Mana shu qopchani bir silkiganimda chorak qop, yana bir silkiganimda yarim qop, uchinchi bor silkiganimda yana chorak qop echki juni tushadi. Sen ularning hammasidan ip yigirasan. Yigirilgan ipni yumaloqlab olgach, uni oyog‘ing tagiga tashlab, bunday deysan:

*Ipim yo‘lga boshlagin,
Ezgu qadam tashlagin.
Sehgarga boraman,
Faqat juda shoshmagin...*

– Aytib qo‘yay, – gapida davom etibdi uloqcha, – sen yo‘lga qoq yarim tunda chiqishing kerak.

Shu gaplaridan keyin uloqcha uch marta silkinibdi. Parizod va Shamshod qopchadan to‘kilayotgan mayin echki junlarini chaqqonlik bilan bir joyga yig‘a boshlabdilar. Ular ish bilan andarmon payti qayerdandir xo‘rozning baland ovozda butun borliqni buzib, “Quqaraqu-uq!” degani yangrabdi-yu, Shamshod bilan Parizod bab-baravar uyg‘onib ketishibdi.

– Hozirgina nima bo‘lganini sen ham ko‘rdingmi? – biri boshqasiga gal bermay ko‘rgan tushlarini bir-biriga aytib berishdi opa-ukalar. Ajabo! Parizod ham, Shamshod ham bir paytda bir xil tushni ko‘rgan edi! Undan ham ajablanarlisi, xonaning o‘rtasida o‘sha uloqcha bergan qop ham yotardi!

Ular yugurib borib qopni ochib ko‘rishsa, ichi liq to‘la echki juni ekan.

– Eh... – afsus bilan bosh chayqabdi Shamshod. Biz ip yigirishni bilmaymiz-ku? Endi nima qilamiz?

– Mahallamizdagi Gulshod opoqimlar bor-ku, o‘shalar doim ip yigirib o‘tirganlarini ko‘raman. Kel, Gulshod opoqida yordam so‘rab, ipni yigirib olamiz! – topqirlik bilan javob berdi Parizod.

* * *

Bolalar hovliqqancha tong sahardan Gulshod opoqinikiga kirib borishganda, mehribon qo‘shnilari tovuqlariga don sochib yurgan ekan. Gulshod opoqi Parizod bilan Shamshodni ko‘rib, hayron qolibdi.

– Assalomu alaykum, opoqijon! Biz sizga uy ishlarida yordamlashgani keldik. Nima yumush buyursangiz, qilamiz. Faqat mana bu qopdagi yungni bizga yigirib bering. Iltimos! – chuvillashibdi opa-ukalar.

– Mayli, mayli! – debdi opoqi kulgancha va kechgacha Parizodga ip yigirish sirlarini o‘rgatibdi. Bu paytda Shamshod chopqillagancha mehribon qo‘shni xolaning ancha-muncha ishlariga ko‘maklashibdi. Lekin qopchadagi junni oxirigacha yigirib ulgurishmabdi. Shunda Gulshod opoqi urchug‘ini, uning yonida issiqqina, yog‘li, sutli, shirin va xushbo‘y yopgan patiridan ham berib, bolalarni kuzatib qolibdi.

Qorong‘i tushib, oyijonisi har kechagidek chiroqlarni o‘chirib, Parizod va Shamshodlarning ustiga ko‘rpalarini yopib, o‘z xonasiga kirib ketishi bilan opa-ukalar ip yigirishni oxiriga yetkazishga tushib ketibdilar.

Nihoyat Parizod va Shamshod barcha ipni yigirib bo‘lishlari bilan uning yumaloq kalavasini ko‘chaga olib chiqib, oyoqlari tagiga tashlab, o‘sha sehrli so‘zlarni aytibdilar:

*Ipim yo‘lga boshlagin,
Ezgu qadam tashlagin.
Sehrgarga boraman,
Faqat juda shoshmagin.*

Birdan dumaloq kalava harakatga kelib, yumalab keta boshlabdi. Parizoda uning bir uchini bilagiga mahkam bog‘lab olibdi.

Shu tariqa ular kalava ortidan ketaverishibdi-ketaverishibdi. Nihoyat o‘ram tugab, u keltirgan manzilda oppoq oydin yo‘l hosil bo‘libdi. Bu yo‘lning oxirida esa bir uycha bor ekan. Bolalar o‘sha uyga yaqinlashganlarida qarshilariga kattakon, vahimali it yugurib chiqibdi.

– Voy! – qo‘rqib ketdi Parizod.

Lekin u it g‘amgin vovillagancha, xuddi nimadir demoqchiday Parizodning ko‘ylagi etagidan tortqilab, ichkariga boshlardi.

Shamshod va Parizod ichkariga kirganlarida ularni oppoq libosli sehrgar Vijdon qarshi olibdi.

– Assalomu alaykum! – barobar salom berishibdi opa-ukalar.

Vijdon alik olib, ularni maqtabdi:

– Juda aqlli bolalar ko‘rinasizlar, xo‘sh xizmat?

Keyin yonida dumini likillatib aylanayotgan itga qarab:

– Hoy, Soli Soliyevich, sen chiqib tur, – debdi. It shu zahotiyoyq uning buyrug‘ini bajaribdi.

Sehrgar vijdon bolalarning hayratda qolganlarini ko‘rib, tushuntiribdi.

– Bir paytlar bu ham odam bo‘lgan. Ammo rahbarligidan kekkayib, hammaga baqirib, urishib, qisqasi, itdek talab, ko‘plarning dilini og‘ritgan. Shu sababdan men uni kuchukka aylantirib qo‘ydim. Lekin afsuski, endi uni asliga qaytarish qiyin.

So‘ng sehrgar ularga qattiq tikilgancha so‘rabdi:

– Shunday qilib sizlar "Tez yordam"ni sehridan ozod qilmoqchimisizlar?

– Ha, – deyishdi bir ovozdan Parizod ham, Shamshod ham.

– Yo‘q! Bu mumkin emas. U o‘z xatosining jazosini olishi kerak.

– Axir u afsusda-ku!

– Endi afsusdan foyda yo‘q. Eng yomoni shuki, bunday odamlar kundan-kun ko‘payib bormoqda. Men hatto ularga jazo topishga ham qiynalyapman. Shuning uchun iboralar kitobini ochib, ularni shu iboradagi ko‘rinishga kiritayapman.

– Iltimos, jon Vijdon opoqijon, siz juda mehribon va yumshoq ko‘ngil ko‘rinasiz. "Tez yordam"ga yordam bering. Hamma shartingizga rozimiz.

Sehrgar yana bir bor sinovchan nigoh bilan bolalarga razm soldi.

– Xo‘p, ko‘ndirdingiz. Biroq shartim shuki, avval mening mulkimni aylanib chiqishingiz kerak. Agar qo‘rqayapman, uyga ketaman, degan so‘zni aytasangiz, shu zahoti uyingizda paydo bo‘lasiz, bo‘lib o‘tgan barcha voqealarni unutasiz. Mana bu qo‘ng‘iroq siz baqirishingiz bilan jiringlaydi.

– Yo‘q! Qo‘rqmaymiz! Uyga ketaman, demaymiz.

Shu tariqa ular asta-asta qadam tashlab, yo‘lakka chiqishdi. Chor-atrof temir panjarali devor bilan o‘ralgan xuddi o‘rmon kabi quyuq daraxtzor edi. Bolalar devor bo‘ylab ketgan yo‘lakdan oldinga intilishdi. Ularni "Tez yordam" kutib oldi:

– Muhimi, sira qo‘rqmang! Bu o‘rmondagi barcha hayvonlar asli odamlardir. Ularning hammasi tavbasiga tayangan, faqat endi kech... – dedi u.

Bolalar yo‘lak bo‘ylab borisharkan, biri boshqasidan g‘alati odamlarni ko‘rishibdi. Qay birining boshiga turli yo‘l harakati belgilari yopishtirilgan, yana kimningdir qulog‘i va og‘zidan pullar o‘sib chiqqan. Ularning barchasi na eshita, na ko‘ra, na gapira olishadi. Faqat yig‘lardilar. Yana kimningdir qo‘llari egri bo‘lib buralib qolgan, boshqasining yuzi yo‘q, yana birovining burni tomgacha ko‘tarilgan. Shuningdek, bu o‘rmonda turli yirtqich hayvonlar bo‘lib, ularning hammasi qachonlardir odam bo‘lganini nigohlari aytib turardi. Parizod bilan Shamshod hamma joyni aylanib bo‘lishgan ham edi, ularning oldidan sehrgar chiqib qoldi.

– Qoyil, bolalar. Sayrlaring davomida menga birorta ham qo‘ng‘iroq yetib kelgani yo‘q. Endi oxirgi shart. Uyingizga keting, ammo borganingizdan keyin bir yil davomida "yo‘q" degan so‘zni aytmaslikka va‘da berishingiz kerak. Kim chaqirsa "labbay", ish buyursa "xo‘p bo‘ladi", deysiz. Agar bu ishni uddalasangiz, "Tez yordam" sehridan xalos bo‘ladi. Aks holda sizlar ham jazolanasizlar.

Parizod o‘ylanib qoldi, bir yil davomida hech bir ishdan bo‘yin tovlamay "yo‘q" deb aytishni Shamshod uddasidan chiqarmikin? Axir u hali kichkina-ku? Ba‘zida erkali ham haddan oshib ketadi. Yaxshisi, bu shartni uning bir o‘zi bajarsa-chi?

Sehrgar Parizodning taklifini eshitib, bunga rozi bo‘libdi.

– Ammo yodingda tut! Va‘dangda turolmasang, nafaqat o‘zing, balki ukang, ota-onang ham vijdoni oldida jazolanadi! Uqdingmi? Endi esa xayr! Ko‘rishguncha, – debdi keyin.

* * *

Tong otdi.

– Parizod! Tur menga nonushta tayyorlashga qarashib yubor, – oshxona tomondan onasining ovozi keldi.

Avvaliga yana biroz dangasalik qilib yotmoqchi bo‘lgan Parizod sehgarga bergan va‘dasi yodiga tushib, “dik” etib o‘rnidan turibdi.

– Xo‘p bo‘ladi, oyijon, – dedi darhol.

Keyin shosha-pisha yuvinib ishga unnab ketdi. Kunlar o‘tdi. Uyidagilar Parizodning o‘zgarishidan hayron edilar. Ayniqsa onasi. Bir necha bor dadasiga maqtaganini Shamshod ham eshitganini aytdi. Hatto dadasi bir kuni undan shubhalanib so‘radi:

– Qizim, nega bunday o‘zgarding?

– Qanday? – hech narsa tushunmaganday so‘radi Parizod.

– Juda ishchan bo‘lib ketyapsan, yoki biror narsa olib berishimiz uchun shunday qilyapsanmi?

– Nega endi, sira unday emas.

Otasi ham, onasi ham xursand. Mana, ikki oy ham o‘tdi. Maktab tugab, imtihonlar yakunlandi. Dadasi ishdan kelib, ikkita yo‘llanmani stol ustiga qo‘ydi.

– Bu qizingga va ukasiga. Bir opa-uka dam olib kelishsin.

Yo‘llanma oromgohga edi.

– Ura! – xursand bo‘lib chapak chalib yubordi Shamshod. Parizod na xursand, na xafa bo‘lishini bilmasdi.

Bolalarni lagerga eltgan avtobus ketgach hamma guruhlariga bo‘linib, tarbiyachilarga biriktirildi. Parizodni birinchi kundan boshlab hamma yaxshi ko‘rib qoldi. Nega deysizmi? Chunki kim yordam so‘rasa, hammadan oldin oshiqadi. Atrofdagilarga mehribon, intizomli. Birovga “yo‘q” deyishni bilmaydi. Hamisha “labbay!” doimo “xo‘p bo‘ladi!” Parizodning bu odatidan foydalanib, ba‘zan unga ataylab ish buyuradigan tannoz qizlaru va ustidan kulib yuruvchi bolalar ham topilib qolardi. Ammo Parizod hech narsaga e‘tibor bermas, chunki nima bo‘lganda ham “Tez yordam”ni qutqarish kerak edi-da.

Bir kuni bolalar toqqa ekskursiyaga chiqishdi. Lagerning eng shumtakalari bo‘lgan Ali bilan Vali orqaroqda nima haqidadir qattiq bahslashishardi.

Keyin to‘satdan Parizodni chaqirishdi:

– Parizod! – dedi sinovchan Vali.

– Labbay! – javob berdi Parizod.

– Huv anavi olmani olib ber!

– Xo‘p bo‘ladi, – dedi Parizod va hech narsa bo‘lmaganday olmani olib Valiga berdi-da, ketaverdi.

Vali esa “Ana ko‘rdingmi?” deganday Aliga qaradi-yu, quvnoq holatda hushtak chalib yubordi. Tushlikni ham bolalar o‘sha yerda qilishdi. Tushlikdan so‘ng biroz dam olish uchun to‘xtashdi. Tog‘ yonboshidan sakragancha uloqcha tushib keldi. Bolalar yugurib uni qurshab olishdi. Uloqcha sira yovvoyiga o‘xshamas, hammaning yoniga borar va erkalanar, qo‘llaridan yemak yer edi.

Shunda Vali sekin Alining oldiga kelib qulog‘iga nimadir deb shipshidi. Ali esa yelkasini qisib qo‘ydi. Keyin Vali uloqchaning oldiga borib uni jar yoqasiga sudradi. Pastda jar tubi ko‘rinmas, hayqirib oqayotgan suv esa bu jarlikni yanada dahshatli ko‘rsatar edi.

– Parizod! – baqirdi Vali kulimsirash va masxara ohangida:

– Labbay! – dedi Parizod, ammo yuragiga g'ulg'ula tushdi. Bu g'ulg'ula u Vali chaqirgan joyga yaqinroq kelganida dahshatga aylandi. Vali uloqchani ikki shohidan tutib jar yoqasida muallaq ushlab turar, Parizodga esa: – Beri kel, uloqchani jarga uloqtir! – derdi.

– To'xta, to'xta! – jon-jahdi bilan baqira boshladi Parizod. – Iltimos, gapingni qaytarib ol! Unday qilma!

Parizodning ovozigina hamma yugurib kela boshladi.

– Yana bir bor aytyapman! – buyruq ohangida qichqirdi Vali, – tezda uloqchani jarga tashla! Yo'qsa uni pastga o'zim uloqtiraman!

– Yo'q! – qichqirib yubordi Parizod va shaxd bilan Valining qo'lidan uloqchani tortib olib, mahkam bag'riga bosdi. Ammo bergan va'dasi yodiga tushib, boshi gir aylanib ketdi.

“Tamom! Men va'damni bajara olmadim! Endi nafaqat “Tez yordam”, o'zim ham, ukajonim, ota-onam ham sehrli Vijdon tomonidan jazolanadi!”

Bu dahshatli xayollardan Parizodning yonoqlaridan ko'zyoshlari duv-duv oqa boshlarkan, xayoliga “Yaxshisi, o'zimni jarga tashlayman! Oilam, yaqinlarim jazolanishini istamayman!” degan qo'rqinchli fikr keldi.

Uloqchani bag'ridan chiqarib, yalanglik tomon qo'yib yubordi. O'zi esa ko'zlarini “chirt” yumib, titragancha jarlik tomon endi bir qadam tashlagandi hamki, quloqlari tagida:

– To'xta! – degan tanish ovoz jarangladi. Bu sehrgar Vijdon tovushi edi.

– Vijdon opoqi! – yig'lab yubordi Parizod qarshisidagi bo'shliqqa qarab. – Endi nima bo'ladi? Axir men va'damni bajarmadim.

– Lekin o'z vijdoningga xilof ish tutmading! Shuning uchun ham men seni taqdirlayman. Nafaqat “Tez yordam”, balki o'rmonimdagi tavbasiga tayangan barcha “sobiq vijdonsizlar”ni o'z asliga qaytaraman.

* * *

Qayerdandir mashinaning qattiq signal bergan ovozi eshitib, cho'chib ketgan Parizod ortiga o'girilib qaradi-yu, hayratdan qotib qoldi. U o'z uyida, o'z xonasida, karavotidan oyog'ini osiltirib, hayronu lol o'tirardi.

Oshxona tomondan onasining kimgadir tushuntirayotgani eshitildi:

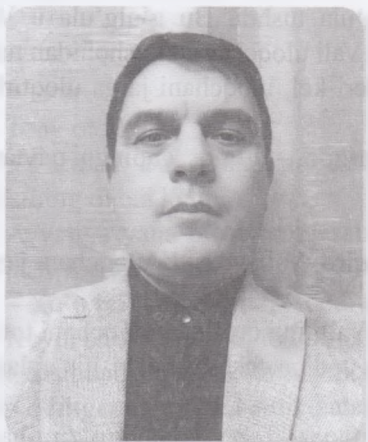
– Voy, “Tez yordam”mi? Yana qo'shnimiz Sayyor akaning mazalari qochibdi, shekilli...

Parizod irg'ib o'rniidan turib, Sayyor amakining uyi yo'lagiga yugurib chiqdi. Zinadan endigina ko'tarilib kelgan oppoq xalat va qalpoqli, ko'zoynak taqqan shifokorni ko'rishi bilan “Tez yordam” amakini tanib, quvonib ketgancha:

– Assalomu alaykum, “Tez yordam” amaki! Qarang, ko'rdingizmi? Xalatingiz oppoq! – dedi hovliqib.

– Albatta! Axir men shifokorman, – kuldi qo'shnining uyiga kirib ketayotib doktor bu notanish qizning g'alati gaplaridan hayron bo'lib. So'ng ichkaridan yana ovoz berdi: – Xalatim hamisha oq bo'lgan!

Parizod hech narsaga tushunmay orqasiga qaytdi.

ТАҚВОМИ, ОРЗУ-ҲАВАС?!

Абдумухтор ОЛИМОВ

Бир дўстим тўйга айтиб келди. Кизини турмушга узатаётган экан. Шанба куни нахорга ош бераман, деди. Табрикларим, ва албатта, ўша куни тўйга ҳам бордим. Тўйхона жуда ҳашаматли. Дастурхон ноз-неъматларга тўла. Ёш йигитлар елиб-югуриб хизмат қияпти. Аммо негадир санъаткор йўқ, унинг ўрнига компьютердан булбул овози янграйди. Дўстим бизни иззат қилиб тўрға ўтказди. Домла маъруза қилгач, ош тортилди. Яна булбул навоси. Ниҳоят одамлар дастурхонга дуо қилиб, бирин-кетин кета бошлади. Шунда бир отахон ёнидаги шеригига, “Авваллари ошларда чиройли ашулалар эшитардик, энди қаерга борма, булбул сайратиб қўйишяпти”, деди.

Ўйга толдим: “Дўстим нега бундай қилди? Агар пулни ўйлаган бўлса, у ўзига тўқ одам. Меҳмонларга ёзган дастурхонидан, тўйхонанинг қимматлигидан ҳам кўриниб турибди”. Фарзандларига камол тилаш асносида нега нахорги ошга санъаткор айтмагани сабабини сўрадим.

– Қўнглингга олмагину, дўстим, домлалар мусиқа ҳаром деяпти, – деди у хижолат бўлиб. – Шунга тинчгина булбулни сайратиб қўйдим. Яна бир дунё гуноҳга ботмайлик...

– Майли, такво қилган бўлсанг, Аллоҳ рози бўлсин, – дедим.

Аммо барибир, санъаткорлигимни юзхотир қилмагани қўнглимга тегди. Куни бўйи “Мусиқа ҳаром экан, шунга...” деган сўзлари қулоғим остида жаранглади. Бир вақт телефоним жиринглади. Карасам, яна ўша “такводор” дўстим.

– Э, ошна, қаерларда юрибсан, базмга келмайсанми? – деди у.

– Яна қанака базм?

– Қиз базми-да, тез етиб кел, – дея телефонни ўчирди.

Дўстим-ку, хурсандчилик кунида ёнида турай, деб яна йўлга тушдим. Тўйхонага кирсам, тумонат одам. Энг қизиғи, ўша дўстимнинг қизи тўда-тўда бегона йигитларнинг қуршовида қуёв бола билан ракс тушяпти. Бир ёш хонанда елкалари очиқ икки кизни икки ёнига олиб, фонограммани “уриб” ётибди. Русча, инглизча ва яна аллақандай ажнабий куй-қўшиқлар... Шиқақайф йигит-қизлар тўйхонани ларзага келтириб ракс тушарди.

Ҳайратдан қотиб қолдим. Нахотки мусиқа ҳаром деган дўстим, шу бўлса?! Не ажабки, базм қаҳрамонларидан биттаси унинг қизи эди. Ошнамга бир нарсалар дегим келди-ю, индамадим. Аммо ундан жуда-жуда сўрагим келди: “Буюк мутафаккир

Абдумухтор ОЛИМОВ — 1973 йилда туғилган. Маннон Ўйгур номидаги Тошкент давлат санъат институтини (ҳозирги Ўз ДСМИ) тамомлаган. Мақолалари республика матбуотида чоп этилган.

боболаримиз Яссавий, Навоий, Лутфий, Бобур, Машрабу Огаҳий ғазаллари билан айтиладиган, қадимий анъаналаримиз ва қадриятларимизга мос ашулалар ҳарому, тўйхонадагиларни сакратаётган мана шу ажнабий куй-қўшиқлар ҳалолми?”

Шу пайт дўстим келиб ўйинга тортди. Ортик чидаб туrolмадим.

– Эрталаб мусиқани ҳаром, дегандинг. Миллий ашулаларимиздан қилган тақвонг шайтонбазмга келганда тугаб қолдими?

– Ҳа энди, орзу-ҳавас, деган нарсалар бор. Тўй-тўйдаи ўтсин-да. Қизимнинг кўнглига ҳам қарашим керак-ку.

Тўйдан қайтар эканман, ҳаёлан у билан баҳслашаман: “Наҳорда домланинг гапига амал қиласан. Базмда қизингни, хотинингни гапига кирасан. Ўз сўзинг, фикринг йўқми? Эрталабки қатъиятинг қани, оғайни?! Тўғри, бирор масалада фатво беришга на илмим, на ваколатим бор менинг. Аммо одамларни эзгуликка қакирадиган, ёмонликдан қайтарадиган, ота-онага муҳаббатли, оилага садоқатли, Ватанга меҳрли бўлишга чорлайдиган, фарзандларни тўғри тарбиялашга ундайдиган ашулалар янграб турса, буни ҳаром дейиш қанчалик тўғри?”

Аминманки, Турғун Алиматов чалган “Чўли ирок”, “Сегоҳ”, “Чоргоҳ”, “Муножот”, “Танавор”дек ашулаларимиз тингловчини беихтиёр дунё ва охират ҳақида тафаккур қилиш, моҳиятни тўла идрок этишга чорлайди. Улуғлар бежиз айтишмаган: “Бир дақиқалик тафаккур юз йиллик ибодатдан афзал”, деб. Нега энди дўппини бир четга олиб қўйиб, тафаккур қилмаймиз?

Шу онда бир воқеа ёдимга тушди. Наҳор ошида хизматда эдим. Бир киши ёнимга келиб: “Ҳофиз ука, домла маъруза қилиб, тўйхонадан чиқиб кетгунча ашула айтмай турасиз, кетгач, айтишингиз мумкин”, деди. Ҳайрон бўлсам-да “хўп”, дедим. Домла маърузасини тугатиб, дуо қилди-да, худди оловдан қочгандай шоша-пиша чиқиб кета бошлади.

Шу тобда ҳаёлимга шоир Ҳазиний қаламига мансуб “Назар сол осий умматга, тасаддук ё Расулоллоҳ...” ашуласи келди-ю, шартта куйлай бошладим. Домла ташқарига чиқиб улгурмаганди. Қадамини секинлатди. Ҳатто атрофга қараб, ўтиришга жой ҳам излади. Аммо жой йўқ эди. Ортга қайтишга хижолат бўлди, шекилли, эшик олдида бироз турди. Сўнг мен томонга қараб, қўлини кўксига қўйди-да, раҳмат айтган бўлиб чиқиб кетди. Ўша пайтда домланинг ҳаёлидан нелар кечгани менга қоронғи. Балки куй-қўшиқларнинг ҳаммаси ҳам ҳаром эмаслигини тушуниб етгандир. Домла-ку илми, мулоҳазали, хатосини англаб, уни тезда бартараф эта олади. Дўстим қаби илмсиз одамлар-чи?..

Қизик, нега ҳалқимиз мумтоз куй-қўшиқларимизга эмас, енгил-елпи, умри қисқа, тужжорий ялларга берилиб кетяпти? Бунга ким айбдор? Гўзал наволаримизни яхши ижро қила олмаётган чала санъаткорларми ёки мумтоз куйларимизни ҳамма ухлаганда қўйиб, ҳамма телевизор кўрадиган вақтда пул учун, томошабин йиғиш учун эфирни бемаза ижролар билан тўлдираётган телерадиоканалларми? Саволлар кўп, аммо жавоб йўқ.

Бироқ, шуниси аниқки, мусиқанинг инсон психологиясида, эстетик дид ва баркамол авлод тарбиясида муҳим ўрни бор. Маърифатга ундовчи, қалбингизда умид уйғотувчи, фахру ифтихор ҳиссини жўш урдирадиган ашулаларни, албатта, эшитиш керак. Шусиз ҳам турли зарарли энергетик ичимликлар, болалар таглиги-ю, аёллар... яна кўплаб беҳаё рекламаларни бемалол оила даврасида индамай чидаб, томоша қиляпмиз. Тўғри, рекламанинг ҳам ижтимоий ҳаётда ўз ўрни борлигини инкор қилиб бўлмайди. Аммо мумтоз наволаримиз, миллий санъат дурдоналари тарғиботини ҳам реклама даражасида бўлмаса-да, лоақал одамларни бездирмайдиган даражада йўлга қўйсак бўлади-ку. Мухтарам Президентимиз ташаббуси билан Халқаро Мақом фестивали ташкил этилмоқда. Юнус Ражабий номидаги Ўзбек миллий мусиқа санъати институтига асос солиниб, Миллий Мақом маркази фаолияти йўлга қўйилди. Биз зиёлилар, миллатпарварлар бу йўлда бардавом бўлиб, ушбу қарорлар ижросида собит турмоғимиз лозим.

Адабий ҳаёт

* * *

1 октябрь. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси фаоллари Устоз ва мураббийлар куни муносабати билан уюшма аъзолари Нусрат Раҳмат, Ҳамида Каримова, Ойхумор Асадова, Жумагул Сувоновалар каби кўплаб ижодкор устозларнинг ҳолидан хабар олиб, улар билан суҳбатлашишди.

* * *

5 октябрь. Истеъдодли шоир Фаҳриёр таваллудининг олтимиш йиллигига бағишланган “Янги давр адабиётида Фаҳриёр ижодининг ўрни” мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжуман бўлиб ўтди.

* * *

Таниқли шоир Вафо Файзуллоҳнинг “Из” сайланмаси китоби нашрдан чиқди.

* * *

11 октябрь. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида ёзувчи ва журналист Ўктам Усмонов таваллудининг саксон беш йиллигига бағишланган хотира кечаси бўлиб ўтди.

* * *

13 октябрь. Ёзувчи Хайриддин Султоннинг қирғиз тилида нашр қилинган “Йўқчилик ва тўқчилик” китоби тақдироти бўлиб ўтди.

* * *

16 октябрь. “Янги аср авлоди” нашриёти ёзувчи Абдужалол Раҳимнинг “Абу Али ибн Сино” тарихий роман-трилогиясини тўлиқ нашрдан чиқарди.

* * *

Ўзбекистонда яшаб козок, қорақалпоқ, тожик, рус тилларида ижод қилаётган шоир ва ёзувчиларнинг ўзбек тилига таржима қилинган шеър ҳамда ҳикоялари “Ўзбекистондадир бахтим, толеим” номи билан китоб ҳолида чоп этилди.

* * *

18 октябрь. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, ёзувчи ва шоир Абдуманноп Эгамбердиев таваллудининг тўқсон беш йиллигига бағишланган адабий-маърифий тадбир бўлиб ўтди.

* * *

20 октябрь. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида Ўзбек тили байрами кунини муносабати билан мазкур ижодий ташкилот ҳамда Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижод уйи томонидан чоп этилган лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосида тайёрланган “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” олти жилдлик китоби ва “Ўзбек тили синонимларининг катта изоҳли луғати” икки жилдлик китобларининг тақдими бўлиб ўтди.

* * *

21 октябрь. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Ўзбек тили байрами билан халқимизни табриклади. Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганлигининг ўттиз тўрт йиллигига бағишланган байрам тантаналари республикаимизнинг барча вилоятларида кенг нишонланди.

* * *

Туркия пойтахти Анкара шаҳридаги “Kültür Ajansı” нашриёти томонидан Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист Кулман Очилнинг “Erkekçe sözüm” (“Йигит сўзим”) китоби чоп этилди. Асарларни турк тилига уюшма аъзоси, ёзувчи ва таржимон Рустам Жабборов таржима қилган.

* * *

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси Дўстбек Сулаймоновнинг адабий-танқидий суҳбатлар ва адабий мақолалардан иборат “Бадий ижод сирлари” китоби нашр этилди.

* * *

24 октябрь. Ёзувчилар уюшмасида козоғистонлик ёзувчи ва таржимон Баситхўжа Рустемов билан учрашув бўлиб ўтди. Учрашувда Баситхўжа Рустемов Ўрта Осиё давлатлари ўртасида ўтказилган “Адабий Осиё – 2023” танловида Ёзувчилар уюшмасидан катнашган бир гуруҳ ғолибларига кўкрак нишонлари ва эсдалик совғалари топширилди.

* * *

25 октябрь. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида болалар адиби, уюшма аъзоси Шукрулло Абдуллаев таваллудининг 70 йиллигига бағишланган маънавий-маърифий тадбир ва “Тонгни қутлаб” номли китоби тақдими бўлиб ўтди.

* * *

26 октябрь. Ўзбекистон ёзувчилар уюшмасида Ўзбекистон халқ шоири Рауф Парфи таваллудининг саксон йиллигига бағишланган “Оловлар, чаманлар ичра ўзим бор” номли адабий-маърифий тадбир бўлиб ўтди.

* * *

27 октябрь. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида озарбайжонлик ижодкор Воҳид Азиз билан учрашув бўлиб ўтди. Икки миллат адибларининг ўзбек-озарбайжон тилларида нашр этилаётган асарлари ва олдиндаги таржима жараёнлари муҳокама қилинди.

МУНДАРИЖА

НАЗМ

Эшқобил ШУКУР. Бир шоир шамолдай айланиб юрсам.	4
Алишер НАРЗУЛЛО. Соғинч тун бағрида – чақмоқ.	13
Ойгул СУЮНДИҚОВА. Мозийлар қағридан келади садо.	32
Ширин САБУРОВА. Сизиб келар дақиқалар.	37

НАСР

Абдуқаюм ЙЎЛДОШЕВ. Каромат. <i>Ҳикоя</i>	19
Ҳабиб АБДУНАЗАР. Аравақаш. <i>Қисса</i>	40
Холмўмин ЁДГОРОВ. Озорланган оқибат. <i>Эссе</i>	68
Абдулла БОБОЁРОВ. Мусаввир. <i>Ҳикоя</i>	76

ТАҲЛИЛ

Иқболлой АДIZОВА. Тафаккур машғаллари.	58
---	----

ТАҚРИЗ

Бахтиёр НАЗАРОВ. Сажъ – навобахш санъат.	63
---	----

АДАБИЁТ ВА ШАХС

Сулаймон РАҲМОН. Суюк ва буюк шоир. <i>Эссе</i>	98
Бойназар ЙЎЛДОШЕВ. “Танқидчи теран булоқлар кўзини очиши лозим”.	115

ҚАТРАЛАР

Шухрат ОРИФ. Ҳар бир кун бу – ёзук.	119
--	-----

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Саъдулло ҚУРОНОВ. “Минг бир киёфа” романида эркин инсон ғояси.	125
--	-----

МУШОИРА

Баходир ҚЎЧҚОР. Лутф ила кўнглимни ол, дилрабо, бир қайрилиб.	131
Эломон ТОЖИЕВ. Қумга сингиб кетди товушинг.	132
Бахтиёр ТЕМУР. Ҳеч ўчмасин кўнглинг чироғи.	133
Гулчеҳра ШАҲОБИДДИН қизи. Қалбимда чирсиллар олов.	136

Сардор СИРОЖИДДИН. Сизсиз кўклам келди, отажон.	137
Садокат ҚУРБОНОВА. Бахт бўлиб суйгандик.	138

ТАЛҚИН

Гуландом ҚУРАМБОЕВА. Ўзбекистон Бартоси.	88
---	----

ТАДҚИҚОТ

Маҳкамой ТУРСУНОВА. Алишернинг онаси.	92
--	----

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Лев ТОЛСТОЙ. Икки қария. <i>Ҳикоя</i>	140
--	-----

МАКТУБЛАРДА БОРДЕК ҲАҚИҚАТ

Тилланисо НУРЁҒДИ. Шеърят ҳайратга айланяптими?	153
--	-----

МУЛОҲАЗА

Абдумухтор ОЛИМОВ. Таквоми, орзу-ҳавас?!	172
---	-----

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

МАСИҲУЛЛОҲ. Кўксимда изтироб яшар.	157
Ашурхон КОМИЛОВА. Тиллолар сочади дарахтлар.	161

BOLALAR DUNYOSI

Kavsar TURDIYEVA. Allo, “Tez yordam”? <i>Qissa</i>	163
Адабий ҳаёт.	174

Шарқ юлдузи

2023

10-сон

Муассис:

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

* Муаллифлар фикри
таҳририят ижодий жамоаси нуктаи
назаридан фарқланиши мумкин.
Таҳририятга юборилган
материаллар муаллифларга
қайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган
нашрларнинг 10.00.02 “Ўзбек
адабиёти” ихтисослиги бўйича
руйхатида киритилган.

* Журналга обуна даврий
нашрларни етказиб бериш
билан шуғулланувчи барча
ташкilotлар орқали амалга
оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100066, Тошкент шаҳри,
Бунёдкор шоққуча, Адиллар хиббони,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
биноси.

Телефонлар:

71231-23-67, 71231-23-68 903721438
www.sharqyulduzi.uz
e-mail: sharqyulduzi@umail.uz
sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди:

3.11.2023

Қоғоз бичими 70x108 ¹/₁₆
Офсет босма усулида офсет қоғозида
босилди. Босма табоғи 11,0.
Шартли босма табоғи 15,4.
Нашриёт ҳисоб табоғи 17,2.
Адади 7050 нусха.
Буюртма № 143.

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва
ахборот агентлигида 05.02.2016 й.
0562-рақам билан рўйхатга олинган.
Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-
матбаа ижодий уйида чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри,
Лабзак кўчаси 86-уй
Журнал ойда бир марта
чоп этилади.

Мухаррир:

Дилфуза Махмудова

Мусаххих:

Моҳира Хусанова

Веб-сайт муҳаррири:

Байрам АЛИ

Саҳифаловчи-дизайнер:

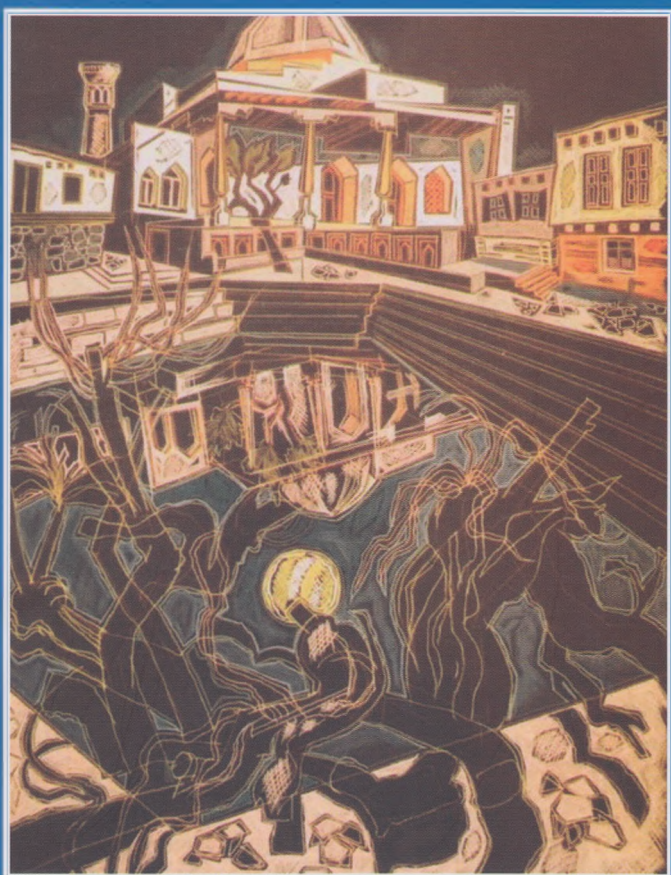
Ахрор Маликов

Copyright © “Шарқ юлдузи”

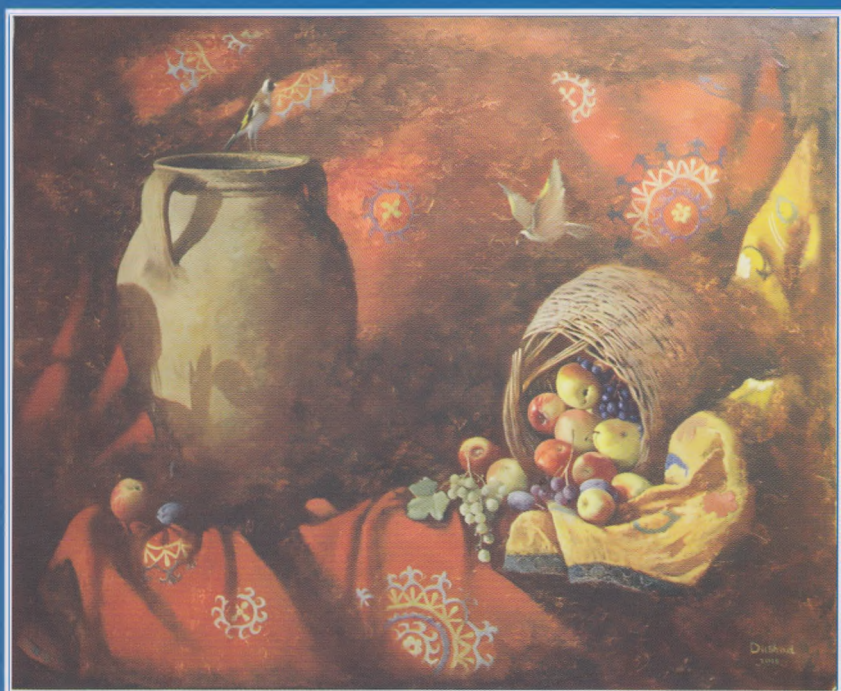
Унутилмас лаҳзалар

Кавсар ТУРДИЕВА ҳаётидан лавҳалар

«Сўнгни ҳовуз»
Алишер МИРЗО асари

«Натюрморт»
Дилшод ЭШМАТОВ асари